

Сяргей Навумчык

**Сем гадоў Адраджэнья,
альбо фрагмэнты
найноўшай беларускай гісторыі
(1988–1995)**

КАМУНИКІ

Варшава – „Беларускія Ведамасьці”,
Прага – „Člověk v tísni”,
2006 г.

EAN 978-80-86961-11-8

KAMUNKAT.org

ISBN 80-86961-11-7

© Сяргей Навумчык

КНІГА ПРА НЯДАЎНЯЕ БЕЛАРУСКАЕ АДРАДЖЭНЬНЕ

Гэтая кніжка павінна была звязіца даўно, але з-за розных прычынаў выходзіць толькі цяпер са спазненнем, у той час калі непрыяцелі беларушчыны (нават лютыя непрыяцелі) супраць якіх мы змагаліся за незалежнасць Бацькаўшчыны, стварылі ўжо цэлую сваю літаратуру сфальшаваных падзеяў, наперабой пэцкаючы Беларускае Адраджэнне і здабыткі нацыянальнай рэвалюцыі. Прычыны такай іхнія паспешнасці зразумелыя, бо вайна за Беларусь трывае далей. Але ёсьць адна галоўная схаваная прычына, якая пабуджае іх да актыўнасці – гэта жаданье ашукаць гісторыю. Марнае жаданье, аднак, бо гісторыя падзеяў пачынаецца толькі тады, калі не жыве пакаленне людзей, якія стварылі падзеі. Усё што пішацца сучаснікамі – гэта працяг змагання, давядзення да іншых сваёй рацы і сваёй праўды.

Аднак ізноў жа рацыя падзеяў мераецца праўдай рэальнасці. Рэальнасць нашай барацьбы такая – што ёсьць незалежная беларуская дзяржава і беларускія гроши, межы і мытня, амбасады і нацыянальнае грамадзянства. Ёсьць праўда пра Чарнобыль і генацыд, адроджаныя дзяржаўныя сымвалы нацыі, школа і гісторыя. За гэта змагаліся мы з Москвой і з камуністамі і гэта съцвярджалі.

Рэальнасць іхнага дзеяньня (альбо бяздзеяньня) у тым – што існуе антыбеларускі рэжым, што палітычна ліквідаваная дзяржаўнасць беларускай мовы, вынішчана беларуская школа, нацыянальная наука і вышэйшая адукацыя, зноў сфальсіфікована гісторыя, зноў беларус ня ўласнік зямлі і ня творца ўлады. Зноў над краінай савецкія сымвалы, зноў пад пагрозай незалежнасць дзяржавы.

Каляніяльныя сілы пры падтрымцы Масквы вярнулі старое. Яны змагаюцца „за Беларусь” пад сцягам каляніяльнай ідэі „злучэння з Расеяй”. Мы, адраджэнцы, змагаемся „за вольную Беларусь” пад сцягам нацыянальнай ідэі незалежнасці і Беларускага Адраджэння.

На гэтым палягае ўся розніца і сутнасць канфлікту ў Беларусі. Трэціга тут ня існуе (і ня дадзена) вось ўжо 200 гадоў. І ня будзе дадзена пакуль жыве расейская імперыя і яе вялікадзяржаўная палітыка. Той хто „за вольную Беларусь”, той мусіць змагацца з Расеяй.

У кнізе Сяргея Навумчыка адлюстравана наша рацыя, наша беларуская праўда і наша змаганье.

Кніга напісана фрагмэнтарна. Але адлюстраваныя важнейшыя падзеі, звязаныя зь незалежнасцю і барацьбой з камунізмам. Месцамі аўтар падрабязна перадае напружаную атмасферу таго часу, калі нешматлікай дэпутацкай Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту даводзілася, гаворачы ваеннай тэрміналёгіяй, змагацца за кожны куст і за кожны дом, кідаючыся ў адчайнія атакі, часам мімікрыуючы і ўдаочы адступленыне, і нападаючы зноў.

Дзейнасць і, галоўнае, палітычныя здабыткі дэпутацкай Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце 12-га склікання – гэта абсалютна неверагодная і ўнікальная звяза ў гісторыі ўсходнеславянскага парламантарызму. Асэнсаванье яе не паддаецца фармальнай лёгіцы. І тым ня менш гэта факт, што Апазыцыя БНФ, маючы восем адсотку дэпутатаў у парламанце рэгулярна перамагала камуністычную большасць (амаль 90 дсотку дэпутатаў) у галоўных пытаннях, здабыла неза-

лежнасьць парляманцкім мэтадам насуперак прамаскоўскай пазыцыі камуністычнае бальшыні, спыніла дзейнасьць КПСС у Беларусі рукамі і галасамі самых жа камуністаў, якія былі супраць БНФ.

Агульная рэальная колькасць дэпутатаў сягала 345 асобаў (па канстытуцыі БССР патрабавалася 360). Дэпутацкая Апазыцыя БНФ мела менш за 30 дэпутатаў (23 – 27), а разам з Дэмакратычным дэпутацкім клубам ня больш 70. Астатнія камуністычна-намэнклятурная большасць жорстка падпрадкаваная ЦК КПБ і камуністычным кіраунікам у парляманце. І тым ня менш быў такі феномэн, які фармальна мяжue з абсурдам – камуністы трывалынікі абсалютнай улады ў краіне і бальшыня ў парляманце цярпелі паражэнні ад Апазыцыі БНФ.

Мне якраз зразумела чаму яны прайгравалі (але тэма вымагае спэцыяльнай гаворкі). Найперш трэба згадаць, што сумарная колькасць неадукаванага разуму не пераходзіць у калектыўную дозу разуму, колькасць у якасць. Гэта вядома. Тут закон Гегеля ня дзейнічае. Апазыцыя БНФ у сваім інтэлектуальным і адукацыйным развіцьці стаяла вышэй за камуністычную намэнклятуру. Але галоўнае – фронтаўцы ў адрозненіне ад камуністаў адлюстроўвалі моцную энэргічную ідэю свабоды, дзяржавай незалежнасці і грамадзкой справядлівасці, яны не былі заплямленыя ўдзелам у непапулярнай намэнклятурнай уладзе. Фронтаўцы наступалі, заганялі камуністаў у абарону, у пазыцыю адкідання наших добрых ініцыятываў. Мы пазбаўлялі іх магчымасці да канструктыўных дзеянняў (да якіх яны і так ніколі не імкнуліся). Усё гэта адбывааася на вачах грамадзтва.

Істотна таксама тое, што маса дэпутатаў намэнклятуры ў Вярхоўным Савеце не была палітыкамі і мела пра парляманцкую дзейнасць цымнае ўяўленьне. Яны прывыклі выконваць загады партыйных сакратароў (у асноўным як трэба галасаваць), не разумеючы часам сутнасці таго за што галасуюць. Літаральна ўсе парляманцкія палітычныя дыскусіі ў Вярхоўным Савеце Апазыцыя БНФ выйгравала ў камуністаў, што называецца, з сухім лікам, за які яны адыхрываліся кнопкімі галасавання. Але ж і тое – не заўсёды.

Дзеля рэальнай перамогі галасамі мы стасавалі ня толькі разумную кулюарную працу (дзе галоўнае было – чалавечая павага да апанента і не спрачацца, памятаючы, што ў спрэчках ніколі не нараджаецца ісціна). Мы часта ўжывалі асаблівую тактыку, якую прыдумвалі на кожны выпадак сур'ёзна і скрупулёзна, а часам лёгкі і са смехам. Часта, напрыклад, мы стасавалі прыём „паралельной мэты” ці „пабочнай задачы”. Гэта тады, калі непасрдна, адкрыта, „у лоб” дасягнуць мэты было немагчыма (большасць галасавала б адмоўна). Тады мы акцэнтавалі дыскусію на пабочнай задачы, прыймальнаі для большасці (ці прыдумвалі такую). Прынціп пабочнай задачы як галоўной дазваляла часам закамуфляваць і незауважна правесыці галоўную пазыцыю, якую мы хацелі. Гэта звычайна рабілася ў паартыкульной дыскусіі і галасаванні.

Парляманцкая камуністычная маса інтуітыўна адчуvalа гэтую нашу траянскую тактыку, але не заўсёды магла яе зразумець. Гэта выклікала ў іх псіхалігічны шок містычнай падазро-насці да ўсяго, пра што мы казалі і што прапаноўвалі. „Нам подбрасываюць, – крычалі яны па любому поваду, – нас уводят в сторону” і г. д. Вынікам шоку стала імкненіне камуністаў усё рабіць наадварот, галасаваць ад адваротнага, насуперак усюму чаго хацелі дэпутаты Апазыцыі БНФ. Мы скарысталі гэты іхны псіхалігічны калапс і некалькі разоў з гумарам прававалі іхнімі ж рукамі іхныя ж ініцыятывы супраць Фронту і Беларускага Адраджэння. Альбо наадварот быццам бы „нязгодай” правакавалі іхнія галасаванні за нашыя ідэі (характэрны

прыклад галасаваньне за Дэкларацыю аб сувэрэнітэце). Некаторыя эфектыўныя выпадкі таго тактыкі з камуністычнай масай Сяргей Навумчык апісвае ў гэтай кнізе.

Паражэнні абсалютнай камуністычнай бальшыні Вярхоўнага Савета перад нешматлікай палітычнай інтэлектуальна вырабленай фронтаўскай фракцыяй паказалі поўную гніласць, застой, дэградацыю і нікчэмнасць камуністычнай каманднай сістэмы знутры. Наменклятурныя камуністы аб'ектыўна былі няздольныя ні на якую стваральную справу дзеля народа Беларусі, акрамя як быць перашкодай, ляжаць калодай на шляху народнага адраджэння і нацыянальнага разьвіцця ды цягнуць усіх пад Москву. Палітычная дурнота камуністычных кіраўнікоў у тых крыху не стандартных для іх умовах мяне часам уражвала. Памятаю галасаваньне за Белавежскія пагадненіні. Зразумела, што большасць намэнклятуры прагаласуе „за”, бо пагадненіні падпісаў Кебіч (калі б падпісаў толькі адзін Шушкевіч, дык яны б яго тады зінілі з пасады). І вось важна выходзіць кіраўнік камуністычнай большасці ў Вярхоўным Савеце сакратар ЦК КПБ В. Ціхіня і выступае супраць пагадненінёй. Мала таго, ён яшчэ галасуе супраць („не паступіцца прынцыпам!”) і аказаўся адзіным з прагаласаваўшых насуперак. Такое вось палітычнае харакітэ верна-га самурая. Пасыля гэтага самазынішчэння ён яшчэ зноў думаў кіраваць камуністычнай бальшынёй. (Потым, у 1996, Ціхіня яшчэ нашкодзіць Беларусі разам з Шарецкім як ніхто – правалаць імпічмент Лукашэнкі). Так што нам, Апазыцыі БНФ, тады яшчэ, мжна сказаць, крыху пашчасціла на палітапанэнтав. З вырабленымі ды разумнымі было б цяжэй.

Асабліва паказальным быў прыклад на травеньскай сэсіі Вярхоўнага Савета БССР у 1991 годзе адразу пасля красавіцкіх масавых страйкаў і маніфэстацыяў рабочых у Менску (дэманстравалі больш ста тысяч рабочых). Камуністычнае верхавіне Беларусі на той час была самай рэакцыйнай, самай антынароднай і самай прамаскоўскай у СССР. Першы сакратар ЦК КПБ і дэпутат Вярхоўнага Савета СССР А. Малафеев выступае тады за жорсткую палітыку і за ўвядзенне надзвычайнага становішча ў СССР. Аналізуочы тыя падзеі, пачынаеш разумець як высыпавала ідэя ГКЧП і кадэбоўскі путч у Москве.

На сэсію камуністы вынеслы трох заканапраекты: аб увядзеніі презыдэнцкай пасады ў БССР, закон аб выбарах презыдэнта і закон аб надзвычайнім становішчы. Камуністычнае верхавіне БССР (па ўзгадненіні з Москвой) хацелася расправы і дыктатуры. Зали Вярхоўнага Савета аж „рымела” ад рапушчансці намэнклятуры прыняць гэтыя законы. У гэтакіх умовах мы пачалі парляманцкую дыскусію з камуністамі і абмеркаваньне іхных праектаў. Дыскусійнае абмеркаваньне доўжылася 15 дзён. Гэта было адно з найцяжкайшых нашых змаганьняў. У выніку камуністычнае бальшынія была разбітая намі ўшчэнт, „удрыз”, „пасечаная”, падзеленая на групы, пераагтаваная супраць праектаў і ўсе яны (гэтыя праекты) былі праваленыя пры галасаваньні гэтай жа, рапушчай на пачатку, бальшынёй.

Канешне, мы „выклаліся” і ў залі, і ў кулоарах, і ў друку. Але магчымасць нашай перамогі (там дзе ніякіх лягічных і статыстычных магчымасцяў не існавала) была закладзена, як я лічу, ізноў жа ў палітычнай дурноце, у чванлівым цэкоўскім „банзізме” камуністычных намэнклятурных рэтраградаў, якія нешта плянавалі, пісалі і спускалі „к исполнению”, шмат не аналізуючы.

Калі б гэтыя заканапраекты не падаваліся імі пакетам, калі б аддзялілі (на іншую сэсію) закон аб надзвычайнім становішчы, нам цяжка было б аргументавана „улічыць” гэтых недасыпелых „гэкачэпісту” і выразна паказаць, што яны плянуюць зрабіць праз увядзеніне

прэзыдэнцтва на Беларусі. Пасъля паўмесяца штодзённых бесперапынных дыскусіяў і размоваў шмат якія дэпутаты зразумелі, на што разылічвалі малафеевы. Цэкоўскай дыктатуры пабойваліся правінцыйныя намэнклятуршчыкі і шэрагавыя камуністы. Я ўжо не кажу, што яны таксама былі падзеленыя на групы (умоўна, праўда) і мелі свае абласныя інтэрэсы. Мы гэта ведалі і стараліся скарыстаць у змаганьні.

Тая травенская перамога ў парляманце над камуністамі дала нам крылы, камень зваліўся з души, мы верылі ў будучыню, у свае магчымасці і ня ведалі страху. Потым было ГКЧП, правал путчу ў Маскве і спаўненыне надзея – вяртаньне незалежнасці Беларусі.

У кнізе Сяргея Навумчыка добра і прасторна апісаныя галоўныя карціны гэтай падзеі, калі ўсё вісела на валаску, і ўсё удалося, сталася дзень у дзень, хвіліна ў хвіліну і мы не спазніліся, пасыпелі на апошні цягнік. Мы ўздычны Богу, што зылітаваўся Ён тады над Беларусяй.

Праца Сяргея Навумчыка цікавая ня толькі выразнымі апісаннямі падзеяў, трапнымі характарыстыкамі асобаў, дакладнымі высновамі, але таксама адэватным беларускім бачаннем працэсаў, адраджэнскай канцептуальнасцю ацэнак, якія вынікаюць з галоўнай сутнасці адвечнага змаганьня з Усходам – быць ці ня быць Беларусі.

З гэтых пазыцыяў нацыянальнага існаванья, барацьбы і адраджэння аўтар дакладна ацэньвае ня толькі падзеі і працэсы нядайняга часу, але і аб'ектыўныя ролі асобаў, якія прымалі ўдзел у дзяржаўным кіраванні і палітычных канфліктах. Яны паказаныя рознабакова (плюсы і мінусы) і цалкам аб'ектыўна, што тычыцца іхных дачыненняў перад людзьмі і Айчынай.

Праніклівы чытач заўважыць і будзе, відаць уражаны амбівалентнасцю паводзінаў асобных афіцыйных палітычных постаций Беларусі пэрыяду нядайняга нацыянальнага Адраджэння (1988 – 1995 гг. па С. Навумчыку). Гэта датычыць перш за ўсё Шушкевіча, у меншай ступені Кебіча, потым Гілевіча, Краўчанкі, Бутэвіча, Дзямчuka і іншых, якія сфармаваліся ў камуністычнай сістэме, пад ціскам абставінаў выйшлі зь яе преч, але так і не разыўталіся зь яе звычкамі і псіхалёгіяй, засталіся адной нагой у Менску, другой у Маскве. На прыкладзе ацэнак апанэнтаў Сяргей Навумчык, які быў каардынаторам дэпутацкай Апазыцыі БНФ, гарачым удзельнікам канфліктаў і змагарных падзеяў, выявіў аб'ектыўнасць, добрыя якасці дасьледчыка, здольнаства глядзець на падзеі з боку і з вышыні і ацэньваць іх па крыйтэрыях шкоды і дабра для Беларусі.

Сяргей Навумчык канстатуе, што палітычны працэс Беларускага нацыянальнага Адраджэння прыпынены з прычыны захопу ўлады ў Беларусі прамаскоўскім сіламі. Аналізуочы становішча і пэрспэктывы разыўвіцца Беларусі, аўтар (як і ўсе мы цяпер) ня можа не трывожыцца за лёс Бацькаўшчыны, якая апынулася нібы закладніцай уласнага лёсу. Ён піша пра гэта. Але ёсьць канкрэтныя прычыны ад якіх залежыць гэтыя лёс і шлях да перамогі. Чытаньне кнігі Сяргея Навумчыка, упўнены, дапаможа беларусам убачыць хутчэй гэтыя шляхі і лепей яго распазнаць.

Зянон Пазняк

17 чэрвеня 2006 г.

Варшава

СЕМ ГАДОЎ АДРАДЖЭНЬНЯ, АЛЬБО ФРАГМЭНТЫ НАЙНОЎШАЙ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТОРЫІ (1988–1995)

УСТУП

Пэрыяд апошняга Адраджэнья насыпеў абрасьці гэткай колькасцю мітав, што прабраца празь іх да ісціны ўсё цяжэй.

З аднаго боку, лукашэнкаўская пропаганда цвердзіць, што сувэрнітэт Беларусі нібыта быў дасягнуты і замацаваўся выключна і толькі дзяячоў Лукашэнку (пры гэтым сама ідэя Незалежнасці зневажаеца, як зневажаеца і беларуская мова, і нацыянальная культура – у інтэрсах Масквы).

У афіцыйных сродках масавай інфармацыі падзеі начатку 90-ых замоўчаўца, гэта жа, як і падзеі 1918 года. І гэта не выпадкова – у гісторыі Беларусі ўтварэннне БНР і аднаўленне Незалежнасці Беларусі ў пачатку 1990-ых стаяць побач. Стэнограмы сесій Вярхоўнага Савета 12 склікання зрабіліся недаступнымі – на іх, фактычна, накладзены грыф сакрэтнасці. У некаторых навучальных установах выкладчыкі гавораць студэнтам, што, нібыта, Бел-Чырвона-Белы Сцяг і „Пагоня” ніколі не былі дзяржаўнымі сымболямі.

З другога боку – у прадзівай рэтарэспекцыі не зацікаўленыя і некаторыя з тых, хто сёняня называе сябе лідэрамі апазыцыі, хто вёў да ўлады Лукашэнку ці ўмацоўваў антыбеларускі рэжым у першыя гады ягонага презыдэнтства. Не жадаючы камэнтаваць іхняя ціперашнія заявы, лічу неабходным прааналізаваць іхняя дзеянні ў пэрыяд ўздыму нацыянальнага Адраджэнья.

Зьяўліўся і інтэрпрэтары, якія замоўчаўца найважнейшыя аспекты дзеянасці Народнага Фронту, зводзячы яе альбо да „мітынгоўшчыны” (і ні слова пра амаль шасыцігадовую парламэнцкую, заканадаўчую працу), альбо падаючы аднаўленне Незалежнасці як выпадковы вынік зьбегу акапічнасці (маўляў, Незалежнасць звалілася на беларусаў зь неба – нібы той дождж).

У выніку, маладое пакаленне беларусаў (значная яго частка) ня ведае ніядаўнай гісторыі, кіруеца сумнеўнымі ўяўленнямі пра падзеі і пра асобаў. Гэта, зразумела, ўплывае і на палітычныя вынікі нацыянальнага змагання.

Пэрыяд гэты і сапраўды найменш дасьледаваны яшчэ і з той жа прычыны блізкасці па часе і неўсьвядомленасці ягонай гістарычнасці.

Патрэбу зрабіць храналёгію апошняй хвалі нацыянальнага Адраджэнья я адчуў падчас працы над укладаннем кнігі радыёпублистыкі Васіля Быкава – мае маладзейшыя калегі прасілі патлумачыць нейкія выказванні, бо палітычны кантекст таго часу быў ім папросту невядомы. Я са зьдзіўленнем убачыў, што няма нейкага адзінага, больш-менш падрабязнага тэксту, прысывеченага менавіта гэтаму пэрыяду. Давялося зъвяртацца да ўласнага архіву.

У свой час Быкаў узяў зь мяне слова, што я напішу гісторыю апошняй хвалі нацыянальнага Адраджэнья і змагання Беларускага Народнага Фронту; аднаўленне Незалежнасці Беларусі Васіль Уладзімеравіч лічыў заслугай менавіта БНФ і яго лідэра Зянона Пазняка. Абіцяньне я выканана.

Але гэты тэкст – не мэмуары, хаця ў нечым ён зъяўляеца максимальна скарочаным іх канспектам. Менш за ўсё мне хацелася зрабіць яго падобным на успаміны, з апісаньнем сустрэчай, перамоваў, цытаваннем перапіскі і запісаў, ацянакай асобаў ды камэнтарамі іх паводзінай, нарэшце, прыгадваннем уласных адчуванняў. На жаль, у некаторых месцах не удалося; выглядае, ўдзельніку нейкіх падзеяў нерэальна цалкам абстрагавацца ад суб'ектыўнага погляду. Прашу прабачніння ў чытчачоў і сцішаюся тым, што, магчыма, суб'ектыўнік дапаможа крыху больш дакладна адчуць атмасферу таго часу.

Вядома, гэта храналёгія ня поўная і фрагмэнтарная: у ёй ня згадваюцца некаторыя падзеі, якія хаяці і былі яскравымі і цікавымі, аднак не адыгралі кардынальной ролі ў працэсе нацыянальнага Адраджэння. Тым ня менш, пасыль публікацыі часопіснага варыянту ў „ARCHE пачатак” (3-2006) я дадаў у гэты тэкст некаторыя новыя разьдзелы.

ПАПЯРЭДНІКІ

У „Нарысе гісторыі Беларусі. 1795–2002” гісторык Захар Шыбека вылучае пяць перыяду вызваленчай барацьбы беларусаў, дарэчы, дакладна і слушна характарызуочы яе памкненнямі да незалежнасці ад Рәсей.

Першы – „пад сцягам аднаўленчыя страчанай дзяржаўнасці Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай” – цягнуўся да 80-ых гадоў XIX стагодзідзя. Другі быў звязаны з ідэяй „адміністрацыйна-культурнай аўтаноміі ў складзе Расейскай імпэріі” (да 1915 году) і завяршыўся пазбаўленнем ад царызму. Трэці перыяд Захар Шыбека вызначае межамі 1915–1945 гг. і вылучае ў ім ідэю поўнай незалежнасці Беларусі (што на кароткі час увасобілася ў БНР). Чацьверты перыяд (50-80-ыя гады) гісторык акрэслівае як самы „змрочны”, калі пра Незалежнасць марылі адзінкі, а змаганьне за беларускую дэмакратыю перамясяцілася ў эміграцыю. Нарэшце, апошні, пяты перыяд, пачаўся з гарбачоўскай лібералізацыяй – гэта час „узнаўлення і ажыццяўлення незалежніцкіх ідэалаў у Беларусі”.

Як бачым, далёка не заўсёды барацьба мела посьпех і суправаджалася нацыянальным адраджэннем. Што бясспречна – найвышэйшым посьпехам такой барацьбы ёсьць абвяшчэнне дзяржаўнай Незалежнасці. У азначаны час гэта было двойчы: у 1918 і ў 1991 годзе. На жаль, Беларуская Народная Рэспубліка была зьнішчаная маскоўскім камуністамі і не пасыпела стварыць умоваў для развіцця нацыі. А вось падзеі 1991 году былі адначасна і вынікам, і каталізаторам нацыянальнага Адраджэння – і на сёньня мы можам казаць пра гэтыя працэсы як пра апошніяе па часе Адраджэнне Беларусі.

І калі ў азначэнні папярэдніх хваляў гісторыкі апэруюць тэрмінамі „плос-мінус” год, а то і дзеся-

цігодзідзе – дык апошніе Адраджэнне мы нават можам вылічыць па днях.

Падаецца, што гэты перыяд вызначаны 1988 годам, калі ў чэрвені быў надрукаваны артыкул Пазынка і Шмыгалёва „Курапаты – дарога съмерці”, а ў кастрчынку ўтвораны Аргкамітэт БНФ, – і да лукашэнкаўскага рэфэрэндуму ў траўні 1995 г. Калі больш канкрэтна – з 3 чэрвеня 1988 году да 14 траўня 1995-га.

Гэта – сем гадоў.

Альбо 2537 дзён.

Аб’яднаны нацыянальны накіраванасці (нелегальная альбо напаўлегальная), якія сымпатызавалі ідэі беларускай Незалежнасці, існавалі і ў папярэднія дзесяцігодзідзе. Прыгадаем Саюз беларускіх патрыётаў, групы маладых інтэлектуалаў 60-ых гадоў (Баразна, Пазыняк, Разанаў, Чарняўскі і інш.), „Майстроўню” (пачатак-сярэдзіна 1980-ых), нарэшце, „Талаку” і „Тутэйшых”. Прыбылі бясспречным маральным і ідэалагічным значымі гэтых арганізацый, іх ролі ў фармаванні сувядомасці эліты, мастацкіх здабытках (як у выпадку з „Тутэйшымі”) – яны ня мелі шырокага ўплыву на насельніцтва і ня выліліся ў масавы рух, які мог бы кардынальна ўзьдзейнічаць на палітычную ситуацыю. Тым ня менш, менавіта гэтыя суполкі (нароўні зь беларускай дыяспарай на чале з Радай БНР) увасаблялі ідэю неад’емнага права беларускага народу на сувэрэннае існаванье, падрыхтавалі глебу для шырокага масавага руху і новай хвалі нацыянальнага Адраджэння.

Тактыка камуністычнага кіраўніцтва палягала ў тым, каб спыніць праявы нацыянальнай сувядомасці ў самым іх пачатку, жорстка караць тых, хто асьмеліцца стварыць якія-небудзь нацыянальныя апазыцыйныя арганізацыі (так было з актыўістамі Саюзу беларускіх патрыётаў), а вакол іх ініцыятараў стварыць інфармацыйны вакуум. Самым галоўным было – не дапусыць стварэння сеткі агульнанацыянальнай арганізацыі. Гэтая рэпресіўная палітыка была даволі ўспешнай.

У выніку адсутнічалі некалькі чыннікаў, якія не дазвалялі пераўтварыцца беларускім суполкам ды акцыям энтузіястаў у масавы рух і распачаць Адраджэнне. Па-першое, яны былі лякальнымі і ня мелі агульнанацыянальнага маштабу. Суполкі Саюзу беларускіх патрыётаў дзеянічалі ў Паста-

(Фота: А. Румын)

Памятны знак.

вах і Глыбокім – але ў іншых, усходніх раёнах Віцебскай вобласці структураў СБП не было. Яўген Кулік зьбіраў мастакоў „На паддашку” – але пераважна менскіх, а гомельскія ці берасьцейскія мастакі пра гэта маглі і ня ведаць. Выступ Разанава ў скалыхнуў філфак БДУ – але на філфаку Віцебскага пэдінстытуту, напрыклад, усё было „ціха”. А вось у 1987 годзе нацыянальная моладзь аб’ядналася на вальным Сойме ў Канфэдэрациі беларускіх суполак – здавалася б, агульнанацыянальная (ці, як тады казалі, „рэспубліканская”) арганізацыя, tym болей што адзін з „талакоўцаў”, Сяргей Абламейка, прыгадвае пра разъмеркаваныне адказных за вобласці – аднак інфармацыі пра гэта ў СМИ было няшмат (і гэта – у час росківіту гарбачоўскай „галоснасці”). У 1974 годзе Зянон Пазняк напісаў у самвыдаце артыкул „Становішча ў Беларусі. 1974 год” пра сітуацыю, у якой апынулася нацыянальная інтэлігэнцыя – але яго прычытала вузкае кола сяброў (што, праўда, не перашкодзіла ўладам выгнаць яго з працы, праўда, па іншых прычынах). Гэтая палітыка замоўчання вытрымлівалася цьвёрда – у газетах 60–70-ых – пачатку 80-

ых гадоў вы ня знойдзеце ніякай (нават адмоўнай) інфармацыі пра ініцыятывы ні тых жа Пазняка і Разанава, ні Анатоля Сідарэвіча, ні – пазней – Вінцuka Вячоркі, Сяржука Вітушкі ці Сяргея Дубаўца. Але вось артыкул Барыса Сачанкі, надрукаваны ў 1957 годзе з прапановай перавесы і ўсе школы на беларускую мову, здавалася б, мог разылічваць на шырокі грамадзкі розгалас, бо выйшаў не „самвыдатам”, а быў надрукаваны ў „ЛіМе”. Але, як павінні думаць, Захар Шыбека, ініцыятары публікацыі і тыя, хто падтрымаў аўтара, імгненна трапілі пад рэпрэсіі КДБ, таму рэалізацыі ў нейкіх шырокіх грамадzkіх ініцыятывах артыкул ня меў.

I ёсё ж вышэйсказанае а ні ў якім разе не зъмяныша значнасці такіх выступаў. Узгадаю яшчэ ліст віцебскага настаўніка Франца Сіўко „Прашу вызваліць...” (аб нежаданні бацькоў навучаць дзяцей на роднай мове) у ЛіМе, які выклікаў гарачую дыскусію, і зварот прадстаўнікоў творчай інтэлігенцыі да Генэральнага сакратара ЦК КПСС Міхаіла Гарбачова аб дыскрымінацыі беларускай мовы, – абодва ў 1986 годзе.

ПРАЎДА ПРА КУРАПАТЫ

Але ў 1988 годзе адбылося тое, што (дзякуючы і больш спрыяльным і дэмакратычным і аbstавінам, але і асабістай мужнасці ініцыятара) мела вынікам шырокое аб’яднаныне грамадзтва вакол ідэі нацыянальнага адраджэння і – гэта галоўнае – стварэныне палітычнай арганізацыі, якая дамаглася аднаўлення дзяржаўнай Незалежнасці Беларусі.

Менавіта такай падзеяй зъўляецца публікацыя з чэрвеня 1988 году ў „ЛіМе” артыкулу Зянона Пазняка і Яўгена Шмыгалёва „Курапаты – дарога съмерці” (артыкул увайшоў у гісторыю з падвоенным аўтарствам; насамрэч жа ад першага да апошняга слова пісаў яго адзін Пазняк. Шмыгалёў разам з Пазняком удзельнічаў у аптыманнях людзей у на-вакольні Курапатаў, і Пазняк палічыў карэктым паставіць пад артыкулам і ягонае прозвішча).

Дасыледчыкі яшчэ прааналізуяць фэнамэналітэю той публікацыі ў грамадзкай сывядомасці беларусаў, мы ж адзначым некалькі істотных акаличнасцяў. Пра сталінскія рэпрэсіі ў масавым савецкім друку пачалі пісаць недзе зь сярэдзіны 1986 году, і таму ў гэтым сэнсе публікацыя ў „ЛіМе”, здава-

Дзяды.

лася б, не магла лічыцца адкрыцьцём. У 1987 годзе „Тутэйшы” нават правялі Дзяды з ушанаваннем паміці рэпрэсаваных. З другога боку – у артыкуле ўжываюцца тэрміны „злачынствы 1930–1950 гадоў” (а не, напрыклад, з 1917-га), „сталинскія турмы і лягеры” (а не „бальшавіцкія”). Публікацыя стала магчымай дзяякочы прадмове Васіля Быкава, які піша пра „ахвяраў сталінічны” (а не камуністай), „яжоўска-бэрьеўская рэпрэсія” (а не камуністычныя). У гэтым сэнсе, Салжаніцын у „Архіпелагу ГУЛАГУ” ці тыя эмігранты з Беларусі (як Аляхновіч), якія пасыля адсідак здолелі ўцячы ў „вольны съвет”, – былі бліжэй да ісцінны, бо канстатавалі рэпрэсіі як вынік і неад'емную частку ленінскай палітыкі і камуністычнай ідэалёгіі. Аднак кніга Аляхновіча, выдадзеная ў больш як дзесяці краінах, была невядомаю ў Беларусі, Салжаніцына таксама не друкавалі ў СССР. Па-другое, фраза кшталту „бальшавіцкая рэпрэсія” зрабіла б публікацыю ў 1988 годзе немагчымай; зрэшты, ад таго, што рэпрэсіі былі названыя не „камуністычнымі”, а „яжоўскімі” ці „сталинскімі”, яны не рабіліся менш жахлівымі.

Пазынкі упершыню сказаў іншае і ў той момант значна больш важнае, чым, напрыклад, сцвярд-

жэньне, што „Ленін – бандыт”, калі б яго нейкім цудам і удалося апублікаваць.

Па-першае, было даказана, што рэпрэсіі мелі не эпізадычныя харектар і тычыліся на двух ці трох дзесяткаў чалавек – у Курапатах паляглі тысячы і тысячы. Па-другое, у маскоўскай ды менскай прэссе шмат пісалася пра „трагічныя лёсы” Бухарына ды Тухачэўскага (які ў 1917–1918 самі і ўсталёўвалі крывавымі мэтадамі бальшавіцкі рэжым), ці пра камуністычных функцыянераў Галадзеда ды Шаранговіча, ці пра пагібел прадстаўнікоў творчай ды навуковай эліты. У ЛіМаўскай ж публікацыі выразна паказана, што расстрэльвалі простых людзей, сялян – якраз тых, хто, паводле камуністычнай ідэалёгіі, кваліфікаваўся як „кляса” (інтэлігенцыя лічылася „празлойкай”). Расстрэльвалі народ. І, нарэшце, у артыкуле ўжыты тэрмін „генацыд”. Гэта значыць – зыншчыненне людзей паводле нацыянальнай прыкметы (ципер ужо на трэба даводзіць, што беларускае слова – размова па-беларуску – ма-гло стаць дастатковым аргументам для рэпрэсіяў). Істотным быў і „эфект прысутнасці”: злачынствы адбываліся не ў Сібіры ці на маскоўскай Лубянцы, а вось тут, побач (а шмат для якіх менчукоў – у месцы іх адпачынку). Аўтары настойліва звязралі ўвагу і на праблему пакарання арганізатару і выкананіцца расстрэлаў, пакарання бяз тэрміну даўніны – а менавіта вэтэраны НКУС–КДБ складалі ў той час даволі забясьпечаную і палітычна актыўную касту.

Ніводнага з гэтых кампанентаў не было ў ранейшых маскоўскіх ці менскіх публікацыях – у ЛіМаўскім артыкуле ж яны прысутнічалі супольна.

У тыя часы я працаваў у абласной газэце „Віцебскі рабочы”, уваходзіў у склад клубу „Ўзгор’е”, падтрымліваў контакты зь менскімі актывістамі нефармальнага, як тады казалі, руху. Словам, быў чалавекам адносна інфармаваным, але шмат якія акцыі „Талакі” ці „Тутэйшых” былі невядомыя нават мне. Артыкул жа „Курапаты – дарога съмерці” зрабіўся публікацыяй, эфект ад якой не магу парадуніць з вынікамі ніякага іншага артыкулу. Тэкст імгненна быў перадрукаваны на ратапрынтах, яго чыталі на заводах, у інстытутах, яго абміркоўвалі – я съведчу пра правінцыйны Віцебск, у Менску ж разголос, зразумела, быў куды большы.

СХОД У ДОМЕ КІНО. „МАРТЫРАЛОГ” І АРГКАМІТЭТ БНФ

Вынікам публікацыі і шырокага яе розгасасу было ініцыяваньне стварэння арганізацыі памяці ахвяраў рэпресій. Сход адбыўся 19 кастрычніка 1988 году ў будынку Дому кіно (цяпер Чырвоны касцёл). Мы зібіralіся туды, як было пазначана ў запрашэннях, для ўтварэння „Беларускага камітэту памяці ахвяраў сталінізму „Камітэт-58” (паводле назову рэпрэсіўнага артыкулу крымінальнага кодэкса). Асабіста я атрымаў запрашэнне ад Аляксандра Лукашука, кабінэт якога ў рэдакцыі „Звязды” быў адным з месцаў збору ініцыятараў камітэту памяці ахвяраў сталінізму (здаецца, там я ўпершыню і пабачыў Пазъняка. Потым гэткая актыўнасць каштавала Лукашуку рэдакцыйнай пасады).

Спачатку сход меркавалі правесыці 18 кастрычніка, потым перанеслі на дзень пазней. Ехай я зь Віцебску ў Менск на сход разам з Тадзінай

Кляшторнай – дачкой рэпрэсаванага паэта Тодара Кляшторнага.

Колькі чалавек ведала пра тое, што будзе ўтвораны аргкамітэт Народнага фронту? Дакладна ведалі Пазъняк, Дубянецкі, Быкаў і яшчэ адна асoba.

Вось як пра падрыхтouку да зъезду БНФ адмысловая для гэтай кнігі прыгадаў Зянон Пазъняк:

„Адносяна таго, што Васіль Быкаў напісаў у успамінах, што ня ведаў пра стварэнне БНФ. Быкаву і Дубянецкаму я сказаў пра намер аб'явіць аб стварэнні Аргкамітэту БНФ непасрэдна перад пачаткам Устаноўчага Сходу Мартыралогу. Маючы гэта на ўвaze, я пісаў пазней, што пра ўтварэнне Фронту ведалі дзіве асобы (Быкаў і Дубянецкі). Плянаў майх яны сапраўды ня ведалі. Я іх паставіў як бы перад фактам у падтрымцы якога з іхняга боку я не сумніваўся, бо ведаў пазыцыю абодвух. У дадзеным выпадку сцвярджэнні „ведаў” – „ня ведаў” ёсьць розначытаньнем.

Пасля адкрыцця Курапатай вясной 1988 г. былі зробленыя мной першыя археалагічныя раскопкі пахаванняў. Потым, у пачатку чэрвеня, быў надрукаваны артыкул „Курапаты – дарога съмер-

Дзяёды ў Курапатах. 1989 г.

(фота: К. Бойко)

Іванічы Ільдусагам Сергей Іосіновіч

Арганізацыйная група па стварэнні Беларускага камітэта пыняцтва хвалір сталінізму / Камітэт "58" / запісаны ўсе прынань уздед за устаноўчым сходзе, які члубудзецы БЖХ і саюзміка з Міхасем Дубянецкім па адрасу Рабочыя, 15 (был. 5/6) Лінней.
На сходзе Камітэта "58" будзе прынята програма дзеяльнасці, статут, выбраны кіручыя і рабочыя органы.

Запрашынне на Устаноўчы сход „Мартырапалогу”.

ші". Затым, у ліпені, адбыліся больш шырокія археалягічныя дасыледванні, якія я праводзіў з групай археолягіяту ўжо ў кантэксьце ўзбуджанай крымінальнай справы па факту пахаванняў. Пасля гэтага ў жніўні пачынаецца праца над стварэннем мэмарыяльнай арганізацыі „Камітэт – 58". Разам са мной працавала група асобай. Гэта найперш Міхась Дубянецкі, Мікола Купава, Алеся Лукашук, Алег Белавусаў і іншыя.

У час працы над стварэннем Камітэту – 58 нарадзілася ідэя ўтварыць Беларускі Народны Фронт па прыкладу прыбалтыйскіх, якія акурат у гэты час там былі створаныя. Ідэя была съцісліа дыскрэтнай (камуністычны рэжым на Беларусі трывала татальны і антыбеларускі). Размова вялася мной толькі зь Міхасем Дубянецкім. Мы не ўяўлялі яшчэ як у той спэцыфічны, да дна рэакцыйнай і антынацыянальнай суітварты, якая існавала на Беларусі, можна было прыступіць да справы, калі КГБ і парткамы кантралявалі кожны ўзых, а ўзровень грамадзства быў цалкам дэнцыяналізаваны.

Мы меркавалі, што каб даць штуршок – аб'яўці пра Фронт і пачаць рэалізоўваць ідэю стварэння – павінна была зьявіцца нейкая аўтарытэтная асона, якая хоць бы фармальна прылучылася да гэтай справы. Патрабна было „імя”, настойваў Міхась Дубянецкі. Натуральна, што мы адразу зышліся на асобе Васіля Уладзімеравіча Быкава.

Размова з Быкавым адбылася неўзабаве ў верасьні. Мы спаткаліся непадалёк ад Дому літаратара ля мураванай брамы-уваходу ў Дзіцячы парк (тады парк імя Горкага, хаты пры чым тут Горкі) і хадзілі па сквэрку ля пустых лавачак, размаўляючы. Быкаў вельмі прыхильна паставіўся да нашай ідэі, але

лагодна адмаўляўся ад адказнай ролі, спасылаючыся на здароўе, свой характар, узрост, казаў што ён не ўпэўнены, што зможа тут нешта зрабіць. Мы казалі, што рабіць будуть іншыя (мы найперш), але каб звярнуць увагу на справу павінен быць на чале яе вядомы чалавек. Дубянецкі быў перакананы ў гэтым і я з ім пагаджаўся, хоць і адчуваў, што зь „вядомымі” ў Беларусі нічога не атрымашца. Лепш бы зъ „невядомымі” ды энэргічнымі і безагляднымі. Цікава, што Быкаў нібы падтрымаў мае думкі. Ён сказаў, што лепш бы маладзейшых, ды актыўных, навошта тая вядомасць – справа ж новая. Словам, Быкаў адмовіўся і мы з Дубянецкім, седзячы на лавачцы, перабіralі па пальцах магчымыя кандыдатуры. І аказалася, што справа дрэнь: вядомых шмат ды ўсе „савецкія”.

– А што калі Гілевіч? – кажу я, – патрыёт, за мову змагаецца. Дубянецкі замаўчалі і стаў разглядаць кусты кізільnika, якім тады былі засаджаныя ўсе сквэркі Беларусі. Нарэшце пайшлі да Гілевіча.

– Гіблая справа, – кажа Дубянецкі.

– Калі ня згодзіцца? – пытаю.

– Калі згодзіцца, – адказвае Міхась Хведараўіч.

– Галоўнае пачаць, – кажу я, – а там пойдзем шырокім фронтом.

Гэтак размаўляючы, зайшлі ў кабінэт да Ніла Гілевіча. Ніл Сымонавіч зацікавіўся і крыху ўсхваляваўся. Пачаў задаваць пытанні. А як, а што, а ці ведае ЦК (Ух!), а можа трэба пагаварыць з Краўчанкам (сакратар Менскага Гаркама КПБ па ідэялёгіі), бо справа добрая і г.д. Цікавая была размова – мізансцэна. Нарэшце Ніл Сымонавіч цьвёрда адмовіўся і мы пайшлі.

Устаноўчы сход „Мартыралогу”. (Злева направа: функцыянер ЦК КПБ Р. Бузук,
М. Хв. Дубянецкі, В. У. Быкаў.)

Да самага 19 кастрычніка ніякай гаворкі пра кіраўніка больш не было. Аднак ідэя вісела ў паветры і да мяне прыходзілі шмат хто (і незнабымя) асабліва перад устаноўчым сходам „Камітэту – 58” і прапаноўвалі аб’явіць пра стварэнне Фронту. Я зразумеў, што КГБ цікавіцца намерамі і на ўсе пропановы адказваў адмоўна, прыкідваўся зацыкленым на „камітэце”. У дзень сходу (19 кастрычніка 1988 г.) я склаў съпіс будучага аргкамітету Фронту з 23 асобаў і перад самым сходам паведаміў Быкову і Дубянецкаму, што пры зручным моманце аб’явім пра Аргкамітэт БНФ і паставім на галасаванне. Сытуацыя правамоцная, дэлегаты з усёй Беларусі, аб’явім, выберам, створым, прагаласуем, а там справа пойдзе, на руках панясем. Весьці сход павінен быў Міхась Дубянецкі.

Пасля стварэння „Камітету – 58”, які па маёй пропанове назвалі „Мартыралог Беларусі” (праўда, з цяжкасцю, бо шмат хто не разумеў сэнсу слова „мартыралог”), я прапанаваў утварыць Аргкамітэт БНФ „Адраджэнне” і зачытаў съпіс асобаў, які тут жа на Сходзе дапаўненнямі зь месцаў павялічылі да 35 чалавек і прагаласавалі за яго.

Так быў створаны Аргкамітэт Беларускага Народнага Фронту „Адраджэнне”. Больш падрабязна пра Устаноўчы Сход Мартыралогу і пра гэту падзею я пісаў у артыкуле „Курапаты. 10 гадоў паслья”. Надрукаваны ў „Беларускіх Ведамасцях” (скарочаны варыант у „Нашай Ніве”) за 1998 г.

Потым аказалася, што як я ні стараўся адразу надзеіна вызначыць склад Аргкамітету (пропановы зь месца на Сходзе таксама былі ўзгодненыя), агентура ўсяроўна пралезла і адразу пачала круціцца каля Быковы. Былі моманты, што ўсё вісела на валаску і Аргкамітэт проста трэслы. Цяпер з гумарам для сябе адзначаю, што нас уратавала тады толькі іхня дурнота. (Подльяя справы, як правіла, робяць дурных людзей.) Перад Устаноўчым Зыездам БНФ нам (адраджэнцам) удалося некаторых такіх „перабудоўшчыкі” вытрымкі, некаторых заблякаваць і праца пайшла хуткімі тэмпамі (пад гістэрэчны лямант камуністаў). Але наш цыгнік ужо набіраў хаду і сымела імчаў наперад да волі і незалежнасці Беларусі”.

У ліку тых, хто ведаў пра ініцыятыву стварэння Народнага Фронту, Пазняк не называе, напрыклад,

Сяргея Дубаўца. Але калі мы зь Сяргеем ішлі ў Дом кіно, Сяргей выпытваў, як бы я паставіўся да ідэі ўтварэння Народнага Фронту. А першае, што я пачуў ад Арлова, якога спаткаў у Доме кіно перад паседжаньнем, было – „Ну ты ведаеш, што будзем ствараць Народны фронт?”. Для мяне гэта было навіной, хоць ідэя такой арганізацыі аднойчы абміркоўвалася намі з Уладзімерам Арловым яшчэ ў ягонаі напалолацкай кватэры. Усё гэта съведчыць, што калі і на ведалі, дык здагадваліся – словам, ідэя, як кажуць, „вісела ў паветры”.

У Доме кіно я пабачыў, Васіля Быкава, Ніла Гілевіча, Максіма Танка, Віктара Казько, Аляксея Дудара, Янку Брыля, Рыгера Барадуліна, Сяргея Грахоўскага... Некаторыя зь іх тут жа паставілі подпісы супраць будзінцства Віцебскай АЭС. У залі былі актрысы Стэфанія Станюта і Марыя Захарэвіч, рэжысэр Валер Маслыюк, кампазытар Яўген Глебаў...

Спачатку на сходзе было ўтворана Беларуское гісторыка-асьветніцкае таварыства памяці ахвярай сталінізму „Мартыралог Беларусі”. Ад таго, што будзе абраны старшынём, залежала далейшая праца сходу, а менавіта – ці ён прапануе людзям разыходзіцца, ці – паставіць на галасаваньне стварэнне Народнага фронту, да чаго ўжо заклікалі прамоўцы. Васіль Быкаў прапанаваў Пазынка: „Гэты чалавек павінен быць пазбаўлены таго вялізнага недахопу, які ёсьць ва ўсіх нас, які выхаваны ўсімі папярэднімі гадамі, – ён павінен быць пазбаўлены страху. Найперш страху перад начальнствам. І такім чалавекам (я думаю, што вы мяне падтрымаете) я назаву Зянона Станіслававіча Пазынкя”. Гэтаму запярэчыў прадстаўнік ЦК КПБ Раёсціслай Бузук, які паспрабаваў сарваць сход. Аднак Быкаў узяў мікрофон і правёў галасаванье. Пазынок быў абраны, і праз некалькі хвілінай, а менавіта ў 22.15 пад воплескі залі выставіў на галасаванье прапанову аб утварэнні Аргкамітту Народнага фронту.

У склад Аргкамітту уваішлі Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Анатоль Грыцкевіч, Уладзімер Конан, Зянон Пазынок, Пімен Панчанка, Алег Белавусаў, Але́сь Бяляцкі, Анатоль Варава, Вінцук Вячорка, Ніл Гілевіч, Павел Дзымітрук, Юры Дракархуст, Міхал Дубянецкі, Але́сь Емельянаў, Вячаслаў Жыбуль, Яўген Кулік, Мікола Купава, Адам Мальдзіс, Аляксей Марачкін, Валеры Маслыюк,

Дзяды – 88. Мітынг у полі пад Курапатамі.

Пятро Садоўскі, Але́сь Суша, Сымон Сывістуновіч, Кастусь Тарасаў, Міхась Ткачоў, Алег Трусаў, Генадзь Тумаш, Ігар Чарняўскі, Міхась Чарняўскі, Яўген Шунейка, Васіль Якавенка (даю пералік у пасыядлонасці, пададзенай у „Інфармацыйным паведамленні” Аргкамітту, якое выйшла празь некалькі дзён; пазней у склад Аргкамітту былі кааптаваны некаторыя іншыя асобы, а некаторыя – сышлі).

Ужо ў першай праграмнай заяве – наройні з падтрымкай „перабудовы”, „распачатай лепшымі сіламі КПСС” – казалася пра неабходнасць нацыянальнага адраджэння, дзяржаўнасці беларускай мовы, „рэальнага сувэрэнітetu Беларусі, абвешчанага Канстытуцыяй БССР і СССР”. БНФ выступаў за „аднаўленне праўдзівай, навуковай гісторыі Беларусі”, „усебаковас разыўці ў культуру бе-ларускага народу” і „свабоднае разыўці ў мовай і культуре ўсіх нацыянальнасцяў, што жывуць на Беларусі”. Гаварылася і пра „поўны рэспубліканскі гаспадарчы разылік” (у тых умовах гэта азначала – эканамічную самастойнасць ад Масквы).

На Дзяды 30 кастрычніка тысячи менчукоў сабраліся ля Маскоўскіх могілак (ципер – Усход-

нія). Вось як піша пры тыа падзеі па-біблейску ля-
канічна Васіль Быкаў у „Доўгай дарозе дадому”:
„Людзей началі разганяць, бінь, арыштаваць, тру-
ціць газам з партатыўных балёныкаў. Атруцілі і
Пазыняка, які ішоў на чале калёны. Але Пазыняк не
саступіў. Ён скіраваўнатоўп на ўскраіну і павёў да
Курапатай. Аднак і там шлях калёне перагарадзілі
войскі. Тады Пазыняк завярнуў усіх у поле. І ў чыс-
тым полі пад съняжком, які сыпаў з хмарнага неба,
адбылося набажэнства. Угары разъявяваўся бел-чы-
рвона-белы съязг, выступалі прамоўцы і сядр іх
пісьменнік Уладзімер Арлоў”.

Дадам, што там, пад Курапатамі, упершыню ў
найноўшай гісторыі Беларусі перад вялікім сходам
людзей быў узянуты бел-чырвона-белы съязг.

Разгон „Дзядоў” меў шырокі разгортак. Апрайду-
ваючыся, улады быў вымушаныя казаць і пра-
утварэньне БНФ – хай і ў адмоўным ракурсе. Су-
полкі БНФ началі стварацца ня толькі ў Менску,
але і ў рэгіёнах.

Пашыраліся патрабаваныні аб беларусізацыі,
вяртаныні гістарычнай памяці. 16 лістапада група
літаратаў (Уладзімер Арлоў, Алеся Асташонак,
Лявон Баршчэўскі і іншыя) апублікавалі ў „ЛіМе”
ліст з патрабаванынем вярнуць у правапіс мяккі
знак і пераднаціскное „я”, адначасна ашануішы
моўную рэформу 1933 году як „рэпрэсцённую”.

ДЭНАЦЫЯНАЛІЗАВАНЫЯ КАМУНІСТЫ

Увогуле, першыяд да вясны 1990 году, калі нацы-
янальныя сілы атрымалі прадстаўніцтва ў зака-
надаўчым органе, быў першыядам іх ідэялічнага
змагання з рэакцыйным, цалкам арыентаваным на
Маскву, камуністычным кіраўніцтвам БССР.

І тут, на пачатку хвалі нацыянальнага адрад-
жэння, вельмі важную ролю мела пазыцыя ка-
муністычнага кіраўніцтва Беларусі. Тоє, што дэ-
макратычныя перамены вышэйшае кіраўніцтва
ўспрымала як пагрозу ўласнаму становішчу, яшчэ
можна зразумець. Гэта палітычная барацьба, і ад-
бывалася яна і ў суседніх з Беларусью Латвіі, Ле-
туве, а таксама ў Эстоніі.

Але літоўская, напрыклад, камуністы не ас-
прачвалі нацыянальныя каштоўнасці, спрыялі

развіццю літоўскай мовы, культуры і адукацыі.
Нельга ўяўіць, каб, напрыклад, кіраўніцтва кам-
партыі Летувы загадала зруйнаваць Троцкі замак
альбо віленскую вежу Гедыміна. А вось у Менску
Машэраў загадаў зруйнаваць Нямігу, Сылюнью –
знакавы для беларускай тэатральнай гісторыі будынак,
у Віцебску быў зынішчаны ледзь ня ўвесь
гістарычны цэнтар, у тым ліку Дабравешчанская
царква XII стагодзьдзя. Падобнае было немагчыма
ні ў Летуве, ні ў Латвіі, ні ў Эстоніі – затое спрэс
адбывалася ў Рasei. Беларускія камуністы перанялі
этую мэнтальнасць з усходу.

Адрозненне паміж беларускім камуністычным
кіраўніцтвам і іх літоўскімі калегамі выяўляеца
нават у тым, што менавіта дзякуючы распараджэ-
нню ЦК кампартыі Летувы ў Вільні змог адбыцца
устаноўчы ўзезд БНФ – пасля таго, як у Менску
яго праводзіць было забаронена.

На мною было зауважана, што ў канцы 80-ых
гадоў у эшафёне вышэйшага кіраўніцтва быў
толькі два нацыянальны арыентаваныя сакратары –
сакратар Менскага гаркamu Пятro Краўчанка і
сакратар Віцебскага абкамu Іосіf Навумчык. Тут,
канешне, трэба зрабіць прапраўку адносна амежа-
ванасці іх нацыянальнай арыентацыі – гаворка
ня можа ісці, напрыклад, пра ўсьведамленыне імі
ў той момант неабходнасці нацыянальнай Неза-
лежнасці; да таго ж яны быў носьбітамі камуні-
стычнай ідэалёгіі. Праўда, яны хаця не цураліся
публічна размаўляць па-беларуску. Аднак іх уплыў
быў тэртыярыйна амежаваны. Кіраўніцтва ж
ЦК было напротык антынацыянальнае, што аса-
бліва выявілася пасля высылкі другога сакратара
ЦК Генадзя Барташэвіча, які сымпатызіваў на-
цыянальнай інтэлігенцыі, амбасадарам Савецкага
Саюзу ў Паўночную Карэю. Так, быў у складзе ЦК
КПБ Генадзь Бураўкін – але менавіта як старшыня
Дзяржтэлерады; у аддзеле культуры ЦК нейкі час
працаўваў Сяргей Законьнікаў – але ў канцы 80-ых
ён ужо быў рэдактаром „Полымя”.

Зусім магчыма, што калі б на пасадзе сакра-
тара ЦК КПБ па ідэалёгіі застаўся Аляксандар
Кузьмін, які спрыяў і Васілю Быкову, і Уладзімеру
Караткевічу, які не баяўся сустракацца з творчай
інтэлігенцыяй і не пазбягаў дыскусіяў – настроі
кіраўніцтва ў Беларусі ў канцы 80-ых гадоў не
былі бы нагэтулькі рэакцыйнымі. Аднак пасля кан-

Шэсьце на чарнобыльскую гадзіну смутку і маўчання. 1989 г. Менск.

флікту са Сылюньковым з прычыны Чарнобылю Кузьміна адправіл на пэнсію, а ягонае месца заняў Валер Пячэнінкаў – як ён сам сябе вызначаў, „інжынер”. Прыход жа першым сакратаром ЦК Яфрэма Сакалова, які атрымаў зорку героя сацпрацы за будаўніцтва экалаўгічна шкодных съвінакомплексаў, канчаткова зрабіў немагчымым дыялёг партыйнага камуністычнага кіраўніцтва з нацыянальна арыентаванай інтэлігенцыяй і, у далейшым, з кіраўніцтвам Народнага фронту.

ЦК КПБ абраў тактыку забаронаў і паклёну.

Увесну 1989 году актыўісты БНФ узялі ўдзел у першых адносна свабодных выбарах на тэрыторыі СССР. Практычна ўсе лідэры Народнага фронту былі вылучаныя „кандыдатамі ў кандыдаты” ў народныя дэпутаты СССР. Аднас дзеся таго, каб патрапіць у выбарчы бюллетэнь, трэба было прайсці зацьвярджоньне праз так званыя „акруговыя сходы” (300-400 прадстаўнікоў „працоўных калектываў”, якія фармаваліся камуністычнымі органамі). Ніводзін з лідэрў БНФ праз гэтыя сходы

не прайшоў (напрыклад, я быў вылучаны шасьцю працоўнымі калектывамі Віцебска, у тым ліку ад найбуйнейшага прадпрыемства ў горадзе – тэлезаводу, але гэта ня мела ніякага значэння). Паводле квоты Саюзу пісьменнікаў дэпутатам стаў Васіль Быкаў, ад Саюзу кінематографістаў – Алесь Адамовіч. Акрамя таго, па шэрагу сталічных акругаў пры падтрымцы БНФ былі абраныя Аляксандар Дабравольскі, Станіслаў Шушкевіч, Мікалай Ігнатовіч і некаторыя іншыя. Трэба адзначыць, што ў Менску падтрымка БНФ мела вызначальную ролю: тэя, супраць каго агітаваў Фронт, абраныя не былі.

Маскоўскія зьезды ішлі ў прямой трансляцыі і прыцягвалі да сябе вялізную ўвагу. Аднак адсутнасць у складзе беларускай делегацыі колькі-небудзь значнай групы палітыкаў з выразна нацыянальной арыентацыяй не дазволіла вынесці на шырокое абмеркаваньне пытаньня аб незалежнасці – як тое было зроблена дэпутатамі з прыбалтыйскіх краінаў. Падкрэсліваю гэтую акаличнасць, бо, напрыклад, прысутнісць Быкава на з'ездзе ва ўмо-

вах, калі шлях на трывалу жорстка кантраляваўся, у гэтым сэнсе ня мела істотнага значння – літоўцы ці эстонцы бралі якраз масавымі калектыўнымі дэмаршамі (напрыклад, пакіданнем залі). Зрэшты, і прыбалты даволі хутка пераканаліся, што Крэмль – ня тое месца, дзе будуць спакойна выслушоўваць пра дзяржаўныя суверэнітэт.

Увесь 1989 год быў для БНФ часам нацыянальнай і антыкамуністычнай агітацыі. Распачаўся год 2-ім Вальным соймам беларускіх суполак, які прайшоў 14–15 студзеня ў Вільні; абміркоўваліся аспекты суверэнітэту, дзяржаўнасці мовы, а таксама „рэспубліканскага грамадзянства” (існавала толькі грамадзянства СССР).

25 сакавіка мастак Але́сь Пушкін правёў перформанс ля Дому друку, прымеркаваны да гадавіны ўтварэння БНР. Гэтая акцыя каштавала яму суда і зласлыўных артыкуулаў – зь якіх, аднак, шмат хто ўпершыню даведаўся пра БНР.

26 красавіка, у гадавіну Чарнобылю, Аргкамітэт БНФ правёў гадзінны мітынг на плошчы Леніна – калі 10-ці тысячаў людзей стаялі моўчкі; праз кожную хвіліну біў звон. Найважнейшай падзеяй стаўся арганізаваны БНФ у верасьні шматтысічны мітынг з патрабаваннем абнародавання праўды пра Чарнобыль, пакараньня вінаватых у замоўчаванні вынікаў аварыі ды ліквідацыі яе наступствіяў. Афіцыйны друк зъмісціў скажоную інфармацыю, абвінаваціўшы лідэраў БНФ у „палітыканстве”.

І ёсё ж, дзякуючы намаганням БНФ, маскоўская і менская кіраўніцтва вымушана было пачаць казаць праўду пра Чарнобыль. Жыхары Беларусі ўбачылі хлусьню маскоўскіх чыноўнікаў, іх імкненне пазыбегнуць адказнасці і нежаданне рэальная дапамагаць ахвярам Чарнобыля. Гэта спрадзіла шмат у каго першыя сумнёвы ў здолнасці „саюзнага цэнтру” вырашыць праблемы, звязаныя з іхным жыццём і іх блізкіх.

ВЫБАРЫ ПАД КАНТРОЛЕМ КАМУНІСТАЎ

26 студзеня 1990 году, перад спыненнем сваіх паўнамоцтваў, Вярхоўны Савет 11-га склікання прыняў Закон аб мовах. Гэта было зроблена ў адказ на патрабаванні грамадзянскіх – так, пры аблер-

каваныні праекту ў друку 15 тысяч чалавек выка-
заліся за наданыне беларускай мове статусу адзінай дзяржаўнай мовы. За месяц да прыняцця закону такі статус быў вымушаны прызнаць і ЦК КПБ на сваім пленуме, імкнучыся перахапіць ініцыятыву БНФ, які патрабаваў гарантыву беларускай мове зрабіць адным з галоўных сваіх праграмных палажэнняў.

Аднак грамадзкія настроі малі б быць і ня ўлічаныя, як здарылася гэта на некалькіх тыдняў раней з новым выбарчым законам, калі б у камісіі і непасрэдна на сесіі ВС у абарону дзяржаўнасці беларускай мовы ня выступілі дэпутаты Ніл Гілевіч, Генадзь Бураўкін, Іван Чыгрынаў, Іван Шамякін, віцэ-прем'ер Ніна Мазай, міністар адукацыі Міхаіл Дзямчук і сакратар менскага гаркому кампартыі Пятро Краўчанка. Сярод дэпутатаў былі актыўныя працоўнікі закону, найперш зь ліку прамысловай намэнклатуры. Аднак гэта быў той самы выпадак, калі шматгадовая звычка галасаваць як загадвае партыйнае начальнства спрацавала не на школу, а на карысць нацві.

Падаецца, што прыняць ў Закону аб мовах было самім станоўчым крокам за ўсё часы існавання адзінства кадэнцыяй беларускага Вярхоўнага Савета, пасляя далучэння ў 1939 годзе Заходняй Беларусі (эрэшты, апошняе было шмат у чым і вынікам сталінскага геапалітычнага раскладу; у дачыненні да Вільні расклад Крамля быў іншы).

Васіль Быкаў ацаніў Закон як палавінчаты, і гэта слушная ацэнка – але нават калі б улады выконвалі хаяць б тое, што прадугледжваў Закон, мова не апынулася б пад пагрозай зынічэння.

Прыняўшы Закон аб мовах, кіраўніцтва кампартыі, tym ня менш, імгненна пачало распаўсюджваць тэзу, што нібыта БНФ заклапочана толькі лёсам беларускай мовы, а не эканомікай, не жаданнем „накарміць народ”. Гэтае сцьверджанне хутка пераўтварылася ва ўстойлівы стэрэатып, які супрадавядаў парламэнцкія выбары.

Выбары ў Вярхоўны Савет БССР 12-га склікання, які складаўся з 360 мандатоў, прайшлі ўвесну 1990 году. Яшчэ ўвесень 1989 году падчас прыняцця новага Закону аб выбарах Вярхоўны Савет пад ціскам грамадзянскіх вырашыў ня ўводзіць гарантаванага прадстаўніцтва ад кампартыі і камсамолу (100 прадстаўнікоў ад КПСС на зэзвез-

Перадвыбарчы стотысячны мітынг у Менску. 1990 г. Ля мікрофонаў З. Пазырк, Я. Сакалоў.

дзе народных дэпутатаў СССР у народзе называлі „чорнай сотній”). Аднак 50 дэпутатаў вылучаліся ад грамадzkіх арганізацыяў – а менавіта, пракамуністычнай вэтэранская арганізацыі, а таксама таварыства сяляпых, глухіх і інвалідаў.

На выбары дэмакратычныя сілы ішлі адзіным блёкам, у складзе БНФ, ТБМ, Беларускага экаятчнага саюзу, Беларускага сялянскага саюзу і Саюзу кааператываў Беларусі.

Шмат у чым выбарчая кампанія 1990 году ў Вярхоўны Савет 12-га склікання (люты-сакавік 1990 г.) перадвызначыла будучыню Беларусі, паколькі менавіта гэтаму Вярхоўнаму Савету давялося аднаўляць незалежнасць і ствараць дзяржаўныя інстытуцыі. Калі б дэпутатаў БНФ было болей, лёс краіны мог бы быць зусім іншым. Таму, канешне, тыя выбары калі-небудзь будуць прадметам глыбокага аналізу.

Пакуль жа адзначу, што кіраўніцтва ЦК КПБ на чале з Яфрэмам Сакаловым і падкантрольны яму тагачасны Прэзыдыюм Вярхоўнага Савета на чале з Мікалаем Дземянцем стварылі надзвычай

неспрыяльныя ўмовы для дэмакратычных кандыдатаў.

Па-першае, Народнаму фронту было адмоўлена ў рэгістрацыі, і, адпаведна, ён ня мог вылучаць сваіх кандыдатаў. Высьце было знайдзена – вылучэнне „фронтаўцаў” праходзіла пераважна праз Таварыства беларускай мовы. Аднак гэтая арганізацыя знаходзілася пад кантролем кампартыі (у Менску яе курыраваў другі сакратар гаркому Пятро Краўчанка, і адбыліся далёка ня ўсе запланираваныя вылучэнні). Але не былі зарэгістраваны і некаторыя кандыдаты Фронту, якія вылучаліся працоўнымі калектывамі (на прыклад, адзін з кіраўнікоў выбарчага штабу БНФ Віктар Іашкевіч).

Па-другое, парушаўся прынцып „роўных магчымасцяў”, нібыта гарантаваных законам. Агядальнянік „ЛіМу” Андрэй Ганчароў у тыя дні слушна назваў такую палітыку „дыскрымінацыйнай”. Кожнаму кандыдату на агітацыю было выдаткована 50 рублёў; перавышэнне пагражала скасаваннем рэгістрацыі. Пры гэтым фармальна

кандыдаты мелі „роўную” магчымасць праводзіць сустрэчы ў працоўных калектывах. Аднак кандыдатам ад БНФ патрапіць на завод ці ў НДІ было значна цяжэй; чыноўнікі ж лёгка праходзілі куды заўгодна. Да прыкладу, кандыдат у дэпутаты па адной з віцебскіх акругаў, начальнік абласно-га ўпраўленення міліцыі Мечыслаў Грыб наведваў заводы, студэнцкія аўдыторыі, бацькоўскія сходы ў школах – каб праінфармаваць пра барацьбу са злачыннасцю. Ягоны канкурэнт ад БНФ, кіраўнік клубу „Ўзгор’е” археолаг Ігар Цішкін такой магчымасці на меў.

Трэцяе і, бадай што, галоўнае. Уся прапагандысцкая машина (тэлебачаныне, радыё, друк) знаходзілася пад кантролем улады і працавала супраць БНФ. Дэмакратычныя кандыдаты мелі некалькі хвілінаў на мясцовым тэлебачанні і маглі надрукаваць свае праграмы ў мясцовых газетах. Аднак кіраўніцтва Народнага фронту было пазбаўленае магчымасці выступіць па агульнанациональным тэлебачанні з тлумачэннем праграмных палажэнняў БНФ ды абвергнуць інсінуацыі, якія штодня перадаваліся ў СМІ. Тым часам, кіраўніцтва КПБ свабодна праводзіла агітацыю ва ўсіх сродках масавай інфармацыі.

Праўда, аднойчы гэтае правіла было парушана – 25 лютага на плошчы Леніна БНФ арганізаваў мітынг пратэсту супраць проціпраўнай дзеянасці Цэнтральнай выбарчай камісіі. Сабралося каля ста тысяч чалавек. Упершыню Менск бачыў такі масавы выступ, і ўпершыню на ім адбылася публічная дыскусія паміж БНФ і кіраўніцтвам КПБ, а менавіта – паміж лідэрам БНФ Зянонам Пазняком і першим сакратаром ЦК КПБ Яфрэмам Сакаловым (выступ апошніга пачаўся пад вокілчы „Шапку здымі! Перад народам гаворыш!”, а скончыўся сканданынем плошчы „У адстаўку!”).

Мітынг запатрабаваў тэрміновай адстаўкі кіраўніцтва БССР, была прынятая рэзалюцыя з патрабаваннем ад Дзяржтэлерады ўрада да прадастаўлення жывога тэлефіру арганізатарам мітынгу. Стотысячная калёна рушыла па Ленінскім праспэкце да тэлецэнтру на вуліцы Камуністычнай. У 18 гадзінай у прамой тэлетрансляцыі выступілі Зянон Пазняк, Вінцук Вячорка і Аляксей Марачкін. Пасыля іх выступу сорак хвілінаў на тэлеэкранах была нерухомая застаўка; затым зьявіліся

першы сакратар ЦК Сакалоў, Старшыня Прэзыдыму ВС Дзміянцей, міністар юстыцыі Валер Ціхін, сакратар ЦВК Лагір і некаторыя іншыя кіраўнікі, якія абрыйнудзіся з аблінавачваньнямі на БНФ, а стотысячны мітынг назвалі „натоўпам экстремістаў”.

Ужо ў першым туры выбараў 4 сакавіка дэпутатамі ВС былі абраны Зянон Пазняк, кіраўнік камітэту БНФ „Дзецям Чарнобылю” Генадзь Грушавы, рэдактар „ЛіМу” Анатоль Вярцінскі, прадэктар БДУ Станіслаў Шушкевіч, а таксама некаторыя іншыя асобы, якіх падтрымліваў БНФ (у тым ліку і аўтар гэтых радкоў) – за нас было пададзена больш як 50 адсоткаў галасоў выбарцаў (гэта былі вымушаныя прызнаць і выбарчыя камісіі; у майскім акурузе на участках, дзе былі назіральнікі, колъкасць галасоў перавышала і 60 адсоткаў, але на двух участках, дзе назіральнікі не было – не дасягала 50-ці; там, дзе мы не кантролівалі сітуацыю, адбыліся фальсифікацыі). Іншыя кандыдаты ад БНФ (у тым ліку Юры Хадыка, Вінцук Вячорка, Міхась Ткачоў, Сяргей Законінікай, Аляксей Марачкін, Кастусь Тарасаў) прайшлі ў другі тур. Усе іны мелі шанцы быць абранымі ў Вярхоўны Савет.

11 сакавіка Летуву абавязыцла незалежнасць. У Беларусі камуністычна ўлада скарысталася гэтым фактам дзеля антыфронтавскай пропаганды – маўляў, „экстремісты з БНФ хочуць, на прыклад сваіх паплечнікаў з літоўскага „Саюдзісу”, разваліць СССР, а гэта прывядзе да крыві, паглядзіце, што адбываецца ў Баку”. Чаго БНФ жадае насамрэч, якімі шляхамі будзе гэтага дамагацца – сказаць пра гэта фронтавцы ня мелі магчымасці; тэле- і радыёефір кандыдатам БНФ пасыля першага туру практична не прадастаўляўся. Не атрымалася абвернуць і паклённіцкія артыкулы ў газетах пра кандыдатаў БНФ.

У другім туры 18 сакавіка ўсё ж прайшлі ў Вярхоўны Савет Лявон Баршчэўскі, Юрась Белен'кі, Валянцін Голубеў, Сяргей Папкоў, Пятро Садоўскі ды некаторыя іншыя прадстаўнікі БНФ. Аднак пэраважную большасць дэпутацкіх месцаў (каля 90 адсоткаў) ўзялі прадстаўнікі камуністычнай намінальнікі.

І ўсё ж бяспрэчна, што менавіта абраўшыне кандыдатаў ад БНФ дэпутатамі Вярхоўнага Савета зрабілася галоўным вынікам папярэдняга прыяду.

ПАЧАТАК БЕЛАРУСКАГА ПАРЛЯМАНТАРЫЗМУ

15 траўня 1990 году распачала працу першая сесія Вярхоўнага Савета 12 склікання. Упершыню ў найноўшай гісторыі Беларусі нацыянальна арыентаваная палітычна сіла атрымала прадстаўніцтва ў вышэйшым заканадаўчым органе ўлады.

Цяпер ёсьць спробы прынізіць ролю БНФ і яго дэпутатаў; некаторыя дапісаліся да таго, што вынікі дзеянасці Народнага фронту (аднаўленне незалежнасці ў 1991 годзе, беларусізацыю) называюць „квазіпосъехам”.

Парадаксальная, што асобы, якіх я ніколі не бачыў ні на адным з мітынгах, ні на Соймах БНФ, ні на паседжаннях парламэнцкай Апазыцыі БНФ ці яе Ценевага кабінету – прыпісваюць сабе паплечніцтва з Пазняком; а некаторыя ідуць далей і ўвогуле заяўляюць, што Пазняк і БНФ нічога не значылі. Псыхалягічна подобныя заявы асобаў, якія, адчуўшы прафесійнае фіяска, жадаюць хоць вось так упісаць сябе ў падзеі, зразумелая. Але гэта ўжо сфера пыхалёгіі.

А з гледзішча паліталёгіі і гістарычнай навукі ўсё проста. Ёсьць выпадкі – і ў гісторыі іх багата, – калі нацыя здабывае незалежнасць вайной, баявымі дзеяннямі. У такім разе цэнтрам робіцца ваенны ці партызанскі штаб, аргументам змагання выступае зброя, а посьпех залежыць ад тых людзей у форме, якія выпрацоўваюць плян апэрацыі (зрэшты, і ад байцоў-выкананцаў таксама). Там, дзе суверэнітэт дасягнуты мірным, заканадаўчым шляхам, дзе выкарыстоўваюцца палітычныя мэханізмы, цэнтрам змагання робіцца парламэнт, а вызначальная роля адведзеная tym парламэнцкім фракцыям (альбо фракцыі), якія вылучылі дасягненне суверэнітэту як галоўную палітычную мету. У канцы XX стагодзідзя гэтая роля прыпала на парламэнцкую фракцыю БНФ на чале з Пазняком. Гэтыя палітыкі ды іх лідэр могуць падабацца альбо не падабацца, іх дзеяньні могуць і павінны аналізавацца, але гісторыю не перапішаць, і іншыя імёны ўсе не падставішь.

Мне даводзіцца пісаць гэтыя банальнасці, бо беларуская нацыянальная эліта ўсё яшчэ гатовая чешыцца зь ня проста спрочных, а напроты аб-

сурдных сцьверджаньяў розных псеўдадзелектуалau.

Між іншым, цэнтрам палітычнага змагання за незалежнасць фракцыя БНФ зрабілася не адразу – даволі працяглы час раашэнні прымалі не дэпутаты, а сябры Сойму БНФ; пры гэтым далёка не ўсе дэпутаты былі сябрамі Сойму. На самым пачатку менавіта Сойм быў месцам выпрацоўкі палітычных раашэнняў, дэпутацкая фракцыя ж выступала ў ролі выкананцаў. Магчыма, такое разьмеркаванне мела сэнс: сябры Сойму мелі большыя палітычныя досьвед, асабліва ў парадунні з дэпутатамі з правінцыі, да таго ж там было шмат асобаў з даўнія „нацыянальнай” біяграфіяй. Аднак ужо праз год сытуацыя кардынальна змянілася: парламэнцкі досьвед вывёў на ролю палітычнага цэнтра менавіта дэпутацкую апазыцыю.

Ужо на другі дзень сесіі большасць дэпутатаў адмовілася прагаласаваць за регістрацыю БНФ (супраць выказаліся 150 дэпутатаў – пераважна сакратары камуністычных камітэтаў, войскоўцы, дэпутаты ад вэтэранскаі арганізацыі). Гэта быў адзін зь першых парадоксаў Вярхоўнага Савета: прадстаўнікі палітычнай партыі былі абраны ў парламэнт, а самай партыі юрыдычна не існавала, больш за тое – парламэнт адмаўляў ей у праве на існаванье.

Былі і іншыя парадоксы.

Беларусь была адзінай постсавецкай краінай, где вышэйшы заканадаўчы орган фактычна кантроліраваўся тымі, хто адмаўляў незалежнае існаванне краіны і дзяржаўнасць мовы тытульнай нацыі. Арыентацыя абсалютнай большасці дэпутатаў ВС ад першага да апошняга дня кадэнцыі 12 склікання была накіраваная на Москву – спачатку як на сталіцу СССР, потым – „братэрскай” Расеі. Другая парадаксальная адметнасць – дэпутаты ў большасці не адчувалі сябе палітыкамі, успрымаючы національную мандату выключна як спосаб ці то зрабіць уласную кар'еру ў выкананчных структурах, ці наладзіць уласны бізнэс, ці, у лепшым разе, „выбіць” для калгаса, саўгаса ці завода нейкія матэрыяльныя рэсурсы.

„Я ўвогуле да мікрофона не імкнуся выходзіць, ... увогуле два разы выступаў ад мікрофона: калі ішлі перавыбары сылікера і яшчэ да таго, у

гадавіну Віскулёў. Я сказаў тады, што Віскулі – яшчэ большы ўдар па Беларусі, чым Чарнобыль” – прыгадвае сваё дэпутатства ў ВС 12 склікання былы першы сакратар Магілёўскага абкаму партыі і архітэктар праекту „Адзіны кандыдат – 2001” Васіль Ляўонаў („Работа над ошибками”, Смаленск, 2003, с. 45). Зьевнем увагу не на ўспрыманыне дасягнення незалежнасці як катастрофы, а на стаўленыне да парламэнцкай дзеянасці, чый вайжнейшай часткай ёсьць дыскусія.

Наагул, дыскусію прадстаўнікі партнаменклатуры весьці на ўмелі (за выключчынем хіба што Краўчанкі, якога адразу ж прызначылі міністрам замежных справаў). Словы „сувэрэнітэт” ці „гепалітыка” гучалі для іх, як незнаёмыя тэрміны. Яны не былі палітыкамі і нават уявіць не моглі, што ім трэба займацца палітыкай. „Займацца палітыкай” гучала як крамола. Гэта была прэрагатыва Палітбюро ЦК КПСС, ну, магчыма, першага сакратара ЦК КПБ, а дэпутату народ абраў – „зрабіць жыцьцё лепей”: то асфальтаваць вуліцы ў горадзе, дапамагаць калгасу здабываць камбікармы і гэтак далей. Яны праста „ціснулі на кнопкі” паводле ўказанняў з ЦК КПБ, а пасля 1991 году з Саўміну – і бралі большасцю.

Гэтыя людзі былі няздолныя пралічыць хаяць бокр наперад.

Наўрад ці можна назваць самастойнымі палітыкамі і дэпутатаў, якія пасля забароны КПБ-КПСС утварылі группу „Беларусь” – Казлова, Паўлава, Скарнына.

З аднаго боку, вось яны якраз пралічвалі дзеяніні з д'ябалскай дакладнасцю, прымушаючы парламэнцкую большасць прымаць раашэнні, адно за другім, у інтарэсах Москвы. Яны ў значайнай ступені і прывялі да падпісання Дамовы аб калектывай бяспечнасці СНД, і да ўвядзення прэзыдэнтства (апошняе – ужо разам з Лукашэнкам, „маладымі ваўкамі” і групай Карпенкі). Аднак потым гэтыя дэпутаты падзрону хутка абсалютна сышлі з палітычнай арэны, што нельга патлумачыць, напрыклад, неперамогай на выбарах Кебіча ці неабраньнем дэпутатамі (не сышлі ж з арэны Пазыняк альбо Баршчэўскі). Нібыта падпрасту выканалі чыноўці каманду – і зьніклі (за выключчынем, бадай што, Валерыя Паўлава, які ў ВС прайшоў шлях ад падпалкоўніка да генэрала, а цяпер

у Москве, выступае ў друку супраць Лукашэнкі, за дэмакратычную Беларусь, але – падкрэслена – без нацыяналіста Пазыняка і „навязваньня” беларускай мовы).

Фразы кшталту „гепалітычная ситуацыя”, „абарона нацыянальных інтарэсаў” – імі не ўспрымаліся. Скажам падпрасту: ім проста не хапала адукцыі – у Вышэйшых партыйных школах гэтamu не вучылі. Аднак гэтыя дэпутаты паслухмяна галасавалі, калі ішоў загад ад прадстаўнікі Савета Міністраў у парламэнце, а пазней аб'ядналіся ў групу „Беларусь”, якая хутка набыла прыкметы фракцыі (хай і на ў той ступені, як Апазыцыя БНФ) – са сваім кіраўніцтвам і з парламэнцкай дысцыплінай.

Толькі іскалькі разу парламэнцкая большасць прагаласавала радыкальна на карысць сувэрэнітэту і дэмакратызацыі грамадзства – калі на плошчы Незалежнасці знаходзіліся дзесяткі тысяч людзей (жнівень 1991-га).

У траўні 1990-га „Дэмакратычная плынь” вылучыла сваіх прадстаўнікоў на пасады старшыняў Камісіяў ВС. Гэтыя пасады былі істотнымі, паколькі старшыні камісій аўтаматычна ўваходзілі ў склад Прэзыдыйнага Вярхоўнага Савета – органа, якому на бліжэйшыя гады было наканавана ажыццяўляць ролю своеасаблівага „калектыўнага прэзыдэнта” Беларусі. Аднак толькі пяць кандыдатаў ад „дэмпльні” былі абраныя на пасады старшыняў (Садоўскі, Булахаў, Сасноў, Сълямнёў, Гілевіч – прычым Гілевіча рэкамэндавала камуністычная партгруппа, а „дэмпльні” падтрымала), астатнія месцы былі запоўненыя прадстаўнікамі камуністычнай намэнклатуры. Фракцыя БНФ правяла на пасаду Старшыні Камісіі толькі аднаго дэпутата – Пятра Садоўскага, які ўзначаліў камісію па міжнародных спраўах. Некаторыя дэпутаты БНФ былі зацверджаныя намеснікамі старшыні і сакратарамі Камісіяў.

Пэрыяд з траўня па ліпень 1990 году вызначаўся структурызацыяй Вярхоўнага Савета. Тут я працягую публікацыю ў „Народнай волі” Ляўона Дзейкі – ён фіксаваў членства дэпутатаў.

„Рашэнне аб утварэнні дэпутацкай группы БНФ было прынятае на сходзе дэпутатаў Вярхоўнага Савета ў тагачасным Доме кіно, што месціцца побач з Домам ураду ў Чырвоным

касьцёле. Сёньня варта пайменна ўзгадаць тых, хто увайшоў у першас палітычнае аўг'яднанье дэпутатаў у вышэйшым заканадаўчым органе Беларусі: Валянцін Голубеў (каардынатор ДГ БНФ), Мікалай Крыжаноўскі, Зянон Пазняк (старшыня ДГ БНФ), Уладзімір Грыбанаў, Сяргей Навумчык (каардынатор ДГ БНФ), Пятро Садоўскі, Юрась Беленъкі, Уладзімір Заблоцкі (намеснік старшыні ДГ БНФ), Уладзімір Новік (сакратар ДГ БНФ), Ігар Германчук, Алег Трусаў (намеснік старшыні ДГ БНФ), Сяргей Антончык, Мікалай Маркевіч, Генадзь Грушавы, Барыс Гюнтар, Сяргей Слабчанка, Уладзімір Станкевіч, Лявон Дзейка, Лявон шый Зданевіч, Віктар Алампіёў, Галіна Сямдзянова, Мікалай Аксаміт, Віктар Какоўка, Сяргей Папкоў, Лявон Баршчэўскі (каардынатор ДГ БНФ), Вольга Галубовіч – усяго 26 чалавек...

Акрамя вышэйзгаданых 26 сябраў дэпутацкай групы БНФ, у склад Апазыцыі ўйшлі: Васіль Шачак, Міхail Сукач, Яўген Глушкевіч, Віталь Малашка, Іван Герасюк, Аляксандар Сасноў, Аляксандар Шут, Аляксандар Паруль, Ігар Пырх, Яўген Цумараў, Станіслаў Бабачонак, Васіль Далгалёў, Валерый Зяленін, Лявон Таразенка, Валерый Сярдзюк, Аляксандар Сыпіглазаў, Яўген Новікаў, Павел Холад, Іван Сямашка, Леанід Зьевраў, Генадзь Маісеев, Аляксей Канцэвіч.

Потым на аснове дэпутацкай Апазыцыі будзе ўтвораны Дэмакратычны дэпутацкі клуб, які складуць дэпутаты Апазыцыі і яшчэ больш за паўсотню акрамя вышэйзгаданых сябраў Апазыцыі дэпутатаў Вярхоўнага Савета, якія падтрымлівалі асноўныя палажэнні апазыцыйнай платформы – дасягненне суверэнітэту Беларусі, стварэнне парламэнцкай систэмы ўлады, усталіваньне дэмакратычнага ладу ў Беларусі, ліквідацыя таталітарызму ў палітыцы, ідэалёгіі, эканоміцы і культуры, ратаваньне народа ад наступстваў чарнобыльскай катастрофы, адраджэнні беларускай культуры і г.д. Яны браўлі ўздел у сумеснай працы над законопраектамі, падтрымліваючы іх падчас абмеркавання або галасавання, падпісвалі ініцыявыя апазыцыйныя заявы па актуальных палітычных, сацыяльных ды іншых пытаннях. Такімі вызначыліся найперш наступныя дэпутаты: Міхайл Мациошонак, Пятро Драган, Уладзімір Сапронаў, Уладзімір Хвошч, Генадзь

Карпенка, Віктар Радамысльскі. Пад асобнымі заявамі ставілі свае подпісы Віктар Ганчар, Анатоль Лябедзька, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Сяргей Бярдаўцаў, Яўген Бядулін, Анатоль Барысенка, Ніна Салдатава, Міхаіл Сылямнёў, Рыгор Вячэрскі, Анатоль Лятко, Эдуард Багаўцоў, Мікалай Каўбаска, Аляксей Даўлюд, Анатоль Кузьма, Аляксандар Шылко, Генадзь Нікіцін, Ігар Палачечка, Леанід Сечка, Анатоль Янец, Віктар Уласенка, Анатоль Волкаў, Уладзімір Лазарэвіч, Раман Плоцкі, Уладзімір Шаўцоў, Барыс Савіцкі, Аляксей Шаўнін і іншыя”.

У апошнім сэпце Лявон Дзейка пералічыў тых, хто меў хоць нейкае дачыненне да дэйнасці Апазыцыі; шмат хто з гэтых асобаў ужо ў 1992 годзе перайшлі на бок намэнклятуры. Як вядома, у склад каманды Лукашэнкі ўйшлі Віктар Ганчар, Анатоль Лябедзька. Зрэшты, і сярод „фармальных” членоў Апазыцыі БНФ былі тыя, хто ў апошнія гады дэйнасці ВС выступаў супраць прапанаваў Апазыцыі – Уладзімір Новік і Яўген Новікаў. Вышлі з Апазыцыі БНФ потым таксама У. Грыбанаў і У. Станкевіч.

З аднаго боку, у паўрўнанні з іншымі прадстаўнікамі нацыянальнай эліты, дэпутаты ВС мелі непараўнальная большы ўплыў як на палітычныя працэсы, гэтак і на дэйнасць дзяржаўных органаў улады. Гэтаму ў значнай ступені спрыяў сам дэпутацкі статус. У 1990–1992 гг. я займаў пасаду сакратара Камісіі ВС у справах галоснасці, сродкаў масавай інфармацыі і правоў чалавека. У систэме, дзе вызначэнню статусу дзяржаўных службоўцаў надавалася падкрэсленая ўвага, гэта пасада фармальна была вышэйшая за міністэрскую, бо аплючвалася вышэй. Памятаеца, як аднойчы, падчас спрэчкі на нейкай нарадзе, Станіслаў Шушкевіч абарваў нейкага супрацоўніка Саўміну, які выказваўся ў бок дэпутата ледзь не з абрэзай: “Не забывайцесь, хто Вы, а хто ён. Вы – чыноўнік, а ён – саноўнік”.

Аднак гэтыя „саноўнікі” былі пазбаўленыя колькі-небудзь реальнаў улады – калі не належалі да намэнклятуры, якая імгненнем вылічвала розыніцу па прынцыпе „свой–чужы”.

Дэпутаты БНФ даволі лёгка – калі б пажадалі – маглі б здабыць сабе, напрыклад, кватэру ў саўмым прэстыжным раёне Менску – дастаткова

было зьвярнуцца да кіраўніцтва Саўміну. Да гонару дэпутатаў БНФ – нікто гэтым не скарыстаўся (і таму калі Лукашэнку спатрабілася запляміць апазыцыянэраў „карупцыяй”, ён не знайшоў нічога, акрамя „іншамараў” Заблоцкага і Навумчыка – я быў купіў чатырнаццацігадове аўто, якое літаральна сыпалася; машина Заблоцкага была не нашмат навейшая).

Але і дзеля грамадzkих справаў (напрыклад, дапамогі нейкай газэце з паперай, тады гэта была вострая праблема) трэба было зьвяртацца да чыноўнікаў адпаведнага аддзелу Саўміну. Мой зварот да дырэктара друкарні на мяё ніякага выніку – званок самага звычайнага супрацоўніка апарату Саўміну вырашаў усё. У большасці выпадкаў самы нізкапастаўлены чыноўнік рабіўканкаму мог болей, чым дэпутат Вярхоўнага Савета – калі гэта дэпутат БНФ. Тут ужо працавала чынавенская, карпаратыўная салідарнасць. З другога боку, пры гэтым дэпутат мог атрымаць аўдыенцыю ў Старшыні Саўміну Кебіча (прычым у той самы дзень і, як правіла, па-за чаргой) ці нейкага з ягоных намеснікаў, і звычайна на просьбы накладаліся станоўчыя рэзалюцыі. Менавіта такім чынам былі прасунутыя шмат якія ініцыятывы адукцыйна-культурніцкага характару (напрыклад, Кебіч падпісаў распараджэнне аб стварэнні „коласаўскага” ліцэю).

Словам, можна было нечага дамагчыся – але толькі папрасіўшы Кебіча. Але зразумела, што па кожным пытаньні да прэм'ера ці віцэ-прем'ера зьвяртацца на будзеш (да таго ж, гэта апрыёры ставіла нас у сутуацию пэўнайга маральнай дыскамфорту, – бо часта на наступны дзень пасля такога візіту трэба было крытыкаваць прэм'ера з парламэнцкай трывбуны).

Ня менш важнай, чым заканадаўчая дзейнасць (а паводле ўплыву на грамадzkую съядомасць дык і непараўнальная больш выніковай), была пропагандысцкая праца дэпутатаў Апазыцыі БНФ. Першыя сэсіі ВС ішлі ў прямой радыётрансляцыі; пазней тэлебачаньне і радыё перадавалі даволі падрабязныя рэпартажы з сэсіяў, а выступы ў „Розным” перадаваліся без купюраў аж да 1995 году. Менавіта з вуснаў дэпутатаў праз тэле-радыётрансляцыю большасць жыхароў Беларусі пачулі раней ім невядомыя гістарычныя факты,

а галоўнае – аргументацыю неабходнасці сувэрэннага існавання. Скарыйствуваўся дэпутаці статус і для выступаў на тэлебачаньні і радыё, а таксама ў пэрыядычным друку (хаця кіраўніцтва дзяржаўных СМІ ігнаравала добрую палову такіх зверотаў).

ПРА ТАКТЫКУ І ДЫСЦЫПЛІНУ

Тыя, хто сачыў за падзеямі ў Вярхоўным Савеце праз СМІ, назіралі вонкавы бок дзейнасці Апазыцыі БНФ – выступы дэпутатаў, дыскусіі, прыняцце законаў.

Аднак гэта была ўсяго толькі частка палітычнай дзейнасці.

Паводле рэгламэнту, сэсіі ВС павінны былі скікіцаца два разы на год, але ў рэальнасці яны збораліся часцей і звычайна ціягнуліся пару месяцоў (за рэдкім выключэннем – напрыклад, самая вызначальная, гістарычная пазачарговая сэсія ў жніўні 1991 году была і самай кароткай – два дні).

Паміж сэсіямі дзейнасць дэпутатаў Апазыцыі не спынялася. Працавалі адмысловыя групы з ўдзелам экспертаў (на пачатку – эканамісты А. Станкевіч, У. Тарасаў, пазней В. Масквіч, С. Гусак, акадэмік Р. Гарэцкі, член-карэспандэнт акадэміі І. Нікітчанка, прафэсар У. Кулажанка – гэта толькі некаторыя імёны).

Увесень 1990 году прадстаўнікі парламэнцкай большасці былі зьдзіўленыя, калі Апазыцыя БНФ вынесла на 2-ю сэсію некалькі дзесяткаў закана-даўчых пропаноў, пераважна – датычных эканомікі і дзяржаўнага будаўніцтва. З гэтага моманту з вуснаў нашых апанэнтаў, ва ўсялякім разе ў Аўальнай залі, практична не гучалі папрокі, што „БНФ выступае толькі за беларускую мову і не займаецца эканомікай” (што, аднак, пазней пачалі пісаць некаторыя ліберальныя палітычныя аналітыкі, спадзяючыся, відаць, на кароткую памяць цяперашняга грамадства). Апазыцыйны БНФ была падрыхтаваная праграма пераходу Беларусі да рынковых ўзаемадносін, падмацаваная адпаведнымі законапраектамі – аў банках і банкаўскай систэме, Зямельным кодэксам і інш.

Камуністы казалі, што ў Апазыцыі існуе жорсткая дысцыпліна; усе галасуноць так, як скажа Паз-

„Первы мікрофон”. Юры Беленкі і Зянон Пашынек

няк. Насамрэч, палітычна тактыка выпрацоўвалася ў часе дыскусіяў, меркаваньне Пашынкя як палітычнага лідэра было, бясспречна важным, асаblіva з улікам ягоных бязъмежных (вызначэнніе Васіля Быкаўа) аналітычных здольнасцяў і нейкай надзвычайнай палітычнай інтуїцы. Аднак я не сказаў бы, што з боку Пашынкя назіраўся нейкі „інтэлектуальны дыктат” – што да тактыкі, дык досьць часта пад упрыгівам іншых меркаваньняў і лягічных аргумэнтаў ён зъмяняў пазыцыю (лінія на дзяржайны суверэнітэт, бясспречна, заставалася непахіснай).

Тактыка дзеяньняў на сэсіі абіралася з улікам магчымых варыянтаў паводзінай нашых апанэнтаў. Паколькі мы складалі 1/10 частку парламэнту, дык усё даводзілася праліцаць вельмі дакладна. І ўжо калі тактыка прымалася – на сэсіі ў Аўальнай залі яе трэба было трymацца ўсім. Вядома, часам пры аблеркаваннях ці галасаваныні сітуацыя мняялася, раіца не было калі, рагшынне даводзілася пры-

маць імгненна, і ў такіх выпадках вызначальнае слова заставалася, зразумела, за Пашынком (але гэта – клясычны парламэнцкі закон, які, да прыкладу, ў Брытаніі існуе ўжо некалькі стагодзьдзіў).

Усе дэпутаты Апазыцыі ведалі стратэгічныя мэты і тактыку іх дасягнення. Таму калі ў нейкіх выпадках, напрыклад, нехта з нашых апанэнтаў (часам і сам Кебіч) ня маглі звязацца з Пашынком, яны выходзілі ці на Барышчэўскага, ці на Голубева, ці на мяне (мы выконвалі функцыі каардынатораў Апазыцыі), і маглі быць пэўныя, што дамоўленасці будзут выконвацца. Зразумела, што ў такім разе мы інфармавалі Пашынкя і іншых дэпутатаў. Зрэшты, нейкай іерархія ўнутры Апазыцыі адсутнічала, функцыі каардынатораў былі хутчэй тэхнічныя, чым палітычныя.

У тых выпадках, дзе прынцып узгодненасці (ці, калі хочаце, палітычнай дысцыпліны) парушаўся, наступствы маглі быць вельмі сур’ённыя. Так здарылася ў 1994 годзе, калі намеснік Пашынкя па Апазыцыі і лідар БСДГ Алег Трусаў разам з паплечнікамі нечакана падтрымалі на презыдэнцкіх выбарах не Пашынка, а Шушкевіча.

І наадварот – пад час прымання Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце менавіта дакладна абраная тактыка прывяла да посьпеху (падрабязна пра гэта – пазней).

Былі і ўнікальныя прыёмы, якія можна было скарыстаць толькі аднойчы.

Так, неяк парламэнцкая большасць вынесла заканадаўчую пропанову аб адкліканні дэпутатаў – мэханізм быў такі, што даваў магчымасць намэнклятуры адклікаць практычна ўсіх апазыцыйных дэпутатаў; нават калі б мы не вылазілі са сваіх акругаў, забыўшыся на палітыку і займаліся толькі асфальтаваннем вуліц, пракладкай каналізацыі і г.д. (для чаго яшчэ трэба было выпрасіць той асфальт ды трубы) – нас бы ўсё розна пазбавілі дэпутацкіх мандатуў.

Сітуацыя ўзьнікла цяжкая, крытычная, і, як падавалася – безвыходная. Намэнклятура была ўпэўнена, што заблікаваць гэты закон нам не ўдасца.

І тут было вырашана усім нам з таямнічым выглядам удаваць, рабіць выгляд, што мы вельмі зацікаўленыя прыніць гэты закон. Пры аблеркаванні на карысць закону выступае Валянцін Голубеў. А Зянон Пашынек падышоў да мікрофону і заявіў, што

звычайна ў нас парадак прыніцца зако-
наў спачатку ў першым чытанні, потым
у другім, а гэты закон так дасканала рас-
працаваны, што трэба прымаць адразу ў
другім чытанні. Дэпутаты, натуральна,
пагаджаюцца.

Абмеркаванне скончылася – час га-
ласаваць. Пазняк уздымаеца з месца:
„Так, Апазыцца – галасуем! Сяргей
(гэта да мяне, бо я сядзеў ля дзывярэй),
паглядзі, хто там з нашых у фае, хай бя-
гуць у залю!”. Барычоўскі, Маркевіч,
Гунтэр з розных сэктараў з залі, гучна
– „Хлопцы, дык галасуем, як дамовіліся!
Ціснем „За”.

Сылік разгублены – а трэба ужо вымаўляць
„Хто – „за“? Прашу галасаваць”. Дэпутаты-ка-
муністы бачаць, што БНФ чамусыці вельмі за-
цікаўлены ў законе – і значная іх частка „За” не
галасуе (на прыніццу ўсё рабіць наступерак таму
што робіць БНФ, на што мы і разьлічвалі). Мы, на-
туральна, таксама не галасуем (кнопка для галаса-
вання прыкрывалася пласцінай, і калі ты жадаў
– сусед мог ня бачыць, калі ты яе цісьнеш). Усё вы-
рашылі літаральна дэсяць сзунду. Законапраект
галасоў не дабраў. Паколькі, паводле працановы
Пазняка, галасавалася адразу ў другім чытанні, і
закон не быў прыняты – ён не павінен быў галаса-
вацца ізноў, павінен быў быць адпраўлены на дап-
рацоўку. Гэта быў апошні дзень сэсіі – у наступную
сэсію палажэнне абе адкліканы дэпутатаў ужо не
ўключали; (мы правялі з некаторымі кулюарную
працу). Але ў той раз ўжо праз пяць хвілінаў усе
усё зразумелі, ды і мы не маглі стрымаць съеху,
калі камуністы нам казалі „Ну, вы нас і надурылі!
Больш не паддадзімся“. Зразумела, што такі прыём
скарыстаць ізноў было б немагчыма (хача часам
нешта падобнае і ўдавалася, улічваючы здольнасць
людей наступаць на адны і тыя ж граблі).

Ну а па-за межамі Аўгустайнай залі Дома ўраду ды
офісу БНФ на Варвашэні, 8 у нас былі сустрэчы на
прадпрыемствах, у інстытутах ды розных арганіза-
цыйах як у Менску, гэтак і ў рэгіёнах. Так, увосень
1994 году мы аб'езьдзілі дзесяткі раёнаў Беларусі
– сотні выступаў у гарадах, мястечках і вёсках.

Вышэй я спаслаўся на клясычную практику
парламанцкай дысцыпліны Вялікабрытаніі. Аднак

„Першы мікрофон”. Лявон Дзейка, Уладзімер Грыбанаў, Зянон
Пазняк, Віталь Малашка.

(фота: С. Брунко).

у Лёндане дэпутаты ведаюць, што выкананье
партыйных патрабаванняў дасыць ім магчымасць
перзабрацца на іншы тэрмін, магчыма, заняць
нейкую пасаду ў парламанце, а пры зьмене ўлады
– ўвайсці ў склад ураду. Такіх гарантый ў дэпута-
татаў Апазыцыі БНФ ніхто не даваў, ды і даць ня
мог. Усё трymалася на веры ў найвышэйшую мету
– Незалежнасць Беларусі.

Ну і, нарэшце, падаецца нялішнім абнародаваць
фінансавы аспект нашай дзейнасці.

За ўсё гады існаваннія Апазыцыі БНФ на рас-
працоўку ці экспэртны аналіз законапраектаў, Дэ-
клярацыі і Канстытуцыі, ўвогуле на палітычную
дзейнасць, – мы не атрымалі ні ад Вярхоўнага
Савета, ні ад замежных дзяржаў ці небеларускіх
арганізацый ў ніводнага, як цяпер модна казаць,
„гранту”, ніводнага доляру, рубля, франку, маркі,
злотага, кроны і г.д. Ніхто пра гэта і на думаў, гэта-
га пытання для нас не існавала.

ЧАРНОБЫЛЬ ЯК ПАЛІТЫЧНАЯ ПРАБЛЕМА

Тут дазволю сабе парушыць храналёгію, каб
звязнуцца да тэм, якая ад 1986 году суправа-
джася і будзе суправаджаны не адно пакаленне бе-
ларусаў.

Праўда пра Чарнобыль і дапамога яго ахвярам
як адно з праграмных палажэнняў БНФ былі за-
яўленаы яшчэ ў момант яго ўтварэння, у 1988 годзе.
У тым жа годзе мне давялося змагацца супраць

Прэсавая канфэрэнцыя пасыля „Чарнобыльская шляху” – 89. Менск.

(Архіў БНФ)

плянаў будаўніцтва АЭС на тэрыторыі Віцебскай вобласці – і хадзя супраць гэтага былі сабраныя некалькі дзясяткаў тысяч подпісаў, нашая перамога і цяпер здаецца мне нейкім чудам, паколькі „ядзерная мафія” – адна з самых магутных у сусвете. На тэрыторыі ж тагачаснай СССР яна атрымлівала спрыяйнне таталітарнай камуністычнай систэмы.

26 красавіка 1989 года Народны Фронт вывёў каля 10-ці тысячаў людзей да Дому ураду, пад жалобнымі транспарантамі, на якіх былі пазначаныя назвы пацярпелых гарадоў і мястэчак – Брагін, Быхаў, Ельск, Карма, Слаўгарад ды іншыя. Улады прыгніклі на плошчу будаўнічую тэхніку, каб адбойнымі малаткамі і бульдозарамі заглушыць выступы прамоўцаў. Але прамоў не было. Мы прастаялі гадзіну на плошчы ў маўчаныні – кожны трymаў съвечку, звану Чарнобыльскі звон у поўнай цішыні. Хвілінаў праз дваццаць тэхніку прыбрали.

А вось праз пяць месяцаў, 30 верасня на арганізаваным БНФ першым Чарнобыльскім шляху, прамовы гучалі. Дзесяці тысячаў людзей прайшлі ал парку Чалюскінцаў да плошчы Леніна,

і на прыступках пэдагагічнага інстытуту выступілі Альесь Адамовіч, Станіслаў Шушкевіч, расейскі акадэмік Яўген Веліхаў, а таксама жыхары пацярпелых раёнаў. Дарэчы, ня з усіх раёнаў дэлегацыі здолелі прыехаць у сталіцу – шмат каго міліцыянты затрымалі па дарозе ў Менск. Вёў мітынг Зянон Пазняк. Пасыля мітынгу ў будынку Чырвонага касцёла прайшла прэсавая канфэрэнцыя, пад час якой былі упершыню агучаны вынікі дасьследаванняў уплыву так званых „малых дозаў” радыяціі на здароўе. Член-карэспандэнт АН Пятраеў паведаміў пра небяспеку часыцінак плутонія, якія былі знайдзены ў лёгkіх тых, хто жыў на забруджаных тэрыторыях.

Арганізаваныя Народным Фронтам Чарнобыльскі шлях і прэсавая канфэрэнцыя мелі шырокі розгас у сусвете, пасыля яе камуністычнаму кіраўніцтву Беларусі было вельмі складана замоўчаваць рэальную сітуацыю вакол Чанбыля. У падкантрольных ЦК КПБ газетах зявіліся абвінавачваныні арганізатару шэсцьця ў тым, што яны нібыта прагнучы скарыстаць народную байду ў палі-

(Архіў БНФ)

Чарнобыльская Беларусь.

тычных мэтах; пачаліся рэпрэсіі. Я быў у кабінэце Пазняка ў інстытуце гісторыі АН, калі яго прыйшоў арыштуювашы нарад міліцыі (мой рэпартаж пра гэта, хая і з некаторымі скарачэннямі, быў надрукаваны ў газэце „Чырвоная зьмена”, малады калектыв якой імкнуўся вырвашца з-пад кантролю партыі і камсамола).

Аднак ціск на Пазняка і іншых арганізатарам акцыі толькі пашыраў яе разглалас.

Уласна, ад гэтага моманту дыскусія адносна „35-ці бэрнай” канцепцыі пражывання на забруджаных тэрыторыях пакінула межы навуковых лібаратарыяў і выйшла ў грамадства (праўладныя маскоўскія навукоўцы імкнуліся давесыці, што ў гэтых межах радзіцыя нібыта бясподнай; некаторыя нават дапісаліся да таго, што – і карысная).

25 лістапада 1989 года ў Чырвоным касцёле прайшла Асамблея народу „Чарнобыльскі шлях” з удзелам Васіля Быкава і Алесі Адамовіча – таксама арганізаваная БНФ.

Чарнобыльская тэма была адной з галоўных і на выбарах у Вярхоўны Савет увесну 1990 года. І

ў першыя ж гадзіны працы ВС 13 скліканья дэпутаты БНФ (Лявон Баршчэўкі ды іншыя) запатрабавалі стварыць камісію па расследаванню дзеянняў службовых асобаў, вінаватых ва ўтойванні інфармацыі аб рэальных наступствах аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Такая камісія (часовая) была утвораная, на чале з дэпутатам Рыгорам Вячэрскім. Мне давялося быць яе сакратаром. На працягу некалькіх месяцаў мы апыталі міністэрства, генэралаў, навукоўцаў. Выяўлялася, што ўжо з першых дзён пасля катастроfy ўтойванне інфармацыі мела мэтанакіраваны і съядомы характар. Менскія, гомельскія і магілёўскія начальнікі пакорліва выконвалі распараджэнні Палітбюро ЦК КПСС, якое найперш было зацікаўлена не ў мінімізацыі наступстваў аварыі, а ў захаванні „іміджу” СССР. І тут таксама беларускі народ быў ахвярай імпэрскай палітыкі.

У чэрвені 1990 году ў працы першай сесіі Вярхоўнага Савета быў зроблены перапынок на накалкы дзён – усе дэпутаты паехалі ў „чарнобыльскую” раёны. Разам з Пазняком і іншымі

дэпутатамі я быў у Магілёўскай вобласці. Паўсюль – гора, галечка, скарті на недахон сродкаў, якія чуў і раней, пад час журналісткіх камандзіровак.

Як вызначаў 29 чэрвеня на сесіі ВС Пазняк, перасяленне насельніцтва з забруджаных тэрыторый, наогул выратаваныне нацыі ня будзе зьдзесь сънена, „пакуль мы застаемся калёй, залежнай ад Масквы, пакуль будзем стаяць на каленях, плакацца і прасіць, пакуль існуе таталітарная систэма”. Дарэчы, Пазняку так і не ўдалося на сесіі зачытаць поўны тэкст свайго выступу, дзе ён распавядаў пра дзейнасць Камітэту БНФ „Дзеці Чарнобыля” на чале з дэпутатам Генадзем Грушавым. Да гэтага моманту Камітэт, дзейнасць якога замоўчавалася уладамі, арганізаваў выезд дзяцей у Нямеччыну, Польшчу, Чэхаславаччыну (больш як семсот дзяцей).

У сярэдзіне чэрвеня Пазняк разам з Грушавым былі ў Нямеччыне, наведалі і лягер пад Бэрлінам, дзе адпачывалі беларускія дзяці. Вынікам перамовы Пазняка і Грушавога ў Бэрліне былі два рэйсы транспартных самалётаў, якія даставілі ў Менск бясплатна 12 тонаў дзіцячага харчаванья для чарнобыльскіх дзяцей. Незадоўга перад гэтым стала вядома пра круізы, якія арганізавала начальства на чарнобыльскія гроши, пра перадачу часткі ахвяраваньня... міністэрству атамнай энэргіі СССР. Нарэшце, 28 чэрвеня стала вядома, што на Кубе памерла два дзіцяці зь Беларусі – улады арганізавалі „аздараўленне” ў субтропічным клімаце. Да таго ж, кубінскія камуністычныя ўлады выставілі Беларусі рахунак у чвэрць мільёна даляраў.

„Ці задумаліся вы, шаноўныя калегі, чаму, калі за гуманную справу бяруцца афіцыйныя структуры, то альбо нічога не атрымліваеща, альбо выходзіць кепскасць і марната?” – пытаяўся Пазняк і зауважыў, што „праблема выратаванына нацыі ад наступствія Чарнобыля – гэта перш за ўсё праблема палітычная і вырашаеща яна палітычнымі сродкамі. Дзеля яе рэальнага вырашэння неабходны дэзве умовы. Першое – гэта дзяржаўны суверэнітэт.... Другая умова – гэта дэмакратычны лад... Вырашэнне чарнобыльскай праблемы, выратаваныне людзей ад радыяціі ва умовах таталітарнай камуністичнай систэмы і манаполіі КПСС

– утопія. Гэта нерэальна, колькі б мы не гаварыл тут на сесіі пра трагедыю Чарнобыля. Чатыры гады эксперыментальнага выжывання добра гэта пацьвярджаюць. Гэтая партыйна-манапалістычная систэма антычалавечая па сваёй сутнасці, і пакуль яна існуе, пакуты беларускага народа ніколі не скончыцца”.

Дадамо, што высновы пра таталітарызм як прычыну навырашанасці чарнобыльскай праблемы пацьвердзі і „Народны tryбунал”, які БНФ правёў 27-га красавіка 1991 году ў Доме літаратара.

У сінёжні 1991 году Станіслаў Шушкевіч пад час наведвання Апазыцыі БНФ (адзінага за уесь час ягонага сылікёрства) абвінаваціў мяне ў тым, што я увагнаў Беларусь у радыяфобію, гіпэртрафуючы чарнобыльскую пагрозу. Мяркую, Станіслаў Станіслававіч якраз гіпэртрафавана успрымаў мой сыцілы уплыў на грамадзкую думку, а магчымы, у маёй асобе ён проста бачыў прадстаўніка ўсіх журналісташ (прысутнасці іншых дэпутатаў БНФ, журналісташ па прафесіі – Гермянчука, Маркевіча, Шачака, – пратаколам пасяджэння не зафіксавана). У кожным выпадку, у ў трагедыі, якая будзе цягнуцца стагодзьдзямі і колькасць ахвяраў якой не падаецца вымярэньню, наўрад ці можна нешта перабольшыць. На жаль, чарнобыльская небясьпека беларускім грамадзтвам увесь час недаацэньвалася – нават у гады адноснай свабоды інфармацыі.

Таму чарнобыльская тэма была пад увагай дэпутатаў Апазыцыі БНФ цягам усіх амаль шасці год існавання Вярхоўнага Савета 12-га склікання.

Менавіта дэпутаты БНФ паставілі пытаныне пра адказнасць Сылюн'кова, Камая, Бур'яка ды іншых кіраунікоў, якое было правалена пры галасаванні камуністамі. Менавіта Апазыцыя БНФ дамаглася стварэння заканадаўства аб дапамозе пацярпелым ў выніку Чарнобыльскай катастрофы. Мы запатрабавалі кампэнсацыі ад СССР за Чарнобыль – яна была вызначаная ў 30 мільярдаў савецкіх рублёў; нагадаю, што сярэднямесячны заробак спэцыяліста – інжынера, настаўніка, – складаў у той час 200 рублёў. І, нарэшце, менавіта дзякуючы распачатай па ініцыятыве Народнага Фронту широкай грамадзкай дыскусіі была пахаваная злачынная 35-ці бернай канцепцыя, якая

дапускала пражываныне людзей на „адносна забруджаных” тэртырыйах.

На заклік БНФ адгукнуліся і прадстаўнікі беларускай дыяспары – адзін толькі канадскі Чарнобыльскі фонд пад кіраўніцтвам Івонкі Сурвіллы сабраў і накіраваў у Беларусь лекаў на мільёны даляраў.

Шмат што засталося па-за стэнаграмамі сесіі ў ВС – дэпутацкія запыты, арганізацыя дапамогі пациярпелым. Але было бессэнсоўна ўздымаць чарнобыльскія пытанні па-за кантэкстам палітыкі, бо ні камуністы, ні пазыней Лукашэнка былі няздолдныя яго вырашыць.

Прыкметна, што ў дзень свайго ад’езду зь Беларусі ў сакавіку 1996-га лідэр Народнага Фронту рыхтаваўся да выступу на міжнароднай Чарнобыльскай канфэрэнцыі, арганізаванай Генадзем Грушавым. А праз месяц Зянон Пазняк вярнуўся ў Менск менавіта на Чарнобыльскі шлях, і ягоная прамова на шматтысячным чарнобыльскім мітынгу была апошнім публічным выступам у Беларусі.

Пры ўладзе Лукашэнкі распачалася злачынная практика вяртання людзей ў забруджаныя рабёны, выраб на радыяцыйнай тэртыроры прадуктаў харчавання, рэпрэсіі супраць навукоўцаў, якія спрабуюць абнародаваць прайдзівую інфармацыю пра чарнобыльскую небяспеку. Нарэшце, ізноў загаварылі пра будаўніцтва АЭС. Усё гэта толькі пасцівярдждае выснову, што Чарнобыль у Беларусі – праблема, найперш, палітычная, – выснову, зробленую Народным Фронтам яшчэ ў першыя пасыльчарнобыльскія гады.

ДЭКЛЯРАЦЫЯ АБ СУВЭРЭНІТЭЦЕ: ПАКУЛЬ ШТО – У СКЛАДЗЕ СССР

Паказальна, што ў траўні 1990 году ў Сойме БНФ некаторыя яшчэ вялі дыскусіі наконт незалежнасці.

„Супраць незалежнасці цяпер выказаўся Юры Дракахруст. „Людзі не гатовыя да аддзялення. (А хіба мы ўжо заўтра выходзім? – кінуў рэпліку Ўладзімер Крукоскі). Таму незалежнасць ня можа быць сёньня галоўным палітычным

лёзунгам. Трэба, – працягваў Ю. Дракахруст, – узняць галоўны лёзунг цяперашніх пераўтварэнняў у ГДР: „Камунізм – больш ніколі!” З-за лёзунгу незалежнасці мы прайгралі выбары”. Міхась Чарняўскі: „Нельга сказаць, што мы прайгралі выбары. Да выбараў мы ня мелі нічога, а цяпер маєм дэпутатаў”. („Свабода”, №5–6, травень 1990).

Зазначу, што я ні ў якім разе не хачу закінуць Юрью Дракахрусту папрок у жаданні пазбавіць Беларусь незалежнасці наагул; гаворка на Сойме ішла пра тое, што павінна быць спачатку – дэмакратызація альбо Незалежнасць. У нечым тая дыскусія паказальная, калі ўлічыць далейшае разъмежаваныне ў дэмлягэры па лініі „агульныя дэмакраты” – „незалежнікі”. (На практыцы аказалася, што „агульныя дэмакраты” арыентаваліся ў асноўным на Москву, на супольную палітыку з Расеяй, „незалежнікі” – на аднаўленыне незалежнай нацыянальна-дэмакратычнай Беларусі).

Але трэба сказаць, што аднадушша наконт незалежнасці не было напачатку і ў дэпутатаў, якія ўвайшлі ў „Дэмакратычную плынь”, якія пазыней пераўтварыліся ў „Дэмакратычны клуб”. Усьведамленыне неабходнасці суверэнітэту прыйшло паступова, хоць і даволі хутка: ужо праз два месяцы пасыля пачатку першай сесіі да дэпутатаў ад БНФ далучыліся тыя, хто меў пра праграму Фронту цымнае ўяўленыне альбо нават канкуруваў на выбарах з фронтайскімі кандыдатамі. Шмат у чым паспрыялі гэтаму цынізм, зь якім дэпутаты-прадстаўнікі камуністычнай намэнклатуры адкідаві кадравыя прапановы „дэмклубу” падчас выбараў старшынёў парламэнцкіх Камісіяў.

11 траўня Сойм БНФ заявіў, што дасягненыне суверэнітэту немагчымае ў складзе СССР, а 30 чэрвеня – 1 ліпеня БНФ правёў канфэрэнцыю „Незалежная Беларусь”, з узделам больш як пяцісот чалавек, у тым ліку і 62 дэпутатаў Саветаў ўсіх ўзроўніў – ад раённых да Вярхоўнага. З дакладам выступіў Зянон Пазняк, які канстатаваў, што БНФ, хоць і мае прадстаўніцтва ў парламанце, але не зарэгістраваны, паколькі камуністы бачаць у ім рэальную палітычную сілу. Пазняк вызнанчыў галоўную праблему Беларусі як „радыяцыйны генацыд” і адзначыў, што вырашыць яе можна

27 ліпеня 1992 г. у Менску.

толькі палітычным шляхам пры выкананьні двух умоваў: дзяржавуны суверэнітэт і дэмакратычная ўлада. Канфэрэнцыя прыняла праект Дэкларацыі аб незалежнасці Беларусі, які пазней дэпутаты БНФ прадставілі ў Вярхоўны Савет.

Цікава, што праз два тыдні група дэпутатаў камуністаштаву у ВС распаўсюдзіла сярод дэпутатаў тэкст рэпартажу Сяргея Шапрана з канфэрэнцыі, надрукаванага ў латыскай газэце „Советская молодёжь” – акцэнтаваўшы ўвагу на tym, што БНФ абірае курс на Незалежнасць бяз камуністычнага таталітарызму. Такая канцепцыя „развалу Саюза”, ва ўсьведамленыні дэпутатаў-камуністаштаву, павінна была скампрамэтаваць БНФ.

Такім чынам, парламентская большасць упарты не жадала прымець дэкларацыю. Але пасля прыняцця дэкларацыі ў Вярхоўным Саветам Расеі і Украіны сытуацыя зъянілася. Старшыня ВС Мікалай Дземянцей заявіў, што і Беларусь павінна прыняць аналагічны дакумент.

Але ў камуністаштаву нікага праекту не было – затое ён быў у нас. Вярхоўны Савет адкінуў

фронтавскі праект дэкларацыі. Тады фронтавскія дэпутаты агулам пайшлі працаўць у адпаведную Камісію ВС па суверэнітэту і неўзабаве падрыхтавалі там новы сумесны праект, які йшоў ужо пад грыфам Камісіі (Старшынём Камісіі быў Л. Козік) і на 90 адсоткай грунтаваўся на нашых ідэях. Гэты праект і ўзялі за аснову.

Пазней Станіслаў Шушкевіч будзе казаць, што пад час прыняцця Дэкларацыі дэпутаты БНФ ня бралі ўдзел у галасаванні, сышлі з залі – некарэктна замоўчаваючы вельмі істотныя акаўчынасці.

Па-першае, сама Дэкларацыя была амаль цалкам напісаная дэпутатамі БНФ.

Па-другое, мы бралі ўдзел у абмеркаванні ўсіх артыкулаў і галасаванні па іх (толькі на пленарным паседжанні 26-27 ліпеня дэпутаты БНФ бралі слова больш за сто разоў!).

Ужо пасля заявы Дземянця, калі была ўтворана рабочая група ў справе падрыхтоўкі Дэкларацыі, Зянон Пазняк прапанаваў дэпутатам сабраца ў перапынку паміж пасяджэннямі.

У „менскім сэктары” Аўальныя залі (з правага боку, калі стаць тварам да прэзыдыуму), засталіся ня толькі дэпутаты БНФ, але і дэпутаты „дэмклубу”, і нават некаторыя камуністы. На працягу гадзіны З. Пазняк, В. Голубеў ды іншыя дасьведчаны ў беларускай мінуўшчыне дэпутаты распавядалі пра Вялікае Княства Літоўскае, БНР, пра пераемнасці ідэі беларускай дзяржаўнасці. Шмат якія дэпутаты ўсё гэта чулі ўпершыню.

Прыніцце Дэкларацыі адбывалася ў некалькі этапаў – спынісю на, байдз што, самым драматычным, на пасяджэнні Вярхоўнага Савета 26-27 ліпеня 1990 году.

Хаця прапанаваны БНФ праект Дэкларацыі і быў прыняты за аснову, пад час абмеркавання і галасавання зь яго выкresslівалася ўсё тое, што прадугледжвала рэальную Незалежнасць.

Нягледзячы на намаганні дэпутатаў БНФ, не праходзіць прэмбула Дэкларацыі, у якой рабілася спасылка на „пераемнасць дзяржаўнай ідэі БССР ад Беларускай Народнай Рэспублікі і неабходнасць рэспубліканскай парламентскай формы прайўлення”.

Не прыйшла прапанаваная дэпутатамі БНФ назва – замест БССР - „Беларуская Рэспубліка, альбо Беларусь”.

Прынялі, што „Беларуская ССР ахоўвае і абаряне нацыянальную дзяржаўнасць беларускага народа”. Але дадатак – „...адраджае гістарычныя, нацыянальна-дзяржаўныя сымбалі народа” набраў толькі 91 голас (а для прыніцця станоўчага прашэння трэба было 170).

Дыскусія разгарнулася – вакол тэрмінаў „абвішчае” сувэрэнітэт альбо „пацвярджае”. Мы прапанавалі запісаць „пацвярджае”, паколькі Беларусь у дваццатым стагодзьдзі ўжо мела Незалежнасць, увасобленую ў БНР. Нам падавалася істотным падкрэслішч, што ідэя Незалежнасці ўзынікла ня сёння, што яна мела канкрэтныя ўвасабленыні, а сёння аднаўляеца гістарычнае права народа на сваю дзяржаву. Да таго ж, гэта надавала Дэкларацыі, ды і самой ідэі дзяржаўнасці, гістарычны падмурок і пазбаўляла яе налёту каньюнктуры.

Голубеў: „...дзяржаўны суверэнітэт у нас ужо быў авшччаны і ёсьць у нашай Констытуцыі.

Нам неабходна пацвердзіць і абвісьціць поўную незалежнасць рэспублікі”.

Садоўскі: „.. Мы суверэнная дзяржава. Я дапускаю, што якая-небудзь дзяржава, член Арганізацыі Аб'яднаных Нацый можа паставіць пытаньне аб новым прыніцці нас у ААН... Ви зразумейце. Калі мы абвішчаем суверэнітэт, не прымаючы пад увагу, што мы паўнамоцтва прызнаны суб'ект міжнароднага права, то можна ставіць пытаньне аб новым прыёме нас, аб скасаванні членства, а тады аб прыёме. Калі вы не прымаецце пад увагу нават факт Устаноўчага сходу, абвішчэння БНР, давайце паглядзім на дэльве апошнія акалічнасці, толькі на гэта. І гэта прымусіць нас напісаць „пацвярджае”.

Пазняк: „Юрыдычна мы валодаем суверэнітэтам.. Мы ня маєм фактычнага суверэнітэту. Гэта таксама факт. Таму ставіцца пытаньне, што мы пацвярджаєм дэ-юре, што мы пацвярджаєм наш суверэнітэт. І адначасова распыфроўваем, абвішчаем, што пад гэтым крыеца, і дзяля гэтага прымаеца Дэкларацыя. Такія юрыдычныя моманты вельмі важныя, у нас яшчэ няма палітычнага міжнароднага вопыту, але, калі мы нарабім памылак, ён можа праз нейкі час узьнікнуць”.

Адрынанне камуністамі нашых аргумэнтаў было не выпадковым – яны не жадалі бачыць Беларусь незалежнай ад Масквы.

Прыкметна, што ў ліпні 1990-га шмат якія палажэнні праекту Дэкларацыі, накіраваныя на падмацаванне Незалежнасці, аспрэчваў дэпутат Аляксандар Лукашэнка.

Так, сярод іншых ён выступіў за фармулёўку „абвішчае”.

Лукашэнка: „...моя мотывация: уверенно мы государство или нет? Коль Декларацию мы принимаем, значит, я считаю.”

У пацвярджэнні сваіх аргумэнтаў Лукашэнка працытаваў расейскія слоўнікі Даля („Декларация – объявление, оглашение, провозглашение”) і Ожагава („официальное торжественное заявление”).

Дыскусія дасягнула такога напалу, што фармулёўкі галасаваліся ў шасыці варыянтах – і не адна (нават з „абвішчэннем”) не набрала патрэбнай колькасці. Паслья чаго віцэ-сыпікір Шушкевіч зрабіў рэмарку, якая красамоўна харектарызowała шмат якіх дэпутатаў.

Шушкевіч: „...Магчыма, у нашым Вярхоўным Савеце беларускія фармулёўкі не асэнсоўваюцца ўсім так, як траба. Я з вашага дазвалення прачытаў бы дэльве фармулёўкі, якія набралі большасць галасоў, на рускай мове..”

Была пазначана яшчэ адна матывація прыняцця рашэння:

Германчук: „Некаторыя супраць галасуюць, калі зьяўляеща прозвішча Зянона Пазняка”.

Дземянцей: „Не разжигайте вы таких моментов”.

Яшчэ два галасаваныні – і зноў ні які варыянт не праходзіць (пазней прагаласавалі за „абвяшчанне”).

Не жадалі камуністы саступаць і ў эканамічных артыкулах Дэкларацыі.

Не прыйшла прапанова, што „усе віды маёмыці з'яўляюцца ўласнасцю грамадзян БССР” („Пазняк: „Калі мы не пакінем сабе ўсе віды маёмыці, то мы выйдзем у сувэрэнітэт жабракамі”).

Дэбаты выклікала і прапанова дэпутатаў БНФ стварыць уласную грошовую адзінку.

Някрасаў: „Я предложил исключить положение о собственной денежной единице. Почему? Представьте себе, вы едете на Украину, в Россию или еще куда-нибудь, и надо уже менять деньги, это раз. Во-вторых, в иностранных финансовых кругах, о чём были сообщения в нашей печати, выражают серьёзное беспокойство по поводу того, что в некоторых республиках собираются вести собственную валюту. Для них это очень и очень неудобно. Поэтому я полагаю, что валюту нужно сохранить общую”.

Сасноўскі: „.... я тоже просил, чтобы национальную валюту исключить.”

Леўчык: „Я... против ввода своей денежной единицы.”

(Някрасаў быў дэпутатам ад інвалідаў, Сасноўскі – ад вэтэранаў, падобны баласт усе гады існавання Вярхоўнага Савету цягнуў на дно нашы прапановы. Былы партыйны сакратар Леўчык быў членам Прэзыдыуму ВС – няціжка ўяўіць, як „ахвотна” ён і ягоныя аднадумцы, якіх у Прэзыдыюме была большасць, „спрыялі” Незалежнасці краіны).

Праўда, дэпутаты прагаласавалі за тое, што Беларусь ўтворае Нацыянальны банк, падпарадкованы Вярхоўнаму Савету, стварае фінансава-кредытную систэму, ўласную падаткова-майтную

службу – але прапанова БНФ аб тым, што Беларусь „стварае ўласную грошовую систэму”, ізоў выклікала неразуменне.

Камісія, а таксама асобныя дэпутаты (у тым ліку Лукашэнка) прапанавалі абмежавацца фармулёўкай „мае права на стварэнне”.

Беленкі: „Дзякуючы таму, што не існуе зараз свайгі грошовай систэмы, Беларусь штогод губляе больш паўмільярдаў рублёў”.

Пазняк: „Я хачу засяродзіць ўвагу на прынцыповым палажэнні, не „мае права” а „утварае”. Таму што мы маєм права і на забесьпячэнне жыллю, і на жыццё, і на што хочаш... Калі мы прымем такую папраўку, што „мае права”, то мы гэтага права мець ня будзем... Гэта даволі расплывчатая фармулёнка, таму што калі мы ня будзем мець свайгі грошовай систэмы, сваіх грошей, свайго банка, свайгі крэдытнай систэмы, ні аб якім сувэрэнітэце ня можа ісці гаворка”.

Аднак наша фармулёнка набрала толькі 127 галасоў. Запісалі, што ўсяго толькі – „мае права...”.

Затое прыйшла прапанова Ўладзімера Заблоцкага, што Беларусь мае права на сваю долю ў агульнасаюзным алмазным і валютным фондах і залатым запасе.

Сумненыне ў большасці дэпутатаў выклікала фармулёнка „На могуць дзеянічаць арганізацыі, палітычныя партыі, якія падпарадкоўваюцца замежным цэнтрам”.

Канешне, гэтая нашая прапанова была накіраваная, галоўным чынам, супраць КПСС. У адрозненіні ад літоўскіх сваіх калег, беларускія камуністы, адданыя Маскве, адмовіліся прыняць уласны статут КПБ – і жылі па статуте КПСС. Маскоўскае ЦК цалкам кіравала беларускім ЦК, а апошнія, у сваю чаргу, кантроліравала парламэнтскую большасць у Вярхоўным Савете.

Абараняючы папраўку, Пазняк ні слова не сказаў пра камуністу, але засяродзіў увагу на іншым (гаварылася пад праразескіх ветэранаў, каб прыдбаци галасы): „Мы ведаєм, як дзеяніче катализікі касціціл зараз. І якая падаплёнка за гэтым стаіць” (Мелася на ўвазе палянізацыя; пад час сустрочы з дэпутатамі ад БНФ міністар замежных спраў Польшчы Скубішэўскі прагаварыўся, ўжыўшы выраз „касціціл польскі”).

Тое сапраўды была небяспека, але галоўную небяспеку камуністы бачылі ў іншым – пазбыцца ЦК КПСС.

З месца: „Вопрос есть. ЦК КПСС как сейчас будет относиться, как к «замежным» или «незамежным»?”

Дзэмляцей: „Через некоторое время, да. Первый микрофон”.

Пазняк: „Адносна ЦК КПСС, паважаныя калегі, як камуністы вырашаны, так і будзе”.

Але для камуністай усё даўно вырашана – цэнтар павінен заставацца ў Маскве. Вынік – прапанова недабірае 69 галасоў.

Дэпутат БНФ Аляксандар Шут ўносиць крху зъменены варыянт папраўкі і апэлюе да аргумэнтацыі, якая павінна была б быць зразумелая камуністам і вэтэрнам: „значыць, у нас тут могуць намі кіраваць і ЦРУ, і фашысцкія арганізацыі” – але ягоная папраўка набірае яшчэ менш галасоў, чым папярэдня...

Абміяркоўваеца прапанова З. Пазняка і іншых дэпутатаў БНФ аб тым, што „Беларусь патрабуе ад ураду СССР безумоўнай і тэрміновай кампенсацыі стратай, звязаных з пераадоленнем наступстваў Чарнобыльскай катастрофы”.

Пазняк: „Шаноўныя дэпутаты, усе нашы дзеяньні, якія датычаць лёсу рэспублікі, нашага народу, зараз праходзяць пад знакам чарнобыльскай бяды. І насельніцтва, разважаючы аб сувэрэнітэце, часта задае пытаныне: а як будзе з Чарнобылем? У гэтай сітуацыі было б карысна папъвердзіць, што сувэрэнітэт даць нам магчымасць выкарыстаць свае навыкарыстаныя сілы для выхаду з гэтай бяды”.

За прапанову Пазняка галасуе 241 дэпутат, і ў Дэкларацыі запісваецца, што „Сваю свабоду і сувэрэнітэт Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка ў першую чаргу выкарыстоўвае на выратаваньне беларускага народа ад вынікаў Чарнобыльскай катастрофы”.

Супраць гэтага прагаласавалі толькі чатыры дэпутаты.

А вось прапанова аб забароне манапалізацыі СМИ галасоў не набірае.

Калі падышлі да галасаванья па першай часткі артыкула 10 аб тым, што „Беларуская ССР мае права на ўласныя Узброеныя Сілы, унутраныя

войскі, органы дзяржаўнай і грамадзкой бяспекі, падначаленны Вярхоўнаму Савету Беларускай ССР”, першым супраць выступіў Віктар Ганчар, які заявіў, што пералічаныя структуры ня могуць быць падпарадкованыя парламанту. Заўважу, што фармулёўка вылучалася камісіяй (у БНФ варыянт быў больш радыкальны). Пройдзе два гады, і калі ва ўжо незалежнай Беларусі ўрад Кебіча не пажадае рэалізоўваць прынятую парламантам вайсковую дактрину, Апазыцыя БНФ ізноў паставіць пытаныне аб падпарадкованыні ўзброеных Сілаў Вярхоўнаму Савету.

Дэпутат ад вэтэранаў Міхаіл Сасноўскі заявіў, што „я считаю, что слова „уласныя Узброеныя Сілы” нам надо убрать. Я не думаю, что мы, белорусы, не можем создать все роды войск.” (у даведніку нацыянальнасць дэпутата Сасноўскага, між іншым, пазначана – „расеяць”. Але заявіў ад імя беларусаў).

І тут зусім нечакана для нас у абарону ўласнага войска выступіў палкоўнік міліцыі Мікалай Серада: „До войны в Белоруссии были свои национальные Воружённые Силы”.

Пазняк: „Я ўносиў папраўку, якая зъмяняе адно толькі слова... Сутнасць вось у чым. У першую чаргу я прапаную напісаць наступнае: „Беларуская ССР мае ўласныя Узброеныя Сілы”. Абгрунтаваныне. Усё, што мы гаворым „мае права”, на практыцы застаецца толькі „правам”. У нас ужо дэпутат Серада паведамляў, што ў 20-ыя гады былі свае Узброеныя Сілы. Вы цудоўна ведаеце, Воінскі Статут быў на беларускай мове, маршал Жукаў быў у Беларусі, выдатна валодаў беларускай мовай і не забыў яе да съмерці. Так што ў нас ужо ёсьць і вопыт. Я думаю, што калі мы прымем больш імпаратыўную форму, гэта будзе больш гарантавана..”

Разылік быў дакладны – для вэтэранаў аўтарытэт Жукава быў бяспрэчны. Аднак да мікрофону падышлоў намесьнік старшыні КДБ, дэпутат Генадзь Лавіцкі: „Мне сегодня понравилось, что нам говорил Гончар. Но мы как-то пропустили его слова мимо ушей. О том, что мы вот так, под эмоции, принимаем всё. Но если подойти реально, надо посмотреть. То, что у нас были свои Вооружённые Силы в 20-х годах, возможно, были. Тогда, наверное, это и обусловлено было.

Но какие это были Вооружённые Силы?... Я поддерживаю предложение комиссии ветеранов, что первые два пункта на сегодняшний день пока ещё не созрели и нереальны. Потому что идёт нарушение статьи 73 Конституции ССР. Но мы принять можем, чисто символически, что мы имеем такое право, как суверенное государство”.

(Пазънек генэрал Серада будзе абраны членам Канстытуцыйнага Суда, падтрымае імпічмент Лукашэнку ў 1996 годзе, за што Лукашэнка выключыць яго са складу КС. Лавіцкі зойме пасаду старшыні КДБ, а пры Лукашэнку атрымае ранг амбасадара і будзе ўзначальваць дыпмісью ў Ізраілі – нашмат даўжай, чым звычайна. Міжволі прыходзіш да высновы, што вызначэнне „свой-чужы” Лукашэнка ўжо тады рабіў паводле стаўлення чалавека да Незалежнасці).

Галасаваныне па гэтай частцы артыкула адклалі і перайшли да разьдзелу, які дэкліраваў, што „Беларуская ССР... ажыццяўляе права на добраахвотнае аб’яднанне зь іншымі дзяржавамі і свабоднага выхаду з дзяржаўных саюзў. Беларуская ССР прапануе неадкладна прыступіць да расправоўкі новага Саюзнага дагавора”.

Валянцін Голубеў прапанаваў цалкам выключыць гэтае палажэнне, паколькі ва ўжо прынятым раней разьдзеле канститаваліся права Беларусі як суверэннай дзяржавы. Голубева падтрымалі толькі 124 дэпутаты. Кампрамісны варыянт прапанаваў Пазъняк, замяніўшы слова „аб’яднанне” на слова „саюзы” (тэрмін „аб’яднанне” быў тоесны страце дзяржаўнай самастойнасці, і ў Дэкларацыі было пажадана яго не ўзгадваць).

Леанід Козік, наадварот, заклікаў прызнаць „сфэры адносінаў у межах Саюза ССР”.

Пасяля кароткіх дэбатаў 208 дэпутатаў прагласавалі за „аб’яднанне”. „Аб’яднанне – гэта можа быць паглынанне” – заявіў Пазъняк і пропанаваў перагаласаваць.

„Видите, как Вы поступаете: если того голосовать – это смех, если Вы – давайте в первую очередь. Давайте уважительно относиться друг к другу” – парыраваў Дземянцей фразай з няўзядным зъместам.

Пазъняк: „Шаноўныя калегі. Я не затрымаю вашай увагі. Я іменна так і мяркую, таму што пры саюзе застаюцца два суверенныя бакі, пры

аб’яднанні гэты суверэнітэт можа быць згублены”. Папраўка Пазъняка ўсё ж галасуеца – і набирае толькі 120 прыхільнікаў.

Тут жа слова бэрэ Пётра Садоўскі: „Людзі, калі яны галасуюць, яны думаюць пра зъмест таго, за што яны галасуюць. Калі людзі ня думаюць, яны адключаюцца... Калі мы прагаласавалі, што нехта заключае, ідзе на аб’яднанне зь іншай дзяржавай, ён траціць суверэнітэт, і мы тады не прыаем нашу Дэкларацыю пра суверэнітэт. Вы зразумелі, што гаварыў дэпутат Пазъняк? Мы проста прыываем абсалютна нелягічныя фармулёўкі”.

Сямдзянаў: „Удивляет та поспешность, с которой мы только пытаемся обрести реальный суверенитет и тут же пытаемся его ликвидировать. Ведь мы же политики. Давайте рассуждать трезво. Давайте мы узнаем, что такое „новый договор на новой основе”.

Галасуеца сформуляваны рабочай камісіяй артыкул „Беларуская ССР пропануе неадкладна прыступіць да распрацоўкі Дагавора аб саюзе суверэнных сацыялістычных дзяржаў”.

„Чаму сацыялістычных – пытаецца Лявон Барщчукі. – Я не разумею, хай мне растлумачаць. Які – кампучыйскі сацыялізм? Ці швэцкі?”

Лявонцій Зданевіч вяртае ўвагу да прапановы Галіны Сямдзянаў дазваца, які ж варыянт саюзнай дамовы распрацаваў Крэмль, і дзеля гэтага заслушаць дэлегацыю дэпутатаў, якія высьвітлялі гэта ў Москве.

Слова даеща члену дэлегацыі Уладзімеру Заблоцкаму, які паведамляе, што Москва пропануе пакінуць за ССР наступныя функцыі: Савецкая Армія, дзяржбяспека, памежныя войскі, унутраныя войскі, юрыспрудэнцыя, мытня, ваеннае пра-мысловасць, энергетыка, нафтагазавыя рэсурсы і пераапрацоўка нафтапрадуктаў, трубаправодны транспарт, зынешнепалітычныя функцыі МЗС, зынешненеканамічнае дзеянасць, крэдытна-фінансавая сістэма, банкаўская і грашова-манэтарная сістэмы, чыгуначны, паветраны і марскі транспорт, сувязь і камунікацыі, космас, інфарматыка, тэлебачаныне і радыё, фундамэнтальная наука. „Всё осталое остаётся республикам” – падсумаваў Заблоцкі пад съмех і аплядымсці.

Што разумела Москва пад „астатнім” – засталася здагадваца; зрешты, яна адназначна не

(фота: Я. Пасолката).

„Трэці мікрофон”. Генадзь Майсеев, Сяргей Навумчык.

прэтэндавала на стратнную прамысловасць ды калгасы, затое нафта-газавы комплекс і „труба” быў ўведзены ў ранг стратэгічных інтэрсаў Крамля нароўні са зынешнепалітычнай дзейнасцю і функцыямі КДБ.

Алег Трусаў прапануе выключыць узгадаваньне пра саюзную дамову і наогул зьняць гэты пункт з галасаванья – Дзяржніцей выступае ў абарону дамовы, заўлючы, што ні Расея, ні Украіна не выключыла ў сваіх дэкларацыяхмагчымасць яе падпісаньня.

Пачынаецца галасаваньне – і за саюзную дамову выказываюцца 184 дэпутаты пры кворуме для прыняцця рашэння ў 170. Супраць – 34 дэпутаты – практычна поўны склад фракцыі БНФ ды яшчэ некалькі чалавек.

Тут патлумачу, што адбывалася. Як бачна, шмат якія прапанаваныя намі палажэнні Дэкларацыі хача і пасъля гарачых дыскусіяў, але, з большага, прымаліся. Заставаўся апошні артыкул – у які прыхільнікі СССР жадалі уключыць пункт аб неабходнасці падпісаньня „саюзной дамовы”. Да таго ж большасць адмаяўляла наша патрабаваньне – надаць Дэкларацыі статус канстытуцыйнай сілы (гэта значыць – у выпадку супяречнасці Канстытуцыі і закону СССР Канстытуцыі і законам Беларусі перавагу б мелі апошнія).

Узнікала і яшчэ адна пагроза – пасъля паарты-культурнага галасаванья Дэкларацыя павінна была прыміцца „у цэлым”, і тут магла пачацца рэвізія раней прынятых палажэнні, іх выхалошчванье (гэта было б парушэннем рэгламэнту, але нязначным). Ішло да таго, што Дэкларацыя ўвогуле магла быць не прынятая. Так, дэпутат Леанід Козік (член Прэзыдыуму ВС, пры Лукашэнку – лідэр праўладных прафсаюзаў) пад час абмеркаванья заявіў, што „если мы примем эту Декларацию, то она направлена на сто процентов на выход из Союза”.

У гэтых умовах Пазняк прапанаваў дэпутатам БНФ, калі большасць будзе настойваць на „саюзной дамове” і адмовіцца ад канстытуцыйнасці Дэкларацыі – выйсці з Аўальнай залі. Гэта мела б псыхалагічны эфект, заблытала б дэпутатаў, яны б дзейнічалі ад „супрацьлеглага” („насуперак” БНФ). Пра што раней і сказаў Германчук – шмат хто галасуе насуперак Пазняку). У фракцыі БНФ адбылася дыскусія. Пропанава была вельмі рызыкойная, але Пазняку ўдалося пераканаць ў яе слушнасці; некалькі чалавек ўсё ж вырашилі пакінуць у залі ў якасці назіральникаў.

Фактычна, у той момант Пазняк пастаўіў на карту свой аўтарытэт сярод калег і палітычную будучыню; калі б тактыка не спрацавала і Дэ-

лярацыя была не прынятая, ці адбылася б рэвізія ўжо прынятых артыкулаў – ён усپрымаўся б сваім ж паплечнікам як авантурист. Аднак мэта сувэрэнітэту была нагэтулькі важная, што ён пайшоў на такую рызыку, будучы ўпэўненым, што пераможа.

Калі дайшлі да апошняга артыкулу – была адкінутая канстытуцыйнасць Дэкларацыі і ўведзеная „саюзная дамова”, слова ўзяў лідэр БНФ.

Пазъняк: „Паважаныя дэпутаты, я не затрымаю доўга вашай увагі. Але прашу мяне выслушахаць адну мінуту. Тоё, што мы зараз начуць звесткі, што нам рыхтуе „саюзны дагавор”, і тоё, што зараз сэсія прагаласавала за гэты „саюзны дагавор”, гэта тое самае, што сунуць галаву ў пяціло. Гэта значыць, што далейшая размова аб сувэрэнітэце ня мае сэнсу. Гэта значыць, што наша праца два дні была без патрэбы. На вялікі жаль, народныя дэпутаты, відаць, мы ўсё ж такі не дараслі да сувэрэнітэту. Таму я, Пазъняк Зянон Станіслававіч, заяўлюю, што я адмаўляюся далей удзельнічаць у гэтай сэсіі ў выніку таго, што Вярхоўны Савет ня здолыны прыняць Дэкларацыю аб сапраўдным сувэрэнітэце. Тых дэпутатаў, якія мяне падтрымліваюць, прашу зрабіць тое самае. Я пакідаю залю”.

Выйшлі 30 чалавек. Сабраліся ў памяшканыні за прэзыдыумам, дзе па тэлевізоры ішла трансляцыя (той самы пакой, дзе ў часы Машэрава збіралася ў перапынках сэсій вышэйшае кіраўніцтва).

Я быў сярод пакінутых у Авалінай залі і бачыў, які эфект зрабіў выхад з залі трох дзесяткаў дэпутатаў на чале з Пазъняком на дэпутатаў-камуністашаў: „Яны ня хочуць галасаваць? Ну дык мы прагаласуем”.

Большасыць дэпутатаў была ў шоку – і ў гэтым стане працягвалі галасаваць за іншыя пункты Дэкларацыі. Тыя дэпутаты фракцыі БНФ, якія былі пакінутыя ў залі, працягвалі адстойваць нашу канцепцыю.

У адказ на прапанову дэпутата палкоўніка Лераніда Прывалава пастаўіць беларускія Ўзброенныя Сілы ў залежнасць ад Канстытуцыі СССР і „з улікам забесьпячэння бяспекі СССР”, Васіль Шачак запытаўся – „Чаму ад Масквы ў 80 кіляметрах ніводнай ракетнай базы няма? А я вось

гляджу, 80 кіляметраў ад Слуцка. Як так можна, таварыш палкоўнік?”

Таварыш палкоўнік не адказаў. Шачака падтрымаў Шушкевіч: „З улікам забесьпячэння бяспекі СССР” – гэта заўсёды можна сказаць, што „улік” не дазваляе нам нічога рабіць”. Таму гэта перакрэслівае ўесь сувэрэнітэт”.

Навумчык: „Аўганская вайна пачалася не ў Кабуле, яна пачалася ў сінегі 1979 года на аэрадроме пад Віцебскам, калі Брэжнёў ўзяў Віцебскую дэсантную дывізію. І вось гэтыя сумнія і ганебныя ляўбы дасталіся Крамлю, але сълзы, сіраты, інваліды і магілы – ўсё гэта дасталося нам. Ці можам мы сёньня даць гарантію, калі большасыць дэпутатаў прагаласавала за заключчынне новага „саюзнага дагавору”, што зутра да ўлады ў краіне ня прыйдзе чалавек, які паўторыць гэта самае?.... Тому я прасіў бы, вельмі прасіў бы, не баяцца слова „нацыянальныя фармаванні”.. Шмат дзесяцігодзідзяў нашы людзі, грамадзянэ Беларусі, плацілі падаткі, і ... мы можам ставіць пытанніе аб нацыяналізацыі нашай арміі, аб цалкам падпараdkаванні яе камандавання Вярхоўнаму Савету.”

У выніку за разьдзел аб tym, што Беларусь „мае права на ўласны ўзброенны Сілы, унутраныя войскі, органы дзяржаўнай бяспекі, падканторольныя Вярхоўнаму Савету” прагаласавала 230 чалавек – пад аплядысмэнты!

Пераканаць дэпутатаў у tym, што Беларусь трэба ўжо зараз абвясьціць безъядзернай зонай, нам з Шачакам не ўдалося – аднак 229 чалавек прагаласавалі за тое, што Беларусь „ставіць на мэце зрабіць сваю тэрыторыю бяз’ядзернай зонай, а рэспубліку – незўтралнай дзяржавай”.

Як ня дзіўна, і прапанова дэпутата БНФ, што „ніякія вайсковыя фармаванні іншых краін, іх вайсковыя базы і пабудовы ня могуць быць разьмешчаныя на тэрыторыі Беларускай Рэспублікі бяз згоды Вярхоўнага Савета” – прымеца (натуральна, са зменай назвы на БССР).

Вярнуліся да прэмбулы – і зноў пачалі абмяркоўваць „абвяшчае” ці „пацвярдждае” Беларусь свой сувэрэнітэт.

Гілевіч: „45 гадоў Беларуская ССР – член Арганізацыі Аб’яднаных Нацый. І які б ня быў гэты сувэрэнітэт, не хачу характарызаваць яго там

– недастатковы, недасканалы, каб не гаварыць вастрэй, але ўсё-такі ў съвеце нас прызначавіл як дзяржаву раўнапраўную у аўяднаныні дзяржаў свету”.

Бойка: „Мне непонятно, где был ранее закреплён наш суверенитет? Толи в тех грамотах, которые были приняты БНР, то ли в Конституции?”

Навумчык: „Я разумею, что некоторых депутатів засмучае Трэцяя і Другая Устаўныя граматы. У такім разе я прапаную вам звязнуцца да 1922 года, да Дэкларацыі аб утварэнні СССР. СССР быў утвораны як Саюз сувэрэнных дзяржав”.

Лукашэнка: „.... Зачем мы разворачиваем эти бесполезные дискуссии?”

Даўлнод: „..., когда депутат Лукашенко подходит к пятому микрофону, ему сразу слово. Иногда не добъешься: стоишь, стоишь... Но не об этом речь. Я был автором дополнения „пропозглашают”. Подумав, решил, что мы должны пойти на компромисс. Давайте мы будем умнее Украины и России, которые „провозгласили”. Давайте „подтвердим”.

Ніяк не магла прайсці прэмбула – розныя варыянты аб тым, што Беларусь абвяшчае сувэрэнітэт, не набіралі належнай колькасці галасоў. Аж да таго моманту, пакуль Анатоль Вярцінскі не прапанаваў дадаць да слова „сувэрэнітэт” вызначэныне „поўны”

Я прапанаваў вярнуцца да тэмы „саюзнай дамовы” і выключыць узгадку пра яе з тэксту – але безвынікова.

Мы ізноў паспрабавалі дамагчыся, каб Дэкларацыі быў нададзены статус канстытуцыйнай сілы.

Нечакана супраць гэтага выступіў Шушкевіч, які сказаў, што „на пераходным пэрыйдзе, калі мы будзем ісці па клясычнаму праву, па законах, мы нікуды не прыйдзем... канстытуцыйную норму надаць Дэкларацыі ціпер проста немагчыма”, што адразу ж выклікала заяву Віктора Ганчара: „Я вынужден заявіць решительны протест по поводу последнего заявления Первого заместителя Председателя Верховного Совета, поскольку фактически он призвал нас к беззаконию... пункт 12 в той редакции, в которой он стоит – это перечёркивание всей Декларации, которую мы приняли. Это пустой политический треск”.

Мне падалося, што варта паспрабаваць вярнуць дэпутатаў да тэрміну аў „аўяднаныні” і запісаць, што Беларусь ажыццяўляе права на добраахвотныя саюзы з іншымі дзяржавамі. Гэта была адна з пропановаў БНФ, якую ўпартка не жадалі прыняць. Папраўдзе, ніякага лягічнага аргументавання, што ўдасца яе правесыці, у мяне не было. Але інтуіцыя падказвала, што паспрабаваць варта. Было нейкае адчуваюнне, што камуністы пасціль выхаду іншых дэпутатаў БНФ настроеныя паказаць, што яны, насуперак заяве Пазняка, „гатовыя да сувэрэнітэту” . Многім ветэранным, што заўсёды йшлі ад адваротнага, карцела насаліць „бэнэфіціям во главе с Пазняком”, (на што Пазняк і разылічваў) і паказаць сваю значнасць у прынцыпі рашэнняў. Пра рэзвію палажэнняў Дэкларацыі, прынятых пад напорам фронтавіцкіх дэпутатаў, здаецца, ня думалі (маўляў, „Пазняк пратів, значит веё в порядкі”). Гэта быў хвалюючы момант.

Сюрпризам было, што мяне ад мікрофону падтрымай ўбылы другі сакратар Віцебскага аблкаму Яўген Радзецкі. Дэпутат Котаў, які прадстаўляў артыкул, зачытвае фармулёвку Пазняка (якую раней „зарэзалі”) – і яна праходзіць, набіраючы – пад аплядымсменты – 219 галасоў.

Усё гэта выглядала лагічным абсурдам. Але, відаць, ніхто з нас так добра не разумеў (і не адчуваў) гэты ўнікальны Вярхоўны Савет, як Пазняк. Тут кіраваліся ня логікай, а псіхікай, карпаратыўнымі інтэрэсамі і думкамі начальства. Гэта была наша выдатная і тонкая перамога ў камуністычным і прамаскоўскім парламанце, у якім мы, дэпутаты ад БНФ, складалі толькі восем адсотак ад усёй колькасці дэпутатаў.

За Дэкларацыю „у цэлым” прагаласавалі 229 дэпутатаў – пры ніводным „супраць” альбо „устрымаліся”.

У выніку, Дэкларацыя аб дзяржаўным сувэрэнітэце БССР была прынятая (праўда, з „саюзнай дамовай” і без канстытуцыйнага статусу, што будзе выпраўлена ў жніўні 91-ага). Канешне, нават і ва „ўсечаным” варыянце Дэкларацыя была велізарным крокам наперад. Важна, што тэкст быў напісаны намі, фронтавіцамі, і праведзены праз Камісію ВС, і што прадстаўляў гэты тэкст на аблмеркаванні па прапанове Старшыні

Камісій Л. Козіка (які прости не валодаў тэмай) Зянён Пазняк. Як ні стараліся камуністы і ветраны перакуліць зъмест Дэкларацыі, ім усё ж не ўдалося зламаць партытуру гэтага гістарычнага дакумента, бо складзены ён быў ня імі, ня іхній логікай і ня іхнімі галовамі. Прышлося ім усё ж плаваць у нашым рэчышчы і танцаваць па наших схемах, хоць і ламаючы што магчымы па дарозе. Але на працягу двухдзённых дэбатаў 26-27 ліпеня нам удалося адстаяць шмат што і з некаторых істотных палажэнняў (напрыклад, бязъядзернасць Беларусі).

„МАСКВА ПЛЯНУЕ ЗАБРАЦЬ САБЕ ЎСЁ, А НАМ ПАКІДАЕ ТОЛЬКІ ЧАРНОБЫЛЬ.”

Увечары таго ж дня, 27 ліпеня, на сесіі ВС было абвешчана аб утварэнні парлямэнцкай Апазыцыі. Пасля перапынку ў залу вярнуліся дэпутаты БНФ.

Пазняк: „Паважаныя дэпутаты! Сёняня Вярхойны Савет БССР прыняў Дэкларацыю аб незалежнасці, якая стане, аднак, пустой паперкай. Бо адкінутае важнейшае палажэнне, што да прыняцца новай Канстытуцыі Беларусі дзеінічаюць тыя артыкулы Канстытуцыі БССР, якія не пярэчачыць прынятай Дэкларацыі. Аднак ня толькі ў гэтым прычына нашай нязгоды. Прычына ў прынцыпавай пазыцыі. Примаць артыкул, які прадугледжвае заключэнне новага „саюзнага дагавора” ў той час, калі Савецкі Саюз разваливаецца і зжывае сябе як унітарная звяздзяржава – гэта ні што іншае, як самагубства. Плян новага „саюзнага дагавору”, прадугледжаны Москвой, пра які паведаміў нам сёняня дэпутат Заблоцкі, гэта цынічны зьдзек з сувэрэнітэту рэспублік. Москва плянует забраць сабе ўсё, а нам пакідае толькі Чарнобыль. Мы прынялі ўчора 10 з 12 пунктаў гэтай дэкларацыі. Але адмовіца ад свабоды мы ня можам. Акрамя таго, сувэрэнітэту нельга здабыць бяз пераходна-га пэрыяду, на палажэнні аб якім мы настойвалі. Мы спадзяёмся, што нашы выбаршчыкі зразумеюць нас і падтрымаюць.

Паважаныя калегі, праішло два месяцы нашай сумеснай працы на першай сесіі. Час дастатковы, каб, па-першае, зрабіць шмат, па-другое, каб абазначыцца ўсім палітычнымі сілам. Затрачана шмат энэргіі, шмат дзён, а зроблена недастаткова. Недастаткова таму, што ў Вярхойным Савеце ў асобе большасці дэпутатаў дамінуе сіла, не гатовая да выпрацоўкі і прыняцця радыкальных праграмаў і законаў, якія даўно насыпелі ў грамадзтве.

Усе спробы дэмакратычных дэпутатаў палепшиць становішча ні да чаго не прывялі. У сувязі з гэтым шэраг дэмакратычных дэпутатаў і дэпутацкая група Беларускага Народнага Фронту заяўляюць аб стварэнні дэпутацкай Апазыцыі ў Вярхойным Савеце Беларускай ССР. Апазыцыя накіравана супраць палітыкі камандна-адміністрацыйнай большасці. Мы ня можам несці адказнасць за яе палітыку ў Вярхойным Савеце. Бо гэта палітыка стагнацы, палітыка, якая не стварае будучыні нашаму народу, мы адмяжоўваемся ад яе.

Дэпутацкая Апазыцыя ў Вярхойным Савеце БССР за асноўную мэту ставіць выратаваныне беларускага народа і беларускай нацыі ад чарнобыльскай, экалагічнай і сацыяльнай катастроф, забесьпячэнне годнага жыцця народа шляхам набыцця дзяржаўнай Незалежнасці Беларусі, пераходу на рыначную эканоміку і пабудовы дэмакратычнай парлямэнцкай Беларускай Рэспублікі. У будучай Беларусі павінны быць гарантаваныя правы чалавека, сацыяльная абароненасць насељніцтва, свабода інфармацыі, слова, друку, сумленія, прыярытэт грамадзянскай супольнасці перад дзяржавай, адраджэнне беларускай культуры, мовы, гістарычнай сцвядомасці, культурна-нацыянальная аўтаномія ўсім нацыянальным меншасцям Беларусі.

Апазыцыя мае канструктыўныя характеристары. Акрамя крэтычных расправак, яна стварае свае структуры і альтэрнатыўныя законапраекты, удзельнічае альбо ня ўдзельнічае ў пленарных паседжаннях сесіі і ў працы некаторых пастаянных камісій. Апазыцыя адкрытая. Гэта значыць, што іншыя дэпутаты могуць далучыцца да яе”.

Пазняк зачытаў прозывішчы тых, хто падпісаў заяву (Пазняк, Шачак, Аксаміт, Какоўка,

НАРОДНЫЙ ДЕПУТАТ
БЕЛАРУССКАЯ ССР

НАРОДНЫЙ ДЕПУТАТ
БЕЛОРУССКОЙ ССР

№ _____

Р. 1. квартал 1990 г.

Усакратарыят Вярхойнага Савета БССР.

У адпаведраці з „Часовым рэгламентам Вярхойнага Савета БССР” просьм паміночны у колькасці 360 экз. і распаўсюдзіць паміж народнымі дэпутаташ БССР наступнія праекты, падрыхтаваны дэпутатамі асамблеі:

1. Закон „Аб грамадзянстве Беларускай ССР”
2. „Земельны кодэкс Беларускай ССР”
3. „Закон Беларускай ССР аб рэгістры”
4. „Закон Беларускай ССР аб банках, Ганчару, сям'і, працах, трудах, сельскай гаспадаце”
5. Закон „Беларускій фундаментальны конституцыйны акт Беларускай ССР”
6. Закон „Аб землі”
7. Распорыдок Беларускага Савета БССР аб пасмени 2000
8. Тэкт 10.01.90 аб пасмени пасмента
9. Пасмэн 06.03.90 аб аўтарскім праве, яго борыкнаванні, аўтарскім атрыманні
10. Пасмэн 12.03.90 — асноўныя нормы, правы і прывілеі членіў БССР па асновах нацыянальности
11. Пасмэн 06.04.90 аб народнадзяржаўных гарадах і раёнах, гарадской, сельскай і сялянскай супрадзейсцвіі, якія прызначаюцца пасмэнам 24.
12. Пасмэн 06.04.90 аб асноўных нормах пасмента пасмента 10.01.90
1. Сакраторыя — 174-4 13. Закон № 60/90 аб земельнай
2. А. Бончароўскі — 174-2 14. Пасмэн АС БССР аб асноўных
3. В. Гайдук — 15-1 нормах
4. Гальскі — 15-2
5. Гудзіка А.І. — 15-3
6. Гуркоўскі — 15-4
7. Гаранін — 15-5
8. Григор’ев — 15-6
9. Г. Садоўскі — 15-7
10. Г. Садоўскі — 15-8
11. Гайдук — 15-9
12. Гайдук — 15-10
13. Гайдук — 15-11
14. Гайдук — 15-12
15. Гайдук — 15-13
16. Гайдук — 15-14
17. Гайдук — 15-15
18. Гайдук — 15-16
19. Гайдук — 15-17
20. Гайдук — 15-18
21. Гайдук — 15-19

Спис 14 - ці законапраекты, падрыхтаваных дэпутатамі

Апазыцыі БНФ на асеньнюю Сесію ВС 8 кастрычніка 1990 г.

Тэкст: 8 кастрычніка 1990 г. У сакратарыяте Вярхойнага Савета БССР. У адпаведнасці з „Часовым рэгламантам Вярхойнага Савета БССР” просьм паміночыу у колькасці 360 экз. і распаўсюдзіць паміж народнымі дэпутаташтамі БССР наступнія праекты, падрыхтаваны дэпутатамі Апазыцыі БНФ: 1.Закон „Аб грамадзянстве Беларускай ССР”, 2. „Земельны кодэкс Беларускай ССР”, 3. Закон Беларускай ССР аб уласнасці”, 4. Закон Беларускай ССР аб банках і банкаўскай дзеіннасці” 5.Закон Беларускай ССР аб мясцовым самакіраванні” 6.Дэкрэт Адміністраціі БССР № 174-2 аб пасмени 10.01.90 7. Пастанова Вярхойнага Савета БССР аб пасмени часе 8. Заява ВС БССР па ваенных пытаннях 9. Пастанова ВС БССР аб стварэнні камісіі ВС БССР па пытаннях абароны і дзяржаўнай бясьпекі БССР 10. Пастанова ВС БССР аб асноўных задачах і парадку дзеіннасці Камісіі ВС БССР па пытаннях абароны 11. Пастанова ВС БССР аб першачарговых мерах па рэалізацыі прынцыпу Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР у галіне дзяржаўнай ваеннай палітыкі БССР 12. Пастанова ВС БССР аб ахвярах палітычных рэпрэсіяў у 60-80 гг 13. Пастанова ВС БССР аб дэнансацыі Саюзнага дагавору 1922 г. 14. Пастанова ВС БССР аб назве Рэспублікі. С. Навумчык, Л. Барщчоўскі, В. Голубеў, Г. Сядзянава, Л. Дзейка, І. Германчук, Л. Зданевіч, У. Грыбанаў, П. Садоўскі, В. Галубовіч, А. Шут, М. Сукач, П. Драган, А. Паруль, С. Антончык, Г. Маісеев, Ю. Белен’кі, М. Крыжаноўскі, З. Пазняк.

Сукач, Глушкевіч, Антончык, Трусаў, Зданевіч, Сямдзянова, Гюнтэр, Сасноў, Маркевіч, Дзеі́ка, Голубеў, Заблоцкі, Гермянчук, Галубовіч, Шут, Крыжаноўскі, Новік, Белен'кі, Папкоў, Станкевіч, Паруль, Пырх, Садоўскі, Цумараў, Бабачонак). Сыпіс не зусім супадае з раней утворанай фракцыяй БНФ, якая, паводле заявы Пазняка, увайшла ў склад Апазыцыі – напрыклад, Глушкевіч і Сасноў у фракцыю не ўваходзілі, а маё прозвішча не прагучала, – напэўна, у момант, калі падпісвалі, мянэ не было. Хаця, канешне, я паставіў свой подпіс пад заявай у той жа дзень.

Аднак ні фракцыяյ, ні Апазыцыі кіраўніцтва Вярхоўнага Савета не прызнавала – юрыдычна існавалі толькі Камісіі ВС, аддзелы ў апарате ВС, а Апазыцыі БНФ нібыта і не было. Не было – юрыдычна – і самога БНФ. Праўда, Пазняку ўдалося „выбіць” пакой нумар 363 на трэцім паверсе Дома ўраду, у правым крыле (калі стаць тварам да фасаду). Насуперак нашым чаканням, нічым нам не спрыяў і Станіслаў Шушкевіч, які пасаду першага намесніка старшыні ВС ня мог бы заняць без падтрымкі дэпутатаў БНФ, не кажучы ўжо пра тое, што без падтрымкі „фронтаваў” ніколі не абраўся б дэпутатам.

ПАДЗЕІ Ў ЛЕТУВЕ

13 студзеня 1991 года па загаду Крамля савецкай ўзброеных сіл і падраздзяленьне КГБ штурмавалі тэлевізійны цэнтар у Вільні і тэлевежу. Былі забітыя чатыронаццаць чалавек; сярод мірных жыхароў, якія выйшлі абараняць Незалежнасць Летувы, былі і дзесяткі параненых.

У той жа дзень раніцай дэпутаты Апазыцыі БНФ прынялі Заяву з асуджэннем гвалтоўных дзеяньняў Масквы. Пайшли ў Аўгустиновую залю. У большасці камуністычных дэпутатаў панаваў нейкі ўзрушаны настрой; некаторыя жартавалі. Я лавіў пераможныя погляды, у якіх чыталася: „Сёння пакаралі іх – заўтра тое ж самае будзе і з вами!”. Па нашым патрабаванын дэпутатам усё ж давялося зьвярнуцца да тэмы падзеі ў Вільні. Мы прапанавалі Вярхоўнаму Савету выступіць з адмысловай заявай, аналігічнай нашай, але большасць дэпутатаў адмовіліся. Выказваліся прапа-

новы, першым пра нешта заяўляць, „вывучыць” сытуацыю ў Летуве (хаця сытуацыя была зразумелая – імпрэса начала разваливацца, і Масква імкнулася ўтрымаць распублікі сілай, не спыняючыся перад кравапраліццем).

Пачалі абмяркоўваць склад дэлегацыі; прагалаасавалі за прадстаўнікоў розных палітычных пльняй – у тым ліку Валянціна Голубева, Генадзя Карпенку, Сяргея Шабашова (дэпутат ад вэтэранаў, былы першы сакратар Віцебскага аблкаму), Аляксандра Лукашэнку, а ўзначаліў дэлегацыю Ніл Гілевіч.

Тым часам, у перапынку Пазняк сабраў паседжанье Апазыцыі, і вырашылі накіраваць ўласную дэлегацыю ў складзе Барыса Гюнтэра, Ігара Пырха і мянэ. Я прапанаваў далучыцца да нас супрацоўніку „ЛіМа” Андрэю Ганчарову. З гаражу ВС нам далі „Волгу”, і мы паехалі ў Вільню.

Потым выявілася, што мы нашмат апярэдзілі афіцыйную дэлегацыю – у момант, калі мы набліжаліся да беларуска-летувіскага мяжы, ў Менску яшчэ вырашалі пытаныне з суправаджэннем іх аўтамабілю „мігалкамі” спэцыяльнага міліцыйскага падраздзялення. Верагодна, нехта хацеў, каб усё было „паводле пратаколу”, у тым ліку і эскорт.

На мяжы нас спаткала дэпутатка Вярхоўнага Савета Летувы Раса Растваўскене, і запыталася, куды паедзем – уладкоўвацца ў гатэль ці да парлямэнту? Але сытуацыя небясьпечная: парлямэнт у любы момант можа быць аўтактам штурму савецкім войскамі. Мы адказалі, што, канешне, едзем у парлямэнт.

Аўтамабілі спыніліся за квартал ад будынку – далей праехаць было немагчыма, бо на плошчу выйшлі дзесяткі тысяч людзей. Яны спадзяваліся, што сваімі целамі абароняць дэпутатаў, якія выступілі за незалежнасць ад Масквы, што танкі па людзях не паедуть (але ўжо праехаліся каля тэлецэнтру). Па пэрыметру завяршаўся мантаж бетонных плітаў. На вуліцы былі вынесеныя дынамікі, ішла трансцыльцыя пасяджэння Вярхоўнага Савета Літвы.

Праз фое і калідоры нас прывялі ў залю паседжаньяў Вярхоўнага Савета. Здаецца, у гэты момант Ландзбэргіс зачытваў праект рашэння аб

утварэнні вышэйшай ўзнагароды Летувы і ўганараванын ёй забітых савецкімі войскамі. Былі ў залі Мікалай Дземянці (накірваны туды Гарбачовым, хутка ён пакінў залю) і старшыня ВС Армені Тэр-Петрасян. Нехта з летувіскіх дэпутатаў запытаўся, ці хацелі б мы выступіць. У мяне быў тэкст заявы Апазыцыі БНФ, да якой далаўчыліся і дзесяткі дэпутатаў „дэмклубу”.

З трывуны летувіскага парлямэнту я зачытаў гэты тэкст і сказаў, што мне сорамна, што ня маю магчымасці прачытаць афіцыйную заяву ВС Беларусі, паколькі большасць у нашым Вярхойным Савеце складаюць камуністы, прыхільнікі савецкай імперыі. Але беларускі народ – салідарны з летувісамі.

Перадаў тэкст нашай заявы Ландзбергісу, а потым сказаў, што мы, дэпутаты БНФ, у гэтую крытычную ноч, калі над парлямэнтам пагроза штурму, застаемся начаваць тут, у гэтых съценах, і заклікаў далучыцца да нас дэпутатаў парлямэнтаў іншыя краінаў. Гэтыя слова ўсе дэпутаты летувіскага парлямэнту сустрэлі стоячы аплядымсментамі.

У туу ноч у гутарках з абаронцамі парлямэнту я пераканаўся, што Маскве ня ўдасца насадзіць сваю ўладу летувіскаму народу, -- людзі выказвалі рашучасць памерці. І верагоднасць іх гібелі была рэальнай.

Міністар аховы краю Аўдрус Буткявічус (фактычна, ён сумяшчай функцыі і міністра абароны, і кіраўніка спэцслужбаў) вадзіў мяне па „баявых пазыцыях” у будынку.

– Колькі вы здолеесце пратрымацца? – запытаўся я міністра.

У адказ ён прамаўчая.

Канешне, ні шматлікія натоўп вакол будынку парлямэнту, ні бетонная агароджа не маглі бы быць перашкодай для дэсанту – пазней савецкія генэралы пахваляліся, што пры жаданыні, маглі б захапіць ўсіх дэпутатаў летувіскага парлямэнту за 15 хвілінаў. Сапраўды, з тэхнічнага гледзішча, такая апэрацыя не ўяўляла асаблівых цяжкасцяў. Аднак вынікам такога штурму быў бі шматлікія ахвяры сярод абаронцаў.

Значок дэпутацкай Фракцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. 1990 г.

(Архів С. Навумчыка)

Было зразумела, што стрэльбы (як мне падалося, пачатку 20-га стагодзьдзя) – нішто супраць „калашнікаў”, але іх уладальнікі ізноў казалі пра сваю гатовасць памерці, але не здавацца. Аўтаматы я заўважыў толькі ў ахоўнікаў Ландзбергіса. Дарэчы, паслья пасяджэння сесіі і

прэсавай канферэнцыі, пакуль я размаўляў з абаронцамі парлямэнту, Барыс Гунтэр і Ігар Пырх сустрэліся з Ландзбергісам у ягоным кабінэце. Ён напрасіў дапамагчы Летуве зброй. На тэрыторыі Беларусі зброй хапала – але дэпутаты Апазыцыі дапамагчы нічым не маглі, ды і кіраўніцтва БССР, калі б нават пажадала (што абсалютна было выключана) не магло гэтай зброй распарадзіцца. Войскі падпарадкоўваліся Маскве (праз год Саўмін ужо незалежнай Беларусі адмовіць Летуве прадаць частку зброі з былых савецкіх сховішчаў, але падпіша контракт з чэскай пасярдніцкай фірмай на продаж зброі на 350 мільёнаў даляраў; хто быў канчатковым пакупніком той зброй – да гэтага часу невядома).

Афіцыйная дэлегацыя нашага Вярхоўнага Савету сустрэлася зь некаторымі кіраўнікамі неканстытуцыйнага, утворанага Масквой ”камітэту” нацыянальнага выратвання. Мы наведалі палац, дзе адбывалася разыўтанне з ахвярамі савецкай агрэсіі, прыйшлі каля трунаў. Потым адбывалася пахаваньне. Члены афіцыйнай дэлегацыі былі запрошаны ў касыёл, мы ж з Гунтарам і Пырхам засталіся на вуліцах, куды выйшла, здавалася, уся Летува.

Пад час сустрэчы з нашымі калегамі з афіцыйнай дэлегацыі я адчуў нейкае насыцярожана да сябе стаўленне з боку Ніла Гілевіча, ды, бадай, і іншых дэпутатаў – за выключэннем Валянціна Голубева. Праўда, з Лукашэнкам у мяне ніколі не было прыязных адносін, зь некаторымі іншымі мы часам дэбатавалі на сесіях, і я не надаў гэтаму асаблівай увагі. Зрэшты, тое, што мы ўсе пабачылі ў Вільні, зусім не спрыяла добраму настрою, і спахмурнеласяць калег мне здалася цалкам псыхалагічна матываванай.

Але па вяртаныні ў Менск, пад час аблікаваньня падзеяў у Летуве на сесіі, прычына непрыязні раскрылася. Ніл Гілевіч у сваім выступе (ён рабіў асноўную справа) сказаў, што калі члены афіцыйнай делегацыі прыехалі ў Вільню і началі ўладкоўвацца ў гатэль, дык першае, што начулу ў фас – трансляцыю пасяджэння літвіскага парламента. Трансляцыю сапраўды слухала ўся Летува. І якраз выступаў дэпутат Навумчык, і тое, што ён казаў, на жаль, на лепшым чынам харктараваў Вярхоўны Савет Беларусі. Маўляў, нельга выносіць съмецце з хаты. Выгледае, што начуў Гілевіч якраз той фрагмент майго выступу, дзе я казаў пра камуністычную, прамаскоўскую большасць дэпутатаў. Але я ж быў называў рэчы сваім імёнамі.

Гэтая рэマーка Гілевіча (а сесія перадавалася ў непасрэднай радыётрансляцыі на ўсю Беларусь) зьявілася ўдарам у съпіну. Гілевіч быў вядомым паэтам, ён успрымаўся ў грамадзтве як прыхільнік адраджэння нацыянальнай культуры, і такі дэмарш супраць дэпутата Апазыцыі БНФ быў імгненна скарыстаны нашымі апанэнтамі – камуніст і зацяထы прыхільнік захавання СССР дэпутат Самошчай заяўіў, што «дэпутат Гілевіч очень здорово выступил».

Мяркую, тут варты спыніцца на ацэнцы асобы Ніла Гілевіча ў палітычным кантэксьце. Інакш можа быць незразумела, як апінуўся ён у съпісе тых, чыёй адстаўкі мы патрабавалі ў жніўні 1991 года; а замоўчваць факт таго прынцыповага патрабавання нельга.

Ніколі ў мяне не выклікалі сумневу адданасць Ніла Сымонавіча нацыянальнай ідэі, ягоная шчырасць у адстойванні правоў беларускай мовы. З аднаго боку, на пасадзе старшыні Камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны. Але нехта трапіла вызначчу палітычнае рэнамэ Гілевіча як „сувэрэн-камуніста”. І гэтыя сымпатіі камуністычнай ідэалёгіі, а таксама звычка аглядацца на начальнства, часам ставілі яго ў сумнеўныя сітуацыі – на працягу ўсей ягонай палітычнай кар'еры.

Вось урывак з інтэрвью першага сакратара Саюза пісьменнікаў БССР Ніла Гілевіча карэспандэнту БЕЛТА:

„Частка моладзі учапілася за гэтак званую „нацыянальную сімваліку. Але задамося пытаннем:

што дасыць перабудове „Пагоня”?.. Наўрад ці хто будзе пярэчыць супраць выкарыстання гэрбу Вялікага Княства Літоўскага ў мастацкіх творах на тэмы гісторыі. Але ж найактыўнейшае развіціць беларускай эканомікі, науки, сапраўдны росквіт культуры, якія прыйшлі на дваццатыя гады, калі яшчэ не адчуваліся дэформацыі сацыялістычнага курсу, – ішлі пад гэрбам БССР, пад сцягам БССР! Так што ж пярэчыць ажыццяўляць ідэі перабудовы пад гэтым гэрбам, пад гэтым сцягам? Нічога. Іншы падыход – альбо наўясць, альбо нешта яшчэ горшое, што адкрыта шкодзіць справе перабудовы” (газета „Советская Белоруссия”, 4 лістапада 1988 год).

Тады ж, у канцы 80-ых, зьяўляліся ягоныя вершы, у якіх чытаўся зведлівая закіда ў бок лідеру новаўтворанага Народнага Фронту.

Да прыкладу: „Пышна фразы кудзеляща. Пылу-лыму – слупы. Штосьці хітрае дзеецца... Ды народ не съялпы. Хто вы – левыя-брывы? Што гуртует вас? Боль? Хто вы – гнёўныя правыя? Дзе ваш чэсны мазоль? Разытэрўшы ў амбіціях, Вы за што змагары? Крык аб розных пазыціях – Гэта ўсё да пары. Люта будучы прагнімі Да жыццёвых украс, Вы аднолькава з правымі Асядлаеце нас. Слоў адкінече магію – Для чаго яна там, Дзе зяднающа ў мафію Злодзей, цынік і хам?” („Звязда”, 16 лістапада 1989 г.).

„Правымі” тады называлі прыхільнікаў камуністычнай сістэмы, намэнклятуру, „левымі” – дэмакрату, якія ў Беларусі ўвасабляю найперш БНФ. Намёк на адсутнасць працоўнага „мазала” ў намэнклятуры быў зразумелы – тады шмат казалі пра прывілеі чынавенства. А вось сумненне ў тым, што „левых” турбую боль народа, цалкам клаліся ў рэчышча афіцыйнай камуністычнай пропаганды, якая сцьвярджала, што лідэры БНФ нібыта імкнушца скарыстаць і Курапаты, і Чарнобыль ва ўласных інтарэсах, каб „дарваца да ўлады” (паводле камуністычнай тэорыі і практыкі, уладу толькі і можна было выкарыстоўваць ва ўласных мэркантыльных інтарэсах). Такім чынам, аўтар ставіў знак роўнасці паміж камуністамі і Народным Фронтом.

Парадаксальным чынам, праз некалькі гадоў гэтыя тэзы – пра мафію, што нібыта аўядноўвае левых і правых, і што і левым, і правым у адноль-

кавай ступені нельга давяраць, – скарыстае Лукашэнка. У сваім „антыхаруцыйным” дакладзе ён па-хамску заявіць, што „возле кормушки правые и левые хрюкают одинаково”, а даструктыўны, разбуразльны для ідэі грамадзянскай супольнасьці лёзунг „Я не с левыми, я не с правыми, я – с народом!” (гэта клясычны папулізм) будзе галоўным слоганам ягонай прэзыдэнцкай выбарчай кампаніі.

Ва усялякім разе нічога падобнага не магчымы было ўявіць з-пад пяра Рыгора Барадуліна альбо Генадзя Бураўкіна (які нават быў членам ЦК КПБ).

Ды што казаць: Барадулін, як і Быкаў, адразу і катэгарычна падтрымалі Народны Фронт. Гілевіч – не. Пасля ўтварэння Аргкамітэту БНФ (куды яго прапаноўвалі ўключыць) ён імкнуўся „райца” ў ЦК КПБ. Пазней, на сесіях Гілевіч вельмі рэдка калі публічна падтрымліваў БНФ, затое часта рабіў рэвэрсансы ў бок пракамуністычнай большасці. Нарэшце, у жніўні 1991 года Апазыцыя БНФ была вымушаная патрабаваць адстаўкі Гілевіча з пасады старшыні камісіі і члена Прэзыдыму ВС за „бязьдзейнасць і безадказнасць ў справе абароны Канстытуцыі і сувэрэнітэту” у час маскоўскага пракамуністычнага путчу.

Была, як падаецца, яшчэ адна прычына такіх паводзінаў – амбіцыйнасць. Гэтая якасць, абсалютна натуральная (і магчыма, неабходная) для творцы, у палітыцы часам перашкаджае. У Вярхойным Савеце Ніл Сымонавіч паводзіў сабе як патрыцый. Было цікава назіраць, як ён павольна устасе, як павольна і годна ідзе да мікрофону, як павольна прамаўляе... Мне ён здаваўся забранз-велым (вызначэнне, якое ніяк не магу прыкладзіць да Быкава). Такая саноўная манера паводзінаў, напэўна, натуральная дзе-небудзь ў сэнсе – верхний палаце парламэнту, дзе толькі зацвярджаюць раней прынятыя ніжнія палатай рашэнні і рэдка калі дзубатуюць. Ды і тое – у краіне, дзе дэмакратыя даўно ўсталявалася. А ў нашых умовах трэба было „пабегаць” – прычым часам ў літаральным сэнсе пабегаць па залі: з адным нешта ўдакладніць, другога аб нечым папрасіць, у трэцяга – перахапіць ініцыятыву, сюды, туды, а яшчэ сабраць подпісы пад чарговай заявой, а яшчэ збегаць да

кээраксу – рэгламэнт патрабаваў памножыць праекты для кожнага дэпутата (апарату памочнікаў у Апазыцыі БНФ не было) – і ўсё гэта хутка, бо сыпікер Шушкевіч любіў „лавіць” дэпутатаў Апазыцыі на парушэнні працэдуры; не паспееш – і сёсія ідзе далей... Словам, даводзілася паводзіць сябе „несалідна”. Калісці я пачуў ад Гілевіча вызначэнныя нас, дэпутатаў БНФ, як „хлопчыкі” – без сымпатіяў. А гэтая „хлопчыкі” зьдзяйсьнялі тое, пра што Гілевіч пісаў у сваіх артыкулах ды вершах яшчэ ў 1960-ыя гады, нічога дзеля напісанага ня робячы ў палітыцы.

У 1993 годзе вялікай папулярнасцю сярод дэпутатаў-камуністаў карысталася надрукаваная ў „Звяздзе” вялізная паэма Ніла Гілевіча, у якой карыкатура і вельмі зведліва былі выведенены дэпутаты Апазыцыі БНФ і некаторыя прагрэсіўныя журналісты. Камуністы раздрукавалі паэму на кээраксе, насілі па Аўгустайнай залі, радаваліся як Гілевіч „выдал блэнэфовцам по первое число”.

Нарэшце, Гілевіч заўсёды іграў „сола” і ніколі не выступаў у „камандзе”, а ў палітыцы, tym больш у парламэнце гэта вельмі істотна. Няўзгоднені выступ можа перакрэсліць усю працу і „праваліць” галасаваньне. Зянон Пазняк перакананы, што непрадуманы і нечаканы выступ Гілевіча ў верасні 1991 года пры прыняціі „Пагоні” і Бел-чырвона-белага сцягя як дзяржаўных сымбаляў, хаця і быў ў сваёй сутнасці на карысць нацыянальнай сымболікі, але тактычна быў абсалютна залішнім, шкодным у пасажах і ледзь не сарваў станоўчы вынік галасаванья. Сам Пазняк, убачыўшы адмоўную рэакцыю рэтраградаў, якую выклікаў „сольны” выступ Гілевіча, тут жа свой выступ зняў (ужо каб не дражніць гусей сваёй асобай) і па ўзгадненні з Шушкевічам пабег тэлефанаваць прэзыдэнту Акадэміі Навук Ул. Платонаву, каб ён імгненна прыехаў і выступіў (трэба было супакоіць разліваных камуністаў). З вялікім цяжкасцямі і затратамі энэргіі удалося паправіць становішча.

Падаецца, што і тая „літоўская” рэпліка Гілевіча ў мой бок мела не палітычную, а асабістую прычыну – нейкі „хлопчык” (мне сапраўды тады толькі-толькі споўнілася 29 гадоў) апярэдзіў кіраўніка афіцыйнай делегацыі, выступіў і выклі-

каў авацыі. Што ж – ня трэба было чакаць аўтамабілю – ”мігала”, а па прыездзе ў Вільню варта было накіроўвацца не ў гатэль, а ў парліамант; як гаворыцца, на час для цэрымоніі. Дарэчы, на наступны дзень Ніл Сымонавіч таксама выступіў у Сейме Летувы, і вельмі пранікнёна, праўда, без авацыі. Але ці той гэта быў момант, калі варта было зводзіць рахункі амбіцыяў? Выглядае, пазней Гілевіч гэта зразумеў, і выкрасылі словы пра мяне са зборніка публіцыстыкі, куды ўключыў свой выступ на сэсіі.

Крывауда на мяне аказаўся нагэтульскі моцнай, што праз чатыры гады, на раніцы пасыль зьбіцьца дэпутатаў БНФ у Авалінай залі, я быў адзіным з галадоўшчыкамі, якому Ніл Сымонавіч не падаў руку.

Нягледзячы на ўсё гэта, лічу Ніла Гілевіча выдатным паэтам, нязломным прыхільнікам беларушчыны. Паўтараю, што шмат карыснага ён зрабіў на пасадзе старшыні Камісіі ВС па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны. Але з другога боку – палітычна ён хутчэй перашкаджаў Апазыцыі БНФ, чым спрыяў. Ва ўсялякім разе, асаўбіста для мяне ён застаецца прыкладам, як зайгryваньне з камуністамі і асаўбістамі амбіцыі могуць прывесці да сумнечных крокоў. І гэтымі крокамі (несьвядома ці наўмысна) Гілевіч паспрыяў аслабленню палітычнага авангарду беларускага Адраджэння (вызначэнне Васіля Быкава) – Беларускага Народнага Фронту.

Пасыль аблеркаваныя падзеяў ў Летуве на сэсіі ВС афіцыйная дэлегацыя падрыхтавала праект пастановы. Апазыцыя БНФ, як ўжо казаўся вышэй, прыняла заяву яшчэ ў дзень трагедыі. Дэпутаты-камуністы прапанавалі свой варыянт, на што Пазняк заўважыў: „тая група камуністай, якая прадставіла праект заявы, няхай яна ад групы камуністай гэтую заяву і прыме. Так як прыняла Апазыцыя ў той дзень, калі група камуністай съмиялася”.

Аднак Шушкевіч, які вёў паседжаньне, даў магчымасць зачытаць праект заявы, падрыхтаваны камуністамі. Зачытаў яго дэпутат Самошчай.

У прапанаваным камуністамі варыянце патрабавалася аднавіць на ўсёй тэрыторыі Летувы «дзясянніе Канстытуцыі СССР і Канстытуцыі

Літоўскай ССР» – такім чынам, фактычна скосоўвалася б авбешчаная раней незалежнасць Летувіскай Рэспублікі. Таксама казаўся пра «палітычны экстремізм і безадказнасць» якія абярнуліся «эскаляцыяй гвалту», «раскол народа сея страх і злобу, развязвае руکі палітычным авантурystам» – пад носьбітамі экстремізму, біспрэчна, меліся на ўвазе прыхільнікі незалежнасці Летувы.

Самошчай У.В. «.. Мы обращаемся к Президенту страны для принятия всех необходимых мер, чтобы прекратить дальнейший рост насилия и возможного кровопролития не только в Прибалтике, но и в других регионах страны. Наш путь – демократия, реальный суверенитет всех народов страны в составе обновлённого Союза СССР»

Ніл Гілевіч выказаўся за кампрамісны варыянт фармулёвак – «Я думаю, што гэта на той дакумент, дзе павінны быць выпады нейкага экстремальна-га парадку», «і з аднаго боку, і з другога». Пад „адным бокам” Гілевіч меў на ўвазе камуністай і прыхільнікай імпэрыі. Але пад „другім” – нас, дэпутатаў БНФ, прыхільнікаў Незалежнасці. Ніл Сымонавіч ужоў вызначэнне «выпады» у тым ліку і да нас.

Чуць такое нам было ня ўпершыню, але прапанаваная Гілевічам „кампраміснасць”, на нашую думку, была непрымальнай у сітуацыі, дзе трэба было ясна і недвусэнсіўна выказацца ў абарону народа, які хацелі вярнуць у ярмо імпэрыі.

Пазняк З.С. Паважаныя дэпутаты, ... тут гаворыцца пра трагедыю: „по слухаю трагедии, приведшей к человеческим жертвам”, пра «погибших»... Трагедыя можа быць, калі цягнік з рэек зышоў. Таксама будучы чалавечыя ахвяры. Таму я настойваю ўсё ж такі запісаць: сем'ям не «погибших», а «сем'ям убитых».

Прапанава Пазняка не прымæцца.

Мы запатрабавалі ўключыць патрабаваныне недапушчальнасць ўвядзення ў Летуве прэзыдэнцкага кіравання (мелася на ўвазе – кіравання Прэзыдэнтам СССР, якое аўтаматычна б скосоўвала незалежнасць Летувы). Акрамя таго, лічылі неабходным паставіць патрабаваныне аб адcastаўцы прэзыдэнта СССР Гарбачова і Міністра абароны маршала Язава, якія несылі асаўбістую адказнасць за кроў у Летуве.

Пазъняк З.С. Паважаныя дэпутаты, пасля тёліскіх падзеяў Зьезд народных дэпутатаў ССР прыняў рашэнне аб недапушчальнасці выкарыстання войскаў супраць мірнага насельніцтва. Такім чынам, прэзыдэнт ССР парушыў гэтае рашэнне З'езда....

Навумчык С.І. І ўсё ж я пацвярджаю сваю прапанову пра недапушчальнасць уядзенныя ў Летуве прэзыдэнцкай улады. Таму што гэта непазыбжна – вы пераканаецца – прывядзе да новай крыві. І потым, пастаўце на галасаваньне прапанову аб адстаўцы прэзыдэнта Гарбачова і міністра Язава.

Старшынствуючы (С. Шушкевіч): Я хачу адразу ўдакладніць наступнае. Я не могу гэту прапанову пастаўіць на галасаваньне, таму што мы з'яўляемся да прэзыдэнта з гэтай самай заявой і ў ёй будзем патрабаваць яго адстаўкі. Калі ласка, першы мікрофон.

Пазъняк З.С. Гэтага трэба было і чакаць, калі мы пакінулі слова „Прэзыдэнт” у тэксьце. Цяпер яно выключаецца, і няма магчымасці выразіць вотум недаверу гэтаму чалавеку. Я настойваю тады на другіх прапановах, якія былі выказаныя. А менавіта: патрабаваць ад Вярхоўнага Савета і Прэзыдэнта ў дадзеным выпадку спынення агрэсіі супраць прыбалтыйскіх рэспублік і вываду дэсантыных войскаў з Летувы, Латвіі і Эстоніі.

За гэтую прапанову Пазъняка выказаліся толькі 68 дэпутатаў.

І ўсё ж, Вярхоўны Савет хаці і ў вельмі мяккіх фармулёвках, але асуздзіў дзеянні Масквы ў бытой савецкай рэспубліцы, якая абавязыціла сябе незалежнай.

Праз некалькі дзён, 20 студзеня, кроў пралілася ўжо ў Рызе. Дэпутаты ад Апазыцыі БНФ і «дэм-клубу» прынялі заяву, у якой з'яўрнуліся ў Раду Бясыпекі ААН з просьбай разглядзець пытаньне аб пагрозе сувэрнітэту і парушэнні права нацыяў на самавызначэнне ў Летуве і Латвіі, а таксама накіраваць у гэтыя краіны афіцыйных назіральnikaў ААН. Першым пад Зваротам стаіць імя Пазъняка, але, акрамя дэпутатаў Апазыцыі БНФ, яго падпісалі некалькі дзесяткаў чалавек – усяго 84 дэпутаты.

Некаторыя з гэтых дэпутатаў потым адмовіца ад сваёй пазыцыі і падтрымаюць на прэ-

зыдэнцкіх выбарах Лукашэнку, які выступіць, фактычна, за скасаванье беларускай Незалежнасці. Сам Лукашэнка, які ў студзені 1991 года крытыкаў праймпэрскі зварот дэпутатаў-камуністай (аднак заўважу, што на карысць Незалежнасці Беларусі ў Вярхоўным Савете Лукашэнка не выступаў ніколі) – праз некалькі гадоў заявіць пра аднаўленыне імпэрый, верне камуністычны сымбалі і накіруе бронетранспарцёры і ўзброеных вайскоўцаў на беларускіх патрыётаў.

Падзеі ў Летуве абарнуліся драмай для некаторых парламэнтарыяў, якія мелі ўстойлівыя пракамуністычны імідж. Пасля расповяду членай дэлегацыі камуністы ўжо не съмляліся. Дэпутат ад вэтэранскай арганізацыі Мілаванай, нечакана асуздзіў дзеянні савецкіх войскаў у Летуве. Але за гэта ён быў падвергнуты цкаванню калег-вэтэранану і ў хуткім часе памёр (уся Апазыцыя БНФ у поўным складзе прыйшла на яго пахаваньне). Былы першы сакратар Віцебскага абкама партыі Сяргей Шабашоў, пасля наведваньня Вільні сказаў з трывуны Вярхоўнага Савету, што ня варта прымушаць летувісаў заставацца ў Саюзе ССР, калі яны гэтага ня хочуць, і склаў дэпутацкія пай-намоцтвы.

Тыя студзенскія дні 91-ага, на маю думку, былі істотнымі ў справе ўсьведамлення шмат якім дэпутатамі той простай ісціны, што Москва заўсёды абараняе інтарэсы імпэріі, не спыняючыся перад праліццем крыві. І ня толькі ў далёкіх ад Беларусі месцах, у Аўгустанстане ці ў Тбілісі, але і тут, у Эўропе, у некалькіх дзесятках кілометраў ад Менску. А значыць – пры патрэбе, пралье кроў і ў самой Беларусі.

НАПАЎСУВЭРЭННАСЦЬ

З ліпеня 1990 году па жнівень 1991-га доўжыўся пэрыйд напаўсувэрэннасці Беларусі.

Апазыцыя БНФ у гэты час распрацавала і прадставіла на разгляд Камісіі ў Вярхоўнага Савета некалькі дзесяткаў законапраектаў, накіраваных найперш на ўмацаванье беларускай дзяржаўнасці – абысласнай грашова-фінансавай банкаўскай систэме, а таксама рынковых формах гаспадарання (сярод якіх і блёк законапрастаў, абыяднаных

у Зямельны Кодэкс з правам прыватнай уласнасці на зямлю).

Але практична ўсе законапраекты Апазыцыі БНФ былі адрынутыя пракамуністычнай парлямэнтскай большасцю, і хаця шмат якія нашыя напрацоўкі былі прынятыя ў выглядзе асобных артыкулаў у законах, Беларусь імкліва губляла час, які прыбалты да палякі выкарыстоўвалі для стварэння рынкавай эканомікі.

У сакавіку 1991 году з ініцыятывы М. Гарбачова быў праведзены рэфэрэндум аб захаванні СССР. Сам „плебісцыт” у Беларусі быў прызнаныя пры адсутнасці беларускага Закону аб рэфэрэндуме, з парушэннямі нават так званага „саюзнага” заканадаўства, з фальсифікацыямі. Агітацыя вялася на карысць Саюза – Пазынку, Сядзянавай і мне адмовілі ў тэлээфіры для агітацыі супраць захавання СССР. Зрэшты, галоўнае было нават ня ў гэтым. Пазыцый БНФ палягала ўтым, што, паколькі СССР ўтвараўся не праз рэфэрэндум, а шляхам падпісання Дамовы, не рэфэрэндум павінен вызначаць і лёс імпэрыі. З гэтага гледзішча пазнейшае падпісанне Віскулёўскага пагаднення аб скасаванні Саюзу і ратыфікацыя яго Вярхоўнымі Саветамі краін-заснавальніц СССР было абсолютна легітымным ражэннем і, скажам так, цалкам юрыдычна адекватным падпісанню Дамовы аб утварэнні СССР у Маскве ў 1922 годзе.

Тым часам Крэмль губляў кантроль над сътуцыйай у рэспубліках; эканамічная палітыка Гарбачова, якая абаўтрасяла на інтарэсы ваенна-прамысловага комплексу, прывяла да паплынення інфляцыі і ўзынікнення дэфіцыту на самыя элементарныя тавары (посуд, электралімпачкі, цыгарэты і г.д.).

У красавіку 1991 году некалькі дзесяткаў тысяч рабочых менскіх прадпрыемстваў распачалі страйк і выйшлі на плошчу перад Домам ураду. Першапачатковай прычынай было падвышэнне цэнав; аднак ужо ў першы дзень актыўістамі БНФ удалося прапанаваць страйкамаўцам палітычныя лёзунгі, у тым ліку і патрабаванне аб новых выбарах у Вярхоўны Савет. Але кірауніцтву Савета Міністраў ўцігнула некаторых лідэроў страйкаму ў бяссплённыя перамовы пра падвышэнне заробкаў, і страйк скончыўся. А праз некалькі месяцяў

інфляцыя „зъела” і тыя съцілія падвышэнныя зарплаты.

Літаратар Валянцін Акудовіч у адным з інтэрв’ю сказаў, што рабочыя выйшлі з трывогай за існаваныне Савецкага Саюзу. Словы пра трывогу – выразы прыклад таго, як пад нейкія „высновы” (інтэрв’ю было прысьвачана „нізвяржэнню” Пазынка) падбівающа не адпаведныя сапраўднасці факты. Сярод патрабаванняў удзельнікаў страйку няма пункту аб захаванні СССР; яго і не магло быць, таму што адным з лідэроў страйкаму самім ж рабочымі быў абраны дэпутат Апазыцыі БНФ Сяргей Антончык.

Больш за тое. Патрабаваныне сувэрэнітэту гучала ўжо і з вуснаў кіраунікоў прадпрыемстваў. Так, у траўні 1991 году мне як дэпутату ад Віцебскай акругі быў перададзены „Зварот сходу прадстаўнікоў працоўных калектываў прамысловых прадпрыемстваў г. Віцебску”, падпісаны дырэктарамі, кіраунікамі прафкамаў і старшынямі страйкамаў пяці самых буйных прадпрыемстваў гораду – станкабудаўнічага завода імя Кірава, завода заточных станкоў, станкабудаўнічага завода імя Камінтэрну, тэлевізійнага завода і вытворчага аўяднання „Маналіт”, на якіх працавала некалькі дзесяткаў тысяч чалавек. У пераліку палітычных патрабаванняў першым стаіць: „Надаць дэкларацыі аб сувэрэнітэце Беларусі канстытуцыйныя хакітар”.

ПАГРОЗА НОВАГА „САЮЗУ”

У чэрвені 1991 года Вярхоўны Савет абмяркоўваў новы тэкст „саюзнага дагавору”, на якім настойваў Гарбачоў і які Дзяменяці і кірауніцтва ЦК КПБ згодныя былі ўхваліць. Мы ацанілі Дамову як новы варыяント калінізацыі Беларусі, але, нягледзячы на нашы пратэсты, большасць дэпутатаў 12 чэрвеня ўсё ж прагаласавала за яе падпісанне (у наступных цытатах я буду ўжываць не слова „дамова”, а „дагавор” – як было прынята ў той час).

У ліпені мы з жонкай з дапамогай знаёмых „дасцілі” пущёўку на адпачынак у Крым. Дэпутаты ВС маглі звязацца ў так званую „печкамісію” ды

Красавік 1991 г. Рабочая дэманстрацыя каля Дому ўраду; першы дзень.

ўзяць накіраваньне ў адзін з урадавых санаторыяў, прычым за трацину кошту. Але ішла „барацьба з прывілеямі”, і для дэпутата Апазыцыі БНФ такое падавалася недапушчальным. У Крыме жылі ў трох ці чатырох месцах, у вельмі сыпілых пакойчыках, затое надвор’е было сонечным, мора цёплым, і гэта, фактычна, быў наш „мядвы месяц” – больш як праз год пасъяля вясельля, якое супала з выбарчай кампаніяй. Аднойчы, па дарозе ў Севастопаль, экспурсавод паказала новую дачу Гарбачова – усе кінуліся да вокнай аўтобуса, але за кіпарысамі толькі на імгненіне мільганду чырвоны дах. Праз месяц пад ім адбыліся падзеі, якія кардынальна пайплывалі на лёс народу Савецкага Саюза, у тым ліку і Беларусі.

12 жніўня маскоўская прэса паведаміла пра тое, што ў Маскве адбудзеца падпісаньне саюзнай дамовы. Апошні варыянт, які распаўсюдзіў Дземян-

цей, быў яшчэ больш імпэрскі за папярэднія. Не ўлічваліся нават прапановы, выказаныя ў чэрвні Вярхоўным Саветам Беларусі. Новае ўтварэнне захоўвала старую абрэвіятуру – СССР, толькі цяпер ужо расшыфровалася як „Саюз Савецкіх Сувэрэнных Рэспублік”. Мы вырашылі патрабаваць ад Дземянцева не падпісваць дамову („задержаць процесс”, як пазней ён вызначыў).

На дэпутацкіх блінках кіравалі лісты на імя Старшыні Вярхоўнага Савета, у якіх далі ацэнку як сутнасці новага варыянту Дамовы, так і асобных яс палажэнняў.

Так, дэпутат Апазыцыі БНФ, сакратар Камісіі ВС па прамысловасці, энэргетыцы, транспарту, сувязі і інфарматыцы Уладзімер Новік адзначыў, што пры падпісанні Артыкула 5 Дамовы, у частцы перадачы ў сферу вядзення Саюза ССР кіраваныя паветраным рухам, агульнасаюзнымі

систэмамі сувязі і інфармацыі, неабходна сыходзіць з Дэкларацыі аб сувэрнітэце. „Сыстэма кіравання паветраным рухам Беларускай ССР павінна стаць састаўной часткай агульнаеўрапейскай систэмы паветранага транспарту... Паколькі Беларусь знаходзіцца ў цэнтры Эўропы і над ёй перасякаюцца многія міжнародныя паветраныя шляхі, то пераход систэмы кіравання паветраным рухам у вядзенне Беларускай ССР дазволіць папаўніць бюджет рэспублікі.. Сёння Беларусь ня мае права валодання, карыстання і распрадажэння паветранай прасторай рэспублікі. Ёю распараджаюцца цэнтральныя (маскоўская – С.Н.) ваенныя ведамствы, якія размысьці і прадаўжаюць разъмішчаньц тут дзесяткі ваенних аэрадромаў і ракетных баз бяз згоды беларускага ўраду. Гэта стварае праблемы для рэспубліканскіх органаў улады і кіравання. Напрыклад, міністэрства сувязі і інфарматыкі Беларускай ССР ня можа займацца ўкараненнем сучасных радыётэлефонных сотовых і каталітарных систэм, якія прынятыя і дзейнічаюць у развітых краінах свету, толькі таму, што гаспадарамі радыёфіру (выдзяленыне рабочых дыяпазонаў радыёчастотаў) з'яўляюца цэнтральныя і ваенныя ведамствы”..” (Ліст да М. Дземянця ад 14 жніўня 1991 г.).

Дэпутат Апазыцыі БНФ, старшыня Камісіі ВС па міжнародных спраўах і звязаніях з апошнімі сувязямі Пётра Садоўскі 15 жніўня звярнуў увагу Дземянця на тое, што нават заўвагі, прынятая Вярхоўным Саветам, не ўлічаны ў апошніх двух варыянтах Дамовы, прапанаванай Москвой. „Лічу, што пры такім падыходзе да канкрэтыкі дагавору яго нельга падпісаць... Практыка апошніяг часу паказвае, што Цэнтар не съпяшаеща выконваць свае абязяньні.... Трэба паставіць падпісанье Дагавору ў залежнасць ад выканання Цэнтрам умоў дадатковых пратаколаў да Дагавору. Тэкст Дагавору і дадаткі трэба прагаласаваць паартыкульна на нечарговай Сэсіі, якую досыць склікаць на 2-3 дні зараз у жніўні. Не ававязкова ж падпісаць Дагавор першымі. Гэта можна зрабіць і пазней”.

Тым ня менш, Дземянцей быў згодны падпісаць Дамову як хутчэй, без аблекавання на сэсіі, так, як жадала Москва.

„Падпісанье гэтага дагавору без ухваленьня (Вярхоўным Саветам – С.Н.) – гэта першае грубейшас парушэнне ня толькі рашоньня ўсіх Вярхоўнага Савета БССР, але і пачатак цэлага ланцугу парушэнняў нормаў самога Дагавору... – пісаў дэпутат Апазыцыі БНФ Уладзімер Станкевіч 16 жніўня. – ... падпісанье „гэтага Дагавору” без дадаткі, у якіх выкладзены дастатковыя ўмовы ўваходу, выхаду і г.д., – гэта шлях у мышалоўку. У выпадку падпісанья „гэтага Дагавору” без яго канчатковага аблекавання Вярхоўным Саветам БССР мы ўжо ніколі не здолеем сказаць „дзяржаўная паўнамоцная дэлегацыя”, бо Беларусь згубіць статус дзяржаўнасці і набудзе ўжо ня новы для яе статус „паўночна-заходняга краю Расескай імперыі альбо генерал-губэрнатарства...”.

Сваё меркаваныне ў лісьце да старшыні ВС БССР Мікалая Дземянця выказаў і член камісіі ў справе падрыхтоўкі саюзной дамовы, які ў ліку іншых ячэнаў павінен быў ехаць на падпісанье, дэпутат Апазыцыі БНФ Уладзімер Заблоцкі: „Падпісанье прапанаванага тэксту Дагавору аб Саюзе Савецкіх Сувэрэнных Рэспублік для мяне непрымальннае, паколькі размовы аб яго дапрацоўцы засталіся толькі размовамі. Тэкст дагавору гэта падвойт сталінскай канстытуцыі, пабудаванай на хлусні і супяречнасцях.... Для мяне відавочна, што, па сутнасці, прапанаваны тэкст дагавору цалкам супярэчыць прынятай Вярхоўным Саветам Дэкларацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце Беларускай ССР. У сакавіку 1991 года на нарадах па Дагавору быў зробленыя прапановы па асэнсаванай яе дапрацоўцы са спектрам прапаноў, якія рэгулююць дэталёва адносіны праз расправаваныя працэдуры і мэханізмы, аднак Цэнтар плянаваў падпісанье Дагавору ў красавіку і з прычыны адсутнасці часу адмовіў умагчымасці дапрацоўкі. Цяпер ужо жнівень, а тэкст Дагавору яшчэ горшы, чым быў у сакавіку, з майго пункту гледжання. Лічу, што падпісаць такі Дагавор нельга, яго падпісанье надоўга прасуне нашу рэспубліку пад дыктат таго ж Цэнтра... У сувязі з вышэйсказанага я ... прынцыпова не могу ўдзельнічаць у падпісанні прапанаванага Дагавору аб саюзе сувэрэнных дзяржаў” (13 жніўня 1991 г.).

Нарэшце, 14 жніўня мы перадалі Мікаляю Дземянцюю заяву ад імя Апазыцыі БНФ. „У сувязі

нечаканым паведамленьнем газэты „Ізвестія” 12 жніўня гэтага года аб тым, што „паўнамоцная дэлегацыя” БССР будзе падпісаць 20 жніўня саюзны дагавор, са зъмененым тэкстам якога не знаёмы народныя депутаты БССР і на Вярхоўным Савеце ён не абмяркоўваўся, заяўляем аб неправамоцнасці, безадказнасці Вашых дзеяньняў. Вы імкніцеся заключыць дагавор пра лёс Беларусі без праходжанья ўсіх неабходных у такіх выпадках экспертызаў, аблеркаваньняў і рашэнняў. Калі, нягледзячы ні на што, такі дагавор Вамі будзе падпісаны, ён усё роўна ня будзе мець юрыдычнай, прававой і палітычнай сілы, бо ня можа быць прызнаны ні беларускім грамадствам, ні міжнароднай супольнасцю. Фактычна размова ідзе пра падпісанье новага каляніяльнага для Беларусі дагавора. Крок, які Вы зьбіраецеся зрабіць, ставіце пытаныне аб Вашай асаўтай адказнасці перад беларускім народам”. Зворт падпісалі З. Пазняк, У. Заблоцкі, С. Навумык, У. Новік і Я. Новікаў.

Мы занесьлі свой ліст Дземянцу, аднак нашы аргументы яго не перакалі, старшыня ВС лічыў сваёй галоўнай мэтай падпісанье „саюзнага дагавору”. Мы вырашылі зьбіраць подпісы з патрабаваньнем склікаць нечарговую сесію ВС. Зрабіць гэта было цяжка – большасць дэпутатаў былі ў адпачынках. Але іншага выйсця ў нас не было.

Але праз некалькі дзён давялося патрабаваць сесіі ўжо з зусім іншай прычыны.

ЖНІВЕНЬ 1991: ПРАІМПЭРСКІ ПУТЧ

Раніцай 19 жніўня 1991 году маскоўскае тэлебачаныне і радыё паведаміла пра адхіленье ад пасады Міхаіла Гарбачова і стварэнне Дзяржаўнага камітэту ў справе надзвычайнага становішча (у гісторыю ён увайшоў з расейскай абrevітурай – ГКЧП).

Мы не былі ад Гарбачова ў вялікім захапленыні, уласцівым маскоўскай ліберальнай інтэлігенцыі і іх менскім адэптам. Асаўста ў мяне

апошнія ілюзіі зынклі пасыль кароткай размовы зь ім у лютым 1991 году пра дзеяньні кіраўніцтва СССР падчас Чарнобылю. Генэральны сакратар ЦК КПСС і Прэзыдэнт яздзернай звышлізяржавы паводзіў сабе як вучань, які выправіў ацэнку ў дзёнынку. У той жа дзень, выступаючы ў беларускай Акадэміі навук, Гарбачоў абрыйнуўся з рэзкім выпадамі на дэмакратав; я сядзеў у

„Урад у адстаўку. Незалежнасць!” 1991 г. Мінск

(фота В. Драгоча).

першым радзе, Міхаіл Сяргеевіч паказваў на мяне пальцам, тэлекамэрэ транслявалі, і цешча ў Глуску думала, што гэта – канец. Аднак было абсолютна зразумела, што пры адным зь яго папярэднікам – Андропаве – за мае пытаньні мяне б чакаў арышт, а пры яшчэ ранейшым папярэдніку, Сталіне – расстрэл. Разумелі мы і тое, што замест адносна ліберальнага, хоць і не-пасыядоўнага Гарбачова, на трон можа ўзысьці пасыядоўны ў сваёй рэакцыйнасці вылучненец ваенна-прамысловага комплексу.

Яшчэ за некалькі тыдняў да авбяшчэння ГКЧП у СМІ зявілася заява групы „дзеячоў літаратуры і мастацтва” пра небяспеку распаду СССР з заклікам прыняць раптучыя меры; ГКЧП і стаў выразнікам вяртання ў старыя часы. Наяўнасць у ГКЧП сілавых міністраў і кіраўнікоў ваенна-прамысловага комплексу не пакідала ілюзіі наконт антыдэмакратизму і рэпресійнасці мэтадаў, якімі будуть захоўваць СССР ад распаду.

Той жа раніцай 19 жніўня дэпутаты Апазыцыі БНФ сабраліся ў Вярхоўным Савеце і зрабілі шэраг заяваў, ацаніўшы падзеі як спробу захаваць

савецкую імпэрию шляхам усталявання ваянай дыктатуры. „Беларускі народ добра памятае жудасныя злачынствы сталінскай дыктатуры і не даруе патураныя тым, хто зноў імкненца растаптаць яго сувэрэнітэт і свабоду”, – гаварылася ў нашым Звароце да Дземянца.

Раніцай 19 жніўня мы, шэсьць дэпутатаў Апазыцыі БНФ – Л. Барщэўскі, Ю. Беленкі, І. Гермянчук, В. Голубеў. У. Заблоцкі, С. Навумчык – прыйшлі ў кабінэт Старшыні ВС Мікалаю Дземянцу. Вось скарочаны запіс гутаркі.

„Ул. Заблоцкі: Аналіз сітуацыі съведчыць што з парушэннем Канстытуцыі і законаў СССР уладу ў Крамлі спрабуе захапіць так званы камітэт па надзвычайнім становішчы. Апазыцыя лічыць неабходным тэрмінова склікаць сесію ВС БССР і абмеркаваць становішча. Мы лічым, што сем чалавек, які ўвайшлі ў склад гэтага камітэту, ня маюць права вырашаць за кожную рэспубліку.

М.Дземянц: Нічога яны за нас не вырашаюць.

Ул. Заблоцкі: Яны за нас вырашаюць усё. Гэта відавочна. Таму ВС БССР павінен тэрмінова сабрацца і заяўіць, што гэты камітэт антыканстытуцыйны і не паўнамоцны ўводзіць надзвычайнае становішча.

В. Голубеў: Мікалай Іванавіч, наш Вярхоўны Савет павінен вызначыць: падтрымлізваем мы гэтых самазванцаў ці будзем усё ж кіравацца канстытуцыйнымі прынцыпамі. Мы ведаєм, што Вы званілі Лукьянаву (старшыня ВС СССР – С.Н.). Зразумела яму нічога не заставалася сказаць Вам, як толькі тое, што „усё робіцца па закону”. Але Беларусь павінна вырашаць сама за сябе.

М. Дземянц. Вы з Гарбачовым асабіста сусträgtкаліся? Вы ведаеце, чаму ў Гарбачова нарадзілася гэтая заява?

В. Голубеў: Якая заява?

М. Дземянц. Ну будзе гэтая заява. Гарбачоў прыйшоў за шэсьць гадоў да цяжкага становішча, у якім ён зайды быў. Гэта група, а дакладней казаць – Янаеў, былі зь ім разам, калі гэтая заява нарадзілася разам з Гарбачовым. Па стане ягонага здароўя...

С. Навумчык: Дзе заключэнне дактароў? Даўайте пазвонім Гарбачову ад Вас па ВЧ.

М. Дземянц: Яшчэ раз паўтараю: Гарбачоў псыхалагічна вычарпаў сябе. Ён ня ведае, што далей яму рабіць. Ён кажа: я далей не магу, даўайце думаць разам. Вось і давялося па Канстытуцыі часова выконваць абавязкі Янаеву. Прэзыдэнт за суткі да гэтага пайшоў у адстаўку. На працягу тыдня будзе скліканы сесія ВС СССР. Усё робіцца па Канстытуцыі. У нашы рэспубліканскія справы ніхто ня ўмешваецца. Нам німа патрэбы збирати сесію. Гарбачоў сам за сябе вырашыў. Ён сышоў, а жыцьцё будзе працягвацца. Не парушайце нікага грамадзкага парадку. Вы сёння са значкамі БНФ прыйшлі (так Дземянцей вызначыў бел-чырвона-белыя сцяжкі – С.Н.). Што, абвешчана з вами нейкую вайну весы? Ну, не, вы усё ведаеце, а я займаю пасаду і нічога ня ведаю. Я вас прашу, не рабіце паніку. Не сутыкайце людзей, не падбухторвайце людзей. Вось гэта я вас прашу: не займайцеся падбухторваннем людзей.

I. Гермянук: Выходзіць, што Вы прызнаеце законнасць камітэту на чале з Янавевым і бузецце выконваць яго распараджэнні?

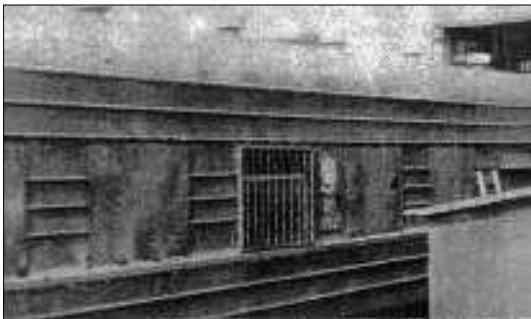
M. Дземянц: А што Вы хочаце, каб я выконваў?

I. Гермянчук: Канстытуцыю і законы, а ня ўказы незаконнага камітэту. У Маскве на вуліцах ужо бронетэкніка. Вашае бязьдзеянне можа прывесьці да таго, што танкі з'явіцца на вуліцах Беларусі.

M. Дземянц. Усё, далей я ня буду працягваць размову...

Ул. Заблоцкі: Вы можаце казаць нам усё што заўгодна. Аднак усе разумеюць, што ў СССР адбываецца неабальшавіцкі пераварот. Таму мы настойваєм на тэрміновым скліканні сесіі Вярхоўнага Савету БССР. Калі Вы адмаўляецеся гэта зрабіць, мы будзем збирати неабходныя 115 подпісаў дэпутатаў”.

Была ў нас і сувязь з Москвой, з „Белым домам”, дзе знаходзіцца Прэзыдэнт РСФСР Б. Ельцын, які адназначна называў пучтыстай „дзяржаўнымі злачынцамі” і заклікаў грамадзянаў Рэспублікі выконваць распараджэнні толькі тых, якія сыходзяць з „Белага дому”. У мяне захаваліся перасланыя нам па факсу ад Ельцына падпісаныя ім дакумэнты. Аднак мы былі перакананы, што лёс Беларусі павінен вырашацца ў Менску.

Гэты здымак быў зроблены 20 жніўня ў Менску на ст. Радункаўская. Ажыць і ёй можна прыгнані сюды ўсём вагонаму — «закні», зробленым, відавочна, наспех? Що ж таксама, што праз два дні краты з вагонаму зношам зразаю-

Закратаваны вагон.

Тады ж, 19 жніўня, мы накіравалі звароты да старшыні Саўміну В. Кебіча, міністра ўнутраных спраў, старшыні КДБ, у якіх канстатаўвалі, што „спроба антыканстытуцыйнага перавароту, зробленая... групай палітычных авантурыстаў у Москве, накіраваная супраць дэмакраты, законных органаў улады і сувэрэнітету рэспублік, зьяўляеца дзяржаўным злачынствам. Безадказныя дзеянныя пучтыстаў у СССР не павінны мець ніякай падтрымкі на Беларусі. Усе іхнія распараджэнны зьяўляюцца незаконнымі і не павінны выконвацца нікімі органамі ўлады Беларускай ССР. Мы закліаем Вас праявіць дзяржаўную мудрасць, вытрымку, вернасць беларускай рэспубліцы...”

І старшыня КДБ, і міністар унутраных спраў занялі нейтральную пазыцыю (але пазней стала вядома, што на чыгунчанай станцыі былі падрыхтаваныя эшалёны для „транспартавання“ тых, хто, як выказаўся ў той дзень Дземянцей, падбухторвае людзей”).

Нам так і не ўдалося пераканаць большасць члену Прэзыдыуму ВС адназначна асуздзіць пучтыстаў.

Кіраўніцтва ЦК КПБ на чале з першым сакратаром Малафеевым цалкам падтрымала дзеянні ГКЧП, абвязаўшы партыйныя камітэты выконваць яго распараджэнні. Старшыня Дзяржтэлерады ё А. Сталлоў спыніў вішчаныне беларускага каналу і пераключыў яго на Москву, з трансляцыяй распараджэннія ГКЧП. Члену Прэзыдыуму

ВС М. Сылямнёву, які хацеў выступіць супраць ГКЧП, было адмоўлена ў рэдыёфіры.

Увечары 19 жніўня перад будынкам Дома ўраду мы правялі мітынг — на яго прыйшло некалькі соцень чалавек. Мітынг адбыўся і 20 жніўня, ужо больш шматлюдны. Да патрабаванняў аб скліканыні сэсіі далучыліся і іншыя дэпутаты, у tym ліку першы на-месцнік Старшыні ВС С. Шушкевіч. Аднак шмат хто вырашыў заніць пазыцыю чаканьня, і на 13 гадзін 20 жніўня мы мелі ўсяго 33 подпісы дэпутатаў (для склікання нечарговай сэсіі іх патрабавалася 120).

Пасля мітынгу мы з жонкай паехалі да Аляксандра Лукашука — там ужо былі журналісты Дзымітры Філімонав, Вераніка Чаркасава, кіраўнікі Юры Гарулёў. Ні ў каго не было страху — затое была злосць і жаданне супраціўляцца. У выдавецстве „Беларусь“, дзе Лукашук быў галоўным рэдактарам, ён правёў сход — разльчаваў, што ўдзельнікі асуздзяць хунту. Шмат хто пабаяўся галасаваць адкрыта (але некалькі чалавек усё ж падпісалі ліст пратэсту).

Большую частку тых дзён я правёў у будынку Дома Ўраду і на плошчы.

Уечары 21 жніўня ГКЧП пацярпел паразу. У 16 гадзін на чале з Пазняком мы ізноў былі ў кабінэце М. Дземянца; ціпер ужо ён быў вымушаны прымець рагэнье аб скліканыні нечарговай сэсіі, якая прызначалася на 24 жніўня.

Пазней у сваіх успамінах Дземянцей напіша: „Перад пачаткам пленарнага паседжання да мяне ў працоўны кабінэт зайшла група дэпутатаў ад Апазыцыі на чале з З. Пазняком і С. Навумчыкам. Двое апошніх папярэдзілі мяне, каб я не выступаў за захаваныне Саюза ССР. Інакш можа здарыцца непапраўнае. Я пажартаваў:

— Павесіце на віроўцы бяз мыла?

Яны засмуціліся і, прамармытаўшы нешта няўяцімнае, сышлі.” (М. Дземянцей, „Урокі жыціні”, стар.148).

Размова, якая гэтак уразіла Дземянца, насымрэч адбылася ня ў дзень сэсіі, а 21 жніўня, адразу пасля таго, як з Москвы паступілі паведам-

леньні аб паразе ГКЧП. Захаваўся пісьмовы запіс той гутаркі, які я вёў і які падаю без скарачэння.

„21 жніўня. 16 гадзін. Дэлегацыя ў складзе: Пазняк, Голубеў, Беленъкі, Навумчык. Кабінэт старшыні ВС БССР М. Дземянця.

Дземянцей: Добры дзень!

Пазняк: Добры. Шаноўны Мікалай Іванавіч, мы да Вас ужо ня першы раз заходзім, і мы звортадзім адрэспондэнтам Апазыцыі БНФ Вам абавязаныя ўручыць. Вось, калі ласка, прачытайце.

Дzemianczej: Vy prisajivajtесь...

Пазняк: Ня трэба...

Голубеў: Ведаецце, якія звесткі ідуць па цэнтральному радыё? Ведаецце?

Дzemianczej: Нет... (Далейшыя слова Дzemianczej не запісаныя, якраз тут ён і запытаўся, ці не рыхтуем мы яму намыленую вяроўку з пятлём, і мне давялося яго супакоіваць – С.Н.)

Навумчык: Мы ніколі не заклікалі да пятлі...

Дzemianczej: Ну хорошо.. С мылом, без мыла..

Навумчык: Мы ніколі не заклікалі да пятлі.

Дzemianczej: Ну я с вами тоже очень вежливо, вежливо...

Пазняк: Мікалай Іванавіч, калі Вам хочацца пагаварыць, то ў 18 гадзін мы можам пагаварыць тут, на плошчы. Калі ласка. Мы Вас запрашаем.

Дzemianczej: Спасибо!.”

Аднак на плошчу Дzemianczej не прыйшоў.

У тых дні ня толькі мы, дэпутаты Апазыцыі БНФ, патрабавалі аднаўлення Незалежнасці Беларусі. На мітынгах і стыхійных сходах гучалі заклікі надаць Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статус канстытуцыйнай сілы. Так. У тых дні да мяне як дэпутата ад Віцебску паступіў зворт прадстаўнікоў працоўнага калектыву завода заточных станкоў, падпісаны дырэктарам Я. Кісялевым і старшынём прафкаму Я. Белагузавым, у якім патрабавалася надаць Дэкларацыі аб дзяржаўным сувэрэнітэце статус канстытуцыйнай сілы.

На наступны дзень нам прадставілі жывы тэлеэфір. У сваёй заяве дэпутаты Апазыцыі БНФ выказалі ўпэўненасць, што „народ Беларусі ў гэтыя дні канчаткова зразумеў неабходнасць поўнай незалежнасці Рэспублікі... Толькі ў свабодзе і незалежнасці наша будучыня”. Акрамя таго, мы запатрабавалі неадкладнага

прыняцця новага Закона аб выбарах дэпутатаў, праект якога мы перадалі ў Прэзыдыюм ВС яшчэ ў траўні і прызначэння новых парлямэнцкіх выбараў.

23-га жніўня мне перадалі рагшэнне сходу калектыву выдавецтва Беларусь: „Супрацоўнікі выдавецтва „Беларусь” вітаюць дзейнасць членаў дэпутацкай Апазыцыі БНФ і ўсіх тых сумленных дэпутатаў, якія ў дні антыдзяржаўнага перавароту адстойвалі Канстытуцыю і свабоду. Мы патрабуем прыцягненнасць да адказнасці калібарацыяністаш – старшыню Вірхоўнага Савета БССР Дzemianczej, тых членаў прэзыдыума, якія не адмежаваліся, а фактычна падтрымалі пугчыстаў, а таксама урада Беларусі, іншых службовых і афіцыйных асобаў, кіраўніцтва ЦК КПБ, якія сталі на шлях здрадніцтва. Патрабуем неадкладнай дэпартызацыі ўсіх дзяржаўных установ, прадпрыемстваў, КДБ, МУС, арміі, нацыяналізацыі маёмастцы КПСС-КПБ. Па даручэнню сходу дырэктар В. Дубоўскі, галоўны рэдактар А. Лукашук, вядучы рэдактар А. Вячорка.”

АДНАЎЛЕНЬНЕ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

У выніку ціску з боку дэпутатаў Апазыцыі БНФ і „дэмклубу”, Прэзыдыюм ВС быў вымушаны прызначыць сесію на 24 жніўня. Напярэдадні Прэзыдыюм распаўсюдзіў праект Парадку дня сесіі.

Што ж мы прачыталі? „Прапануеца правесыці сесію на працягу 24 жніўня 1991 года з 12 да 21 гадзін” – пазначалася ў праекце. Акрамя пратакольных пытанняў (адкрыццё сесіі, утварэнне яе сакратарыяту і камісіі па кантролю систэмы галасавання, прызначэнне паўнамоцтваў новаабраных дэпутатаў, вызначэнне парадку асвятлення і прыняцця павесткі дня), прапаноўвалася толькі два (!) пытанні: „Аб бягучым моманце” і „Аб Саюзнай дамове”. У абодвух выпадках, дакладчыкам павінен быў выступаць М. Дzemianczej.

Распаўсюдзіў Прэзыдыюм і праекты пастаноў па гэтых двух пытаннях.

У першай, „Аб бягучым моманце”, Вірхоўнаму Савету прапаноўвалася „асудзіць

антыкантстытуцыйныя дзеяньні членоў ДКНС і падтрымайушых іх грамадзка-палітычных утварэнняў, органаў дзяржаўнай улады і кіраванья” – „асудзіць”, калі хунта ўжо была арыштаваная, а іх прыхільнікі чакалі пакарання. Прапаноўвалася ўтварыць Часовую камісію ВС „па ацэнцы іх дзеяньні” і „адзначыць, што Прэзыдыум Вярхоўнага Савета ... звязнуўся да беларускага народа з заклікам аб захаванні спакою, ... але на даў дакладнай палітычнай ацэнкі некантстытуцыйнасці дзеяньніяў гэтага камітэта”. Трэці параграф прадугледжваў „ажыццяціць дэпартызацыю органаў дзяржаўнай улады і кіравання, праваахоўных, судовых органаў, органаў юстыцыі і ваеннаслужачых” – тое, чаго БНФ дамагаўся некалькі гадоў. Але – проект Прэзыдыуму не прадугледжваў спыненне дзеяньнісці злачыннай КПБ-КПСС. Ды і дэпартызацыя плянавалася не адразу – а толькі пасля таго, як чатыры Камісіі ВС падрыхтуюць „адпаведныя прапановы па зъяненню дзеячуга заканадаўства”.

Гэта значыць, месяцаў праз некалькі. Альбо праз некалькі год. Альбо – ніколі, бо тут жа ў тэксце была агаворка: „Варыант. Пункт 3 выключыць”. Выгледала, што „пункт 3” быў напісаны, каб пацешыць вока дэпутатаў Апазыцыі БНФ. А парламэнтская камуністычнае большасць прагаласавала б за выключэнне гэтага пункта аб дэпартызацыі, і ўсё засталося б па-старому.

Пункт чацвёрты канстатаваў, што „надзвычайны падзея, якія адбыліся, не павінны паслужыць прычынай да разладу паміж людзьмі, да звяздання палітычных рахункаў” (гэта значыць – на трэба ніякіх адставак. А тым часам цягнулася дзесяткі крымінальных спраў над удзельнікамі антыкамуністычнага мітынгу на плошчы Леніна 7-га лістапада 1990 г.; камуністычныя улады рукамі падпрадкаванай прокуратуры ахвотна „звозілі палітычныя рахункі” з БНФ).

Проект Прэзыдыуму „Аб праекце Саюзнага дагавору” прадугледжваў працяг падрыхтоўкі „саюзнага дагавору” і канстатаваў, што „надзвычайны падзея ў краіне, што адбыліся перад падпісаннем Саюзнага дагавору, не пахінулі ўпэўненасці беларускага народа ў неабходнасці пабудаваць абиўленую демакратычную пра-

(Фота С. Грына)

Жнівень 1991. Мітынг БНФ перад Вярхоўным Саветам. Выступае Аляксандар Сасноў.

вавую дзяржаву, якая звязуляеца гарантам сапраўднага суверэнітetu Беларускай ССР”.

І – усё. Больш ніякіх праектаў, заканадаўчых пропаноў Прэзыдыуму ВС на сесію ня вынес.

Не прадугледжалася ні спыненне дзеянасці КПБ-КПСС і камсамола, ні дэпартызацыя дзяржаўных установ і прадпрыемстваў, ні аўтэрсанальнай адказнасці Старшыні і членоў Прэзыдыуму ВС за бяздзейнасць у небяспечныя для лёсу Беларусі дні.

А галоўнае – не было і намёку на канстытуцыйнае замацаваныне суверэнітetu Беларусі – наданні Дэкларацыі аб суверэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы.

Як пазней на сесіі скажа Станіслаў Шушкевіч, гэта „самае лепшае”, што Прэзыдыум „мог зрабіць” (хача і будзе абараніць такую „канцэпцыю” сесіі).

Члены Прэзыдыуму плянавалі даць магчымасць выгаварыцца дэпутатам Апазыцыі, „спусціць пару”, а пасля гэтага спыніць сесію, даручыўшы Дземянцу працягваць працу над „саюзным дагаворам”.

Уступаць у палеміку з членамі Прэзыдыуму ВС не было ні часу, ні жадання – мы разумелі,

Пакой Апазыцій БНФ. Познняя праца над законапраектамі. На здымках відаць Сяргей Папкоў, Лявон

што гэта бясплённа. Разгубленасць, якая ахапіла намэнклятуру, трэба было імгненна выкарыстоўваць. За тры дні і ночы (21-24 жніўня) мы падрыхтавалі пакет законапраектаў, якія быў неабходны для аднаўлення і замацавання Незалежнасці. Цяпер, калі я прыгадваю тыя суткі, не магу падзяліць дзень і нач – зdaeца, яны зьліліся ў адно.

Патрабаваныне аб наданні Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы, зразумела, было галоўным – нароўні з патрабаваннем аб роспуску КПБ–КПСС і адстаўцы тых, хто падчас путчу не выканаў сваіх канстытуцыйных абавязкаў. Так, прапаноўвалася „асудзіць бязьдзейнасць і безадказнасць у справе абароны Канстытуцыі і сувэрэнітэту Беларускай ССР члену Прэзыдыюму Вярхоўнага Савета БССР Дземянцу М.І., Шаладонава В.І., Гаркуна У.Г., Гілевіча Н.С., Грыбу М.І., Жуковіча Я.Б., Жукоўскага М.Д., Капытава М.Я., Кааратчэні І.М., Козіка Л.П., Кулічкова А.М., Котава С.М., Леўчыка У.К., Міцько П.А., Савіцкага Б.П., Смоляра І.М., Сівіцкага Д.А., Унучкі Р.І. у час спробы дзяржайнага перавароту 19–21 жніў-

ня г.Лічыць немагчымым далейшае выкананьне імі авабязкаў члену Прэзыдыуму Вярхоўнага Савета Беларускай ССР... Выказаць недавер і вызваліць ад займаных пасадаў Старшыню Савета Міністраў БССР Кебіча В.Ф. і яго намеснікаў, міністра юстыцыі Беларускай ССР Дащука Л.А., Старшыню Дзяржтэлерады БССР Сталярова А.Р., кіраўніцтва Пракуратуры БССР за бязьдзейнасць і неканстытуцыйныя паводзіны падчас спробы дзяржайнага перавароту”.

Я адмыслова прыводжу тут гэтую даўгую цытату, таму што адразу пасля сэсіі ў бок дэпутатаў Апазыцыі БНФ пасыпаліся папрокі, што, нібыта, мы „купіліся” на згоду нашых палітычных апанэнтаў прыняць сувэрэнітэт і ледзь не падпісалі зь імі пагадненне.

Другі міф, які ўжо пераўтварыўся ва ўстойлівы стэрэатып – што Незалежнасць была вынікам падзеяў у Москве і толькі, што яна „звалілася з нябесаў”. Пра гэта больш падрабязна пазней, пакуль жа звярну ўвагу, што ўжо пасля правалу маскоўскага путчу Прэзыдыюм ВС ня меў намеру надаваць Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статус

(Фота Сяргея Навумчыка)

Зданевіч, Уладзімер Заблоцкі, Вяляніцін Голубеў, Зянон Пазняк, Галіна Сямдзянава, Сяргей Антончык.

канстытуцыйнай сілы. Запатрабавалі гэта дэпутаты Апазыцыі БНФ.

Ранцай 24 жніўня Народны Фронт вывеў на плошчу Леніна дзесяткі тысяч людей. Дэпутаты ішлі на сесію праз натоўп, які запоўніў толькі плошчу, але і тратуары перад Домам ураду, адкуль іх не асьмельваліся згандыць міліцыянты. Пазней шмат пісалі, што сакратара ЦК КПБ Валерия Ціхіню нібыта ледзь ўратавалі ад лінчавання – насамрэч ніхто Ціхіню не чапаў, яго праста абплявалі; праўда, актывістам БНФ сапраўды прышлося „эвакуаваць” яго з плошчы.

Калі мы ўвайшлі ў Аўальную залю, то ўбачылі што ўсе камуністы разгублены і перапалохныны ды прыгнечаны. Мы, наадварот, былі поўныя рашучасці.

Прад пачаткам сесіі ў Аўальную залю быў унесены Бел-Чырвона-Белы Сцяг. Да залі яго несла Галіна Сямдзянава, мы з Зянонам Пазняком і Вяляніцінам Голубевым ішлі разам зь ёй. У залі Пазняк папрасіў Голубева пераняць сцяг і Вялянін вынес яго на сцэну за прэзыдыйнам – у поўный маўчанын залі. Камуністы, якія раней істрычна

рэагавалі на нацыянальныя сівятыні, маўчалі, нібыта зразумеўшы, што адбываецца непазъбежнас.

У першыя хвіліны сесіі, адразу пасля таго, як дэпутаты ўшанавалі хвілінай маўчаныня памяць загіблых пад час абароны маскоўскага „Белага дому”, да мікрофону вышаў лідэр БНФ. У гэты момант зтала зразумела, што сцэнар сесіі, падрыхтаваны членамі Прэзыдыуму, праваліцца.

Пазняк З. С. Паважаны Прэзыдыум, просьба ад дэпутатаў Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту прымацаваць побач зь дзяржаўным сцягам Беларускай ССР нацыянальны сцяг Беларусі. Права на гэта дае нам наша гісторыя і Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце Рэспублікі (Апладысменты).

Дземянцей М.І. Прошу народных депутатов проголосовать за то, чтобы в зале Верховного Совета находился национальный флаг Белоруссии, который использует Оппозиция от БНФ. Кто против? Кто воздержался? («за» прагаласовал 107 дэпутатаў пры патрабных для прыняція станоўчага рашэння 173-х – С.Н.) Я вас прошу показать пример хорошей работы. Есть

Конституция, и мы не будем тут спорить Прошу не настаивать”.

(Пытаньне пра дзяржайшыя сымбалі было для нас вельмі важным, але цяпер ўзынікала пагроза, што дыскусія пойдзе „убок”, што пачнучь ацэньваць учыннак Голубева, і нам на ўдасца атрымаць падтрымкі па пытаннях аднаўлення Незалежнасці, ліквідацыі КПБ-КПСС, адстаўцы краініцтва ВС... Пазыняк напрасіў Голубева забраць сцяг са сцэны – але ня з залі; Валянцін ўзяў сцяг (захаваўся фотаздымак гэтага эпізода) і паставіў яго ў сэктары, дзе сядзелі дэпутаты БНФ ад Менску (правы сэктары, калі тварам да Прэзыдыюму). На наступны дзень калі ўжо быў прынятый рашэнні аб спыненні дзеянасці КПБ-КПСС і камсамола ў Беларусі дэпутат, касманаў Уладзімер Кавалёнак узяў у кагосьці з мітынгоўцаў на плошчы Бел-Чырвона-Белы Сцяг і таксама прынёс яго ў залі (побач зь ім увайшлі ў залі дэпутаты Інса Драбышўская і Аляксандар Лукашэнка; адсюль нядаўна прыдумалі, што нібыта Лукашэнка ўсталяваў у залі нацыянальны сцяг). Потым мы аднак зноў паставілі сцяг на сцэне; аднаўленне Незалежнасці адбывалася пад нацыянальным сымбалем)..

Пазыняк З.С.: Мне вельмі шкада, что залі прыняла такое рашэнне. Мы пачакаем. Але ў мяне ёсьць іншая прапанова. У сувязі з тым, что дакумэнтальна засведчана аб падтрымцы хунты Старшынёй Вярхоўнага Савета БССР спадаром Дзямянцеем і Яго намеснікам Шаладонавым, я прапаную даручыць гэтае паседжанне весьці першаму намесніку (Шушкевічу __ С.Н.), а не Старшыні Вярхоўнага Савета, пытаньне аб якім будзе паставлена на гэтыя сесіі. (аплядымснты)

Словы Пазыняка гучалі ў абсалютнай, мёртвай цішыні.

Адразу прагучалі выступы ў падтрымку прапановы Пазыняка, хаяц дэпутаты ад вэтэранаў спрабавалі абараніць Дзямянцея; дайшло да камічнага, калі дэпутат Міхаіл Качан скарыстаў сталінскую лексіку, заявіўшы, што „работа камуністов на местах обеспечила нормальную работу”. Але прапанова не набрала належнай колькасці галасоў.

Пад час аблеркаваньня павесткі дня ў абарону пропанаванага Прэзыдыюмам варыянта выступіў

Заява на раздрукаванне заканадаўчых праектаў, подрыхтаваных Апазыцыяй БНФ на Сесію ВС 24–25 кастрычніка.

Станіслаў Шушкевіч, заявіўшы, што „мы даволі доўга абмяркоўвалі павестку дня нашай сесіі і вырашылі прапанаваць яе ў тым выглядзе, у якім яна ёсьць у дакумэнтах, што вы атрымалі... – „Аб бягучым моманце” і „Аб Саюзным дагаворы”.... Мы б хацелі правесыці гэтую сесію за адзін дзень, таму што пытаныні гэтыя ўсім добра вядомыя і трэба было бы рабіць іх мітынг, а сесію – па дзелавому, дакладна, коратка”.

Аднак правесыці ўсё так, як жадаў Прэзыдыюм, не удалося. Прычым супраць такога сцэнару выступілі ня толькі мы, дэпутаты Апазыцыі БНФ, але і Уладзімер Кавалёнак, які першы і апошні раз прадставіўся на пачатку выступу – „от оппозіцыі”: „я посмотрел, как скомканы самые острые проблемы белорусского народа, республики в одну фразу «о текущем моменте» и о проекте договора. Я понял одно, что нынешнее руководство

намерено и впредь не управлять республикой, а двурушничать, обманывать всех нас: и депутатов, сидящих здесь, и тех, кто здесь не присутствует, весь народ”.

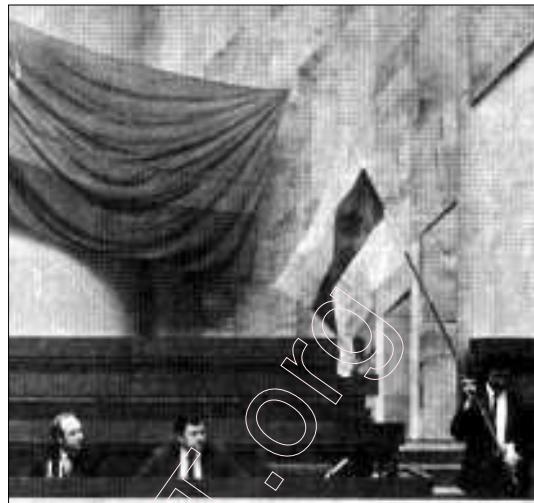
Потым ад імя Апазыцкай БНФ Валянцін Голубеў агучыў нашы патрабаваныні, у тым ліку – і аб наданыні Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнага закона. Голубеў таксама „павіншаваў „усіх сумлених людзей Беларусі, усіх сумлених народных дэпутатаў, усе дэмакратычныя рухі і партыі Беларусі, рабочых, іх страйкаўня камітэты, сялянаў, інтэлігенцыю, усіх, хто падтрымаў Апазыцыю ў гэтым цяжкі час змаганняў са злачынцамі, з перамогай над фашистыскай-камуністычнай хунттай”.

У Аўгуставу залю даходзіў роўны, але моцны шум з плошчы ад дзесяткаў тысяч людзей; сотні тысяч, мільёны – слухалі радыётрансляцыю. Валянцін заклікаў людзей далучыцца да тых, хто жа стаіць на плошчы перад Домам Ураду, „ваша падтрымка для нас будзе вельмі важнай у гэтай залі, таму што вы бачаце па выніках галасаваньня, большасць якіх людзей сядзіць тут”.

Нашая прапанова аб адстаўцы Дземянца была крытычна успрынята Станіславам Шушкевічам, які навогу пропанаваў не аблікароўваць паводзіны старшыні: „я лічыў бы немэтагодным ўключаць пункт аб дзесяннях Старшыні Вярхоўнага Савета па адной простай прычыне. Мне здаецца, што Старшыня, нават калі мы зъменім старшыню, прабачце, пры гэтым Вярхоўным Савеце ніякіх зъмен не адбудзеца. І будзе дзень мітусыні, і нічога ня зъменіцца ў становішчы рэспубліканскім”.

Гэтыя слова можна лічыць першай публічнай заявай пра мадэль real politic, якая ў будучым наборыць гэтулькі школы. Прыкметна, што і фіяска яна пацярпела адразу, як была абвешчана.

Але Шушкевіч паспрабаваў развіціць свой тээзіс у адказ на просьбу Галіны Сямдзянянавай пагадзіцца з прапановай Апазыцыі, заявіўшы, што „трэба ставіць тყыа пытаныні, якія можна вырашыць. І мне здаецца, што марнаваць час на вырашэнні пытаньняў, якія немагчыма вырашыць пры дадзе-

24 жніўня 1991 г. Вярхоўны Савет. В. Голубеў з Нацыянальным Съязгам.

ным складзе, ня трэба... І мне здаецца, што Апазыцыя павінна зрабіць выгады пэўныя”.

Шушкевіч сказаў, што „мы не павінны ўзвінчаваць сёньня нашы адносіны” і першым пытаньнем ў павестку дня пропанаваў уключыць... Савюзны дагавор.

Сяргей Папкоў пропанаваў Шушкевічу „не размазваць павестку дня”, паставіць на галасаваньне пропановы Апазыцыі БНФ, а Уладзімер Заблоцкі заявіў, што яму сорамна працаваць у Вярхоўным Савете, старшынём якога з'яўляецца Дземянц.

Навумчык С.І. „Паважаныя дэпутаты-камуністы! Тоё, што пропанавала Апазыцыя, гэта падтрымана дзесяткамі, сотнямі прадпрыемстваў у абласцях, у раёнах. Сёньня, калі за дзесяць хвілін да пачатку гэтай сесіі я, вось калега Глушкевіч, калега Трусаў выступалі перад тымі тысячамі людзей, якія стаіць на плошчы, мы іх прасілі (былі заклікі пайсыці граміць ЦК і гэта далей), мы прасілі іх захоўваць спакой: „Мы ўсё вырашым законна, канстытуцыйным шляхам”. Дык вы што хочаце? Калі вы гэтыя пропановы не прымеце – дэпартызацыю і народ правядзе, але ён правядзе гэта ня так, як мы, культурна, цывілізавана, а ён правядзе, выцягнуўшы вас за валасы”.

У перапынку мы, некалькі дэпутатаў БНФ на чале з Пазняком, пайшли ў кабінет да намесніка

Старшыні ВС Васіля Шаладонава і паспрабавалі пераканаць яго ссысці ў адстаўку. Шаладонаў нэрываўся, апраўдуваўся... У адстаўку добрахвотна ён не падаў, а большасць дэпутатаў не падтрымала нашу прапанову.

Падчас сёсіі Алег Трусаў паказаў Пазъняку копію дакумента – распараджэнне старшыні Дзяржбанку Станіслава Багданкевіча кіраўнікам рэгіянальных філіяў, дзе загадвалася выконваць распараджэнні ГКЧП. Далей цытую ўспамін Пазъняка:

„Якраз пасыль гэтага, у часе перапынку, выпадкова, мы сутыкнуліся з Багданевічам у Аўальной залі. Ён пачаў мне нешта казаць, даваць нейкія рэкамэндацыі.

– Што Вы тут выступаце, спадар Багданкевіч, трэба яшчэ з Вашай пазыцыяй пад час птурчу разбарацца, – кажу.

– В чём разбирацца? Как Вы смеете...

Я паказаў копію ягонага распараджэння. Багданкевіч літаральна зьbleў, пачаў дрыжачым голосам нешта казаць, апраўдуваца. Я махнуў рукой і пайшоў – не было жадання ўступаць зь ім ў разборкі, ён ніколі ня быў у палітыцы са-мастайней фігурай, а як выканаўца – меў імідж неблагога спэцыяліста. Я тады падумаў, што ўжо гэтая наша размова будзе для яго добрай лекцыяй. І ў далейшым Багданкевіч, з большага, паводзіў сябе прыстойна.” (Забягаючы наперад, адзна-чу, што ў пачатку 1994 года Багданкевіч разам з Кебічам падпісаў у Маскве пагадненне аб адзінай з Ресеяй „рублёвой зоне”; як прыгадвае М. Грый, на Прэзыдыюме ВС нават аблікоўваўся варыянт арышту члену дэлегацыі па вяртаньні ў Менск. Праўда, Багданкевіч пры падпісанні зрабіў агаровку адносна адзінага эмісійнага цэн-тру, што ў складніла стварэнне „адзінага рубля”. Але магчымасць ўвядзення „адзінай валюты” з таго часу надоўга зрабілася адной з пагрозаў сувэрэнітету).

Ішла сёсія нэрвова. Адно толькі аблікованье павесткі дня заняло некалькі гадзінай – прака-муністычная большасць упарта не жадала пры-маць прапановы Апазыцыі БНФ.

З інфармацыяй аб сітуацыі ў Беларусі вы-ступіў Дземянцей, заявіўшы, што „Президиум контроліраваў ситуацію на протяжении всех

тревожных дні, ...исходя из принципа, зало-женного в Декларации о государственном су-веренитете Белорусской ССР, ещё в прошлом году началась работа над проектом Союзного договора... Таким образом, выбор сделан, и не-конституционные попытки повлиять на решение Верховного Совета просто авантюристичны. И всё же лидеры БНФ не оставляют надежды за-держать процесс... Я должен сегодня откровенно сказать народным депутатам и о том, какие угрозы и шантаж пришлось мне и некоторым членам делегации выдержать со стороны Пазъ-няка З.С., Наумчика С.И., Новикова Е.В. перед намечавшимся отъездом на подписание. Нам они с угрозой заявляли, что если не откажемся от участия в официальной процедуре подписания, то народ Белоруссии этого не простит, а я лично буду отвечать как преступник. Как вы знаете, подписание не состоялось из-за ГКЧП. (цитую па кнізе М. Дземянцей. „Уроки жизни”, Менск. БЕЛТА, 2005 г.).

Выступ Дземянця пацвердзіў, што асноўная гоная мета – падпісанье „санезнай дамовы”.

Неўзабаве да трывуны выйшаў першы сакратар ЦК КПВ Малафеев – адзіны член Прэзыдыуму ВС СССР, які адкрыта падтрымаў путч (Старшыня саюзнага парламэнту Лук'янаў, хадзя і быў ідэйным натхнільнікам перавароту, абышоўся двух-сэнсоўнымі заявамі).

Малафеев ня быў дэпутатам ВС Беларусі, але як народны дэпутат СССР меў права на выступ. Здаецца, ён нават не запісваўся, а неяк падаў знак Дземянцу, ўзяўшы руку і імгненна, не чакаючи рагашніні Дземянця, ўпэўнена, як гаспадар, пай-шоў да трывуны. Ніколі раней ён не выступаў на сёсіі ВС, не лічыў гэта патрэбным – і вось вый-шаў абараняць кампартыю.

І тут мы не стрымаліся. Сама манера паводзі-наў Малафеева, іхны зъмест ўясаблялі найвы-шэйшую ступень нахабства. Не згаворваючыся, некалькі дэпутатаў – Галіна Сямдзянова, Ігар Германчук, Барыс Гюнтэр, Віктар Ганчар, Яўген Глушкевіч, Аляксандар Лукашэнка ды я, усталі з крэсламі і рушылі да трывуны. „Пайшоў вон!” „На месца!” – выразы былі экспрэсіўныя, але без „рукапрыкладання”. Малафеева мы пальцамі не кранулі. Восі толькі адзін дэпутат звяртаўся

Дэпутаты Апазыцыі БНФ праганяюць А. Малафеева з трывбуны.

не да Малафеева, а да нас, імкнучыся „нагасіць страсці” – Аляксандар Лукашэнка. Здаецца, ён нават адцясыні Галіну Сямдзянаву ад трывбуны.

Малафеёў быў вымушаны сысьці. Гэта было для дэпутатаў-камуністаў пыхалягічным шокам і магутным палітычным ударам – яшчэ ніколі за семдзесят зь нечым гадоў панавання кампартыі з асобай „нумар адзін” (фактычным кіраўніком БССР) такога не здараўлася.

Пазней Малафеёў усё ж атрымаў магчымасць выступіць. Ні слова пакаяння, не намёку на адказнасць, ні нават спробы неяк патлумачыць здраду, апраўдацца (не прызычайліся першыя сакратары ЦК апраўдвацца). Малафеёў заяўіў, што выходзіць з Палітбюро ЦК КПСС, і што кампартыя Беларусі будзе самастойнай (а за некалькі месяцаў да гэтага на з’ездзе КПБ адрынаў ідэю стварэння ўласнага, аўтаномнага ад КПСС Статуту). Не забыўся Малафеёў і пра маёмасць; як член Палітбюро ён хіба лепш за астматніх ведаў пра перапампоўванье мільёнаў у падстаўныя фірмы і карпарацыі.

Мы працягвалі настойваць на адстаўцы Дземянця, членаў Прэзыдыйму і спыненныі дзейнасці КПБ-КПСС. Нашы патрабаваныні падтрымала плошча – людзі перад Домам ураду не разыходзіліся, далучаліся новыя.

Нарэшце, Дземянцей зразумеў, што ня вытрымае ціску (да дэпутатаў Апазыцыі БНФ далучыліся Уладзімер Кавалёнак, Генадзь Карпенка і іншыя прадстаўнікі „дэмклубу”). Ён заявіў, што падае ў адстаўку. Дземянцей выступаў эмасцыйна, нават закасаў штаніну і прадэмансстраў голую нагу, у якую быў паранены ў дзяяністве. Шушкевіч таксама быў расчулены. Сказаў, што шмат чаму навчуюсць ў Дземянця, што дзякуючы Дземянцу ў Беларусі не пралілася кроў. Чуць такое было дзіўнавата – у Беларусі адсутнічалі ўсялякі намёкі на міжэтнічныя ці нейкія іншыя ўзброенныя канфлікты.

Адстаўка Дземянця з пасады старшыні ВС, якой мы дамагліся, была найважнейшым крокам ў справе дасягненне Незалежнасці Беларусі – пазней у сваіх мемуарах Дземянцей напіша:

„моій подпіси под беловежскими соглашениями не стояло бы” (М. Дземянцей. „Уроки жизни”, Менск. БЕЛТА, 2005 г., стар. 148.)

Таксама Шушкевіч, які з адстаўкай Дземянца рабіўся вышэйшай службовай асобай, сказаў, што ня варта пачынаць палявання на вядъмарак. Маўляў, ў людзей ёсьць сем’і, некаторыя праста не зарыентаваліся ў сытуацыі. Праз дзесяць год, і нават меней, гэтыя чыноўнікі цудоўна зарыентуюцца, падтрымуюць рэпресіі антыбеларускага лукашэнкаўскага рэжыму, а пра сем’і і дзяцей рэпрэсаваных, звольненых з працы ды аблаздзеных вялізнымі штрафамі беларускіх патрыётай хвалявяца ня будуць.

Дамагліся мы і спыненъя дзейнасці КПБ-КПСС.

Галасаваныне было пайменным. Прыйметна, што ў галасаваныні па ключавых пытаньнях („Аб забесьпячэнні палітычнай і эканамічнай самастойнасці”, „Аб дэпартызацыі органаў дзяржаўнай улады і кіраванні Беларускай ССР, дзяржаўных прадпрыемстваў, устаноў, арганізацый і ўласнасці камуністычнай партыі Беларусі і Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі Беларусі”, абрываючыя дэпутаты Апазыцыі БНФ галасавалі „за”, дэпутат Лукашэнка ўдзелу не прымаў. І ня праста не галасаваў (у пратаколе выніку наступаць тых дэпутатаў, якія не галасавалі, пазначана „Нг”). Лукашэнка наогул ня быў зарэгістраваны і адсутнічаў у залі, і наступаць ягонага прозвішча адзнака „Ад” („адсутнічаў”). Варта дадаць, што галасаваныне па асноўных пунктах адбывалася ўвечары 25 жніўня, бліжэй да завяршэння сэсіі. Некаторыя замест напружнай працы аддалі перавагу адпачынку ў гатэлі...

Нарэшце, надыходзіць час галасаваць аб наданні Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу канстытуцыйнай сілы. Дэпутаты-камуністы ўжо прагаласавалі за спыненъя дзейнасці КПБ-КПСС, дэпартызацыю. Здаецца, некаторыя з іх ужо пачынаюць адыходзіць ад шоку і разумець, што занадта ўжо шмат, вельмі празьмерна саступілі сваім палітычным апанэнтам з Народнага Фронту.

Супраць наданні Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статуса канстытуцыйнага закону выступіў дэпутат Лукашэнка.

„Лукашэнка А.Р.: В связи с тем, что вчера и сегодня Центральным Комитетом Компартия Республики или по его инициативе вдруг, неожиданно, неспроста начал муссироваться вопрос о том, что Белоруссия должна стать исключительно суверенная государством, я хотел бы заявить следующее. Вчера Михаил Сергеевич Горбачев, заявил, что партия должна самораспуститься.

Центральный Комитет нашей партии заявляет о суверенитете для того, чтобы бросить нам кость, пойти на какие-то „уступки“. Я имею в виду прежде всего департизацию правоохранительных органов, органов государственной власти, и тем самым сохранить власть в Белоруссии, используя то, что в Верховной Совете и в Правительстве находится подавляющее большинство их сторонников. Этого позволить мы сегодня не должны.

Второе. Попытка государственного переворота и последовавшие за ним события создали в стране ситуацию, характеризующуюся быстрой эволюцией в сторону демократизации всех сфер жизни общества. В сложившейся ситуации критерием гражданской позиции каждого советского человека является его поведение во время драматических судьбоносных событий, позиция, занятая им. Тем важнее это для государственных деятелей, эа спиной которых Белоруссия с ее многомиллионным народом....

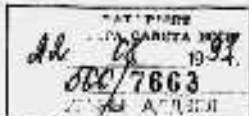
События последних дней и часов позволяют сделать вывод о том, что Белоруссия может оказаться в экономической и политической изоляции от России и других республик, занявшим четко выраженную позицию, характеризующуюся резким осуждением путчистов и попытки государственного переворота. По этой причине мы можем быть отвергнуты и Президентом страны Горбачевым, в результате чего окажемся на задворках формирования новых органов управления Союза”.

Паказальнае слова, ужытае для вызначэння размовы аб сувэрэнітэце – „муссироваться”, з пагардай і са здзекам. Канешне, ініцыятарам сувэрэнітэту ЦК камуністай ніколі ня быў – праста у тых дні ўжо было відавочна, што ідэі Народнага Фронту непазыбежна ўвасобяцца, і некаторыя з камуністай імкнуліся „ўскочыць у цягнік”. Заявы Лукашэнкі пра „адказнисць” выявіліся пустой

Народныи
представитель
заслушавши 22.06.91г.

Прапановы дэпутацкай Апазыцы БНФ
у павестку для надзвычайнай сесіі
Вярхоўнага Савета БССР
24 жніўня 1991 г.

1. Аб засеніях Старшыні Вярхоўнага Савета БССР у час спробы дэярмавенага перавароту ў БССР
2. Аб засеніях членоў Прэзідiuma Вярхоўнага Савета БССР і службовых асобаў рэспублікі ў час перавароту
3. Аб засеніях грамадска-нахітічных арганізацій у час спробы дэярмавенага перавароту
4. Аб недавнім канстытуцыйнага статусе Дэкларацыі аб Азярхеўнім суверэнітэце БССР
5. Аб зыманах у артыкуле 72 Констытуцыі БССР
6. Аб Саконні дагаворы
7. Аб асноўных пачынках павесткі дnia пятай сесіі Вярхоўнага Савета БССР

Сігарышкі дэпутата-
ею фракцыі БНФ
у Творчым Сависе
БССР Зянон Пазынек
22 ліпеня 1991г.
Зянон Пазынек

рытрыкай у кантэксце ягоных наступных дзеянняў – члены Прэзыдыму ВС, якія падтрымалі пугч, пад час ягонага прэзыдэнцства былі прызначаныя віц-прем'ерамі, міністрамі і амбасадарамі. Галоўным у гэтых выступе была якраз спроба перашкодзіць прынцыпу беларускай Незалежнасці. Лукашэнка не ўспрымаўся значнай часткай дэпутатаў сурье́зна, але выказаныя ім тэзы маглі запасці ў галовы тых, хто ў пытаньні сувэрэнітэту вагаўся і, такім чынам, паўплываў на вынікі галасаванья.

Рашэнне магло і не набраць належнай колькасці галасоў (а патрабавалася ня простая, а „кваліфікаваная”, „канстытуцыйная” большасць – дэльве трацыі дэпутатаў).

Больш таго: Шушкевіч, прапанаваўшы „давайце заканчваць нашу работу”, выказвае сумнёў у станоўчым выніку галасаванья: „Вы ведаеце, канстытуцыйная большасць патрэбна нам. Я б хацеў звязрнуць вашу ўвагу, што вельмі цяжка гэта пытаньне нават пры самых станўчых аносінах вырашыць”.

Казаць такое было а ні ў якім разе нельга, бо значная частка дэпутатаў пры галасаванні (па любых пытаннях) кіравалася эмоцыямі і была схільная падтрымліваць пазыцыю таго, хто вёў сэсію (не істотна, быў гэта Дземянцей, Шушкевіч, ці вёў сэсію нехта з намесынікаў). Цяпер жа, пасля двух дзён нэрвовага напружання, дэпутаты папроту былі стомленыя, і нехта мог падумашць – „ну, калі гэта нерэальна, дык навошта галасаваць” (адсotак тых, хто не галасаваў ці ўстрымліваўся, таксама заўсёды быў значны).

І тут раптоўна, ад мікрофону, выступіў Пазняк. Гэты выступ у лёсе Беларусі адыграў вызначальную ролю, таму прывяду яго цалкам.

Пазняк З.С. „Я хачу зрабіць некалькі заўгар па гэтаму пытанню, паколькі тут у зале выступалі некаторыя дэпутаты, у прыватнасці, дэпутат Лукашэнка, які праста заблытаў гэтае пытанье.

Справа ў тым, шаноўныя калегі, што зараз мы ўступілі ў прынцыпова новую сітуацыю. Усе рэспублікі вакол нас аб'явілі аб сваёй нацыянальнай дзяржаўнай незалежнасці. У тым ліку ўчора гэта зрабіла Украіна. Практычна пытанье абы Саюзным дагаворы здымасцца на нейкі пэрыяд. Саюз існуе толькі на мініяльна. І калі ў гэтай сітуацыі

мы не прымем адпаведнага закона аб дзяржаўнай незалежнасці Беларусі, мы трапім у вельмі кепскае становішча. Таму што тая рэспублікі, якія вакол нас, яны будуть разъвіацца, і разъвіацца як нацыянальныя дзяржавы на прынцыпова новай аснове. Яны ідуць да рынку, у іх будзе больш мабільная эканоміка, і мы трапім у непасрэдную залежнасць ад гэтых рэспублік. Тым больш, я ў сваім дакладзе гаварыў (а я дастаткова добра знаёмы з расейскай дэмакратыяй на працягу многіх гадоў) і з усёю адказнасцю могу сказаць, што на Усходзе ў нас фармуецца маладая аграсціўная імперыя ў форме дэмакратыі. Тая дэмакратыя, якіх мы добра ведаем, не прызнаюць фактычна нас як нацыю, яны не глядзяць на нас, як на асобную дзяржаву і на асобную тэрыторыю, а глядзяць на нас, як на вотчыну, на якую яны маюць пэўнае права.

На вялікі жаль, гэта так. І менавіта зыходзячы з гэтых меркаванняў, я неаднойчы выказваўся і пісаў аб tym, што я сумніваюся ў дэмакратычным харэтары будучай Рэспублікі. Таму што асноўныя прынцыпі дэмакратіі – гэта прызнанне права нацыі на самавызначэнне. Калі ў грамадзтве існуе імперская мэнтальнасць, дасягнуць дэмакратыі поўнасцю вельмі цяжка. І тая высновы, якія мы можам зрабіць зараз, сутыкаючыся з палітыкай з Усходу, прыводзяць нас да думкі, што зараз нам, каб выратаваць наш народ, нашу эканоміку, абавязкова патрэбен дзяржаўны сувэрэнітэт. Тая хуткія тэмпы, якімі зараз пойдуть разъвіацца дзяржавы, якія заснаваны на дзяржаўнай незалежнасці, яны прывядзяць да таго, што іхня эканоміка высмакча з нашай рэспублікі рабочую сілу, высмакча тавары. І калі ў нас ня будзе сваёй валютнай сістэмы (а мы можам яе мець толькі тады, калі будзем мець нацыянальную незалежнасць), мы трапім у вельмі цяжкае эканамічнае і залежнае становішча. Ужо Расія некалькі тыдняў назад паведаміла, Ельцын паведаміў аб tym, што зьбіраеца павышаць цэны на нафту. Гэта быў у пэўнай ступені шантаж нашай Рэспублікі. І ён быў на першы раз.

Калі мы не будзем мець дзяржаўнай незалежнасці, ня зможем свае рэсурсы, свае ўсе сродкі, свае вынікі працы ўкладваць на дабро нашага народа і нашай дзяржавы, мы не зможем супраць-

стаяць гэтай палітыцы. А яна будзе, і будзе аба-вяzkova.

Мы ўступаем у новы стан дзяржавных уза-маадносінай. Таму, шаноўныя калегі, я вельмі вас прашу, паколькі палітычна абстаноўка зъмяніла-ся рэзка і хутка і некаторыя з нас не пасыпелі яе адразу ацаніць, я заклікаю ўсіх дэпутатаў зараз ацаніць гатую абстаноўку самым належным чы-нам. Таму што ўсялякае замаруджванье пойдзе нам на школу.

Ня трэба баяцца, што тут, як казалі некаторыя дэпутаты, узынікне Альбанія, Куба, Карэя. Нічога падобнага. Працэсы, якія пайшли ў нас, нават ход нашай сэсіі пацвярджаюць: яны неабарачальныя, яны ідуць на карысць нашаму грамадству. А сувэрэнітэт дасьць нам магчымасць стаць сва-боднымі і незалежнымі, дасьць нам магчымасць разьвіць тия асновы, якія мы закладваем, ідуць да реформ. Я прашу вас паставіць гэтае пытаньне і вырашыць яго сёняня. Бо заўтра можа быць позна. Нас тут ня вельмі многі, і патрабна канстыту-цыйная большасць. Таму я вырашыў выступіць перад вами, і, можа, для некаторых было гэта не-чаканым. Але я дастаткова добра ведаю, якія ўза-маадносіны ў тых маладых структурах, якія зараз нараджаюцца. І калі мы спаткаемся зь імі потым, не падрыгтаваўшыся, мы проста апненемя ў не-вырашальнym станове. Дзякую за ўвагу".

Гэты выступ Пазыняка потым шматкроць крытыкаваўся ліберальнымі публіцыстамі – у тия дні Ельцын у грамадстве (як і ва ўсім сьвеце) успрымаўся выключна як абаронца дэмакратыі, пераможца ГКЧП і камунізму, і было проста не-магчыма ўяўіць, што дэмакратычную рыторыку вышэсညніца і ў мене ўзынікла думка – „Навошта ён так пра Ельцына? Ельцын цяпер на піку папулярнасці” (потым даведаўся, што быў не адзіным дэпутатам БНФ, хто так падумаў. Але ў той момант у Пазыняка не было магчымасьці раінца з намі. Усё вырашалі сэкунды).

Тут зноў жа падкрэсліло, што дэпутаты-ка-муністы былі супраць незалежнасці Беларусі, але баяліся трапіць пад уладу Ельцына (які заба-раніў КПСС у Рәсей), а на Гарбачова яны ўжо не спадзяваліся. Спадзяваўся хіба адзін Лукашэн-ка, пра што і съведчыў ягоны істэрычны выступ.

Некаторыя стаялі на раздарожжы і ня ведалі што рабіць. Задача выступу Пазыняка перад самым га-ласаваннем – напалахаш камуністай Ельцыным, каб прыдбаць больш галасоў за незалежнасць. І настроіць залю галасаваць цяпер, не адкладаючи на „потым” (гэтага „потым”, як паказалі падзеі наступных месяцаў, магло і на быць). Гэтую так-тычную мэту Пазыняк выдатна рэалізаваў, што па-цвярджаюць выступы нашых апанэнтаў.

У палітыцы вельмі важная здольнасць аналі-заваць зьявы, вызначаць правільныя мэты і пасъ-лядоўна дамагацца іх рэалізацыі. Гэтаму, напэўна, можна навучыцца з вопытам. А вось палітычнай інтуіцыі навучыцца нельга. Можна правільна рас-таўляць слова і сказы – але каб напісаць „Лілеі” ці „Знак бяды”, трэба быць Барадуліным ці Быка-вым.

Можна стварыць партыю і нават прывесыці яе да ўлады – але для стварэння дзяржавы патрабујацца іншыя якасці. Шмат разоў у Вярхоўным Савеце (але ня толькі ў ім) Пазыняк рабіў крокі, якія маглі падавацца спонтаннымі, нечаканымі, нават супяречнымі традыцыйнай лёгіцы падзеяў – але потым, пры спакойным анализе, яны пада-валіся адзіна правільнымі і адзіна магчымымі. Як мінімум двойчы (у ліпені 1990-га, пад час пры-няцця Дэкларацыі аб сувэрэнітэце, і ў жніўні 1991-га, пры наданні ёй статусу канстытуцыйнай сілы), гэтыя крокі вызначылі лёс Беларусі (Ін-туіцыі не пазбуйлены і Лукашэнка, але ў яго яна накіраваная выключна на ўласнае палітычнае са-мавыжыванье – тым часам як інтуіцыя Пазыняка накіраваная на выжыванье Беларусі).

Адразу пасля Пазыняка ўстае дэпутат Міхаіл Мачуленка, другі сакратар Гомельскага абкаму партыі – не выходзячы да трывуны, непасрэдна з сэктару заяўляе, што „я стопроцэнтно поддержываю народнага депутата Пазыняка и предлагаю здесь же, сейчас же, проголосовать за то, что он сказал (аплэдышменты)”.

Старшыня камісіі па заканадаўству Дзмітры Булахай заяўляе: „Уважаемые народные депу-таты! Я боюсь в ваших глазах выглядеть рет-роградом, но я стараюсь обосновывать все ваши действия. Я ставлю вас в известность, а дальше принимайте решения сами. Мы нарушаляем Конституцию республики”.

Выступае старшыня Віцебскага аблвыканкаму Уладзімер Кулакоў: „Я бы просил тоже поддер-жать вопрос о том, чтобы мы приняли это ре-шение, потому что, действительно, положение в экономике сегодня такое, что если нам сейчас не защитить экономически и политически республи-ку, будет хаос и республика пойдёт к экономическому краху”.

Старшыня Саўміну Вячаслаў Кебіч: „Я только что имел разговор с очень высокопоставленным руководителем России, и должен призвать вас после этого разговора именно принять такой закон, потому что обстановка подписания союзного договора резко изменилась. Вряд ли такое под-писание в ближайшее время вообще состоится (а ужо праз некалькі дзён праца над „саюзной дамо-вой” аднавілася зь яшчэ большым ціскам Гарбачо-ва і сваёй гульнёй Ельцына – вось чаму прымаць раашэнне трэба было адразу. На вераснёўскай сэ-сii, як, магчыма, плянаваў Шушкевіч, магло б і не прайсць). Закон аб съязгу і гэрбу прайшоў голас у голас, але для яго патрэбна было на шэсцьцідзесят галасоў менш, чым для Дэкларацыі, бо канстытуцыйнае пытаныне прымалася двумя трацінамі дэпутатаў – С.Н.). Поэтому я тоже призываю вас найти такую форму, чтобы не нарушать Конститу-цию (а адзіным спосабам якраз і было наданьне Дэкларацыі статусу Канстытуцыйнай сілы – С.Н.) Но такой закон надо сегодня принять (аплядысмэнты)”.

Былы першы сакратар Ваўкаўскагарайкаму Міхаіл Жэбрак: „Я до вчерашнега дня стоял за обновлённый союзный договор. Но после вчера-шнега дня, то, что произошло на Украине, меня заставляет сделать заявление о том, что если мы сегодня не примем такой закон, то, что предлагают Зенон Станиславович, то надо принять тогда решение о входе Западного края в состав Российской Федерации. Другого выхода нет. И Белоруссия не будет существовать, потому что тогда Белоруссии абсолютно не будет”

Вось ужо і Шушкевіч заяўляе, што раней „лічыў, што гэта будзе неканстытуцыйнай звязай, што мы зробім нейкія юрыдычныя складанасці і гэтай далей. Але чакаць немагчыма”.

Пазыняк ізноў бярэ слова і па пунктах зачытывае праект, падрыхтаваны дэпутатамі Апазыцыі

БНФ, «якая ў пўнай ступені ўдакладняе тыя за-увагі, якія нам выказаў шаноўны дэпутат Булахай. Праект Апазыцыі, дарэчы, прадугледжвае і „ну-лязвы варыянт” ў дачыненіі да „агульнасаюзнай „уласнасьці, і стварэнне камітэту па вызначэнні долі рэспублік-правапераэмніц СССР у абавя-зальніцтвах і ўласнасьці (пазней адзінай пра-вапераэмніцай абвесыцця сябе Расея, забраўшы і залаты, і алмазны запас, і ўсю маёмасць за мяжой). Але супраць выступу дэпутат Віктар Ганчар, заявіўшы – „что касается развёрнутых предложений Оппозиции, то это уже вопросы, от-носящиеся к механизму реализации Декларации о суверенитете”. А варта было б прыніць нашыя прапановы, бо, прагаласаваныя канстытуцыйна, яны б праз некалькі месяцаў абавязалі і Шушкеві-ча, і кіраўніка ўраду Кебіча, і міністра замежных спраў Краўчанку на сустрэчы ў Алма-Аце ў съ-нежні 1991-ага і іншых самітах патрабаваць долі Беларусі ў „агульнасаюзной” маёмасці; магчыма, і ў структуры распрацоўкі нафты і газу.

Пачынаеца галасаванье. „За” галасуюць 253 дэпутаты з 265 прысутных (для станоўчага рааш-ння траба было 232, дзіве траціны ад агульнай колькасці абраных дэпутатаў).

У 20 гадзін 08 хвілінаў Беларусь вяртае Неза-лежнасць.

Спраўджваецца мара пакаленіяў змагароў за свабоду беларускага народа.

Літаральна на наступныя дні пачаліся абви-навачваныні з боку розных прамаскоўскіх лібэралаў, што, маўляў, камуністы „скарысталі” БНФ, каб захавацца пры ўладзе, пагадзіўшыся прагаласаваць за Незалежнасць і тым самым утварыць „камуністычны запаведнік”. Рэальнасць жа была іншай – якраз дэпутаты Апазыцыі БНФ скарысталі разгубленасць камуністаў, каб дасягнуць найвялікшай мэты, за якую пакалень-ні беларусаў плацілі жыццям. Была адноўленая Незалежнасць, фактычна, утварылася новая дзяржава. Усё астатніе перад гэтай мэтай выгля-дае драгасным.

На сэсіі была ўтвораная Часовая камісія па ацэнцы дзеяньняў члену ГКЧП і грамадзка-палі-тычных ўтварэнняў, органаў дзяржаўной улады і кіраваныя, службовых асобаў і грамадзян, якія падтрымалі путч. Кіраўніком камісіі быў абра-

Першая ноч незалежнасці перад Вярхоўным Саветам.

ны дэпутат Апазыцы БНФ, афіцэр міліцыі Ігар Пырх.

Заклік „не распачынаць паляваньне на вядзьмарак” началі гучаць яшчэ на сэсіі; гучалі яны і ў прэсе.

„... Сочачы за тым, як праходзіла нечарговая сэсія Вярхоўнага Савета Рэспублікі, з жalem канстатаўваў, што асобным народным дэпутатам яўна не хапала тактойнасць і культуры паводзін. Лічу, што, абміркоўваючы ўдзел камуністычнай партыі ва ўказанных падзеях, трэба правесыці нейкі водападзел. І ня толькі ў адносінах да камуністаў, сярод якіх многа сумленных людзей, але і да ўсіх дзяржаўных і гаспадарчых кіраўнікоў, якія па-рознаму паводзілі сябе ў гэтых трывожных дні. І нельга тут дапускаць разгулу страсцей натоўпу, а яны ўжо пачынаюць дзе-нідзе ўсё больш актыўна праяўляць сябе. Ня ўжо і гэта – культура? Не, гэта pena на хвалях дэмакратыі ...” В. Слуцкі, вадзіцель Гомельскай аўтабазы нумар 1.” („Звязда”, 27 жніўня 1991 г.; прасты слуцкі кіроўца пасыпеў прааналізаўца сэсію, напісаць ліст і даставіць яго ў рэдакцыю да выхаду нумару – не інакш, асабіста. А супрацоўнікі газеты імгненна падрыхтавалі яго да

друку. І ўсё гэта – за адзін дзень (калі Інтэрнэту ў Беларусі яшчэ не было).

„Дэмагагічна гучалі на сэсіі заявы тых членаў Прэзыдыуму, якія сваю дваістую, згодніцкую пазыцыю тлумачылі выключна клопатам аб спакоі і захаваныні парадку на Беларусі. Ня выключана, што ў хуткім часе газэты пачнуць пісаць і пра цкаваньне быльых партыйных сакратароў, а то і простых камуністаў. Усё гэта ўжо было ва Усходній Эўропе, ёсьць у Прыбалтыцы. Ня ўжо чужы вопыт нічому нас не навучыў?” – пытается Валянцін Жданко ў артыкуле „На плюніце ў твары партакратам!” (тая ж «Звязда», 27 жніўня 1991 г.).

Як вядома, хваляванні былі дарэмныя – ніхто нікога не цкаваў. Ігар Пырх публічна заяўіў, што «паляваныя на вядзьмарак» ня будзе. Ён сур’ёзна ўзімуся за справу, праз некалькі месяцаў зрабіў папярэднюю справаўдачу, у выніку якой парлямэнцкая большасць палічыла за лепшае спыніць працу камісіі.

Для нас, дэпутатаў Апазыцыі БНФ, з завяршэннем сэсіі пачынаўся новы этап працы – трэба было ствараць уласную грашовую-фінансавую систэму, уласнае войска, памежныя службы, неадкладна распачынаць рынковыя реформы, каб

стварыць гаранты і сувэрнітэту і пазбавіца за-
лежнасці ад Масквы.

...Гэта была самая кароткая – і самая вызна-
чальная сэсія Вярхоўнага Савета 12-га склікання; магчымы, у гісторіі Беларусі ёй будзе адведзенае месца адной з найвялікшых гістарычных падзеяў 20-га стагодзьдзя. Яна запатрабавала ня толькі ін-
тэлектуальнай, але і эрворвой, эмацыйнай напру-
жанасці і вялікай палітычнай працы.

А на плошчы перад Домам Ураду не разыход-
дзіўся народ – тысячы людзей пад Бел-Чырвона-
Бельмі Сыцгамі віталі Незалежнасць сваёй Ба-
шкайшчыны.

„Я не чакаў, што мы так дружна і так слаўна закончым сэсію – заявіў Станіслаў Шушкевіч журналістам БЕЛТА. – Прынятыя законы – самая вялікая радасць і нечаканасць. Мне нават хочацца верыць, што адпадзе пытаныне аб новых вы-
барах...Паглядзіце на твары народных дэпутатаў. Яны сталі іншымі, яны шчаслівія. Я заходжу гэта цудоўным. А цяпер, прафачце, сipyшаюся на маскоўскі цягнік”...

ЧАМУ НЕ БЫЛО ШТУРМУ

І тут ёсьць адна важная акаўчнасць – запат-
рабаваўшы адыходу з палітычнай сцэны намэн-
клятуры, забароны КПБ–КПСС, Пазъняк у першы ж дзень аднаўлення незалежнасці звязнуўся да „былых камуністаў” з заклікам далучыцца да стваральнай працы па адбудове дзяржаўнасці. Нам была абсалютна зразумелая неабходнасць пазбаўлення былых камуністаў вышэйших краіунічных пасадаў. Аднак у кампарты было больш за паўмільёна чалавек – і нельга было забараніц ім працаўца паводле спэцыяльнасці.

У верасьні Сойму БНФ прынай адмысловы Зва-
рот „Да былых камуністаў”, дзе было сказана:
„Заклікаем вас да стваральнай працы дзеля па-
будовы нармальнага домакратычнага грамадзства,
рынковай эканомікі, дзеля адраджэння беларус-
кае культуры, мовы, нацыянальнае сувядомасці.
Зараз, як ніколі, патрэбнае яднаныне ўсіх грама-
дзінай нашае Рэспублікі ў адстойванні незалеж-
насці. Мінулае не павінна падзяляць наш народ”.

Гэтыя заклікі Пазъняка і Сойму БНФ не над-
рукавала ніводнае афіцыйнае выданье, пра іх ўвогуле ня ўзгадваюць. Намэнклятуры, старой ды новай, было куды выгадней выдумаць і ляпіць з Пазъняка чалавека, які „будзе страліць ды веша-
ць камуністаў” (пройдзе час, і бывшы камуністы ў лукашэнкаўскіх структурах будуць зваленіцы людзей з працы за адну толькі прыналежнасць да Народнага Фронту).

Паказальная пазыцыя ліберальных (прамас-
коўскіх) „агульнадэмакратычных” публіцыстастаў, якія выявіліся ў tym ліку і ў дыскусіі ў расейска-
мойнай газэце „Знамя юности”.

„Такім чынам, мы свабодныя і незалежныя...
Але чаму, чаму, вяртаюся я да ранейшай думкі, няма народнай радасці, таго, што называюць грамадзкім уздымам? – пытается Сямён Букчын у артыкуле ў „Знамя юности” за 27 жніўня, – Незалежнасць Рэспублікі мы атрымалі з потных рук партакратычнай большасці ў Вярхоўным Саве-
це... І гэта абрараже маю годнасць грамадзяніна”.

„Сама ідэя сувэрнітэту не вінаватая ў tym, што да яс прымкталася розная камуністычная шваль. Мне асабіста ўсё роўна, з чын рук атры-
маныя свабода і незалежнасць”, – адказаў яму Віталь Цыганкоў. „Вас задавальняе намэнклятур-
на-партыйная сувэрнізация Беларусі?.. Можна сотні разоў заклікаць да прыватызацыі, да рынку і г.д., але вызначаць гэтыя працэсы, tym ня менш, будзе тая ж намэнклятура. I Ваш, Віталь, чэкісцкі заклік „быць пільнымі”, каб „яны не скарысталі наш сувэрнітэт”, абсалютна бясплённы. Яны ім ужо скорысталіся. I вельмі звыкла і своечасова”, – пісаў Букчын.

Букчын на бачыў (дакладней, не пажадаў бачы-
ць), што сувэрнітэту дамаглася не партнамэн-
клятура – гэта было якраз патрабаванне тысячу людзей на плошчы. Не сказаў ён ні слова ѹ пра тое, што Апазыцыя БНФ, дамогшыся сувэрнітэту, запатрабавала і адставак, і новых выбараў.

Ну, а тое, што за сувэрнітэт прагаласавалі і „руки партакраты” (пад страхам і прымусам) – дык такі ўжо быў на той момант Вярхоўны Савет (зрэшты, ні раней, і ні пазней лепшага і не было). Мы якраз і скорысталі парляманцкі мэханізм, у tym ліку і „руки партакраты” (у дадзеным вы-
падку мэханізм палітычнага ціску), каб шляхам

галасаванья канстытуцыйна зацвердзіць незалежнасьць.

Дзякую Богу, што нам удалося здабыць незалежнасьць палітычным, парляманцкім мэтадам.

Гісторыя, аднак, ведае багата прыкладаў, калі сувэрэнітэт дасягаўся зусім іншымі спосабамі, коштам сотняў і тысячаў ахвяраў, коштам крыві. У некаторых нацыяў такое змаганье цягнецца дзесяцігоддзямі, а колькасць палеглых пры гэтым вымяраеца дзесяткамі тысячаў.

Паўтараю, што ў нас не было ніякай магчымасці зъяніць кадры вышэйшай улады ў Менску і ў рэгіёнах. Пры tym, што палітычныя патрабаваныні пра такую зъмену ў тых жнівеньскія дні мы выказалі – і з парляманцкай трибуны, і праз СМІ.

Былі вычарпаны ўсе легальныя спосабы – заставаліся нелегітимныя.

А менавіта тыя, якія, паводле меркаванья некаторых сёньняшніх каментатарап, мы маглі бы скарыстаць: заклікаць да захопу будынкаў ЦК, КДБ, сілавых міністэрстваў.

Што да ЦК – дык разам зь Сяргеем Антончыкам і Валянцінам Голубевым мы літаральна выкінулі Малафеева з кабінету першага сакратара (былы машэйрскі, потым – шушкевічаўскі, а ціпер лукашэнкаўскі кабінет). Будынак ЦК быў апячатаны.

Для захопу ж іншых месцаў нам неабходны былі зусім ня тых сілы, на якія мы маглі разьлічваць. Па Мінабароні і па КДБ Вярхоўным Саветам не было прынята нікага рашэння, але галоўнае – ні КДБ, ні Мінабароны яшчэ юрыдычна не знаходзіліся ў падпарадкаванні Менска (так было да сінэжня 1991-га, да Віскулёў). У Летуве абаронцы Вярхоўнага Савета мелі хоць нейкую зброю – у нас яе не было абсолютна. У нас не было нават дзясятка ўзброеных людзей, нават аднаго чалавека.

Не было ніякай гарантні, што не пачненца страляніна па тых, каго б мы падштурхнулі на захоп будынкаў (фактычна, па моладзі, па жанчынах і дзецях, якія сабраліся на плошчы Незалежнасці). Таму ўсе гэтыя развагі пра „захопы” – зь ліку падлетковых уяўленняў і нерэальных варыянтаў.

А вось што было рэальнна ў тых дні – гэта выяўленыне палітычнай волі Станіслава Шушкевіча,

які паслья адстаўкі Дзямянцея заняў найвышэйшую ў краіне пасаду і атрымаў непараўнальная большыя магчымасці, чым лідэр Апазыцыі Пазняк. Аднак Станіслаў Станіслававіч імгненна пачаў шукаць „згоду” з тымі, хто праз два гады адправіць яго ў адстаўку.

НЕЗАЛЕЖНАСТЬ – ВЫНІК ЗМАГАНЬНЯ ПАКАЛЕНЬНЯУ

Ёсць і яшчэ адна прыдумка, якая раз-пораз гучыць падчас ацэнак падзеяў 1991 году, гэта: „беларусам незалежнасьць звалілася зь неба”, бо „уёс вырашылі падзеі ў Москве”.

Паказальны ў гэтым сэнсе словаў таго ж Акудовіча: „Плыня таго бурапеннага часу самахоць рабіла патрэбную нам справу, яна сама разбурила берлінскую сцяну, камуністычны блёк, Савецкі Саюз... Дарэчы, менавіта ў эпохі тэкстанічных пепратрусаў найлепей бачная ўся пустата ды нікчэмнасьць палітыкі і палітыкаў. Нічога яны... не маглі тады зрабіць: ні стрымаць вялікага распаду, ні скіраваць яго ў патрэбнае ім рэчышча... Бадай тут якраз да тэмы будзе згадаць, што бліскучас ўмельства прыўлашчванья чужога як свайго напрыканцы 80-х – у першай палове 90-х прадэмансстраўав Зянон Пазняк. Ён, ачоліўшы нацыянальна-дэмакратычны рух, які фармаваўся літаральна на маршы, на ўсе сто (ци мо і значна болей) адсоткай скарыстаўся плёнам рэсійскай дэмакратычнай публіцыстыкі, прыбалтыйскіх народных франтоў, заходній прапаганды і дыпламаты, інтэлектуальным наробкам і палітычнай энэргіяй ўласна дэмакратычнай і ліберальна настроенай інтэлігенцыі”, – гаворыць Акудовіч і далей абвяргае сам сабе: „Калі б слова „геній” можна было дасцасоўваць да палітыка, то трэба было б прызнаць, што ў ту пару Зянон Пазняк быў геніяльным палітыкам, паколькі скарыстаўся з сітуацыі значна больш, чым яна мела ў сваім патэнцыяле для нацыянальна-вызвольнага руху” („Свободныя новості”, 25 красавіка 2002).

З практичнага гледзішча, такі падыход лягічна павінен прывесці да высновы, што ніякая палітычная дзейнасьць, ніякае змаганье не патрэб-

ныя ўвогуле. Напрыклад, змаганьне з дыктатурай: усё адно, рана ці позна, кожнага дыктатара прыбірае Бог.

Навідавою і перакручваньне фактаў: калі ж гэта „рассейская лібэральнаа публіцыстыка” хоць слова напісала пра неабходнасць сувэрэнітэту Беларусі ці адраджэння беларускай мовы? Наkont жа выкарыстання Пазняком інтэлектуальнага наробку нацыянальнай эліты пагаджуся, да-даўшы сюды, праўда, і ранейшыя пакаленіні – а інакш і быць не могло, бо дасягненьне сувэрэнітэту было марай і мэтай і Каліноўскага, і Купалы...

Зрэшты, у мяне няма жаданьня каментаваць супрэчлівія сэнтэнцыі гэтага літарата – здаецца, большасць ягоных тэксту якраз і пабудаваная на прынцыпе абсурду, і калі знаходзіцца ахвотныя чытаць і ўспрымаць падобнае – дык калі ласка. Іншая справа, што гэты экстравагантны прынцып абсалютна некарэктны для аналізу рэальных палітичных падзеяў.

Але ёсьць і сур’ёзныя дасьледчыкі, якія грунтуюцца не на аргументах кшталту „пльні бурапеннага часу”, а на аўктыўным і цвярзым дасьледаваныні магчымых варыянтаў – і вось такія выказваньні вартыя аналізу.

Так, у якасці паштэрджання фармулёўкі „сувэрэнітэт зь неба” прыводзіцца прыклад рэспублік, дзе нацыянальна-вызвольныя рухі практична адсутнічалі – але, вось жа, пасля жніўня 1991 году і яны атрымалі сувэрэнітэт.

Пры аналізе прычынаў распаду любой імпэрыі пляжжа аспрэчаўца важнасць падзеяў у яе сталіцы. Гісторыя ж ведае і выпадкі, калі тэрыторыі адна за другой адваляваліся, але цэнтар працягваў выконваць свае імпэрскія функцыі, і таму краіна захоўвала ўсе прыкметы імпэрыі (такой застаецца Рассейская Фэдэрэцыя). Падзеі ў Маскве ў жніўні 1991-га, бясспречна, мелі вызначальныя характар як сыгнал да распаду імпэрыі – але траба ўлічваць, што шмат у чым яны самі былі перадвызначаныя сітуацыяй у тагачасных саюзных рэспубліках (ідзі народнага фронту, сувэрэнітету і выхаду з СССР нарадзіліся і пайшлі з Эстоніі, у гэты час у Маскве яшчэ казалі пра „перабудову”).

Найперш гэта вызначалася нацыянальна-вызвольнымі рухамі, якія дамагаліся сувэрэннасці сваіх рэспублік, і Ельцын быў вымушаны ўлічва-

ць такія настроі. Менавіта на гэтых тэндэнцыях, дарэчы, і згуляў Ельцын падчас амаль чатырохмесячнага (жніўень-снежань 1991-га) супрацьстаяння з Гарбачовым, які спрабаваў фарсіраваць падпісанье „саюзной дамовы” (так званы „но-ваагароўскі працэс”). Ужо не кажу пра тое, што менавіта падзеі ў Курапатах на Дзяды 1988 году сталіся ці ня першым гучным масавым выступам на тагачасных „імпэрскіх ускраінах”, першым гучным сыгналам Маскве аб зымярканыні савецкай імпэрскай эры.

Уласна, Масква толькі на некалькі дзён аслабіла імпэрскія ланцугі – і мы із tym імгненнем скрысталіся. Ну, а калі б не скрысталіся?

Не запатрабуй дэпутаты Апазыцыі БНФ неадкладнага надання Дэкларацыі аб сувэрэнітэце статусу Канстытуцыйнай сілы – зусім верагодна, што захаваўся б „статус кво”; прыгадаем, што лідэр кампартыі Малафеев (а камуністы былі ў ВС у большасці) казаў толькі пра эканамічную самастойнасць рэспублікі. І менавіта з боку Апазыцыі БНФ ішоў штодзённы прэсінг на Станіслава Шушкевіча ўсе тыя месяцы, што папярэднічалі Віскулам – з патрабаваннем не падпісваць гарбачоўскую „саюzonную дамову”.

Без канстытуцыйнасці Дэкларацыі Масква магла бы утрымліваць Беларусь як частку сваёй тэрыторыі – пры поўнай згодзе Захаду (ён і згаджаўся з гэтым аж да Віскулёў). Ці былі ў Масквы сілы нэутралізаць у такой сітуацыі (пры згодзе Захаду) нацыянальна-вызвольныя выступы ў Беларусі? Бяспречна, былі.

У падобных сітуацыях істотнае значэнне мае пазыцыя сілавых структур і, найперш, войска. Неўзабаве пасля аднаўлення незалежнасці было ўтворанае міністэрства абароны і быў прызначаны выканаўца абавязкаў міністра (генерал Пятро Чавус). Аднак міністэрства складалася з некалькіх кабінетаў. А арміі і дывізіі ўсё яшчэ знаходзіліся ў падпарадкаваныні начальніка акругі генерала Кастэнкі, які непасрэдна падпрадкоўваўся маскоўскаму Генштабу. І на камандзе з Масквы апошні дзейнічай бы гэта, як ён і дзейнічай у дні ГКЧП – у інтарэсах Масквы. Падобным чынам паводзіў сябе ў Малдове расейскі генерал Лебедзь – і Маскве удалося, фактычна, адкалоць Прыйднястроўе.

У Беларусі было моцнае войска, якое, акрамя стратэгічных ракетных ды дапаможных фармаванняў, складалася з трох танковых армій (гэта дзеўца танковых і мотастралковых дывізіяў). Эфектыўнасць выкарыстання такіх войскай для задушэння пратэстных выступаў была пацверджана ў Будапэшце, Празе і ў некалькіх меншых маштабах у Польшчы. У студзені 1991 году ў Вільні тактыка не спрацавала, але толькі таму, што на абарону парламенту выйшла некалькі соцені тысяч мірных літоўцаў (у тых дні я быў у літоўскім парламанце і ведаю, пра што кажу). У Менску столькі б людзей на абарону намэнклятурнага Вярхоўнага Савета ня выйшла – зрешты, войскам і не спатрэбілася б яго штурмаваць, калі б ён заняў (а ён потым і заняў) прамаскоўскую пазицыю.

Некаторыя „агульнадэмакратычныя” палітолягі, імкунучыся зменышыць значнасць канстытуцыйнасці Дэкларацыі аб сувэрэнітэце, супрацьпастаўляюць ёй як лёсавызначальную падзею падпісанье Віскулёўскіх пагадненняў.

Калі ўжо разглядаць падзеі ў такім ракурсе, дык ёсьць некаторыя акалічнасці, якія ніяк не дазваляюць ўспрымаць 25 жніўня 1991 году як другарадную падзею ў парамунаны з Віскулямі.

Маю на ўвазе дакумэнты сакрэтных фондаў, якія нядыўна былі абрародваныя.

Ніводны аналітык ня будзе аспрэчваць ролю сілавых, рэпресійных структураў у працэсе стрымлівання сувэрэнізацыі рэспублік былога СССР. На працягу дзесяцігодзілля выступы нацыянальных сілаў падаўляліся з рознай ступеннню жорсткасці. Прыклады – каstryчнік 88-га ў Менску, красавік 89-га ў Тайлісі, Баку на пачатку 1990-га; нарэшце, нават шматтысячны выступ літоўцаў у студзені 91-га быў задушаны спэцвойскамі КДБ.

Аднак аналіз абрародаваных фондаў ЦК КПСС і КДБ СССР паказвае, што ў канцы 80-пачатку 90-ых гадоў рэпресійныя мэтады патрабавалі фармальнай легітымізацыі і абавіраліся на прававыя раашэнні (іншая справа – наколькі дэмократычна прымаліся тыя раашэнні).

Так, пастановай Кабінету Міністраў СССР ад 10 красавіка 1991 года і загадам старшыні КДБ СССР ад 17 красавіка таго ж году было

(Архіў БНФ)

Канец камунізму ў Беларусі.

створанае Ўпраўленыне па кіраўніцтву адмыслові часткамі войскаў КДБ (так званае Упраўленыне „СЧ“). Гэтыя спэцчасткі павінны былі ўдзельнічаць ў „забесьпячэнні канстытуцыйнага ладу, бяспекі і тэрытарыяльнай цэласнасці СССР“.

Задзейніцтва спэцчасткі створаныя пасля т.зв. сакавіцкага „рэфэрэндуму“ аб захаванні СССР, КДБ атрымала ў выніку „рэфэрэндуму“ і „волі народу“ нібыта легітымную падставу для сілавой абароны існаванья СССР.

У жніўні быlyя савецкія рэспублікі абавязыцілі незалежнасць, пераважна праз наданыне Дэкларацыям статусу канстытуцыйнай сілы. Некалькі месяцаў Гарбачоў спрабаваў захаваць СССР, але 22 каstryчніка 1991 г. Дзяржсавет СССР (нароўні з прэзыдэнтам СССР, у яго уваходзілі кіраўнікі рэспублік) скасоўвае КДБ СССР і стварае службы выведкі, аховы мяжы, так званую міжрэспубліканскую службу бяспекі.

А 3 снежня 1991 года прэзыдэнт Гарбачоў падпісвае закон, які абавязвае „лічыць ворганы

„Хай здохне Палітбюро і ЦК!”. Канец камунізму ў Беларусі.

(архіў БНФ).

бясьпекі рэспублік ў выключнай юрыдыкцыі сувэрэнных рэспублік (дзяржаў)” („Лубянка. Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991”, Міжнародны Фонд «Дэмократыя», Москва – Іздательства Йельскага университета, США, 2003”).

Такім чынам, юрыдычна ліквідацыя цэнтральнага кіраваньня агульнаімпэрскай рэпресійнай сыстэмы адбылася пасля прыняцця Дэкларацыі – і перад Віскулямі (ці не адкрыла менавіта гэтая ліквідацыя Ельцыну, Краўчуку і Шушкевічу шлях да падпісання праз некалькі дзён пагаднення – тэма асобнага дасыльдання).

Нарэшце, – і, магчыма, гэта галоўнае – адсутнасць канстытуцыйнасці Дэкларацыі, якая была нададзеная ў жніўні 91-га, стварыла б зусім іншую атмасферу ў вышэйшых уладных і элітных колах Беларусі ў сінегіні. Да Віскулеў справа і не дайшла б. Бо пасля канстытуцыйнаіналізацыі Дэкларацыі Шушкевіч і Кебіч былі проста вымушаныя рабіць наступны крок (ды і тое зь невялікай

ахвотай – пра рэальную пазыцыю Шушкевіча ў дні перад Віскулямі гаворка ніжэй).

І тое, што нам у жніўні 1991-га ўдалося „зламаць” Кебіча, павярнуць яго ў бок да сувэрэнітэту, адыграла выключную ролю пры падпісанні, а затым ратыфікацыі Віскулеўскіх пагадненняў.

Дарэчы, наколькі я магу меркаваць, іншыятыва сустрэчы кіраўнікоў трох краінаў сыходзіла ад Кебіча. Ва ўсялякім разе, пра неабходнасць такога спаткання я пачуў ад яго яшчэ ўвесень 1991 году, падчас размовы ў фас Дома ўраду. Адзін з удзельнікаў той увогуле выпадковай, кароткай сустрэчы – дэпутат Яўген Глушкевіч – ужо не жыве. Акрамя мяне і, зразумела, Кебіча, гэта мог бы паштэрдзіць чацверты удзельнік той размовы – Аляксандар Лукашэнка.

Віскулеўскія пагадненіні ад імя Беларусі падпісаў не адзін Шушкевіч, як прынята лічыць, а яшчэ і Кебіч, як старшыня ўраду (адпаведна, падпісаліся і кіраўнікі ўрадаў Расеі і Украіны). Падаещца,

(Архіў БНФ).

Пахаваньне камунізму. Хэпэнінг на вуліцах Менска, 24 жніўня 1991 г.

што менавіта наяўнасць подпісу Кебіча, які ў сінёжні 1991 году ў значнай ступені кантроліраваў Вярхоўны Савет, і паспрыяла таму, што дэпутаты (за выключэннем аднаго толькі Ціхіні) прагаласавалі за ратыфікацыю пагаднення аб ліквідацыі СССР.

Пры ўсей крытычнасці ацэнкі дзейнасці Кебіча ў наступны пэрыяд, вось гэтую акалічнасць канца 1991-ага году нельга выкрасіліць з гісторыі.

Словам, калі б рашэннне аб Дэкларацыі 25 жніўня не было прынятае, Расея ўжо ў 1992 годзе магла бы паглынуць Беларусь, паколькі ў рэальнасці адразу пасля Віскулёў пачаўся працэс энергічнага ўцягвання нашай краіны ў арбіту расейскіх палітычных і вайсковых інтэрэсаў.

Нарэшце, тыя, што гавораць пра „дармовасць“ Незалежнасці, забываюцца на ахвяры, якія пакаленыі беларусаў на працягу стагодзьдзяў прыносялі дзеля таго, што ў жніўні 1991 ўдалося зрабіць бяскроўна.

Увогуле ж прыкра, што даводзіцца неяк нібы апраўдвацца за дзейнасць ў справе дасягнення дзяржаўнай незалежнасці. Прыкра, але ня дзіўна, калі ведаць беларускую спэцыфіку абліёванья ды ахайванья. Падобнае магчыма бадай што толькі ў Беларусі – і больш нідзе ў сусвете. Падазраю, што менавіта з прычыны гэтай беларускай спэцыфікі прыйдзеца яшчэ не аднойчы выслуходзіць словаў розных экзальтаваных камэнтатораў пра „плыні буррапеннага часу“, што ўсё робяць „самахоцы“.

У сучаснай ж паплечнікам па Апазыцыі (калі яны маюць у ім патрэбу) магу толькі выказаць прагноз, што ў гісторыі застануцца ія гэтыя ацэнкі, а – словаў Васіля Быкава: „Што ж датычыцца Апазыцыі ў Вярхоўным Савеце, дык я думаю, што ў тых умовах, у той час менавіта Апазыцыя Беларускага Народнага Фронту зрабіла герайчны ўчынак з таго, што дамаглася менавіта гэтай сувэрэннасці. І чым далей, незалежна ад таго, чым гэта скончыцца, незалежна ад лёсу Беларусі наа-

гул, у гістарычным выміярэні гэта будзе вельмі значна, гэта будзе ацэнена празь вякі”.

Бяспрэчна, што гэтая ацэнка належыць да ўсіх актыўісту БНФ, якія дамагаліся сувэрэнітту ды ўсіх тых грамадзянаў, якія прыйшлі ў жнівеньскія дні 1991 году на плошчу Незалежнасці, каб спраўдзіць мару пакаленняў беларусаў.

СА СЪЦЯГАМ, З „ПАГОНЯЙ”, АЛЕ БЯЗ ГІМНУ

Фактычна, апошнія дні жніўня – гэта адзіны час, калі нацыянальныя сілы маглі эфектуўна ўпільваць у тым ліку на дзясяні органаў выкананій улады. Дарэчы, съцвярджэнныі пра тое, што Кебіч нібыта прапаноўваў Пазыняку „ўязць сферу адукацыі і культуры” – ня больш, чым міт. Нікай падобнай пропановы не было (як і не пропаноўвалася прадстаўнікам БНФ увайсыці ў склад ураду). Усё – стварэнне новых беларускамоўных навучальных установаў, гістарычных часопісаў, і гэта далей – даводзілася „выбівцаў”. Аднак калі гэта яшчэ ўдавалася, дык нашыя патрабаваныі аб нацыянальнай валюце ды ўласным войску кіраўніцтвам новаутворанай краіны не ўспрымалася. Ні парляманцкая большасць, ні Савет Міністраў не імкнулася скарыстаць час і замацаваць незалежнасць стварэннем неабходных атрыбутаў дзяржаўнасці – што актыўна рабілася ў краінах Балтыйскага мора.

У пачатку верасьня група дэпутатаў ВС (у тым ліку і Зіон Пазыняк) удзельнічала ў працы З'езду народных дэпутатаў ССР. Па вяртанні з Москвы, 6 верасьня, дэпутаты Апазыцыі БНФ правялі прэсавую канфэрэнцыю, пад час якой Пазыняк распавёў, што „з'езд фактычна праходзіў пад дыктую расейскага презыдэнта Барыса Мікалаеўіча Ельцина, са шматлікім парушэннемі рэгламанту, пры раашэнні большасці пытанняў дамінавала пазыцыя Расіі... Галіна Старавойтава таксама пацвердзіла нам, што сапраўдныя дзімакраты апінуліся ў меншасці, многіх захаланулі імпэрскія амбіцыі. Гэта значыць, навідавоку пэўная тэндэнцыя, і яе трэба ўлічваць, інакш яна, сапраўды, можа ўвасобіцца ў канкрэтныя справы.

Між тым Беларусь, абвясьціўшы аб незалежнасці, ў дастатковай ступені да яе не падрыхтавана. Нам тэрмінова трэба прыняць тых законаў, пра якія ўжо неаднаразова казала Апазыцыя – аб грамадзянстве, аб зямлі і ўласнасці, аб нацыянальной гвардыі, аб межах і мытні і іншых. Трэба неадкладна прыняць заходы па абароне маёмысці рэспублікі, інакш усё будзе проста расыягнута”.

Прагноз аб імпэрскіх амбіцыях Ельцина, выкананы Пазыняком 25 жніўня, за некалькі сэкундаў да галасавання аб канстытуцыйнасці Дэкларацыі. Тады ж, 6 верасьня, Апазыцыя БНФ пацвердзіла патрабаваныя склікаць нечарговую сесію ВС, каб прыняць найважнейшыя для ўмацавання дзяржаўнасці раашэнні, а таксама – прызначыць выбары ў новыя Вярхоўныя Саветы.

19-га верасьня ў якасці дзяржаўных сымвалau былі зацверджаныя Бел-Чырвона-Белы Сцяг і гэрб „Пагоня”. Але зроблена гэта было вялізнымі намаганнямі – дастаткова сказаць, што раашэнні былі прынятыя „голос у голас”. Іншымі словамі, адсутнасць хады б аднаго прыхільніка незалежніцкай сымволікі ў залі не дала б патрэбнага выніку галасавання. Таму аўтар гэтых радкоў шчаслівы, што раніцай у той дзень разам з дэпутатам М. Сылямнёвым адмовіўся ад паездкі ў Малдову на выбары ў якасці назіральніка.

Істотна паўплывалі на вынікі галасавання выступы на карысць нацыянальных сымвалau былога Старшыні Прэзыдыуму Вярхоўнага Савета, а ў той момант члена Прэзыдыуму Вярхоўнага Савета СССР Георгія Таразевіча і Прэзыдента Акадэміі навук Уладзімера Платонава.

Заставалася зъмяніць гімн. Быў абвешчаны конкурс. У лістападзе Але́сь Адамовіч, Рыгор Барадулін і Васіль Быкаў выступілі са зверотам, у якім пропанавалі зрабіць дзяржаўнымі гімнам „Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Арыгінал гэтага звероту на просьбу Васіля Ўладзімеравіча Быкава я перадаў у сакратарыят Вярхоўнага Савета; ён павінен знаходзіцца ў архіве ВС (сабе пакінуў копію): „Ці трэба нам новыя, сувежаствораны, не ахрышчаны часам і гісторыяй канцыянернага гімна? Ці хутка ён стане адной з найважнейшых святыняў нацыі? Асабліва калі ў гістарычнай народнай памяці яшчэ велічна гучыць колішні, ахрышчаны нешчаслівым лёсам (дарэчы, тым, які

хрысціў беларускі народ і саму Рэспубліку Беларусь) гімн на слова Макара Краўцова. А між тым, гэта вельчная мэлёдыв і выдатны тэкст. І я ня так важна, што некаторыя моманты яго не адекватныя сучаснай палітыцы Беларусі, што яны, можа, палітычна састарэлія. Гэта зусім ня той выпадак, калі патрэбна злабадзённасць. Тэксты гімунаў цывілізаваных краінаў звычайна архаічныя, але яны нязъменна кананічныя, ахрышчаны крывавай гісторыяй, і ў тым іх мастацкая і духоўная сіла. Мы прапануем узаконіць гімн на слова М. Краўцова, ажыццяўшы тым важнейшы дзяржавны акт па шляху да сапраўднай сувэрэннасці Рэспублікі Беларусь”.

Словы гэтая, аднак, не былі пачутыя: ня выключана, што некаторым хадзелася самім выступіць у якасці стваральнікаў гімну. Конкурс дўждыўся не адзін год – аж да таго часу, пакуль да ўлады не прыйшоў Лукашэнка, які „мадэрнізаў” савецкі гімн. Куріраваў конкурс старшыня парлямэнцкай камісіі па адукацыі Ніл Гілевіч.

Былі прапановы зрабіць дзяржавным гімнам і „Магутны Божа”. Зрэшты, я перакананы, што, калі б камісія Гілевіча апэратыўна ўнесла адзін з гэтых твораў на разгляд ВС, ужо ў лістападзе 1991-га большасць депутатоў прагаласавала б супраць; за два месяцы пракамуністичная на-мэнклітура ачуняла ад пасъляпутчавага шоку і, нягледзячы на супраціў Апазыцыі БНФ, імкліва адваявала свае пазыцыі ў Вярхоўным Савеце. Не ў малой ступені спрыяла гэтаму і палітыка новабранага сыпікера Станіслава Шушкевіча, накіраваная на пошуки „згоды”.

СТАНІСЛАЎ ШУШКЕВІЧ: „ДАЗВОЛЬЦЕ МНЕ НЕ СТАНАВІЦЦА ПАД ВАШЫЯ ШТАНДАРЫ”

Яшчэ ў верасьні 1991-га Сойм БНФ вырашыў правесыці навукова – практычную канфэрэнцыю, на якой вырашылі распрацаўваць і пропанаваць Вярхоўнаму Свету і ўраду шляхі пабудовы сувэрэннай дзяржавы. Канферэнцыя БНФ „Незалежнасць і Адраджэнне” адбылася 12-13 кастрычніка.

З асноўнымі дакладамі выступілі У. Заблоцкі (канцепцыя эканамічнай рэформы), В. Голубеў (дзяржаўнае будаўніцтва сувэрэннай Рэспублікі Беларусь), Ю. Хадыка (культурніцкая палітыка), З. Пазняк (зменшняя палітыка). Працаўвалі некалькі сэкцыяў – „Культура і адукацыйная палітыка” (удзельнікі Вінцук Вячорка, Лявон Баршчэўскі, Але́сь Ма́рачкін, Ада́м Мальдзіс, Віктар Шматко́ў, Генадзь Сока́лаў – Кубай, Ігар Цішкін, Уладзімер Колас, Анатоль Астапенка і іншыя), „Зменшняя палітыка” (А. Навуменка, А. Кацапава, А. Перапечка, Ю. Пасельнікаў, сэкцыя эканомікі (У. Заблоцкі, А. Станкевіч, Г. Лех, М. Куняўскі інш.), Дзяржаўнае ўладкаванье” (У. Анцулевіч, М. Сатоліна, Я. Юхі, А. Гурыновіч, Г. Андрэеў і іншыя).

На канфэрэнцыі абмяркоўваліся варыянты дзяржаўнага ўладкаванья, пералічваліся інгатыўныя наступствы магчымага ўвядзення пасады прэзыдэнта. Выказвалася пажаданье правесыці парлямэнцкія выбары па зъмешанай працпарцыйна-мажарытарнай систэме (з партыйнымі сьпісамі), рефармаваць систэму мясцовага самакіраванья.

Пры аблеркаванні праблемаў адукацыі і культуры адзначалася, што „галоўны рэсурс Беларусі – інтэлектуальны патэнцыял, аднак ён не рэалізуецца. Адсутнічае кадравая палітыка. Настаўнікаў-беларусістаў ў паўтара разы менш, чым настаўнікаў расейскай мовы і літаратуры. Існуе супраціў настаўніцтва, у тым ліку і русістаў, пераарыентыцы школы... падрыхтоўка падручнікаў, тэрміналёгіі, у тым ліку па негуманітарных дысцыплінах, перападрыхтоўка кадраў ідзе квола й стыхійна. Патрэбна каардынацыя на дастаткова высокім узроўні і персанальная адказнасць рэктараў за ход беларусізацыі ВНУ...”. Адам Мальдзіс паставіў пытаньне аб вяртаныні нацыянальных каштоўнасцяў з Рәсей (Масквы і Пецярбургу), Польшчы, Ангельшчыны, Аўстрый, Летувы, Нямеччыны, Швэцыі. Пад час аблеркавання канфэрэнцыйнай тэмбы быў выказаны непакой, што „Расейская праваслаўная царква, атрымліваючы храмы, перабудоўвае іх, не зважаючы на беларускую традыцыю”.

Распрацоўвалася мадэль эканамічнага разьвіцця Беларусі (на пазыцыях сацыяльна ары-

ентаванай рынкавай эканомікі), прамоўцы выказаліся за стварэнне „ўласнай манстарнай палітыкі і ўводу ў абарачэнне беларускай нацыянальнай валюты – талера”. Пропаноўвалася неадкладна пачаць дэмманапалізацыю вытворчасці, распрацоўку альтыманапольнага заканадаўства, раздрабненне буйных прадпрыемстваў прымысловасці, адкрыццё ўнутранага рынку для заходняга бізнесу, увядзенне ў таварнае абарачэнне зямлі, абсталявання, будынкаў. Прагучалі рэкамэндацыі правесці „малую” прыватызацыю – і адначасна ўвесці мартарый „на „дзікую” прыватызацыю, мэтаю якой зьяўляецца захаванне эканамічнай улады бытой намэнклятуры”. Прыкметна, што ўжо ў гэты час прагучалі слова пра „неабходнасць вырашэння праз двухбаковыя перамовы шэрагу гаспадарчых пытаньняў: вызначэнне долі Беларусі ў агульнасаюзнай маёмасці – марскім і паветраным флёце, інтэлектуальнай маёмасці, уласнасці саюзу за мяжой і г.d.” (усё гэта будзе прайгнараванае пасыль падпісання Віскулёўскіх пагадненняў – Менск адмовіца ад сваёй часткі маёмасці за дараваньне „запазыкаў СССР”, якіх Беларусь ніколі не брала).

На канфэрэнцыі прысутнічалі прадстаўнікі ўраду. Аднак прапановы ўдзельнікаў скарыстаны не быў.

9 лістапада Апазыцыя БНФ прыняла заяву, у якой адзначалася, што Дэкларацыя аб сувэрэнітэце застаецца толькі на паперы. Войска, спэцслужбы (у тым ліку КДБ) знаходзіліся з большага ў падпрадкаванні Москвы. Вонкавая палітыка таксама вызначалася ў Москве (усё яшчэ дзейнічала „саюзнае” МЗС). Беларусь ня мела ўласных грошей. Беларусь ізноў страчвала час – замест каб ствараць реальныя інстытуцыю дзяржаўнасці, вышыйшае кіраўніцтва (С. Шушкевіч і В. Кебіч) уцягнуліся ў навязаны М. Гарбачовым так званы „новаагароўскі практэс” у справе падпісання Саюзной Дамовы, гэтым разам – на падставе канфэрэнцыі.

Тым ня менш, прыняцьцё быўлім рэспублікамі Дэкларацыя ў аб сувэрэнітэце давала свой плён.

У пачатку сінёжня стала вядома, што ў Менск прыедуць презыдэнт Расеі Барыс Ельцын і презыдэнт Украіны Леанід Краўчук (ва Ўкраіне прай-

шоў рафэрэндум, дзе ўкраінцы выказаліся за незалежнасць ад Масквы).

5 сінёжня Старшыня ВС С. Шушкевіч сустрэўся з дэпутатамі Апазыцыі БНФ (гэта быў першы і апошні раз за ўсе гады яго сылікерства, калі ён прыйшоў у памяшканье Апазыцыі). Мы выказалі яму сваю трывогу ягоным узелам у практэсе стварэння „саюзной дамовы”, заявіўшы, што Беларусі патрэбны ўласнае войска і ўласныя гроши. Вось некалькі фрагмэнтаў той сустрэчы:

„Голубей: Незалежнасць. Мы ня ведаем Вашай пазыцыі ў адносінах да будучай Беларусі. Саюзная дамова: Вы сказаў, што Вы – за падпісаныне эканамічнага пагаднення, заявіўшы, што палітычнага пагаднення ня будзе, але цяпер гэта робіце. Мы тут ня бачым плюсай для Беларусі. Чаму старшыня ВС не праводзіць палітыкі па войску? Ельцын можа пераўтварыць яго ў акупацийнае войска... Адносіны да ўвядзення ўласнай валюты – адзін месяц купонаў прывядзе да дыскрэдытацыі.

Пазыняк: Уяўленне ад Вашай дзейнасці – ігнараванне гэтых фактараў, што падводзіць да страты сувэрэнітэту, крызысу эканомікі. Палітык павінен мець апору. Вы разъвіваліся на нашых вачах, ня можаце абаперціся ні на Фронт, ні на камуністай. Абапіраецеся на палітыку Ельцына і Гарбачова. Мы стаім на парозе згубы сувэрэнітэту.

Шушкевіч: На здаровы сэнс абапіраюся. У нас з вами розныя погляды на свабоду і дэмакратыю. Наконт Саюзной дамовы – дазвольце мне не становіцца пад вашыя штандары... Вялікае войска ніколі не ўтворыцца, Ельцын можа паставіць войскі супроты Беларусі вельмі проста...

Пазыняк: Мы былі ініцыятарамі, каб склікаць сэсію надзвычайнную. Мы не пераканалі Вярхоўны Савет. Але цяпер апынуліся ў найбольш небяспечным становішчы. Альбо мы возьмем гэтае войска і прывядзем яго да прысягі...

Шушкевіч: Вы – дрэинны тактык і лічыце сябе вялікім стратэгам.

Пазыняк: Вы ў гэтай сітуацыі несяце адказнасць...

Шушкевіч: Вы, мышы, сабраліся і хochaце кату павесіць званочак на хвост. Хоць хто-небудзь з вас працаваў ва ўрадзе? Нанчаць нам на саюз з Малдовай і Прыбалтыкай – у іх нафты няма! Так,

я чакаю, што Масква можа пайсьці на параліч эканомікі Беларусі. Але ў нашым урадзе не такія дурні...

Пазыняк: Вы правільна ацэнъваеце Ресею. Але чаму тады Вашая палітыка ўвесь час абапраеца на Ресею? А не на Прыбалтыку. Захад?

Шушкевіч: Да палітыкі, якую можа праводзіць дзяржава – нам трэба ісць ішч здоўга?

Сярод іншага, Шушкевіч на той сустрэчы сказаў: „Я ездзіў, ежджу і буду ездзіць у Нова-Агараўа” (на аблеркаваньне з Гарбачоўм „саюзной дамовы”).

Такім чынам, у выкаваньнях Шушкевіча не было нічога, што давала б падставы прагнавацца тое, што адбылося празь некалькі дзён у Віскулях – наадварот, ён выступаў за „саюзную дамову” і нярэзкія дзеяніні. Верагодна, у Віскулях меў месца іх пуль єльцына і Краўчука.

І тым на менш, ужо празь некалькі дзён Шушкевіч паставіў подпіс пад Віскулёўскім пагадненнем аб ліквідацыі ССР, што, бясспречна, упісала ягонае імя ў гісторыю.

Аднак адначасна з ліквідацыяй Саюзу было заяўлена аб стварэнні СНД, у чым мы пабачылі небяспеку рэстаўрацыі старой імперыі, але ў новай форме. Мы лічылі, што ў справе сувэрнітэту Беларусь павінна заніць пазыцыю, аналагічную Летуве, Латвіі і Эстоніі: незалежнасць і ніякіх палітычных альбо вайсковых саюзаў з Москвой.

Ратыфікацыя Віскулёўскага пагаднення ў снежні 1991 г., відавочна, была апошнім радыкальным крокам Вярхоўнага Савета ў накірунку ўмацаваньня дзяржаўнасці.

АДРАДЖЭНЬНЕ РАЗБУРАНАЙ БЕЛАРУСКАСЬЦІ І ЯЕ ПРАЦІУНІКІ

Активісты Народнага Фронту выкарыстоўвалі ўсе магчымасці для адраджэння беларускасці краіны, нібыта адчуваючы, што часу застаецца ўсё менш і менш.

Дзякуючы намаганням Камісіі па культуры і захаванні гісторычнай спадчыны ВС, у лістапад-

зе 1991-га загадам Міністэрства адукацыі на базе ранейшага нядзельнага ліцэю ствараеца Беларускі гуманітарны ліцэй. А 15 студзеня 1992 году распараджэннем Савета Міністраў яму перадаецца будынак на Кірава, 21. У Менску і ў іншых гарадах павялічваецца колькасць беларускамоўных школ, выхадзяць новыя падручнікі, выдаецца гісторычна літаратура, друкуюцца раней забароненыя творы. Праўда, друкуюцца абмежаваным накладам – у параўнанні з нізкабюджэтнай расейскамоўнай літаратурай, на якой новаўтвораныя камэрцыйныя структуры зарабляюць капіталы.

Прыклад таго, што беларускамоўны друк можа мець камэрцыйны посьпех, паказаў наш калега па дэпутацкай Апазыцыі Ігар Германчук. Ён рэдагаваў „Свабоду”, якая не толькі выдавалася па-беларуску, але ў 1991–1994 гг. выходзіла на тарашкевіцы, і пры гэтым яе наклад дасягаў да 100 тысячай асобнікаў. Газэта выдавалася зусім невялікім калектывам (у рэдакцыі быў толькі адзін карэспандант – Сяргей Астраўцоў), чыноўнікі не спрыялі ні ў друкаваньні, ні ў распаўсюдзе, і ўсё ж у пачатку 90-ых „Свабода” Ігара Германчука была адной з найбольш папулярных газэц.

Беларускамоўная незалежная газэты ствараліся і ў рэгіёнах („Выбар” у Віцебску выдаваў Барыс Хамайда), прычым некаторыя выданыні былі піянэрамі ў спэцыялізаваных галінах – так, у тым жа Віцебску Уладзіслаў Яндзюк пачаў выдаваць „Кампьютарную практыку”.

У 1992 годзе з 1 верасня малодшыя клясы сярэдніх школаў перайшлі на беларускую мову. Дзесяць гадоў такім практикі – і на пачатку XXI стагодзьдзя праблемы выживання беларускай мовы папросту не існавала б.

Аднак палітыка адраджэння беларускасці сустрэла вялізнае непрыманыне праймпэрскіх сілаў – прычым пачалося з так званых „нізавых ініцыятываў”.

У чэрвені ў парламэнцкай „Народнай газэце” намеснік яе рэдактара Іван Макаловіч канстатаваў, што „у Беларусі практэс нацыянальнага Адраджэння ідзе надзвычай марудна, квола, робяцца толькі першыя няўпэўненныя крокі, але нават яны выклікаюць абурэнненне расейскамоўнага насельніцтва”. Гэтак быў пракамэнтаваны ліст групы бацькоў з Рагачова (17 подпісаў), у якім

ты называлі Закон аб мовах „антынародным”, палітыку адраджэння беларускасыці – „генацыдам”, запалохваочы „спальваньнем на плошчах усёй рускай літаратуры” і г.д. Завяршаўся ліст заклікам да бацькоў першаклясьнікаў „не прыводзіць дзяцей у школы 1 верасьня” – у беларускія клясы – „пакуль ня будзе прадастаўлене свабоднае права выбару, раўнапраўе навучання як для беларускамоўных, так і для расейскамоўных дзяцей...”.

Супраць беларускасыці былі накіраваныя і выступы газеты, якую выдаваў кіраўнік фірмы „Эрыдан” Аляксандар Патупа (гэты ў чэрвені 1993 г. прапанаваў рэфэрэндум аб дзяржаўнасці двухмоў'я). На аналагічных пазыцыях знаходзілася і газета „Еўропейскае время”, якую рэдагаваў Сямён Букчын. Шэраг падобных расейскамоўных выданьняў выходзіў пры падтрымцы Фонду Сораса, некаторыя прадстаўнікі якога ў Беларусі насаджали „лібэральныя каштоўнасці” і ў лепшым разе вельмі насыцярожана ставіліся да праяваў нацыянальнага Адраджэння.

Ужо летам 1992 году падкантрольныя Кебічу расейскамоўныя выданыні (якія мелі вялікі наклад) пачалі пераходзіць на антынацыянальныя пазыцыі.

Тут прывяду ў прыклад публікацыю ў газэце Савета Міністраў „Рэспубліка” ад 10 чэрвеня 1992 г.: „Хіба не цікава, што 16-гадовы чалавек думае пра наш час”, – пытаеца рэдакцыя ва ўступным слове і аддае пад развагі падлетка цэлую паласу (тым часам як ніколі „Рэспубліка” не надрукавала ніводнага радка дэпутатаў Апазыцыі БНФ).

Што ж напісана гэтым падлеткам. Уесь артыкул – гэта трывіенне па разбуранай савецкай імперыі, абарона „патрыётаў, якія стаялі за вялікую і непадзельную Айчыну”, апэляцыя да гарбачоўскага „рэфэрэндуму” 1991 году аб захаванні СССР, бо „волій лёсу мы апынуліся юрыдычна і палітычна ізаляванымі ад Pacei”, але, спадзяеща аўтар, „эта часовы разрыў”.

Фактычна, распад савецкай імперыі, свабода і стварэнне суверэннай дзяржавы падающа як вялізна зло – і гэта ва ўрадавай дзяржаўнай газэце. Была залуленая катгатарычная падтрымка пракамуністычнаму Вярхоўнаму Савету і Савету Міністраў, і сказана, што „вельмі неабходна суп-

раць пастаўіць „нацыянал-дэмакратам”, як яны самі сябе называюць, магутную патрыятычную арганізацыю, якая б ад'яднала людзей, якія ўсведамляюць пагібельнасць залежнасці ад Захаду”.

Непаўнагадовы аўтар гэтай у поўным сэнсе „ветэранскай” публікацыі – Усевалад Янчэўскі. (Зусім ня дзіўна, што праз некалькі гадоў ён узначаліў пралукашэнкаўскую моладзевую арганізацыю (так званы „лукамол”) – дзіўнаватае тое, што пасля такіх заяўліў яго возьме да сябе ў каманду Станіславу Шушкевіч.

Можна заўважыць такую звязу: з аднаго боку, у саўмінаўскай газэце друкующа антынезалежніцкія антыбеларускія артыкулы, з другога – у тым жа чэрвені 1992-га Саўмін прымаса рашэнне аб выданні часопісу „Беларуская мінушчына”, а часопіс „Спадчына” атрымлівае дзяржаўныя датацыі (праўда, у мізерных памерах, калі параўноўваць з антынезалежніцкімі выданьнямі).

Гэта глумачыца пастаянным ціскам дэпутатам Апазыцыі БНФ на органы дзяржаўнага кіравання там, дзе грэба было прымяняць ціск, і „кулуарны практый” з тымі прадстаўнікамі апарату, якія хадзяць не адрыналі ідзі Адраджэння, а ў шэрагу выпадках і спрыялі ім.

Ці былі прыхільнікі беларускага адраджэння ў дзяржаўным апараце, у выкананічных органах улады? Бяспрэчна, былі, хоць і няшмат. На вышэйшым узроўні варты адзначаюць віцэ-прем'ера Міхаіла Дзямчuka і міністра замежных спраў Пятра Краўчанку, міністра інфармацыі Анатоля Бутэвіча (пры тым, што ў шэрагу палітычных пытаньняў іх пазыцыя кардынальна разыходзілася з поглядамі БНФ і ацэнівалася намі як антыдэмакратычная). Іх дзесяніні найчасцей былі даволі асыцярожнымі, аднак зь іх дапамогай удалося рэалізаваць некаторыя нацыянальныя ініцыятывы.

Галоўны здабытак нацыянальна арыентаваных сілаў у гэты пэрыйд – якраз стварэнне адукатычных ды прапагандысцкіх беларускамоўных асяродкаў ды закладанні систэмы нацыянальной адукацыі. Усё гэта дзейнічала яшчэ і ў першыя гады пасля прыходу да ўлады Лукашэнкі і дазволіла выхаваць нацыянальна съядомную частку новага пакалення, якое ўступіла ў палітычную дзейнасць на мяжы стагодзьдзяў. Варта адзна-

чыць і тое, што Беларусь пачала ўсъведамляцца ўсясьветнай супольнасцю як сувэрэнная і незалежная дзяржава.

І ёсё ж, усе здабыткі на ніве нацыянальнага Адраджэння былі дасягнутыя ня дзяякуючы пазыцыі вышэйшага кіраўніцтва, а насуперак ёй. Палітычная ж сітуацыя ў Беларусі наагул рабілася ўсё больш напружанай. Адна з прычынаў гэтага выкладзеная ў Заяве Апазыцыі БНФ у жніўні 1992 году: "З аднаго боку, адсутнасць найважнейшых законаў у сфэры эканамічнага жыцця, якія абавязаны быў прыніць Вярховны Савет, пазбавіла народ Беларусі права на ўласнасць, на валоданье зямлём і сродкамі вытворчасці і, фактычна, пакінула людзей беззабороннымі перад хвалій бесправцоў. З другога боку – шалённыя тэмпы намэнклатурнай прыватызацыі, калі ня толькі сотні мільёнаў дзяржаўных рублёў, але і цэлых прадпрыемств, установы пераходзілі у прыватную ўласнасць былых камуністаў".

Найважнейшай адметнасцю гэтай ня вельмі і прыхаванай намэнклатурнай прыватызацыі было тое, што новая кляса ўласнікаў, якая стваралася з былых партыйных, камсамольскіх чыноўнікаў і супрацоўнікаў КДБ, была ня проста цалкам пазбаўленая нацыянальнай сівядомасці, але мела прамаскоўскую, і часам вельмі агрэсіўную антыбеларускую арыентацыю.

Тут таксама быў парадокс: з усіх партыяў толькі БНФ прадставіў законапраекты, накіраваныя на рынковыя пераутварэнні („Канцэпцыя эканамічнай рэформы”, пропанаваная Апазыцыяй БНФ, надрукаваная на двух палосах „Народнай газэты” 16 красавіка 1992 г.). Але БНФ практычна ня меў падтрымкі буйных прадпрымальнікаў. Тлумачыцца гэта тым, што новым бізнесоўцам было куды больш выгадна падтрымліваць прадстаўнікі ўлады, бо менавіта ад чыноўніка, а не ад закону, залежаў лёс таго альбо іншага бізнесу. Словам, бізнесоўцы, якія не існавалі ў сферы нацыянальна-дземакратычных ідэй, паводзілі сябе вельмі недальнабачна, спакусіўшыся на імгненныя выгады і адмовіўшы ў падтрымцы сіле, якая б у перспэктыве могла стварыць гарантныя для вольнага бізнесу. Зрешты, магчыма, якраз такая сітуацыя

гэтых бізнесоўцаў задавальняла куды болей, чым магчымая свабодная канкуранцыя, дзе посыпех вызначаецца, галоўным чынам, ня блізкасцю да чыноўніка, а прадпрымальніцкімі здольнасцямі. Ключавыя пазыцыі ў бізнесе занялі асобы, набліжаныя да былых высокапастаўленых кіраўнікоў партыі і КДБ, з традыцыйна антыбеларускай арыентацыяй; пад іх падліджаліся і астрагні.

Канешне, сярод дробных прадпрымальнікаў былі і нацыянальна сівядомыя, але, як правіла, гэта былі людзі з зусім сыцілымі „капіталамі”, якіх, да прыкладу, не хапіла б на выпуск уласнай газэты. Толькі ўладальнікі кампютарнай фірмы „Дайнова” падкрэслена дапамагалі беларускім

Новыя маркі Рэспублікі Беларусь. 1992 г.

(Архіў С. Навумчыка)

культурніцкім ініцыятывам. Але і гэта была ня самая магутная фірма ў сваёй сферы – самыя буйныя, ізноў жа, арыентаваліся на Расею.

Што будуць узўяліць сабою мас-мэдыі, створаныя буйнымі прадпрымальнікамі, мы маглі меркаваць паводле неўзабаве ўзыніклай „Газеты Андрэя Клімова”, якая выходзіла па-расейску і з'едліва пісала пра БНФ і беларуское Адраджэнне.

Мы прагнавалі, што пры такім разьвіцці падзеяў праз некалькі гадоў новаутвораная дэнацыяналізаваная кляса буржуа самым „дэмакратычным” чынам – праз свабодныя выбары з дапамогай уласных СМИ і нанятых палітэхнолягіяў – правядзі і ў парламэнт і ў выканаўчыя структуры праразесейскія антыбеларускія сілы, якія нават у выпадку ляльнасці да сувэрэнітету адвидуць беларускай мове месца духоўнай рэзэрвациі (дарэчы, гэта можа здарыцца і хутчэй за ўсё зда-

рыща пасъля падзеньня лукашэнкаўскага рэжыму – бізнес у сёныяшній Беларусі збольшага прара-сейскі). Калі такое адбудзеца, на дзяржаўнай незалежнасці Беларусі будзе пастаўлены крыж.

АПОШНІ ВАГОН, ЯКІ АДЧАПІЛІ

Патрабаваные новых выбараў, якое гучала і раней, у 1992-м зрабілася лейтматывам палітычнай дзеяйнасці БНФ. У мэтах змены ўлады БНФ ініцыяваў у парламанце закон аб рэфэрэндуме, і калі яго прынялі, пачаў збіраць подпісы за рэфэрэндум аб датэрміновых выбарах. Выбары мусілі прыйсці паводле новага закону на падставе прапарцыйна-мажарытарнай систэмы (50 на 50, палова мандатаў – па акругах, палова – па партыйных сцпісах). Такі варыянт падаваўся бяспройрышным: на рэфэрэндуме большасць прогаласавала б за новых выбараў, а партыйныя сцпісы дазволілі б правесыці ў Вярхоўны Савет значна больш прадстаўнікоў БНФ і дэмакратычных партый, чым іх было ў ВС 12-га склікання. Народны фронт сабраў амаль паўмільён подпісаў (442 тысячи). ЦВК признала сапраўднымі неабходную колькасць подпісаў і гэта па закону азначала рашэнне аб правядзеніі рэфэрэндуму. Вярхоўны Савет павінен быў толькі прызначыць дату рэфэрэндуму.

Аднак ідэя рэфэрэндуму аб датэрміновых выбарах у Вярхоўны Савет паводле дэмакратычнага выбарчага закону не знайшла падтрымкі ні ў Станіслава Шушкевіча, ні ў большасці дэпутатаў Вярхоўнага Савета.

Паказальна, што супраць ініцыятывы БНФ выступілі і прамаскоўская лібералы. Ва ўрадавай газэце „Советская Белоруссия” быў надрукаваны артыкул кандыдата філософскіх навук (тэма дысертаты – „Гуманизм насиельственной задачи социалистической революции” Вольгі Арамавай „Распустить проще всего, или Какой референдум необходим сегодня», у якім яна пужала, что „в случае положительных результатов референдума есть вариант получить впоследствии новый парламент, составленный из защитников политики изоляционизма – политики, неприемлемой для

рыночных отношений. Ведь как Сойм БНФ мотивировал свою идею о подготовке отставки того же правительства? Дескать, это правительство не в состоянии создать национальную гвардию, собственную таможенную службу, ввести национальную валюту. Здесь просматривается больше заботы об атрибутике суверенитета республики, чем о неотложных нуждах экономики, а значит, и общества”. Фактычна, ў тых умовах гэта быў выступ супраць найважнейшых элемэнтаў дзяржавы – нацыянальнай валюты, войска, а ў клопаце аб сувэрэнітэце бачылася крамола

Арамава наракала, што „когда белорусский парламент принимал известное решение о принятии статуса государственного белорусскому языку или когда Декларация о государственном суверенитете получила статус закона (насамрэч – статус канстытуцыйнага закона – С.Н.), мнением общественности не было-то интересовалось”.

„Какой референдум необходим сегодня” задавалася яна пытаньнем, і адказвала: рэфэрэндум аб дзяржаўнасці беларускай і расейскай мовай: „Уверена, статус государственного языка должны получить оба общеупотребляемых в республике языка – белорусский, и русский. В противном случае гражданского согласия нам не достичь” (Такім чынам, ужо ў 1992 годзе прамаскоўская лебэралы выступілі за ліквідацыю статусу беларускай мовы як адзінай дзяржаўнай мовы. Пазней Арамава адкрыта стварыла ў Беларусі філію расейскай партыі).

Супраць рэфэрэндуму выступаў і Старшыня ВС Станіслаў Шушкевіч, які распусціў вясеннюю сесію Вярхоўнага Савета і аж да восені цягнуў з прызначэннем сесіі, якая павінна была абвясціць рэфэрэндум. (Рашэнне ЦВК аб правядзенні рэфэрэндума адбылося ў красавіку). За гэты час антыбеларускія сілы падрыхтаваліся і організаваліся пры дапамозе Масквы.

Нарэшце, у каstryчніку 1992 г. ВС прыступіў да разгляду пытання аб рэфэрэндуме.

Старшыня Цэнтральнай камісіі па выбарах і рэфэрэндумах Аляксандар Арамавіч сказаў: „Цэнтральная камісія праверыла кожны ліст, а на толькі тыва 2 тысячи 372 лісты, якія былі перададзеныя на графалягічную экспертызу. У выніку было выяўлена, што з агульнай колькасцю 442

тысячаў 61 подпіс – 51 тысяча 363 подпісы былі прызнаныя Цэнтральнай камісіяй як аформленыя з рознымі адступленнямі. Зь яўнымі парушэннямі патрабаваныя закону аб рэфэрэндуме была аформленая колькасць падпісных лістоў і подпісаў, якая складае менш за адну адсотку ад агульнай колькасці сабраных подпісаў. Зыходзячы з патрабаваныяў і духу Закону аб рэфэрэндуме, камісія вынесла папярэдніе заключэнніе, якое, паважаныя дэпутаты, вам трэба разгледзіць. Мы добра сумленна выканалі свой абавязак, які вынікае з патрабаваныяў закона, і як бы там не было, у нас сумленне застаецца чыстым перад вамі, паважаныя народныя дэпутаты. А рашэнне – за вами”.

Прымасьць станоўчае рашэнне аб прызначэнні даты большасць дэпутатаў не жадалі. Старшыня парламэнтскай камісіі па заканадаўстве Дзмітрый Булахай „абгрунтаваў” немэтазгоднасць такога рэфэрэндуму.

Супраць рэфэрэндуму выступілі, сярод іншых, дэпутаты Аляксандар Лукашэнка і Васіль Лявонаў, які параўнай распад СССР з наступствамі Чарнобыля.

За датэрміновыя выбары прагаласавалі толькі 35 дэпутатаў (фактычна, Апазыцыя БНФ), супраць – 213. Аказалася, што акрамя дэпутатаў БНФ, ніхто ня здолыны быў разьвітаца з гэтым камуністычным парламентам. Такі быў палітычны ўзоровень рэшты дэпутатаў.

Праз сем гадоў, у ліпені 1999-га, Зянон Пазняк для радыё „Свабода” наступным чынам пракамэнтаваў тыя падзеі: „Вялікую ролю мог бы адыграть у гэтай ситуацыі Станіслаў Шушкевіч. Але ён ад самага пачатку не ўспрымаў ідэю рэфэрэндуму, пастаянна крытыкаваў фармулёўкі, крытыкаваў саму ідэю, і дзейнічаў заадно з Кебічам, з камуністычнай большасцю. І разам з імі ён знойшоў Булахава, які выканаў гэтую ролю „чорнага маўра”. Станіслав Станіслававіч вясной 1992-га мог стаць на пазыцыі законнасці, на пазыцыі Канстытуцыі, ён меў вялікую падтрымку ў грамадзтве, больш за 50 адсоткаў, і безумоўна, ягоная пазыцыя адыграла б вялікую ролю. Тым больш, што яна была б законная. І ўсё, што было зроблена намі ў справе рэфэрэндуму – было таксама законна. Ён гэтага не зрабіў. Ён пайшоў на змову з намэнклятурай..

I самае дрэннае, што ён зрабіў – ён расpusыць сесію Вярхоўнага Савету ў траўні 1992 году, і паўгода не збіраўся Вярхоўны Савет. Быў страчаны час, была страчана псыхалагічная сітуацыя. Што да рашэння аб непрыйзначэнні рэфэрэндуму, дык, безумоўна, гэта быў найвялікшы ўдар па ўсёй беларускай Апазыцыі, і ўвогуле па беларускаму Адраджэнню. Гэты ўдар можна параўнаны з тым, калі б у Польшчы, скажам, у свой час не адбыўся „круглы стол”. Калі б адбыўся рэфэрэндум – адбыліся бы выбары, прыйшлі б новыя людзі, началіся б рэформы, была б новая Беларусь. Гэта быў адзіны шанец. Усе такія падзеі адбыліся ў былых краінах СССР ў 1991 годзе адразу, як праваліўся маскоўскі путч. Гэта быў час, калі людзі жылі чаканнем пераменаў, чаканнем разбурэння старой савецкай машыны. Як толькі гэты час мінуў, пачаўся час арганізацыі, час стварэння. І мы, беларусы, ужо страдалі той час разбурэння старой савецкай машыны, мы ўжо былі ў 1992 годзе. Фактычна, мы ўскоквалі ў апошні вагон. І вось гэты апошні вагон, дзякуючы старанням і камуністычнай большасці, і Станіслава Шушкевіча, і Кебіча – адчалі”.

Такім чынам, воля 442 тысячаў грамадзян была прайгнараваная; адмаўляючы ў рэфэрэндуме, Вярхоўны Савет прыняў нелегітимнае рашэнне і, фактычна, паставіў сябе па-за законам. З гэтага моманту – з 29 кастрычніка 1992 году – працейскія сілы і ў парламэнце, і ў структурах выкананічай улады адкінулі прыгожыя фразы і адкрыта пайстали на шляху ліквідацыі беларускай дзяржаўнасці.

У палітычным жыцці краіны ўзынікла і яшчэ адна адметнасць: з лета 1992 году пачалі стварацца альбо ўзмацняцца партыі, якія абавяшчалі сябе альтэрнатывай Народнаму фронту. Была ўтвораная Партыя народнай згоды – з ініцыятывы былой і дзейнай прамысловай намэнклятуры, якую ўзначаліў Генадзь Карпенка.

Зянон Пазняк меў звесткі, што бальшыня партыяў была створана альбо інфільтравана КДБ для аслаблення Народнага фронту. Аналягічнага меркаваныя прытырмліваўся і Васіль Быкаў, які да таго ж ставіў пад сумнёў іхны дэмакратызм: „У Беларусі ёсьць некалькі дэмакратычных партыяў – ва ўсялякім разе, намінальна дэмакратычных.

Я асабіста сумняюся ў дэмакратызме некаторых з іх. Магу і памыліца, але пакуль яны нешта не съяшаюцца выявіць сваёй дэмакратычнасці на справе. Што ж да Беларускага Народнага Фронту, гатовы гарантаваць, што гэта сапраўды дэмакратычная арганізацыя". Гэтыя слова Быкаў сказаў у інтэрв’ю „Свабодзе” ў пачатку 1996 году; а ў 1992-м некаторыя дэмпартыі раптам (ци на раптам?) зрабілі заявы, дыямэтральна супрацьлеглыя стратэгічным прынцыпам БНФ.

Захаванье парлямэнцкай рэспублікі было адным з галоўных патрабаваньняў Апазыцыі БНФ, і да нейкага часу нам удавалася ўтрымліваць членай Канстытуцыйнай камісіі ад уключэння „прэзыдэнцкіх” раздзелаў у праект Канстытуцыі. Сытуацыя карэнным чынам зьмянілася, калі супраць парлямэнцкай рэспублікі выступілі нашыя „саюзнікі” па дэмакратычным лягеры.

8 чэрвеня 1992 году ў менскай газэце „Добры вечар” дэпутат сталічнага гарсавета, намеснік Старшыні Аб'яднанай дэмакратычнай партыі (потым улілася ў АГП) Міхась Пліска заяўіў пра неабходнасць увядзення ў Беларусі прэзыдэнцтва; у якасці аргументаў супраць парлямэнцкай рэспублікі прыводзілі прыклады краінаў, дзе перамогу атрымалі нацыянальныя дэмакраты. М. Пліска канстатаваў: „Былых прадстаўнікоў ад парт- і дзяржнамэнклатуры, нацыянальных дэмакратоў, як, зрешты, і дэмакратоў-дзяржаўнікаў, родніць адных з другімі абсалютызатыя ўлады парляманта”. Міне колькі гадоў – і прыклад Летувы, Латвіі і Эстоніі будзе, наадварот, менскімі лібераламі прыводзіцца як станоўчы, у немалой ступені дзякуючы таму, што пачатковы пэрыяд дзяржаўнага станаўлення і пачатку рынковых рэформаў супаў менавіта зь вяршиствам парлямэнту, дзе захоўваўся баланс інтэрэсаў.

Што да „балансу інтэрэсаў” у нашай Канстытуцыйнай камісіі, дык гэтым і падобнымі выступамі ён быў парушаны. „Кебічысты” адчулі, што сярод дэмакратоў ужо німа адзінства (за прэзыдэнцтва) пачалі выступаць Карпенка, Ганчар і іншыя, пабачыўшы ў гэтай пасадзе магчымасць уласнай самарэалізацыі) і фарсіравалі ўвядзенне прэзыдэнцкіх раздзелаў – пры згодзе старшыні Канстытуцыйнай камісіі Станіслава Шушкевіча.

Дарэчы, артыкул М. Пліскі называўся „Прэзыдэнцкая рэспубліка як сродак падзелу выкананічай і заканадаўчай улады”. Міжволі прыгадваецца, што добрымі жаданнямі брукаваная дарога ў пекла.

ДВА ФОРУМЫ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ТРЫЮМФУ

У 1993 годзе адбыліся падзеі, якія – пасля аднаўлення незалежнасці – можна лічыць самымі знакавымі ў апошнім Адраджэнні – але на гэты ж год прыпадае і найбольш brutalныя (да пэрыяду прэзыдэнцтва) наступ праціўнікаў нацыянальнай ідэі.

У сакавіку 1993 году адзначаліся 75-я ўгодкі ўтварэння Беларускай Народнай Рэспублікі. Урачыстае паседжанье прайшло ў будынку філармоніі з узделам Старшыні Вярхоўнага Савета Станіслава Шушкевіча і Старшыні Рады БНР Язэпа Сажыча. Урачыстасці па-за межамі сталіцы былі значна больш сціплымі. Але вось у Беластоку, дзе ў тых дні мне давялося прадстаўляць БНФ, на сівяткаваньне прыехаў і нават выступіў з прамовай амбасадар Беларусі ў Польшчы У. Сянко. Сёння немагчыма ўяўіць, каб на сівяткаваньні 25 сакавіка прысутнічаў хаця б самы нізкапастаўлены чыноўнік райвыканкаму – калі не лічыць высокапастаўленых супрацоўнікаў міліцыі і спэцслужбаў падчас разгону маніфэстациі. Дый беларускія дыпляматы не наведваюць урачыстасці, якія ў гонар БНР штогод ладзяцца ва ўсіх буйных асяродках беларускай дыяспары – у Празе, Лёндане, Антверпене, Нью-Ёрку, Кліўлендзе, Таронта, Сіднэі, Мельбурне ды іншых месцах.

У опэрным тэатры на працягу трох дзён, з 8 да 10 ліпеня адбываўся Першы зьезд беларусаў сьвету. Варта нагадаць, што да пабудовы „Палаца Рэспублікі” менавіта ў опэрным тэатры адбываліся найбольш важныя ўрачыстасці, прычым далёка не штогод (на памяць прыходзіць ўручэнне Л. Брэжневым залатой зоркі гораду-героя Менску ў 1978 годзе). Нацыянальным сілам удалося прадухіліць задуму, якую выношвалі ў Саўміне

– каб Рада БНР склала свае паўнамоцтвы і перадала іх ураду Кебіча (аналогічны крок зрабіла Ўкраінская Народная Рада). Менская дыпліматыя актыўна „апрацоўвала” сябrou Рады, аднак, да гонару кіраўніцтва, і найперш тагачаснага Старшыні Рады БНР Язэпа Сажыча – свае паўнамоцтвы яна ня склала. У прэзыдыуме зъезду былі С. Шушкевіч, віцэ-прем'ер М. Дзямчук, міністры П. Краучанка, А. Бутэвіч і іншыя высокапастаўленыя дзеячы. Зъезд віталі Васіль Быкаў і Зянон Пазняк. Большасць замежных удзельнікаў упершыню прыехала ў Беларусь пасыля дзесяцігодзьдзя ўжыцця на чужыне – яшчэ зусім нядаўна іх называлі абрэзлівымі словамі (праз тры-чатыры гады гэтая лексіка вернецца).

Зрэшты, ужо праз некалькі тыдняў пасыля зъезду сама гэтае мерапрыемства і ягоныя удзельнікі былі раскрытыкаваныя. Іван Антановіч (былы загадчык аддзелу культуры ЦК КПБ і будучы міністар замежных спраў пры Лукашэнку) у „Звяздзе” (7 верасня 1993 г.) выказаў незадавальненне, што ў сваёй прамове на зъездзе С. Шушкевіч „бярэ на сабе цяжкі грэх, калі проціпастаўляе камуністычную ідэю праблемам і задачам нацыянальнага адраджэння. Мы ня можам згадзіцца, што калі-небудзь на Беларусі камуністычна ідэя супрацьсталяла нацыянальнай”. Насамрэч, усе сем дзесяцігодзьдзя панаваныя камуністычнай улады гэтая зынішчала галоўную нацыянальную ідэю – ідэю беларускай Незалежнасці. Зынішчала і яе носьбітаў – у Куррапатах ды іншых месцах. Свой артыкул Іван Антановіч падпісаў навуковымі тытуламі – „доктар філязофскіх навук, прафэсар”, не пазначыўшы, што зьяўляецца адным з галоўных ідеалігічных дараццаў прэм'ера Кебіча. Зрэшты, пра пазыцыю Кебіча ў 1993 годзе – крыху пазней, а пакуль адзначым яшчэ некалькі станоўчых прыкладаў беларускага Адраджэння.

У 1993 годзе ў дзяржаўных выдавецтвах пачалі выдавацца раней забароненыя творы рэпрэсаваных аўтараў і пісьменнікаў-эмігрантаў. Працягваў друкавацца збор твораў Васіля Быкава, выходзілі кнігі Рыгора Барадуліна, Уладзімера Арлова. У выдавецтве „Беларусь” у перакладзе з польскай пабачыла съвет дасылаваныне Юрыя Туранка „Беларусь пад німецкай акупаций”

Vasili Bykau i Zenon Pasznyak. 1993 г.

(Архіў С. Навумчака)

– упершыню масавы чытак мог пазнаёміца зь невядомымі, забароненымі старонкамі нядайней гісторыи.

Зрэшты, беларускае кнігадрукаванье разъвівалася не дзякуючы дзяржаўным органам, а, хутчэй, насуперак ім. Да прыкладу, 4-ы том збору твораў В. Быкава быў здадзены ў набор 15 траўня 1992 году, а падпісаны ў набор толькі праз пятнаццаць (!) месяцаў – 10 жніўня 1993 году. Зборнік Уладзімера Арлова „Пяць мужчын у лесьнічоўцы” здадзены ў набор 3 красавіка 1993 году, а падпісаны ў набор 14 лютага 1994-га. Гэта можна было б патлумачыць тагачасным дэфіцітам паперы – але ў той самы час зь менскіх друкарняў ледзь не мільённымі накладамі выходзілі сотні і тысячи найменняй расейскамоўнай „жоўтай” прадукцыі. Пазней нават у афіцыйным друку звязвіліся съведчаныні, што бізнесоўцы плацілі грошы кіраўнікам выдавецтваў асабіста, што, аднак, можа зьяўляцца толькі частковым тлумачэннем. Гэта была праўда агульнай, дзяржаўной тэндэнцыі – кіраўнікі друкарняў разумелі, што выкананчая улада, ад якой яны залежалі, у развівіцца беларускай культуры і кнігадруку не зацікаўленая.

ШУШКЕВІЧ ШУКАЕ ЗГОДЫ

Пасыль забароны ў кастрычніку 1992 году рэфэрэндуму аб датэрміновых выбарах пракамуністычныя, альтыбеларускія сілы ўзмацнілі наступ і на нацыянальны рух, і на кіраўніка парляманту Станіслава Шушкевіча.

Суб'ектыўна, Шушкевіч працягваў заставацца незалежнікам (у чым я перакананы). Лічыў і лічу Станіслава Станіслававіча маральным, сумленным чалавекам; займаючы найвышэйшую ў краіне пасаду, ён паказваў прыклад асабістай сыціласці (і тым самым выклікаў нянавісьць у намэнклатуры). Сын рэпрэсаванага пісменніка, ён меў демакратычны съвестапогляд, быў высокадукаваным – напрэем, упершыню гэтых якасці сышліся ў асобе, якая займала найвышэйшую ў Беларусі пасаду (я пішу ў мінулым часе, бо ацняваю ягонія якасці на пасадзе старшыні ВС, у гісторычным ўжо кантэксьце).

Вялікім мінусам Шушкевіча была ягоная непасъядоўнасць і нейкае наіўнае жаданыне знайсці паразуменіне з тымі, хто мовы кампрамісаў не разумее ў прынцыпе. У выніку кампрамісы абарочваліся здачай вельмі істотных пазыцыяў. Ён увесь час шукаў „згоды” паміж Апазыцыяй БНФ і парляманцкай пракамуністычнай большасцю, і вынік гэтых пошукаў быў заўсёды не на нашу карысць (часам пішуць – „Шушкевіч лавіраваў”; насамрэч з восені 1992 году ніякіх палітычных „рэвэрсансаў” у бок БНФ сіпікер ужо не рабіў).

У адрозненіне ад Шушкевіча, Кебіч быў чалавекам пасъядоўным. На мяжы 1989–90 гадоў ён выгадна вылучаўся зь ліку найвышэйшай гаспадарчай партыйнай намэнклатуры сваім энэргічнасцю; неўзабаве пасыль таго, як увесну 1990-га ён заняў пасаду Старшыні Саўміну, Васіль Быкаў у артыкуле ў маскоўскай „Літературнай газете” назваў яго прэм’ерам, зь якім звязаны спадзяўніны. Асабіста на мяне першая асабістая гутарка з Кебічам (я прыйшоў прасіць трубы для камунальных службаў мaeй выбарчай акругі) таксама зрабіла станоўчае ўражаныне.

Намэнклатурае пакаленіне Кебіча асабіста я вызначаю як „дзяцей вайны” – іх дзяцінства

альбо раныя юнацтва прыпала на гады нястачаў, калі вельмі шмат значылі чалавечыя якасці, што часта толькі і былі адзінай надзеяй на выратаваныне ад самага звычайнага голаду. Прычым гэта быў час усенароднага гора (у пазнейшыя часы нястачы дзіцяці малі быць вынікам нейкіх сямейных прычынаў альбо п’янства бацькоў, і на фоне адноснай дагледжанасці раўнапеткай гэта могло спарядзіць звыродлівія комплексы). Да таго ж, гэтае пакаленіне ў большасці вучылася ў беларускіх школах. Ва ўсялякім разе, не магу дапусціць думкі, каб Кебіч аддаў каманду на брутальныя дзеяньні кшталту збіцця дэпутатаў, альбо пасъядоўна і мэтанакіравана, крок за крокам, вынішчаў бы беларускія асяродкі, што рабілі прадстаўнікі наступнага пакалення – презыдэнт Лукашэнка і кіраўнікі ягонай адміністрацыі Сініцын, Летыпаў, ды Шэйман. Усё ж для Кебіча існавала нейкая мяжа.

Канешне, кожны чалавек, як кажуць, – „сам стваральнік свайго лёсу”, у тым ліку і палітычнага, і асабіста нясе за яго адказнасць. У трансфармациі іміджу Кебіча – ад „прэм’ера спадзяванняў” да ўвасаблення альтыдэмакратычных слаў – найперш вінаваты сам Вячаслав Францавіч. Аднак адбылося гэта не ў апошнюю чаргу дзякуючы некаторым асабам зь ягонага найбліжэйшага атачэння, якія свае пасады выкарыстоўвалі выключна ў інтарэсах уласнага матэрыяльнага дабрабыту. Гуляючы на некаторых чалавечых слабасцях, у гэтае „найбліжэйшае кола” ўвайшлі і тыя, для каго галоўным быў інтарэс Масквы.

Да 1993 году пазыцыя Кебіча (ва ўсялякім разе, палітычна пазыцыя ягонага ўраду) канчаткова сфармавалася і палягала ў жаданыні ўтрымаць уладу праз падтрымку (найперш эканамічную) Масквы. Гэтыя спадзяваныні на расейскія нафту, газ ды пазыкі Крэмль і Лубянка выкарыстоўвалі, каб як мацней прывязаць да сябе Беларусь. Чым больш слабой эканамічна была Беларусь – тым больш шанцяў на посьпех мела такая стратэгія. Беларускі Народны Фронт успрымаўся імі (і абсалютна справядліва) як галоўная сіла, якая перашкаджала такой палітыцы.

У сярэдзіне студзеня 1993 году адбылося сумеснае паседжаныне Прэзыдыуму Вярохойнага Савета і прэзыдыуму Савета Міністраў, зь яко-

га, у парушэнне закону, выставилі „звычайных” дэпутатоў. Паседжаньне вялі С. Шушкевіч і С. Кебіч. Было вырашана, як пазней прайнфармаву Шушкевіч, „пайсыці па шляху пераважна дзяржаўнай уласнасці на зямлю”. 18 студзеня С. Шушкевіч правёў кансультацыйную сутрочку з прадстаўнікамі парляманскіх фракцыяў. Сыпікер выказаў незадавальненне тым, што сесія ВС ідзе „марудна”. На нарадзе я дыскутаваў з каардынаторам групы „Беларусь” Г. Казловым, які прапанаваў скасаваць „Рознае” (штодня перад пачаткам паседжаньняў на працягу паўгадзіны дэпутаты маглі выступіць на самыя розныя тэмы, зрабіць запыты і г.д. Мы актыўна выкарыстоўвалі „Рознае”, паколькі яно передавалася ў радыё і тэлевізійны ў поўным запісе, без купюраў). У выніку С. Шушкевіч прыняў пропанову скасаваць „Рознае” (што, аднак, не было зроблена – нават „большасць” парляманскай „большасці” не пагадзілася на гэта, бо губляла магчымасць „свяціцца” перад уласнымі выбарцамі).

З лютага большасць дэпутатаў ВС галасуе за скасаваньне Пастановы аб прыпыненні дзейнасці КПБ-КПСС – пры пракэдурных парушэннях з боку Шушкевіча (адключаў мікрофоны ў дэпутатаў Апазыцыі).

У ВАЙСКОВУЮ АРБІТУ РАСЕІ

З вясны 1992 году набірае абароты кампанія па ўцягванні Беларусі ў Дамову аб калектыўнай бяспечы СНД (ДКБ). Вайсковым міністэрствам краінаў СНД у блёку адводзіцца дэкаратыўная роля; стратэгію выпрацоўвае расейскі Генштаб. У Вярхоўным Савеце кампанію ўзначальваюць старшыня парляманскай камісіі па справах бяспекі М. Грыб, а таксама намеснікі начальніка Ўпраўлення грамадзкай бяспекі і абароны Саўміну Генадзь Казлоў і Валер Паўлаў. Уласна, патрабаваные аб далучэнні краіны да ДКБ робіцца лейтматывам дзейнасці парляманскай большасці на працягу ўсяго 1993 году.

19 сакавіка Апазыцыя БНФ выступае з Заяўлем „Аб дачыненнях у войску”, у якой выказваецца супраць далучэння да ДКБ і ваенна гаю.

Расей. У пачатку красавіка кіраўнікі грамадзкіх арганізацый і вядомыя дзеячы (у тым ліку В. Быкаў, Р. Барадулін, С. Законінкаў, У. Арлоў, Р. Гарэцкі, А. Дудараў, М. Купава, А. Мальдзіс, Г. Сурмач) выступілі са Зваротам „Беларускі народ на можа плаціць за нафту крывёто сваіх сыноў”.

8 красавіка Зянон Пазняк звяртаецца да жаночын Беларусі з заклікам падаць голас пратэсту супраць ваенна гаю і скасавання нэутралітэту. „Ня верце ні гэтаму ўраду, ні гэтаму Вярхоўнаму Савету. Яны створаныя з камуністычнай намэнклатуры яшчэ пры савецкім таталітарным рэжыме...”.

Падчас аблеркавання вайсковага пытання на 11-ай нечарговай сесіі ВС Станіслаў Шушкевіч фактычна блікуе дзеяньні Апазыцыі БНФ. „Гэтым разам выбар быў паставлены вельмі сур’ёзна. Адмова ад нэутралітэту і бязвядзернасці Беларусі, ваенны саюз з Расеяй і азіяцкімі краінамі – гэта ня толькі пэрспэктыва страты незалежнасці, гэта крах мірнай незалежнай палітыкі, страты прэстыжу і пазыцыі ў сусвете. Гэта пагроза жыццю грамадзянства Беларусі... Намэнклatura паставіла сыпікера (ці, як яны вымаўляюць, „скіпера”) перад выбарам, намякаючы адначасна пра магчымасць яго адстайкі. Прыём заўсёды спрацоўваў бездакорна. Ад „скіпера” патрабавалася ня даць нармальная працаўца Апазыцыі БНФ – адзінай сіле ў Вярхоўным Савеце, якая можа сапсаваць гульню большасці. Кіраўнік сесіі заўсёды стараўся. Груба парушаліся законы, рэгламант, адключаўся мікрофоны, не давала ся слова, галасаваннем большасці спынялася дыскусія. Ужываліся нават адкрытыя падтасоўкі галасавання... Дэпутатаў Апазыцыі пад гіканьне і выкрыкі, ёрніцтва Старшыні, разылічаныя на ўхваленне камуністычнай большасці, фактычна пазбаўлялі на сесіі дэпутацкіх правоў”, – пісаў у „Навінах БНФ” (спэцыял, красавік 1993 г.) Мар’ян Ванькевіч (псусданім З. Пазнякі).

Шушкевіч рабіўся закладнікам уласнай непасильядоўнасці.

Вынік: большасцю галасоў Вярхоўны Савет прымае рашэнне даручыць С. Шушкевічу падпісаць ад імя Беларусі Дамову аб калектыўнай бяспечы СНД (сярод 188 дэпутатаў, якія прагаласавалі за гэта – А. Лукашэнка).

(Каленчук З. Пазырька)

Падпісаньне „Антыкрайснага Пагаднення” 14 сакавіка 1992 г. Менск, Дом літарата. У цэнтры З. Пазырька і С. Шушкевіч

Шушкевіч заяўляе: „Я павінен выконваць ра шынне Вярхоўнага Савета, хоць я ня згодны”, – і адначасна выступае з прапановай рэфэрэндуму аб захаваныні вайсковага юзутралітэту. 27 красавіка ўдзельнікі Кансультатыйнай нарады патрыятычна-дэмакратычных сілаў Беларусі падтрымліваюць ініцыятыву С. Шушкевіча. Аднак прапанова ня мела заканадаўчага разьвіцця.

Яшчэ ў 1992 годзе афіцэры не былі прыведзены да прысягі на вернасць Беларусі. (!) Шмат хто зь іх заяўляў, што „присягаю СССР” і „пераприсягаю” не звіраеца. Каму служыць – справа кожнага; аднак у іншай краіне пасъля такіх заяўяў афіцэр быў бы звольнены на працягу 24 гадзін. У Беларусі ж неабходнасць прыняцця прысягі ўсё яшчэ дэбатавалася, а зваліялі афіцэрару зусім за іншае.

Рукамі міністра абароны Казлоўскага ўрад распачынае зваліненне з войска афіцэрару – актыўністу Беларускага згуртавання вайскоўцаў, якія ўзліся „ў цяжкіх умовах нярэдка непрыхільнай да беларушчыны атмасфэры ў сучасным войску

прапагандаваць уласным прыкладам беларускі дзяржаўны патрыятызм, вяртаць у войска беларускую мову і традыцыі, тым самым пераадольваючы адчужэньне паміж навастворанай беларускай арміяй і беларускім народам”.

Апошняя цытата – са Звароту да грамадзян Беларусі ў абарону актыўістаў БЗВ і яго кірауніка М. Статкевіча, які падпісал больш як восемдзясят палітычных і грамадzkіх дзеячоў – у тым ліку В. Быкаў (ягоны подпіс стаіць першым), Б. Сачанка, А. Пісмянкоў, Г. Сагановіч, М. Чарняўскі, У. Кулажанка, Т. Мархель. Пад зваротам подпісаліся 55 дэпутатаў Вярхоўнага Савета, у тым ліку Апазыцыя БНФ у поўным складзе.

У красавіку 1993 года Апазыцыя БНФ канстатуе, што „Савет Міністраў, якому цяпер падпірадкоўваючца Узброенны Сілы, да гэтай пары не прыступіў да выканання дадзенага яму да 1 сакавіка г.г. Вярхоўным Саветам даручэньня пачаць рэалізацыю зацверджданай на 10 сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі „Ваенны дактрины Рэспублікі Беларусь”. Мы прапанавалі перападпірадкаваць

(Калекія З. Павлыка)

Дэлегаты III З'езду БНФ Адраджэнъне. Менск, Тэатр імя Янкі Купалы 29 – 30 траўня 1993 г.

Узброеныя Сілы парламанту, але нашая пропанава не была прынятая. Расейскі Генштаб праз сваіх прыхільнікаў ў Савеце Міністраў ўцягваў Беларусь у арбіту расейскіх вайсковых інтарэсаў.

„НАС ПАВІННА НАХНЯЦЬ СЬВЯТАСЬЦЬ НАШАЕ МЭТЫ!”

Праймпэрскія сілы актыўна ідуць у наступ: дэпутаты-вэтэраны ініцыююць дыскусію аб скасаваньні Бел-Чырвона-Белага Сцягя і гэрба „Пагоня” ў якасці дзяржаўных сымвалія і пераносе сьвяткавання Дня сувэрэнітetu з 27 ліпеня на іншы дзень (ужо тады ў апошнія прапанове праглядалася мэта – зьнішчыць прызнаныне дзяржаўным съвятам юрыдычнае прыніццё Экляраціі аб сувэрэнітэце, а фактычна – незалежнасці ад Масквы; бо 3 ліпеня – гэта дзень вызвалення Менску ад нямецкай акупацыі і вітаньня старой – савецкай, з ідэй сувэрэнітetu ён ніяк не звязаны).

У чэрвені 1993-га Савет Міністраў спрабуе юрыдычна перападпарадкаваць сабе КДБ (паводле Закону, КДБ падпарадкоўваецца Вярхоўнаму Савету; насамрэч інфармацыю з КДБ маюць толькі С. Шушкевіч, М. Грыб і яшчэ, магчыма, два-тры дэпутаты. Фактычна, КДБ знаходзіцца ў падпарадкаванні Саўміну).

29–30 чэрвеня дэлегацыя на чале з Кебічам наведвае Москву і дамаўляеца з расейскім прэм’ерам Чарнамырдзіным аб умовах, на якіх у Беларусі будзе ўведзены расейскі рубель у якасці “адзінага законнага плацежнага сродку”. З гэтага моманту ідэя ўвядзення расейскага рубля робіцца галоўнай прапагандысцкай тэмай В. Кебіча; пазней яе будзе выкарыстоўваць і А. Лукашэнка.

„Нацыя і воля – вось вечныя проблемы і калізія, ці можа што быць важнейшым за іх? Ворагі – так, ворагаў у нас заўсёды хапала, не паменела іх і зараз... Усё нацыянальна беларускае для іх – варожае, а ўсё агіднае, варожае для нацыі – іхняе... – казаў Васіль Быкаў падчас адкрыцця 3-га з'езду БНФ, які адбыўся ў апошнія дні траў-

ня. – І калі нам кажуць: трэба болей цярпімасыці, памяркоўнасці, трэба менш радыкалізму і рыгарызму, бо важней за ўсё паступовасыць, нацыянальная згода – мы ведаєм: гэта гавораць яны ці іхнія адвакаты, нават тады, калі гавораць па-беларуску. Уесь наш гісторычны вопыт пярэчыць супраць іх д'ябальскай лёгікі... Так, цяпер можна з упэўненасцю сказаць, што менавіта БНФ напрыканцы XX стагодзьдзя абудзіў нацыю, даў ёй надзею... І калі не перамог канчаткова, дык у тым адлюстравалася не заганнасць ягоных мэтадаў, а найбольш – грандыёзнасць задачы. Але БНФ і не ўяўляў яе меншай, тая задача сапраўды нечувана грандыёзная, і як цяпер відаць, па сіле хіба не аднаму пакаленню нацыянальна-съведамых беларусаў... Няўдач і перамог яшчэ будзе нямала. Але ў нас ёсьць гарант – найперш гэта незваротная хада гісторыі, прагрэсу і чалавечнасці. Нас павінна натхняць съвятасыць нашае мэты, зарука дасягнення якой – народная воля, выпрабаванае, узбагачанае вопытам кіраўніцтва БНФ. А таксама ягоны лідэр, які ў шматлікіх варунках барацьбы засвядчыў сваю надзвычайную вартасыць. Можна з упэўненасцю сказаць, што нацыі пащчасыціла на яе лідэра, якім зьяўляецца пасланы нам Богам Зянон Станіслававіч Пазняк”.

Зъезд БНФ абвясціў галоўнай мэтай сваіх праGRAMмы свабоднага чалавека ў адноўленай незалежнай Беларусі і пацвердзіў, што выступае за беларускую мову як адзінou дзяржаўную, прыроўных умовах разьвіцьця нацыянальных меншасцяў. Пры гэтым Зянонам Пазняком упершыню была вылучана тэза „парытэт” правоў чалавека і правоў дзяржавы (пад апошнім мелася на ўзвес ня тое, што завецца „машынай дзяржаўнага апарату”, а незалежная Беларусь). Нягледзачы на тое, што гэтая тэза была падтрымана Васілём Быкаўм, ліберальная „дэмакраты” ўчынілі енк з той прычыны, што БНФ, нібыта, хоча такім чынам прынізіць права чалавека, свабоду асобы, што супярэчыць прынцыпам так званага „адкрытага грамадзтва” і фундамэнту, на якім пабудаваная самая дэмакратычная краіна – ЗША. Міне восем гадоў, і пасля атакі мусульманскіх тэрарыстаў на Нью-Ёрк і Вашынгтон ідэя парытэту знойдзе ўласабленыне ў ЗША.

Васіль Быкаў выступае на Сойме БНФ. Справа З. Пазняк.

СПРОБА АДСТАЎКІ ШУШКЕВІЧА

У канцы чэрвеня парляманцкая большасць пачынае працэс адхілення ад улады Станіслава Шушкевіча. На сесіі Вярхоўнага Савета В. Ціхінія заяўляе пра неабходнасць адстаяўкі старшыні, Ціхінію падтрымліваюць А. Лукашэнка, Д. Булахаў, В. Ганчар, Г. Карпенка (на той час – кіраўнік Партыі народнай згоды, складзенай пераважна з прадстайнікоў прамысловай намэнклятуры).

„Атака” – гэта працяг помсты, імкненне ў апошні раз нашкодзіць, грымнуць дзъвірима перад сваімі канцом. Яны аджываюць, будучага німа, і тычицца тое як адкорылених у партыйных съвінтарніках парсюкоў, так і атлусыцелай на дзяржаўных раскрадзеных сродках новай буржуазіі – намэнклятуры, якая своечасова апынулася

менавіта там, дзе нешта прыватызуецца. І вось тут змыкаюца інтарэсы Івана Трусава і Генадзя Карпенкі, вось тут і сябруюць камуніст з „дэмакратам”. У захаваныні такога сэнсу і шукаюць апору „товарищи” з „господамі”, заклікаючы да „згоды” і „стабільнасці”, – пісала ў тыя дні менская газета „Добры вечар” (3 ліпеня 1993 г.).

Аднак былі і куды больш сур’ённыя прычыны, чым прыватныя інтарэсы асобных дэпутатаў ці нават інтарэсы асобных партыяў. Праймпэрскія сілы разумелі, што Шушкевіч, пры ўсёй ягонай непасъядоўнасці, застаецца перашкодай на шляху стварэння вайсковага саюза і, далей, поўнага вяртання Беларусі ў зону маскоўскага ўпльбу.

Паказальна, што сярод ініцыятараў адстаўкі Шушкевіча былі тыя самыя дэпутаты, што актыўна дамагаліся ўцягвання Беларусі ў зону калектыўнай бяспекі – палкоўнік Генадзь Казлоў

і Валер Паўлаў. А галоўным закідам Шушкевічу было тое, што ён не падпісае Дамову аб Калектыўнай бяспекі СНД.

Спрабуючы прадухліць адстаўку, Шушкевіч заявіў, што накіраваў лідэрам дзяржаваў СНД ліст, у якім паведаміў аб далучэнні Беларусі да Дамовы, і што гэта, на яго, Шушкевіча, думку, фактычна зьяўляецца актам падпісання. У адказ на гэта міністар замежных спраў П. Краўчанка заявіў, што такі ліст ня мае юрыдычнай сілы. Прадстаўнік парліаманцкай большасці (а таксама „незалежны” дэпутаты) абвінавацілі Шушкевіча ў падмане і вынеслі пытанье аб недаверы.

Словы Шушкевіча адносна далучэння да Дамовы аб калектыўнай бяспекі выклікалі ў нас абурэнне.

Тым ня менш, менавіта Апазыцыя БНФ выратавала Шушкевіча ад адстаўкі. (Вырашылі што Шушкевіча трэба яшчэ падтрымаць.)

Так, ужо на стады ўключэння пытання аб адстаўцы мы ў галасаваньні ня ўдзельнічалі. Для прынцыпца рашэння трэба было 174 галасы, „за” было 148, не хапіла 26. Зразумеўшы, што легітымнае рашэнне аб адстаўцы правесці ня ўда囊ца, апанэнты прапанавалі паставіць пытанье аб даверы праз галасаваньне бюлётэнямі ў кабінах – з тым разылікам, што калі большасць выкажацца за недаверу, Шушкевіч сам будзе вымушаны сысьці.

Дэпутаты БНФ адмовіліся ўдзельнічаць і ў гэтай працэдуры, не рэгістраваліся і ня браці бюлётэні. У выніку за недаверу прагаласавалі 166 дэпутатаў – не хапіла 8 галасоў.

Між іншым, гэта авбяргае пазнейшыя сцверджаныні Станіслава Станіслававіча, што нібыта Апазыцыя на чале з Пазняком жадала ягонай адстаўкі – калі б мы жадалі, дык узялі б бюлётэні.

Але такое меркаванье Шушкевіч выкажа толькі праз некалькі гадоў.

У тыя ж дні Шушкевіч даў інтэрвю карэспандэнтам БелАПАНу:

„Найбольш пасъядоўна і адкрыта адстойвала Вас у гэтай суітасці Апазыцыя БНФ. Ці перагледзіце Вы цяпер свае адносіны зь ёю?” – запытаўся карэспандэнт. Адказ: „Што тычыцца ацэнкі дзеянняў Апазыцыі ў апошнія дні... Я зразумеў,

што яна стала „глыбейшай”. Паглядзіце, наколькі ёфектыўна прымяняла яна яшчэ адну свою „зброю” – байкот. Адзначу, што па пытаньнях культуры, мовы і гісторычнай спадчыны я заўсёды быў з Апазыцыяй. Але па пытаньнях эканомікі трэба капаць глыбей, чым яна гэта робіць...” („Звязда”, 3 ліпеня 1993 г.). Станіслаў Станіслававіч зрабіў выгляд, нібыта і на ведае пра дзесяткі эканамічных заканадаўчых прапаноў, выплучаных Апазыцыяй і яе Ценявым Кабінэтам і адрынутых парламанцкай большасцю, часам не без уделу сыпікера...

У тыя дні ў Дроздах у рэзыдэнцыі амэрыканскага амбасадара Дэвіда Сўорца адбыўся прыём з нагоды Дня незалежнасці ЗША. Пасля прыёму там жа, у рэзыдэнцыі, мы сабраўся ў больш вузкім коле – С. Шушкевіч, З. Пазняк, І. Сярэдзіч, У. Заблоцкі – і падрабязна (трэба прызнацца, даволі эмасцыйна) абмеркавалі ситуацыю. Мырайлі Шушкевічу вызначыцы, перахапіц ініцыятыву і запатрабаваць адстайкі ўраду Кебіча – але Станіслаў Станіслававіч быў перакананы, што тактыка „згоды” яшчэ на вычарпала свайго патэнцыялу.

Праз два дні, выступаючы на 3-й усебеларускай палітычнай канфэрэнцыі, Зянон Пазняк наступным чынам ахарактарызаваў ситуацыю: „Фармальна знянцьцё С. Шушкевіча з пасады Старшыні Вярхоўнага Савета не ўжо ўтварыла ніякіх пляжкасцяў. Ён ня мае ніякай апоры. Ні Апазыцыя Народнага фронту, ні іншыя дэмакратычныя дэпутаты яго не падтрымліваюць за згодніцтва, бесхрыбетнасць і беспрынцыповае ўгодніцтва перад камуністычнай большасцю ў Вярхоўным Савете. С. Шушкевіч актыўна спрыяўляўся да тых чорных яе справаў, як антызаконная забарона рэфэрэндуму 29 кастрычніка 1992 г. і аднаўленне дзейнасці КПБ–КПСС на Беларусі. С. Шушкевіч моцна вінаваты перад дэмакратамі, якія паднялі яго зь невядомасці і зрабілі галоўной службовай асобай дзяржавы. Тым ня менш, Апазыцыя БНФ, ад якой залежаў лёс С. Шушкевіча на пасадзе Старшыні, і іншыя дэмакратычныя дэпутаты спакойна ацанілі гэту пэрманэнтную парадаксальную ситуацыю і вырашылі падтрымаць С. Шушкевіча байкотам рэгістрацыі і галасаванья, штучным стварэннем адсутнасці кворуму. Бо справа, як

бачым, зусім не ў яго асобе, як бы крэтычна да яе ні адносіца. Справа ў пагрозе незалежнасці Беларусі. Ва ўсялякім разе С. Шушкевіч – не намэнклatura, не крадзе і адстойва беларускую культуру... Зыхдзячы са здаровай лёткі, яму вартага было б зрабіць рашучыя вывады і каваць жалеза, пакуль „праціўнік” падаўлены паражэннем... На жаль, гэты чалавек наўрад ці здольны на рашучыя і асэнсаваныя дзеяньні. Найбольш верагодна, што застанецца балотнае „ўсё як было”, быццам нічога ня сталася. Пры такім дачыненні ў наступны раз захаваць статус-кво ў Вярхоўным Савете і не дапусціць безраз্যдзельнага панаўдання намэнклтурна-камуністычнай арды ня здолее ўжо і Апазыцыя...”.

Камэнтуючы наўдалу спробу адстайкі Шушкевіча, аналітыкі (напрыклад, Віталь Цыганкоў) адзначалі, што ў Шушкевіча ёсьць трох варыянты паводзінай: гучна падаць у адстайку і расставіць для грамадства крапкі над „і”, ліквідаваць дэмакратычную шырму кіраўніка дзяржавы пры недэмакратычным урадзе; далучыцца да Апазыцыі або зрабіць выгляд, што нічога ня здарылася. Апошні варыянт толькі замаруджваў бы ситуацыю. „Альбо памяняеца Шушкевіч, альбо (рана ці позна) памяняюць яго”, – пісаў Віталь Цыганкоў („Звязда”, 3 ліпеня 1993 г.).

На вялікі жаль, Шушкевіч абраў гэты трэці шлях.

ЭНЭРГЕТЫЧНАЯ ЗАЛЕЖНАСТЬ. ІДЭЯ БАЛТА-ЧАРНАМОРСКАГА КАЛЕКТАРА

У ліпені 1993 году адбылася праведзеная з ініцыятывы Зянона Пазняка і лідэра Народнага Руху Украіны Вячаслава Чарнавіла канфэрэнцыя „Шляхі выхаду з паліўна-энэргетычнага крызысу”, на якой амбяркоўвалася стварэнне Балта-Чарнамorskага нафтавага калектара. У канчатковым выглядзе калектар мусіў звязаць партыи Чорнага і Балтыйскага мораў, для Беларусі гэта азначала б выхад да альтэрнатyўных крыніцаў нафты і ліквідацыю поўнай паліўной залежнасці

ад Расеі. Былі падрыхтаваныя фінансавыя і тэхнічныя абгрунтаваны.

Развіваючы аргументацыю на карысцьці стварэння Балта-Чарнаморскай Садружнасці, З. Пазыняк заўважыў, што „пасыль распаду СССР нашыя краіны выпали са складзенай геапалітычнай прасторы паміж Усходам і Захадам. Вырваўшыся з імперскіх межаў, кожная з нашых краінай съяла-

краіна згубіць частку свайго сувэрэнітэту, вынікам гэтага будзе стварэнне тут расейскага стратэгічнага пляндарму”.

Апошняе, як вядома, і адбылося – а ў тый дні афіцыйная (і не толькі афіцыйная) прэса абсьмяяла як ідэю стварэння Садружнасці, так і нафтавага калектара. Значна пазней стала вядома, што спэцслужбы Расеі паставіліся да гэтага праекту вельмі сур’ёзна, паколькі ён супярэчыў таму, што Крэмль вызначае як „нацыянальныя інтарэсы Расеі” (а папросту – супярэчыў імперскай ідэі). Адказны за праект з украінскага боку, адзін з кіраўнікоў Народнага Руху Міхaila Байчышын бясьследна зынк неўзабаве пасыля Менскай канферэнцыі, разам з дакумэнтамі па калектары. Пашукі яго, у тым ліку на патрабаванні Чарнавіла, з удзелам украінскіх спэцслужбай, не далі выніку. І толькі ў канцы 2005 году ідэя Садружнасці пачала рэалізоўвацца на кіеўскай сустэречы кіраўнікоў усходнеўрапейскіх дзяржаваў.

Урад Кебіча, наадварот, усё мацней прывізваў Беларусь да расейскага прамысловага комплексу; проблемы з паставкай нафты, якія абвастрыліся ў канцы лета 1993 году, былі скарыстаныя афіцыйнай прапагандай для замацавання стэрэатыпу, што „Без России нам не прожить!”. Адсутнасць рынковых реформаў у спалучэнні з намэнклатурнай прыватызацыяй спрыялі паглыбленню эканамічнага крызысу, росту сацыяльнай напружанасці. Менавіта ў 1993 годзе колькасць памерлых пераўышла колькасць народжаных. Зь сярэдзіны 1993 году кіраўнікі буйных прадпрыемстваў, якія ўвайшлі ў так званы „Беларускі наявкова-вытворчы кангрэс” (Санчукоўскі, Устымчук і інш.) пры падтрымцы Савета Міністраў распачалі кампанію за „аднаўленне абарваных эканамічных сувязяў з Расеяй”.

Рабочы момант. З мікрофонам Віктар Алампіев. 1993 г.

(Калекцыя З. Пазыняка)

ецца як найхутчэй на Захад, імкнучыся вярнуцца ў Эўропу, прагнє знайсці новую стабільнасць у систэме новых узаемадносін. Але Захад існуе ў іншай систэме эканамічных каардынатаў. Нават такія краіны, як Польшча, Чехія, Славаччына, Вугоршчына пайшлі ўжо далёка наперад. Эканамічныя раўнапраўныя партнэрскія дачыненін зь імі з гэтай прычыны ўскладненыя. У той жа час, мы чуем за сыпнай цяжкі подых старой імперыі, якая ўсё яшчэ трymае нас за руکі, імкнучыся вярнуць. Мы апынуліся як бы паміж Усходам і Захадам. У гэтай ситуацыі найбольш плённым расэннем, на мой погляд, было б асэнсаванне агульнасці сваіх інтарэсаў, разуменне свайі ролі як стабілізуючай супрацьвагі паміж Усходам і Захадам. Пра гэта сведчыць уся наша (даречы, у значнай частцы агульная) гісторыя і рэальная ситуацыя ў нашым рэгіёне Эўропы. Калі мы не пачнем рабіць крокі насустрach адзін аднаму і аб'ядноўваць намаганыні – мы ўскладнім сваё становішча. Калі, напрыклад, у Беларусі з прычыны штучна створаных умоваў адбудзеца эканамічны абвал, і наша

МАНАПАЛІЗАЦЫЯ СМІ

Расейскі ўплыў адбываўся і праз сродкі масавай інфармацыі. На Беларусі працягвалі трансляцыю некалькіх расейскіх тэлеканалаў,

ствараючы парадаксальнас үспрыманьне на сельніцтвам рэчайнасцы. У Рассеі ва ўладзе фармальна знаходзіліся „дэмакраты” (набліжаныя да Ельцина Чубайс, Гайдар, Шахрай, Бурбуліс, пазыней прыйшоў Нямцоў), якія энэргічна праводзілі прыватызацыю на карысць, пераважна, „прызначаных” алігархай, ігнаруючы інтэрэсы шырокіх колаў насельніцтва Рассеі. Праз некалькі гадоў шмат хто з ініцыятараў і праваднікоў той прыватызацыі абнародаваў свае шматмільённыя назапашваныні (дарэчы, ужо ў 1992 годзе Пазняк выступіў супраць прыватызацыі „пачубайсуску”, прапанаваўшы цывілізаваны „ческі” варыянт). Шмат хто, працягваючы лічыць Москву „сталіцай нашай Радзімы” і үспрымаць Беларусь з Рассеяй адной дзяржавай, убачанае на маскоўскім ТВ үспрымаў як падзеі, датычныя і Беларусі. Таму тэзы „дэмакраты ва ўладзе” і „дэмакраты – раскрадальнікі” прымаліся насельніцтвам як канстататцыя факту.

Беларускае тэлебачаньне і радыё праводзіла збольшага антынацыянальную, антыбеларускую палітыку, падтрымліваючы ў людзей уражаньне, што дэмакратычныя рэформы, якія нібыта адбыліся ў Беларусі – прычына іх цяжкага эканамічнага становішча. У чэрвені 1992 году Вячаслав Кебіч заявіў, што „наступствы „перабудовы” роўныя вясенним” („Мінская праўда”, 16 чэрвеня 1992 г.), у 1993-м жа годзе падобныя заявы зрабіліся звычайнімі.

Яшчэ ў канцы 1991 году на даручэньне Апазыцыі мне давялося распрацаўваць канцепцыю інфармацыйнай палітыкі, у аснове якой было разьдзяржаўленыне СMI і стварэнне спрыяльных умоваў беларускамоўнай прэсе. Летам 1992-га, ужо як сакратар парламэнцкай Камісіі па СMI, я прапанаваў рэдактарам дзяржаўных выданняў адмовіца ад заснавальніцтва іх Саветам Міністраў і іншымі органамі, пайсыці на акцыянаваньне, аднак рэдактары палічылі за лепшае захаваць статус-кво.

Гэтая актыўнасць, а таксама некалькі маіх размовав з Кебічам адносна становішча ў СMI былі үспрынятыя прэм’ер-міністрам своеасабліва – ён падумаў, што я нечага дамагаюся асабіста для сябе. Мне прапанавалі заніць пасаду генэральнага дырэктара Белінфарму (так тады

называлася БелТА); у сытуацыі, калі астатнія СMI былі пад кіраўніцтвам адданых Кебічу асабаў і элемэнтарна блякавалі б інфармацыю, гэта пасада на мела ніякага істотнага значэння, і я адмовіўся (пазыней ва ўспамінах Аляксандар Фядута апісае, як увесну 1994 году Кебіч аддае ававязковы для выкананьня загад кіраўніку Белінфарму; безумоўна, пры такім стылі ўзаемаадносінаў прэм’ера са СMI я б і да вясны 1994-га не дапрацаўваў).

Дарэчы, гэта якраз была адна з дэзвюх пранавоў заніць дзяржаўную пасаду з боку Кебіча прадстаўнікам Апазыцыі БНФ. Дэпутат С. Слабчанка ўзначальваў Дзяржзнак, але на патрабаваныне Пазняка, у інтэрэсах забесьпчэння выпуску нацыянальнай валюты. Аднак ні кіраўнік Белінфарму, ні кіраўнік Дзяржзнаку не ўваходзілі ў склад ураду, так што нават гэта на можа лічыцца прапановамі „увайсці ва ўрад”. Прызначэнне ж дэпутата Апазыцыі БНФ Пятра Садоўскага амбасадарам у Нямеччыне налагу рабілася Прэзыдыюмам Вярхўнага Савета.

Да восені 1993 году працэс манапалізацыі СMI, супраць якога актыўна выступала Апазыцыя БНФ, быў завершаны – Кебіч кантраляваў значочную большасць штодзённых газэт і цалкам тэлебачаньне і радыё. У Савецце Міністраў былі створаныя Ўпраўленыне інфармацыі на чале з В. Драгаўцом і Аддзел друку, радыё і тэлебачаньня на чале з С. Павалевым – неканстытуцыйныя фармаваныні, якія, у абыход Міністэрства інфармацыі, кантралявалі дзяржаўныя СMI. Меркаваны парламэнцкай Камісіі ў пытаннях СMI (пасля сходу І. Кааратчэні на пасаду каардынатора СНД Камісіі фактычна кіраваў А. Вярцінскі), якая заяўляла аб антыдзяржаўнасці некаторых тэле- і радыёпераціў і недапушчальнасці манапалізацыі, цалкам ігнараваліся.

У жніўні Апазыцыя БНФ дапрацаўвала Канцепцыю інфармацыйнай палітыкі, якая прадугледжвала прыняццё дэмакратычнага Закону аб друку, дэмманапалізацыю СMI, спрашчэнне працэдуры рэгістрацыі, прыярытэтнае разъвіццё цалкам беларускамоўных СMI і інш. Гэтыя палажэнні былі пачверджаны ў Заяве Апазыцыі БНФ, дзе таксама прапаноўваліся і кадравыя змены. Нашыя прапановы былі абсъмянены (менавіта абсъмяня-

ныя, як раней ідэя Балта-Чарнаморскага калектара) у дзяржаўных выданьях.

Гэтая манапалізацыя прэсы захаваецца і падчас першых прэзыдэнцкіх выбараў, а пасля „канторыны пакет СМІ” пярайдзе ў руکі новаабранага прэзыдэнта.

Аднак Лукашэнка на гэтай пасадзе мог і не апінуцца.

БЫКАЎ СУПРАЦЬ ЛУКАШЕНКІ

Наша Заява аб сітуацыі ў СМІ была надрукаваная ў „Народнай газэце” 2 верасня 1993 г., а на дзень раней газета змясціла артыкул, які мог бы вызначыць гісторыю Беларусі, калі б некаторыя дэпутаты нібыта дэмакратычнай арыентацыі (В. Ганчар, Д. Булахаў, А. Лябедзька і інш.) кіраваліся інтарэсамі Беларусі, а ня уласнымі палітычнымі амбіцыямі.

Артыкул Васіля Быкава „Каб захаваць уладу, яны здоленныя аўтаднаца хоць з самім д'яблам” займаў больш як паўпаласы і быў рэакцыяй на інтэрвю дэпутата А. Лукашэнкі маскоўскай газэце „Правда”, у якім той заклікаў да аднаўлення СССР.

Ні да гэтага, ні пасля Быкаў не адгукнуўся асобным артыкулам на нейкую канкрэтную публікацыю – несумненна, у словах Лукашэнкі ён адчуў вялізную небясьпеку, пра якую палітычні неабходным папярэдзіць нацыю.

„Народы былога Савецкага Саюза мелі нядайна шчасльную магчымасць пазнаёміцца ў „Правде” з адметнымі сваімі незвычайнасцю матэрыялам, – пісаў Быкаў. – Маеца на ўзвесе інтэрвю з выразна малітоўнаю назвай „Да візантійскіх арганізацій!”, арганізаванае ўласнымі карэспандэнтамі гэтай газэты па Беларусі. Канешне, у свой час у гэтай газэце даводзілася чытаць і не такія матэрыялы (зрэшты, і ў пазнейшы таксама), але каб з гэтай ашаламляльнай адкрытасцю паставіцца да кволай незалежнасці краіны, дзе нарадзіўся і жывеш, дзе будуць жыць твае дзеці, – такое троба пашукаць у наш час сярод самай чырвона-карыйчневай прэсы”.

Ужо ў першых радках артыкулу Быкаў даў маральную ацэнку працоўнікам беларускай не-

залежнасці, а далей выкрыў сапраўдныя інтарэсы старой і новай пракамуністычнай намэньклятуры: „Глядзіш, народ раптам паразумнене, забярэ зямлю і пачне ладзіць жыццё на свой лад, як спрадвеку ладзілі яго продкі і ладзіць цяпер па ўсім сьвеце – на аснове здаровага сэнсу і прыватнай уласнасці. Значыць, спадзяванка адна: звыклы камуністычны рэжым, дзе так салодка жылося вялізной зграі партыйна-гаспадарчых захрыбетнікаў. І цяпер, спахапіўшыся, яны пачалі адмаўляць у сувэрэннасці краіне, у якой звыклы валарадарыць. Так, ціпец кепска – і зъядненыне, і разлад, якія яны спрабуюць сьпісаць на дэмакратаў, на славуты разрыў сувязяў, на ізалацыйнізм як палітыку нацыяналістаў. Але ўсё тое – чыста бальшавіцкая пропаганда, замяшаная на гебэльсайскіх рэцптах: чым бойлей неверагодная хлуснія, tym ахвотней у яе павераць. Дзе ў Беларусі тыя дэмакраты, пры якой служаль уладзе? Жменька дэпутату БНФ у Вярхоўным Савеце... Астатнія – камуністы ў сталіцы і раёнах”.

„Нацыяналізм бывае розны, – пісаў далей Быкаў, – як і яго палітычныя антыподы. Характар яго вызначаюць шмат якіх элементы нацыянальнай сутнасці, геапалітычнай канкрэтнасці. Нацыяналізм датчан ці фінаў, напрыклад, зусім іншая зяява, чым арабскі нацыяналізм. Зноў жа, у пэўных абставінах нават і антыподы могуць стацца роднінамі, калі не па форме, дык па сэнсе. Прыйгадаем расейскі бальшавізм і нямецкі фашизм, гэтая два канцы адной палкі. Беларускі нацыяналізм больш вядомы як нацыянал-дэмакратызм, ён ня супраць каго-небудзь, ён – за. Найперш за лёс свае нацыі...“

Сувэрэннасць нацыі і дзяржавы – адна з самых сяянчэнных даброт супольнага чалавечага існавання, і толькі ва ўмовах скажонай, перакуленай сяядомасці зьяўляеца патрэбнае даказваць. Толькі зынешні вораг ці ўнутраны здраднік можа ў наш час выступаць супраць права народа на самавызначэнне, на самастойнасць яго існавання... Нацыянальная незалежнасць, дзяржаўная сувэрэннасць нацыі і народаў сталі адметнай вяхой напрыканцы XX стагодзідзя. Іншая справа, як распараціца той сувэрэннасцю, як на яе аснове наладзіць эканоміку, урэгу-

ляваць прававое жыцьцё. Вядома, у нас яны ладзяца з рук вон кепска. І тут галоўная прычына ў кіраўніцтве, ва ўладзе. Стала відавочна, што са зъменай сацыяльных адносін патрэбна і зъмена ўлады..."

Такім чынам, акрамя сцьверджанняў прыярытэту нацыянальнай незалежнасці як біспрэчнай каштоўнасці, Быкаў адзначыў неабходнасць палітычных пераўтварэнняў, зъмены ўлады, але пры гэтым – усім сваім артыкулам – паказаў, што Лукашэнка служыць інтэрэсам той самай намэнклятуры, якая ўладарыць.

Ніхто з каманды так званых „маладых ваўкоў” (некаторая потым будуць клясьціся на творах Быкава) не пажадаў тады прыслухацца да быкаўскіх слоў ні пра святасць суверэнітету і лёсу Беларусі, ні пра самога Лукашэнку, якога яны жадалі скарыстаць як таран для таго, каб „зваліць Кебіча” і задаволіць уласных палітычных амбіцыі. Лёсу Беларусі ў гэтых разьліках месца не было.

І толькі дэпутаты Апазыцыі БНФ запатрабавалі ў тყы дні пазбавіць Лукашэнку дэпутацкіх паўнамоцтваў, чаму папярэднічалі і падзеі, што на пачатку восені адбыліся ў Маскве.

АПАЗЫЦЫЯ БНФ ПАТРАБУЕ ПАЗБАВІЦЬ ЛУКАШЭНКУ ДЭПУТАЦТВА

Яшчэ летам вялікая група высокапастаўленых чыноўнікаў Савета міністраў, старшыні абльвиканкамаў і некаторыя дэпутаты Вярхоўнага Савета (зрэшты, большасць зь іх сумяшчалі свае пасады з дэпутацтвам) правялі па-за межамі Менску сход, які потым атрымаў назоў „патаемнай вячэры”. На ім было вырашана давесыці да канца працэдуру адстоеўкі Шушкевіча і фарсіраваць увядзенне прэзыдэнцкага кіравання пад Вячаслава Кебіча. Адным з ініцыятараў гэтага сходу і прэтэндэнтам на пасаду сыпікера быў старшыня Горадзенскага абльвиканкаму Дзмітрый Арціменя – адзін з найбольш антыдэмакратычных і антынезалежніцкіх дэпутатаў ВС з ліку дзейнай намэнклятуры (з

дэпутатамі-вэтэранамі параўнацца ў рэакцыйным маразме ня мог ніхто, але гэтыя былі пазбаўленыя рэальнай улады).

Аднак у верасні Д. Арціменя быў забіты непадалёк ад свайго дома. Гэта было першае ў краіне забойства чыноўніка такога рангу, прычым адметна, што забойства не лічылі палітычным нават прадстаўнікі ўлады. Пачалі абмяркоўвацца вэрсіі, звязаныя зь бізнесовымі практамі, да якіх меў дачыненне Арціменя. Сыледзтва вялося ў таямніцы, у прэсу выплыўвала іншамат, аднак мы, дэпутаты, ведалі, што ў сіўфі Арцімені былі знойдзеныя 30 тысяч даляраў – астранамічныя па тым часе гроши (месячная зарплата Шушкевіча і таго ж Арцімені была значна меншая за 100 даляраў; трохпакаёвая кватэра ў цэнтры Менску каштавала 3–4 тысячи).

У гэтыя ж дні, выступаючы на Гомельшчыне, В. Кебіч заявіў, што лічыць сваёй памылкай уздел у падпісанні Віскулёўскіх пагадненняў аб дэнансацыі Саюзной дамовы. Гэта была адкрытая заява супраць беларускай дзяржаўнасці. Кебіч таксама зрабіў некалькі закідаў у бок Шушкевіча. Супрацтвяньне паміж Шушкевічам і Кебічам напрыканцы верасня набыло адкрыты канфрантацийны характар.

Аднак праціўнікі Шушкевіча меркавалі, што ў сыпікера ёсьць моцная падтрымка Ельцына, зь якім у Шушкевіча, як лічылася, добрыя асаўбістыя адносіны. Але ў канцы верасня і сам Ельцын апынуўся ў крытычным становішчы.

Палітычныя апанэнты расейскага презыдэнта Ельцына на чале зь віцэ-прэзыдэнтам Руцкім і сыпікерам Вярхоўнага Савета Хасбулатавым паспрабавалі правесыці рэштаврацыю, заявілі пра імпічмент Ельцыну і учынілі тое, што Быкаў назваў „мяцежком”. У выніку супрацтвяньня (штурму будынку парламэнту войскамі, перастрэлкі ля тэлекэнтра) у Маскве 3–4 кастрычніка былі забітыя некалькі дзесяткаў (паводле іншых звестак – некалькі соцен) чалавек. У беларускай незалежнай прэсе прайшла інфармацыя, што пасля правалу путчу баевікі хаваюцца на тэрыторыі Беларусі. Але яшчэ да таго, як мяцеж быў падаўлены, у Маскву зь Менску накіравалася дэлегацыя дэпутатаў Вярхоўнага Савета і высокапастаўленых чыноўнікаў Саўміну для „устаівання кан-

Пяць гадоў БНФ. 19.X.1993 г. Сядзіба БНФ. На здымку: Яўген Кулік, Але́с Лукашук, Зянон Пазняк, Анатоль Грыцкевіч, Мікола Купава, Васіль Быкаў, Алег Трусаў.

тактаў” з групай Руцкага–Хасбулатава (а фактычна, іх падтрымкі).

5 кастрычніка дэпутаты Апазыцыі БНФ прынялі Зварт, у якім канстатавалі, што, „грамадства Беларусі стала съведкам здрады: Радзіме часткі дэпутатаў пракамуністычнай большасці Вярхоўнага Савета... пры спагадных адносінах пэўных структураў і асобай ураду Беларусі (Г. Данілава, С. Гайдукевіча, В. Паўлава і інш.). Мы, дэпутаты Апазыцыі БНФ, настойваєм на тэрміновым скліканні нечарговай сесіі Вярхоўнага Савета Беларусі. Мы патрабуем ад Савета Міністраў Беларусі тэрміновых заходаў. Менавіта: забясьпечыць бяспеку тэрыторыі Рэспублікі Беларусь ад пранікнення злачынных груповак і асобаў пасля разгрому фашысцка-камуністычнага міцежа ў РСС; тэрмінова ўвесьці дакументальны і мытны кантрол на межах Беларусі з Расеяй. А ў бліжэйшы час разгледзець пытаныне аб увядзенні візвага рэжыму; забараніць дзеянасць камуністычных і праінэрскіх партый і арганізацый (ПКБ–КПБ–КПСС, ДСПС, Саюз афіцараў, Сла-

вянскі Сабор „Белая Русь”)... Мы звязтаемся да Генэральнага пракурора Беларусі сп. Шаладонава з патрабаваннем прыступіць да рассыследавання антыдзяржаўнай дзеянасці гэтых арганізацый... Мы лічым неабходным паставіць пытаныне перед Вярхоўным Саветам аб пазбаўленні дэпутацкіх паўнамоцтваў народных дэпутатаў Беларусі Генадзя Казлова, Мікалая Скарыніна, Аляксандра Лукашэнкі, Івана Трусава, Мікалая Грынёва, якія выступілі супраць незалежнасці Беларусі... Мы патрабуем неадкладна спыніць распаўсюджванне на Беларусі рэсейскіх камуністычных і фашыстоўскіх газэт...”. Зварт падпісалі 24 дэпутаты Апазыцыі БНФ на чале з З. Пазняком плюс член дэпутацкай групы „Згода” В. Даўгалёў (пазней, пры Лукашэнку – кіраўнік Берасцейшчыны, віц-прэм’ер і амбасадар у РСС).

Калі б эты зварт быў успрынтыты іншымі дэпутатамі – Лукашэнка быў бы пазбаўлены дэпутацкіх паўнамоцтваў, не было б праз два месяцы „антыкарціпцыйнага” дакладу і, адпаведна, праз дзесяць месяцаў – ягонага прэзыдэнцтва.

ШУШКЕВІЧ: „ВЫ МНЕ КОЛА ВЫРАТАВАЛЬНАЕ КІДАЕЦЕ. А Я ВАМ КАЖУ: НЯ ТРЭБА!”

У тых першыя дні каstryчніка 93-га склалася ўнікальная сітуацыя (упершыню пасля жніўня 1991 году), калі дэмакратычныя сілы маглі б правесці свае патрабаванні (адстаўка Кебіча і стварэнне кааліцыйнага ўраду). Але – пры ўмове, што будзе скліканага нечарговая сесія ВС і што Шушкевіч, рэйтынг якога тады быў надзвычай высокі, запатрабуе адстаўкі ўраду Кебіча, папярэдзіўши, што ў выпадку ігнаравання парламентам гэтага патрабавання наўпрост зверненца да нацы.

Рэалізацыя гэтага залежала выключна ад Старшыні ВС – ён меў права склікаць сесію ўласным распоряжэннем. І паводле пачунаў інфармацыі мы ведалі, што Шушкевіч схляпецца да гэтага: на паседжанні Прэзыдыуму ВС яшчэ ў сэрэдзіне верасня Шушкевіч выступіў з рэзкай крытыкай як заяваў Кебіча наконт „развалу СССР”, так і эканамічнай палітыкі ягона гурткі.

Гэтыя заявы Шушкевіча далі нам надзею.

Наагул, галоўнае патрабаванне, якое мы вылучалі да Шушкевіча што да тактыкі ягоных паводзінаў – больш пасълядоўнасці і рагучасці.

Нашия апанэнты паважалі толькі сілу – і ў Шушкевіча была магчымасць у гэтым пераканацца.

На вакантнае месца старшыні Гродзенскага аблсавета і аблвыканкаму замест забітага Арцімені намэнклatura мела свайго кандыдата; Шушкевіч жа аддаваў перавагу Сямёну Домашу. Раней Шушкевічу не ўдавалася правесці ўласнія краутуры на вакантнае месца свайго намесніка. І гэта прытым, што пасада віцэ-спікера была шмат у чым дэкаратыўная, у адрозненьне ад пасады кіраўніка вобласці якая давала абсалютную паўноту ўлады ў рэгіёне і значны ўплыв ва ўрадзе (і, між іншым, кантроль над немалой часткай дэпутатаў ВС ад „свайёт” вобласці). Дэпутаты Горадзенскага аблсанега Савета (а зацьвярджаць кандыдатуру павінны былі менавіта яны), безумоўна, ведалі пра „войну” Кебіча і Шушкевіча. Намэн-

клітурныя, пракамуністычныя дэпутаты з задавальненнем чакалі зьяўлення ў залі Шушкевіча, каб даць яму „чарговую лекцыю”, правёўшы сваю кандыдатуру, ды заадно і „прыгадаць Віскулі”. Як казаў у тыхіх выпадках адзін камуністычны дэпутат – „уваліць, як каню”. Ды і калі яшчэ правінцыйнаму чынавенству выпадзе задавальненне прынізіць кіраўніка дзяржавы зь ліку дэмакратаў? Энтузіазм імгненна зьнік, калі дэпутаты ўбачылі, што разам з Шушкевічам у залю ўбеглі аўтаматычкы. Насамрэч, да кадравай палітыкі гэта ня мела ніякага дачынення – патрабы бісьпекі пра-дывтавалі менавіта такую сістэму аховы першай асобы дзяржавы ў горадзе, дзе нядыёна быў забіты кіраўнік вобласці. Аднак псыхалягічнае ўздзеянне было такім моцным, што тыя, хто зібраўся „уваліць” Шушкевічу, хуценъка прагаласавалі за прапанаваную спікерам кандыдатуру.

Не зьяўляючыся прыхільнікам „галасавання пад рулемі аўтаматаў”, я ўсё ж быў перакананы, што незалежнасць дзяржавы можа і павінна быць абароненая тымі способамі і мэханізмамі, якімі гэта дзяржава, у адпаведнасці з Канстытуцыяй, валодае. Ветлівая гутарка ў пракуратуры ці іншых адпаведных органах наконт антыканстытуцыйнасці заклікаў да ліквідацыі Беларусі магла б пазбавіць шкоднай актыўнасці шмат якіх дзеячоў; некаторым можно было бы прадэманстраціроўкі факты іх уласных незаконных бізнес-гешэфтаў ці сумнёўныя зьдзелкі іхных родзічаў-кампаньёнаў.

Унікальнасць выключна спрыяльнай для беларускіх дэмакратаў сітуацыі каstryчніка 1993-га была яшчэ і ўтым, што бок Шушкевіча ўзялі старшыня КДБ Эдуард Шыркоўскі і міністар унутраных спраў Уладзімер Ягораў.

Такая падтрымка магла б стаць вызначальнай. Гэта аксіёма, якую палітык павінен ведаць гэтак жа, як фізык – закон Ньютона: ва ўсе часы пры неабходнасці ўтрымашь уладу (альбо ўзяць яе) палітыкі імкнуліся перацягнуць на свой бок сілавых міністэрстваў. Як правіла, менавіта іх падтрымка (альбо непадтрымка) вызначала часам лёс улады. Тут жа і на трэба было нікога перацягваць. Міністар унутраных спраў і старшыня КДБ галосна (у адкрытым лісце на імя дэпутатаў ВС) выступіў супраць найбліжэйшага атачэння Кебіча і спадзяваліся на спрыяйнне Старшыні Вярхоў-

нага Савета. Гэта, паўтаруся, была ўнікальная сітуацыя, якую Шушкевіч павінен быў скарыстаць.

У разгар канфлікту паміж сыпікера і прэм'ерам да мене звярнуўся начальнік аддзела інфармацыі апарату ВС Васіль Вераб'ёў (ён уваходзіў у лік давераных асобаў Шушкевіча) з просьбай паспрыяць сустрэчы Шушкевіча з прадстаўнікамі Апазыцыі БНФ. Паколькі сам Станіслаў Станіслававіч выступіць з такой ініцыятывай ня мог (на пэўна, не дазваляў гонар). Шушкевічу накіравалі ліст з просьбай правесыць такую сустречу. Тым болей, што была нагода – Апазыцыя БНФ патрабавала правядзення нечарговай сесіі, адстаўкі ўраду Кебіча і стварэння кааліцыйнага ўраду. Паводле наших звестак, даволі значная частка дэпутатаў – колішніх прыхільнікаў Кебіча, былі згодныя зымясыціць яго з пасады прэм'ера і стварыць новы ўрад з узделам Апазыцыі. Прычынай таکіх зъмененай было абвастрэньне эканамічнай сітуацыі (найперш – дофінты паліў; у мене на балоне стаяла як НЗ кантэстру з 10 літрамі бэнзіну, а калі спатрэбілася залишак, каб паехаць па даручэнню Пазнянка ў Беласток, давялося прасіць міністра, і той асабіста даваў распараджэнне на бэнзазапраўку).

Уласна, для дэпутатаў, у тым ліку й для Апазыцыі, не было ніякай праблемы сустрэца з Шушкевічам у любы дзень – ён вызначаўся дэмагратызмам паводзінаў і звычайна нас прымай, мы гэтым карысталіся, праўда, усё радзей, паколькі Станіслаў Станіслававіч любіў паўтараць, што ягоная ўлада распаўсюджваеца толькі на працэдурныя пытанні падчас сесіі. Але, як мене падавалася, цяперашняя сустречча – а яна мела сэнс толькі пры ўдзеле лідэра Апазыцыі Пазнянка – мела б зусім іншую танальнасць; узвінікала магчымасць скваардынаваць сумесныя дзеяньні, каб узяць палітычную ініцыятыву ў свае руکі.

Сустречча адбылася 6 кастрычніка ў будынку ВС на К. Маркса. Ад Апазыцыі БНФ былі Пазнянек, Трусаў, Голубеў, Холад і я, ад Партыі народнай згоды (лідэр – Карпенка) – Даўгалёў. У пакоі быў ахоўнік Шушкевіча, але звізвіла прысутнасць прадстаўніка парламэнцкай большасці Івана Бамбізы. Мы яго не запрашалі – значыць, запрасіў Шушкевіч. Бамбіза ўсю сустреччу прасядзеў моўчкі; праз некалькі тыдняў ён быў абрани

намесцыкам сыпікера (пры Лукашэнку – кіраўнік нафтапаліўнага комплексу).

Ужо зь першай фразы Шушкевіча было зразумела, што ягоныя пляны зымяніліся: „У апошні час узмацнілася такая тэндэнцыя – даваць шэраг даручэнняў Старшыні Вярхоўнага Савета, даваць іх праз СМІ, і пасля гаварыць, што ён ніяк не рэагуе на іх”. Раздрукоўка магнітафоннага запису сустрэчы займае некалькі дзясяткіў старонак, прывяду толькі некаторыя характэрныя эпізоды:

„Голубеў: Вярхоўны Савет павінен вызначыцца, у сувязі з тым, што шэраг дэпутатаў Вярхоўнага Света, якія працуяць на вельмі адказных пасадах, выступалі і выступаюць супраць незалежнасці Беларусі – за аднаўленчыя старога, талітарнага ў нашай дзяржаве.

Навумчык: ...Пра стварэнне кааліцыйнага ўраду. Гэты кааліцыйны ўрад, як мы лічым, павінен зьдзейсніць тры мэты. Першая – гарантаваць пачатак перадумоў для рынковых рэформаў, спыніць гэтае раскраданье маёмасці. Другое – гарантаваць правы асобы, у тым ліку і права свабоды слова. І трэцяе – правесыць выбары. Гэта ўрад на 7–8 месяцаў, гэта ўрад бяз гэтага Старшыні Савета Міністраў.

Пазнянек: Такая работа, якую робіць Кебіч – актыўная работа – па развалу дзяржавы – Рэспублікі Беларусь, па зынічэнью яе сувэрэнітэту, – яна цалкам падтрымліваецца Вашай пазыцыяй. Вашай пазыцыяй нічоганераблення, безыніцыятыўнасці. Больш за тое. Няма ніякай розніцы – ці дзяржава Беларусь пойдзе ў пашчу Рәсей хасбулатайскай, ці яна пойдзе ў пашчу Рәсей ельцынаўскай. Усё роўна вынік будзе адзін і той жа. І калі Ельцын расправіцца з камуністамі, – а ён расправіцца, гэта чалавек-танк, ён даказаў гэта ня раз, – ён будзе праводзіць ту ю самую геапалітыку, якую праводзіў усе гэтыя два гады. Войны ў Грузіі, у Таджыкістане, у Прыднястроўі. Яны стварылі гэтую банду, яны пастваралі гэтых баевікоў, яны захлынуліся гэтай жа самай крывёю... Восі у чым справа. Таму Вашая пазыцыя зараз абсолютна неініцыятыўная, Вы не выкарыстоўваце момант. Заўтра будзе позна. „Хороша ложка к обеду”. Вы працягваеце ту ю самую палітыку, якую намесціў Кебіч па ліквідацыі наших магчымасцяў у фінансава-кредытнай сістэме, тое, што

Вы зараз падтрымліваеце аб'яднанье грашовых сыстэм – гэта поўна ліквідацыя сувэрэнітэту. І ў гэтай сытуацыі, калі Вы не выкарыстаеце зараз – а з кожным днём Вашыя магчымасці падаюць – калі Вы ня выкарыстаеце зараз мінімальных магчымасцяў, то 9 лістапада (меркаваны пачатак чарговай сесіі ВС – С.Н.) хутчэй за ўсё Вас ня будзе. Вас ня будзе каму болей падтрымліваць.

Шушкевіч: Добра, дзякую, у Вас ўсё? Значыць, я разумею, што ваш зварот накіраваны на тое, каб, ня дай Бог, я на страціў сваёй пазыцыі, на страціў падтрымкі, і вы проста звярнуліся да мяне, каб мене падтрымліваць. Я вам удзячны.

Пазняк: Не, ня так. Прабачце, што Вы, што Кебіч – для нас адно і тое. І каб быў гарантіі – вам трэба ісці абодвум. Таму што ня можа быць дзяржава закладнікам двух пасрэдных людзей, якія паміж сабою як бараны сталі, і талкуцца. Вось што: Вы нясеце такую ж самую адказнасць, як Кебіч, за гэта ўсё, і Вы павінны пра гэта ведаць. Поўную адказнасць Вы нясеце, і ня думайце, што Вы...

Шушкевіч: Зянон Станіслававіч, Вы зноў будзеце пачынаць некалькі разоў? Я Вас выслушай...

Пазняк: Пра Вас размова ня ідзе.

Шушкевіч: Добра. Значыцца, калі растлумачыць вашу пазыцыю, вы мне кола выратавальнае кідаеце. А я вам кажу: ня трэба!..

Навумчык: Шаноўны Старшыня...

Шушкевіч: Адну хвілінку! І нічога, акрамя лёзунгаў, у вас на сённяшні дзень няма.

Навумчык: У якой ступені была, выбачайце, падрыхтавана сесія 25 жніўня 91 году? Акрамя

таго, што падрыхтавала Апазыцыя, не было нічога. Але была ж палітычная сытуацыя, якая вымагала пэўных палітычных дзеяньняў. То самае і цяпер, Станіслаў Станіслававіч...

Трусаў: Вы цудоўна ведаеце: структура Савета Міністраў нагадвае ЦК КПБ. Гэтых камітэтў розных і службаў больш, чым міністэрстваў. Калі міністры нават не сядзяць з Кебічам, а сядзяць, як хлопчыкі, ззаду, а тут сядзяць нейкія невядомыя нам людзі. Калі мы да канца году захаваем старую структуру Саўміну – нас нічога добра не чакае, што б там ні было ў Расіі ці ў Вашынгтоне. Вы паглядзіце, што атрымліваецца, як раздуўся гэты апарат.

Шушкевіч: Спадар Трусаў, а як яго зъмяніць?

Трусаў: Як зъмяніць? Вельмі праста – пачаць з кіраўніка.

Навумчык: Выйдзіце з ініцыятывой!

Шушкевіч: Вас падрымае Вярхоўны Савет?

Навумчык: Выйдзіце з ініцыятывой!

Шушкевіч: Вас падрымае Вярхоўны Савет?

Навумчык: Народ падтрымае.

Пазняк: І можа падтрымліваць Вярхоўны Савет, калі правільна арганізуваць работу.

Навумчык: Калі падтрымае народ – падтрымае і Вярхоўны Савет. Вярхоўны Савет не падтрымліваў незалежнасці яшчэ ў маі 91 года».

Шушкевіч адмовіўся склікаць сесію (казаў, што „замірыйць” з Кебічам). Ініцыятыва перадходзіла ў рукі кіраўніцтва Савета Міністраў, якое адразу ж узмазвіла дыскрэдытацыю Вярхоўнага Савета, не чапаючы пакуль пэрсанальна Шушкевіча.

Дэпутацкае пасъведчанне С. Навумчыка.

На наступны дзень пасяль сустрэчы з Шушкевічам, 7 каstryчніка, разам з Анатолем Вярцінскім мы сабралі адмыслове паседжанье Камісіі па галоснасці, сродках масавай інфармацыі і правах чалавека, куды запрасілі і іншых дэпутатаў, якія ў склад Камісіі не ўваходзілі – З. Пазнянка, А. Трусава, Я. Цумараў, а таксама старшыню Дзяржтэлерады А. Стальюра і кіраўнікоў структураў Саўміну. Тэма паседжаньня была вызначана каротка – „інфармацыйная бясьпека”.

У гэты момант антынезалежніцкая гістэрыя ў афіцыйных СМІ дасягнула апагею; як адзначыў Зянон Пазнянк, „СМІ развальваюць нашу незалежнасць”. Яўген Цумараў звярнуў увагу на тое, што не выконвае яго, фактычна, Старшыня Савета Міністраў, пад чымі кантролем знаходзяцца дзяржаўныя СМІ – акрамя газетаў „Звязда” і „Народнай газэты”, заснавальнікамі ці сузансавальнікамі якіх выступіў Вярхобуны Савет. Член камісіі, галоўны рэдактар „Народнай газэты” Ісаіф Сярэдзіч прывёў лічбы фінансаваньня, якое Саўмін выдатковаваў на расейскамоўныя газеты, у якіх, да таго ж, праводзілася праімпэрская, антынезалежніцкая прапаганда: „Знамя юности” – 162 мільёны рублёў, „Советская Белоруссия” – 133 мільёны, „Республика” – 85 мільёнаў.

Кіраўніцтва антыбеларускай прапагандай ішло са структураў Саўміну; Камісія большасцю галасоў (супраць выступілі дэпутаты пракамуністычнай арыентацыі) вырашила патрабаваць ад В. Кебіча ліквідаваць неканстытуцыйную структуры ў апарате Саўміну, на чале якіх былі В. Драгавец і С. Павалеў. Апошні заяўіў на паседжаньні: „Мянэ прызначаў Кебіч – ён мяне і будзе здымаць”, – і дадаў: „Паменей палітыкі – паболей спраў” (гэта ў твар дэпутатам парламэнту).

Вынікі паседжаньня камісіі у той жа дзень былі дакладзеныя намі С. Шушкевічу, аднак ніякіх канкрэтных захадаў ён не прыняў. Станіслаў Станіслававіч сапраўды паверыў у тое, што яму ўдалося знайсці з Кебічам „згоду”.

16 каstryчніка з ініцыятывы Зянона Пазнянкі ў Доме літаратара адбылася Канфэрэнцыя некамуністычных і антыімпэрскіх сілаў Беларусі, на якой з палітычнымі дакладамі выступілі З. Пазнянк і А. Трусаў, з эканамічнымі – В. Алампіеў, С.

Гусак, І. Нікітчанка, пра структуры і задачы пераходнага кааліцыйнага ўраду гаварыў У. Заблоцкі. Канфэрэнцыя прыняла рэзалюцыю „Аб абароне дзяржаўнай незалежнасці Беларусі”, адзначыўшы, што лічыць незалежнасць „абавязковай умоваю, якая гарантуюць магчымасць пабудовы дэмакратычнага грамадства, здаровай рынковай эканомікі, забесьпячэння праваў чалавека і неабходнай сацыяльнай абароненасці асобы, захоўвае перспектыву існаванья і развіцця беларускага народу”.

ВОЙСКІ Ў ПАРЛЯМАНЦЕ – „ДАКЛАД” ЛУКАШЭНКІ – ПАДПІСАНЬНЕ ВАЙСКОВАЙ ДАМОВЫ

У пачатку лістапада Апазыцыя БНФ правіла перад будынкам ВС мітынг супраць карупцыі ў дзяржаўных органах, гучалі прыклады незаконных дзеяньняў самых высокапастаўленых чыноўнікаў. Дзяржаўныя СМІ праігравалі абвешчаныя намі звесткі, сам жа мітынг ацанілі як праяву палітыканства. Максымальны розгвалас з жывой тэле- і радыётрансляцыяй рыхтаваўся ўрадам для іншага „антыкарупцыйнага” выступу. Якраз у гэтыя самыя дні ў будынку Дома ўраду пісаўся даклад Лукашэнкі – пры актыўным удзеле Людзімілы Маслюковай, супрацоўніцы газеты Савета Міністраў „Советская Белоруссия”, і аднаго з лідэраў камуністычнай партыі Васіля Новікава. Асноўны ўдар рыхтаваўся па Шушкевічу і дэмакратычных дэпутатах – і менавіта Лукашэнку атачэнніе Кебіча абрала ў ролі тарана, які павінен быў зваліць Шушкевіча (а каманда „маладых ваўкоў” вызначала яму ту ю самую ролю ў дачыненні да Кебіча).

Усе гэтыя дні апрацоўвалі дэпутатаў, якія засумніваліся ў праве Кебіча займаць пасаду кіраўніка ўраду.

5 лістапада бліжэйшае атачэнніе Кебіча нанесла першы ўдар. Урад выступіў са зверотам, у якім абвінаваці БНФ у тым, што той нібыта заклікае да стварэння баявых дружын, узброеных выступаў ды распальвае міжнацыянальную варожасць.

25 Сакавіка 1994 г. З. Пазырк, М. Анисиповіч, М. Купава, В. Быкаў, С. Навумчык.

Як нам адразу стала вядома, заява пісалася ў канцы прэс-сакратара прэм'ера Ўладзімера Замятіна. 6 лістапада прадстаўнікі дэмакратычных сілаў выступілі з заявай, у якой абверглі сцывярдзэнні „заявы” ўраду, называўшы яе „правакацыйнай”. „Мы проціпастаўляем правакацыйным, гвалтоўным дзеяньням ураду цывілізаваныя крокі ў межах законнасці. Мы патрабуем ад Вярховага Савета прынцаць канстытуцыйнае рашэнне – стварыць пераходны ўрад і правесыць дагэrmіновая выбары паводле новага сапраўды дэмакратычнага выбарчага закону, за што падпісаліся 442 тысячы грамадзянаў Беларусі, патрабуючы рэфэрэндум”, – гаварылася ў заяве, падпісанай лідэрамі трэнаццаці партый і арганізацый, у тым ліку БНФ, БСДГ, ЗБС „Бацькаўшчына”, БЗВ, ТБМ.

Сёсія ВС была прызначаная на 9 лістапада. 8 лістапада ў 14 гадзін Шушкевіч правёў прэсканфэрэнцыю. Ён заявіў, што будзе галасаваць за „ўсе пазыцыі гэтай Канстытуцыі” (а значыць, і за прэзыдэнцтва), дапусціў магчымасць уядзення расейскага рубля („нават уядзеные ўласнай валюты не супярэчыць адзінай рублёвой зоне, паколькі абапірацца будзе на расейскі рубель”). На пытаныне Аляксандра Старыкевіча адносна таго, чаму спэцназ пераведзены на казарменнае становішча (гэта значыць – прыведзены ў баявую гатовасць), а па Менску распаўся юджываючы ўлёткі нібыта ад БНФ з заклікам да пагромаў, і ці ня бывыць ён у гэтым ініцыятывы Саўміну, Шушкевіч

адказаў: „Я адрынаю такое падозранне. Ня трэба правакатараў атаясамліваць з урадам. Надышоў час паважаць уладу”.

Праз гадзіну адбылося паседжанье Апазыціі БНФ – у прысутнасці міністра ўнутраных справаў Уладзімера Ягорава (ён быў у канфлікце са сваім намеснікам, камандуючым унутранымі войскамі Канстанцінам Платонавым, які быў на баку Кебіча). Міністар пацвердзіў, што найбліжэйшае атачэнне Кебіча мае самае непасрэднае дачыненне да выпуску масавым накладам улётак ад імя БНФ.

Увечары 8 лістапада мне паступіла інфармацыя, што якраз атачэнне Кебіча і лідэры дэпутацкай группы „Беларусь” рыхтуюць правакацыю заўтра, ў першы дзень сэсіі, і маюць намер распачаць працэдуру адстайдкі Шушкевіча. Я патэлефанаваў Шушкевічу дахаты і папрасіў тэрмінова сустрэцца. Сустрэцца ён ня мог, прапанаваў перадаць інфармацыю пісьмова, дзеля чаго ён прышле свайго чалавека. Праз паўгадзіны да мяне ва Ўручча прыехаў адзін з супрацоўнікаў аховы Шушкевіча, празь якога я й перадаў ліст, у якім прапаноўваў ужо назаўтра, у першы дзень сэсіі, рэальная ацаніць сітуацыю, ня верыць „замрэнням” Кебіча, узяць ініцыятыву ў свае рукі і запатрабаваць адстайдкі ўраду (у мяне німа сумневу, што ліст ня трапіў да Кебіча – ахоўнікі Шушкевіча былі адданыя яму людзі, да таго ж старшыня КДБ Шыркоўскі быў на ягоным баку).

Наставшим уведомляюся, что

РЕСПУБЛИКА БЕЛАРУСЬ

присоединяется к

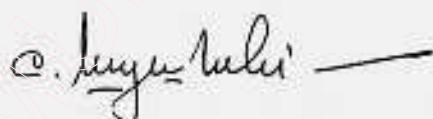
ДОГОВОРУ О КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ,

подписанному на заседании

Совета глав государств

Содружества Независимых Государств

в г. Ташкенте 15 мая 1992 года

С.С.Шушкевич

Председатель Верховного
Совета Республики Беларусь

Совершено в г. Минске 31 декабря 1993 года

„Прымусовы дакумент”.

Тэкст: „Этым паведамлецца, што Рэспубліка Беларусь даплучана да Дамовы аб калектыўнай бяспечы, якая падпісаны на паседжанні Рады кіраўнікоў Садружнасці Незалежных Дзяржаваў у г. Ташкенце 15 траўня 1992 г. С. С. Шушкевич, Старшыня Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. Зьдэйсьнена ў г. Менску 31 сінёўня 1993 г.”

На раніцу 9 лістапада, у першы дзень сэсіі, каля Дома ўраду стаялі БТРы, а ў самім будынку знаходзілася больш за тысячу ўзброеных байцоў унутраных войскаў са зброяй. Шушкевіч не пажадаў выносіць на сесію пытаньне аб адстаўцы ўраду; прапановы аб адстаўцы, зроблены Апазыцыяй БНФ, не ўключаліся ў парадак дня сэсіі. Аднак у парадак парламэнцкага большасці прасунула пытаньне пра Дамову аб калектывай бясьпецы СНД.

Праймпэрскае лобі адразу актывізавала ідэю ўвядзення расейскага рубля і каардынатор групы „Беларусь” Генадзь Казлоў заявіў, што зацвердзіць разылковы билет Нацыянальнага банка РБ у якасці адзінага плацежнага сродку (г.з., увесці нацыянальную валюту) нібыта імкненца парламэнтскае лобі, якое адстойвае інтарэсы камэрцыйных банкаў, і ён „не перакананы, што ў дадзеным выпадку інтарэсы камэрцыйных банкаў супадаюць з інтарэсамі беларускага грамадства” (інфармбюлэтэн агенцтва „Павет”, 20.11.1993). Нацыянальную валюту адстойвала якраз Апазыцыя БНФ. У той момант я, зьяўляючыся яе каардынаторам, на быў знаёмы ні з водным кіраўніком камэрцыйных банкаў – яны, як і 99,99 % бізнесоўцаў, пазбягаглі контактаў з намі, бо гэта магло б скампраметаваць іх перад уладай і пашкодзіць баіх бізнесу.

14–15 сінёжня Аляксандар Лукашэнка выступіў са сваім „антыкарупцыйным” дакладам, у якім мінімальна казалася пра каруунцию ў структурах Савета Міністраў, затое на Шушкевіча і некаторых дэмакратычных дэпутатаў выліваліся памылі хлусыні. Прамовы Лукашэнкі (14 сінёжня быў даклад, 15-га – адказы на пытанні) трансляваліся ў жывым тэле- і радыёэфіры. Гэта надало Лукашэнку вялізны рэйтинг у вачах значнай часткі насельніцтва; з гэтага моманту спыніць ягонас імкненне да прэзыдэнцтва можна было толькі адмовіўшыся ад самай ідэі ўвядзення прэзыдэнцкай улады (Апазыцыя БНФ працягвала выступаць супраць прэзыдэнцтва).

У апошні дзень 1993 году, 31 сінёжня, Станіслаў Шушкевіч афіцыйна пацвердзіў далучэннне Беларусі да Дамовы аб Калектывай бясьпецы СНД.

Дэпутаты Апазыцыі БНФ склікалі экстрannую прэс-канферэнцыю, на якой Пазьняк ацаніў учы-

нак Шушкевіча як зраду нацыянальным інтарэсам Беларусі і звярніў увагу на тое, што раней Шушкевіч заяўляў пра мэтазгоднасць рэфэрэндуму адносна Дамовы аб КБ. Пазьняк таксама заявіў, што мае доказы дзеянняў расейскіх разведслужбаў у Беларусі.

Гэтак – уваходжанынем Беларусі ў систэму расейскага ваенна-прамысловага комплексу, тую систэму, якая пазней, з прыходам Путіна, зрабілася асноўнай дамінантай імпэрскай палітыкі Крамля – завяршыўся для Беларусі 1993 год. А канфлікты, якія набылі гранічную палярызацыю, развязаліся ў першыя тыдні новага года.

ТРЫ ПАДЗЕІ АДНАГО ДНЯ

Неяк ужо даводзілася звяртаць увагу на цікавы збег акалічнасцяў – у адзін дзень, а менавіта 15 студзеня 1994 году, адбыліся тры адметныя падзеі найноўшай беларускай гісторыі.

15 студзеня Менск наведаў прэзыдэнт ЗША Біл Клінтан – гэта быў візит кіраўніка самай магутнай дзяржавы ў незалежную Беларусь. Гэтым самым выказвалася падтрымка Беларусі як дзяржаве, якая з уласнай ініцыятывы адмовілася ад ядзернага статусу. Мне даводзілася мець дачыненне і да падрыхтоўкі гэтага візіту яшчэ ўлетку 1993 году, і да тых драматычных падзеяў, якія адбыліся за дзень да прыезду Кліндана вакол яго сустрэчы з прадстаўнікамі Апазыцыі БНФ і наведвання Курапатаў (выкананаўчая ўлада рабіла ўсё, каб гэтага наведвання не было). Тым ня менш, Клінтан прыехаў у Курапаты і, такім чынам, сустрэўся з З. Пазьняком двойчы на працягу дня (была яшчэ сустрэча ў Доме прыёмаў па вул. Захараўа). З Кебічам (у прысутнасці яго намесьнікаў і міністра Краўчанкі) Клінтан таксама сустрэўся. Гэтай гутарцы з Кебічам афіцыйныя СМІ надалі максімальную ўвагу, пра сустрэчы з Пазьняком была дадзена мінімальная інфармацыя. Не маглі СМІ ігнараваць і таго, што сустракаў, суправаджаў і праводзіў амэрыканскага прэзыдэнта – Старшино Вярхоўнага Савета. У тых дні прэса слушна адзначыла, што гэта быў „зорны дзень” Шушкевіча, ягоны троюмф.

(Фота А. Каліны)

Прэзыдэнт ЗША Уільям Клінтан і Зянон Пазыняк у Курапатах 15.01.1994 г.

Дарэчы, праімпэрскія сілы ў Вярхоўным Савеце намагаліся скінуць Шушкевіча яшчэ да візіту, небеспадстаўна разылічыўшы, што пасъля ягонаў адстайкі Клінтан можа і аблінуць Менск. Гэта было цалкам у інтэрэсах Москвы – візит амэрыканскага прэзыдэнта быў Крамлю навыгадны, бо прыцягваў, хай сабе і на адзін дзень, увагу вядучых сродкаў масавай інфармацыі і, фактычна, інфармацыйна замацоўваў Беларусь на мапе сьвету, інфармацыйна легітымізаваў існаваньне незалежнай Беларусі. Аднак гэты разылік уступіў у супяречнасць з асабістым інтэрэсам Кебіча – яму, трэба думаць, паразілі не ўпускаць магчымасці засяяўціца з прэзыдэнтам ЗША у прапагандысцкіх інтэрэсах будучай прэзыдэнцкай кампаніі.

15 студзеня ў „Народнай газэце” быў надрукаваны артыкул Зянона Пазыняка „О русском империализме и его опасности”.

Гэты артыкул выклікаў гістэрыю як у афіцыйнай прэсе, так і ў дэмакратычна-ліберальных выданнях; аднак ніводны з аргумэнтаў Пазыняка да сёняня не авергнуты. Калі б тады грамадзтва прыслухалася да высноваў, не былі б стражаны гады на ілюзіі адносна Рәсей, на ўсьведамленыне геапалітычных аксіёмаў ды месца Беларусі на мапе Эўропы.

У той жа дзень, 15 студзеня, летувійскія праваахоўныя органы арыштавалі на тэрыторыі Беларусі і вывезлі ў Летуву лідэраў літоўскай кампартыі, якія абвінавачваліся ў падтрымцы антыдзяржаўнага путчу ў студзені 1991 году і нелегальна халіліся ў Менску.

Віна за „выдачу камуністу” пракамуністычнай большасцю была ўскладзеная на Старышыню КДБ Э. Шыркоўскага і міністра ўнутраных спраў У. Ягорава. Як узгадвалася вышэй, у апошнія тыдні 1993 года Шыркоўскі і Ягораў з'явірнуліся зь лістом да дэпутатаў Вярхоўнага Савета, у якім абвінавацілі атачэннне Кебіча ў неканстытуцыйных дзеяннях. У прыватнасці, у стварэнні неканстытуцыйных структур. Апазыцыя БНФ выказала падтрымку пазыцыі Шыркоўскага і Ягорава. Шушкевіч ад заяву устрымаяўся.

Пасъля закрытага паседжання ВС Шыркоўскі і Ягораў былі адпраўлены ў адстайку. Шушкевіч не абараняў падначаленых і адданых яму міністрав.

АДСТАЎКА ШУШКЕВІЧА

На tym же закрытым паседжанні ВС, калі разглядалася справа Шыркоўскага і Ягорава, Лука-

шэнка выступіў з крытыкай С. Шушкевіча за тое, што ён не ўратаваў агентаў расейскай выведкі, якія былі выхўленыя ў нью-ёрскім прадстаўніцтве Беларусі ў ААН і высланыя з тэрыторыі ЗША. Між іншым, менавіта гэтае абвінавачванье, а не знакамітая „скрыня цвікоў”, якую нібыта Шушкевіч скраў для пабудовы дачы, была нагодай для ўключчынья ў парадак дня пытанняў аб адстаўцы. 26 студзеня 1994 году Шушкевіч быў зъняты з пасады Старшыні Вярхоўнага Савета.

Дэпутаты Апазыцыі БНФ ня ўдзельнічалі ў галасаванні, але нашыя галасы ўжо не маглі нічога вырашыць: супраць Шушкевіча была настроеная значная частка дэпутатаў, якія называлі сябе демакратамі.

„Упаў першы белавескі зубар” – трохомфальна заяўві адрозу пасля галасавання адзін з ініцыятараў адстаўкі Віктар Ганчар. „Ня справа мышэй ацніваша паводзіны зуброў” – парыраваў Шушкевіч.

Пасля гэтага кебічанская намэнклatura, „маладыя ваўкі” і група Карпенкі пачалі фарсіраваць прынцып варыянту Канстытуцыі з презыдэнцкім кіруваннем.

ПРЕЗЫДЕНЦТВА ПАД ПРЫМУСАМ

На працягу месяца, які папярэднічаў прыняцю Канстытуцыі, Апазыцыя БНФ тройчы прымала заявы супраць увядзення прэзыдэнцтва, але нашыя аргументы адносяніца да таго, што такая форма кіравання пагражает Беларусі дыктатурай, зьдзекліва адрыналася і атакчынім Кебічу, і „маладымі ваўкамі” і групай Карпенкі.

У лютым лідэрэры групы „Беларусь” ініцыявівалі галасаванье пайменнымі бюлетэнімі за „прэзыдэнцкія” разьдзелы – прычым на працягу трох дзён. Такі варыянт супяречыў Рэгламэнту ВС і, па сутнасці, быў нелегітімны. У будынак Дома ўраду звозіліся дэпутаты, якія на сесіях не былі гадамі (некаторых я ўвогуле бачыў упершыню), прывозілі дэпутатаў-вэтэранаў са шпіталяў – збіраўся патрэбны для прынцыца канстытуцыйнага рашэння (дзівэ траціны галасоў ад колькасці мандатай) кворум.

I тут таксама мы скарысталі тактыку байкоту – дэпутаты Апазыцыі БНФ ня браўлюю бюлетэні і ня ўдзельнічалі ў галасаванні. Аднак за ўвядзенне прэзыдэнцтва выказаўся „маладыя ваўкі” Лукашэнкі, група Карпенкі і ўса намэнклatura – і нашыя галасы ўжо не маглі паўплываць на вынік.

Пасля таго, як прэзыдэнцтва было прынятае, мы запатрабавалі, каб прэзыдэнт ня быў кіраўніком выканавчай улады, і каб яго выбары адбыліся не раней чым праз паўгода пасля парламэнцкіх выбараў. Эта прапанава таксама была праігнраваная – съпішаўся Кебіч, съпішаліся „маладыя ваўкі” (съпішалася Масква).

Большасць дэпутатаў адрынула і прапанаваную дэпутатамі Апазыцыі БНФ прэамбулу Канстытуцыі, дзе нагадваліся вытокі беларускай дзяржаўнасці – Вялікае Княства Літоўскае і Беларускай Народной Рэспублікі.

15 сакавіка Канстытуцыя з прэзыдэнцтвам шляхам грубага парушэння Рэгламэнту ВС была прынятая.

„МАЛАДЫЯ ВАЎКІ” СУПРАЦЬ НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

У тых дні я сказаў Кебічу, што ён вельмі памыляецца, калі бачыць у Лукашэнку свайго палітычнага партнёра. Вячаслаў Францавіч адказаў нешта накшталт таго, што, магчыма, я і маю рацюю, але „час пакажа”.

Доўга чакаць прэмьер-міністру не давялося.

27 сакавіка Лукашэнка падчас выступу ў жывым эфіры беларускага радыё (па распараджэнню Саўміну Лукашэнку, у адрозненіе ад нас, усё яшчэ прадстаўлялі эфір) заяўві, што „калі Кебіч ня будзе прэзыдэнтам – ён будзе сядзець у турме”.

З гэтага моманту Лукашэнка пачаў адкрытоую палітычную гульню, незалежную ад Кебіча, але, як выглядае, вельмі залежную ад імпэрскіх інтэрэсаў Масквы. Сярод дэпутатаў Вярхоўнага Савета ўтварылася група, якая падтрымала чалавека, што адкрыта і пасльдоўна выказаўся за зыншчынне беларускай дзяржаўнасці, ганьбіу нацыянальныя сымвалы – Дзмітры Бу-

лахаў, Віктар Ганчар, Віктар Кучынскі, Анатоль Лябедзька, Леанід Сініцын, Іван Ціцянкоў, Віктар Шэйман ды некаторыя іншыя. Вясной 1994г. Юры Хадыка адзначыў, што, нягледзячы на за-клікі Лукашэнкі „павярнуць назад у сацыялізм”, бізнесоўцы яго не спалохаліся – „ягоную группу ўзначаліў былы камсамольскі вожак сп. Фядута зъ сябрамі-бізнесмэнамі. Да яе далучыліся і сум-навядомыя сваёй палітычнай беспрынцыпавас-цю спадары Булахаў і Ганчар” („Свабода”, 16 красавіка 1994 г.).

Асновай пропагандысцкай кампаніі Лукашэнкі зрабілася хлусня, замяшаная на антынезалежні-кай рытормы.

Ні на якім этапе выбараў Лукашэнка і ягоныя хайрусынікі ня выступілі ў падтрымку беларускай мовы; ўся іх кампанія вялася па-расейску.

Паказальны рэпартаж А. Тамковіча ў газэце „Свободныя новості” пра сустречу Лукашэнкі з выбарцамі ў Ашмянах.

Лукашэнка заяўв пра неабходнасць аб’яднання грашовых систэмай Беларусі і Рэ-сеi, з чым, на ягону думку, урад Кебіча ма-рудзіў. „Аддаўши належнае Кебічу за правал з аб’яднаннем грашовых систэмай, Аляксандар Рыгоравіч панаракаў, што СССР развалены быў злачынна, так як тая, хто сабраліся ў Белавескай пушчы, не ўйялі і не прагнавалімагчымае разьвіццё падзеяў. І за гэта некаторым, менавіта Кебічу і Шушкевічу, яшчэ давядзеца адказваць...

Пытаньне: Чаму Вы ўзялі ўдзел у ганебным зь-ніццы з пасады С. Шушкевіча?

Адказ А. Лукашэнкі: Шушкевіча знялі не за кіляграм цвікоў, а за развал дзяржавы.

Пытаньне: Выступаючы ў Ашмянах, Зянон Пазняк называў Вас палітычным авантурис-там, які працуе па ўказы Кебіча і на замежных спэцслужбы.

Съмех у залі.

Адказ: Слава Богу, што, у адрозненіі ад не-каторых палітыкаў, я не прэтэндую на бранскія і смаленскія землі.

З Лукашэнкам на ашмянскай сустречы пры-сутнічалі дэпутаты з руху „Новыя імёны – но-вая палітыка” Анатоль Лябедзька і Аляксандар Шыпко. І на душы было неяк весціл ад думкі, што палітыкай у Беларусі займаюцца ня толькі

пэнсіянэры” („Свободныя новості”, №8, красавік 1994 г.).

Такім чынам, яшчэ на самым пачатку выбарчай прэзыдэнцкай кампаніі Лукашэнка пацвердзіў сваю пазыцыю як антынезалежніка (ліквідацыя нацыянальнай валоты, суд над „віноўнікамі” распаду СССР і інш.); пры поўнай згодзе членоў ягонай каманды.

ЖАДАНЬНЕ БЫКАВА, ЯКОЕ НЕ СПРАЎДЗІЛАСЯ

Дэбаты – на каго з двух дэмакратычных лідэр-аў, на Пазняка ці на Шушкевіча, павінна была ставіць Алязыцьца, разгарнуліся ўжо пасля першага туру выбараў і доўжацца да сёняня. Так, дэпутаты БСДГ на чале з Алегам Трусавым (які адначасна зьяўляўся намесынкам Пазняка па Апазыцыі БНФ) рагтам падтрымалі Шушкеві-ча. Мы ж не малі зрабіць гэтага з тae прычыны, што, пры ўсёй сваёй сумленнасці і маральнасці, на працягу больш як двух гадоў знаходжання на пасадзе першай асобы ў дзяржаве Станіслаў Станіслававіч выявіўся непасыльдойным, а ў шэ-рагу выпадкаў і непрадоказальным палітыкам. Да таго ж ён быў не зусім разборлівы ў выбары най-бліжэйшага палітычнага атачэння (сярод ягоных дарадцаў былі Валер Цапкала, акадэмік Анатоль Міхайлаў (нас насыцярожвалі непрыхільныя за-явы акадэміка адносна беларускай мовы); пазней у ягонай камандзе апынуўся і маладзён Ўсевалад Янчзўскі – і гэта пасля ягонага праімпэрскага артыкулу ў „Рэспубліцы”).

Яшчэ на этапе вылучэння кандыдатаў публі-цист Валеры Дранчук надрукаваў у „Свабозе” артыкул „Лепш Пазняк, чым ніколі!”. „Чаму я ня буду галасаваць за Шушкевіча? – тлумачыўніця пазыцыю. – ... за час ягонага кіравання парламентам я зьведаў столькі расчараўання, колькі ня зьведае, мусіць, самы апантаны заўзя-тар, калі яго любімы клуб прагульвае з разгром-ным лікам. Шушкевіча – беларуса і дэмакрата – народ, вобразна кажучы, паставіў на браму. А ён прапусціў усе галы! Нават тады, калі білі не з адзінназіццю мэтраў, а з брамы праціўніка. Я ня ў сілах дараваць гэтага галкіўзу Шушкевічу...

Будзе куды лепш, калі шчыры беларус Станіслаў Шушкевіч аддасць „свае галасы Зянону Пазняку. Упэўнены, гэта будуць галасы сумленных людзей” („Свабода”, 16 красавіка 1994 г.).

Паказальнымі былі слова аўтара публікацыі ў „Свабодзе” адразу пасля выбараў, 28 жніўня: „Што датычыць маўклівага супрацьстаяння каманды Пазняка і Шушкевіча, дык наяўнасьць двух кандыдатаў адназначна касавала шанцы абодвух... Але, не зважаючы на самаўпэўненую заяву Шушкевіча адной маскоўскай газэце „я выйграю”, ён, безумоўна, меў меншыя за Пазняка шанцы. Мне неаднаразова даводзілася чуць, як звычайнія людзі разважалі наконт ягонай кандыдатуры: „Ужо раз пасядзеў там, нічога не зрабіў”. Не, Шушкевіч якраз сваю місію выканаў, узяўшы ўдзел у скасаваны ССР. Дзякуючы гэтаму ён ужо ўпісаў сваё імя ў беларускую гісторыю. Але ў астатнім Шушкевіч сам адвёў сабе бяспечную ролю начальніка над 5-ю мікрофонамі” (маючы на ўвазе мікрофоны ў Аўгустынай залі парламэнту).

У каманду Пазняка ўйшлі, апроч палітыкаў, юрыстаў ды эканамістаў, і вядомыя прафесійнікі творчай эліты.

Праграма Пазняка, распрацаўваная пры ўдзеле Цэнявага кабінэту Апазыцыі БНФ на чале з У. Заблоцкім, палягала ва ўмацаваны незалежнасці Беларусі, эўропейскім выбары ў міжнародных дачыненіях і рынковых прынцыпах у эканоміцы.

Мэтай было стварэнне прававой дэмакратичнай дзяржавы, дзе паважаліся б правы ўсіх нацыяў, дзе было б гарантаванае ўжываные адзінай дзяржаўнай мовы – беларускай. Павінна была быць уведзеная забарона ўсіх арганізацый, якія выступаюць супраць незалежнасці Беларусі. Пазняк лічыў неабходным выхад Беларусі з СНД, вывад з тэрыторыі краіны расейскіх войскаў. Разам з тым, у праграме падкрэслівалася, што „галоўная задача беларускай зньешняй палітыкі – наладжваныне раўнапраўных, узаемавыгадных партнёрскіх дачыненіяў з Расейскай Федэрацияй”.

У праграме Пазняка не было ні слова, што дало б падставы папракнучы яго „экстремізмам” – нават тыя палажэнні, якія здаваліся найбольш радыкальнымі, рэалізоўваліся ў краінах Усходняй Эўропы (і менавіта яны, дарэчы, звязаліся пера-

думовамі эканамічнага разьвіцця гэтых краін у параўнанні з краінамі СНД). І падчас сустэрчай ужо праз гадзіну, пачуўшы тлумачэнні палажэнняў праграмы, большасць аўдыторыі выяўляла прыхільнае стаўленне да кандыдата ад Народнага фронту.

Аднак у Пазняка (як і ў іншых кандыдатаў) было толькі чатыры тэлевізійныя эфіры, адзін з якіх мы скрысталі для трансляцыі адмыслова зробленага Уладзімерам Коласам фільму „Невядомы Пазняк”, які павінен быў разбурыць гадамі ствараны афіцыйнай прагагандай імідж. У адным з жывых тэлеэфіраў выступіў Васіль Быкаў, які ўваходзіў у лік дванаццаці зарэгістраваных ЦВК давераных асобаў кандыдата – ён заклікаў беларускі народ галасаваць за Пазняка. А за некалькі дзён да першага туру, ў дзень свайго 70-годзьдзя, выступаючы перад прыхільнікамі ў скверы Янкі Купалы, Быкаў, называючы свае самыя вялікія жаданіні, сказаў: „я вельмі хачу, каб першым прэзыдэнтам Беларусі стаў яе самы найлепшы сын – Зянон Станіслававіч Пазняк”

Рэальна, Лукашэнка перамог ужо ў першым туры, набраўшы больш як 50% галасоў; на другім месцы быў Пазняк, на трэцім – Шушкевіч, а Кебіч на чацвёртым. Аднак афіцыйна (у выніку маніпуляцыі) ў другі тур выйшлі Лукашэнка і Кебіч. Але і на гэтым этапе яшчэ была магчымасць не пусціць Лукашэнку ў прэзыдэнцтва.

Праз дзень ці два пасля першага туру выбараў мне патэлефанавалі ад Кебіча і папрасілі падтрымка ѹго (была гаворка і з самім Кебічам).

Сітуацыя была такая, што адказ трэба было даваць імгненна, парадніца з Пазнякам магчымасці не было. Я парадай Вячаславу Францавічу зъніць сваю кандыдатуру, пакінуўшы ў бюлетэні адно прозвішча – Лукашэнка. У сваю чаргу, сказаў я, БНФ зъніў бы ўсіх сваіх назіральнікаў – а яны ў нас былі практична на ўсіх выбарчых участках.

З улікам таго, што значная частка людзей (ня большая, але значная) ішла ня столькі „за Лукашэнкі”, колькі „супраць Кебіча”, – на другі тур прыйшло б людзей значна менш, чым калі б Кебіч заставаўся ў бюлетэні. У выніку такіх дзеяньняў Кебіч прэзыдэнтам стаць ня мог – бо пасля зъніція ягонай кандыдатуры ў бюлетэнях ягона га прозвішча не было б, застаўся б адзін Лукашэн-

ка. Па-другое, пры адсутнасці назіральнікай ад БНФ улада атрымала б магчымасць скарыстаць „адміністрацыйны рэсурс”, што перад небяспекай прыходу Лукашэнкі на прэзыдэнцкую пасаду падавалася меншым злом.

У адказ я пачуў, што „будзем думаць”.

Пазней выявілася (і гэта адлюстравана ва ўспамінах Фядуты), што якраз гэты, прапанаваны Кебічу варыяント, – быў той адзіны варыянт, які найбольш палохаў каманду Лукашэнкі.

Пакуль Вячаслаў Францавіч і ягонае найбліжэйшае атчэньне (Мясыніковіч, Антановіч, Краўчанка, Патупа, Замяталін і інш.) разважалі, мы зь Зянонам Пазъняком правялі перамовы зь некаторымі асобамі „першага эшалёну ўлады”, якія тычыліся далейшых дзеяньняў у тым выпадку, калі прэзыдэнт у другім туры ня быў бы абраны. Падрабязнасці гэтых перамовавій абрародавацца яшчэ ня час, пакуль жа адзначу, што варыянт – шляхам пэўных канстытуцыйных заходаў – прадугледжваў немагчымасць абрання Лукашэнкі ў наступным раундзе выбараў (разглядалася і магчымасць скасавання прэзыдэнцтва наагул).

На жаль, Кебічу „нараілі” ўдзельніцаў у другім туры. Тады мы звяярнуліся з просьбай даць нам хаяні б пяць хвілінаў тэле- і радыёфіру, каб абвясціць рагшэнне Сойму БНФ і заклікаць нашых прыхільнікаў не ісьці на другі тур, альбо, у крайнім выпадку, выкreslyvaць абодвух – Лукашэнку і Кебіча. Натуральна, мы пасыпелі распаўсюдзіць заклік сярод свайго актыву – але толькі тэлебачанье і радыё магло б даць магчымасць данесыць аргументацыю да кожнага з тых, хто галасаваў за Пазъняка. Верагодна, да такой парады прыслухалася б і значная частка прыхільнікаў Шушкевіча.

Аднак людзі Кебіча эфіру нам не далі.

ПАЗЬНЯК І ЛУКАШЭНКА БЫЛІ НЯ Ў РОЎНЫХ УМОВАХ

Звяярну ўвагу на адзін вельмі важны фактар, пра які ўжо аднойчы даводзілася казаць. Традыцыйна, аналізуучы прэзыдэнцкую кампанію 1994 году, аналітыкі гавораць пра „роўныя магчымасці”

ці” тых кандыдатаў, якія былі ў Апазыцыі да Кебіча. Асабліва любіць паўтараць гэта цяпер ужо былыя арганізатары выбарчай кампаніі Лукашэнкі – маўляў, Лукашэнкі і Пазъняк былі паставленыя ў падобныя ўмовы, іх аднолькава прыціскалі ўлады. І таму барацьба была нібыта справядлівай.

Усё гэта вельмі далёка ад ісціны.

Выбарчую кампанію 1994 году шмат у чым вырашыла пазыцыя сродкаў масавай інфармацыі, у tym ліку (і ў першую чаргу) і да пачатку самай кампаніі. І тут варта параваніць інфармацыйныя магчымасці Лукашэнкі і Пазъняка і інфармацыйную атмасферу вакол іх.

З самага моманту ўтварэння Аргкамітэту БНФ Пазъняк стаў мішэнню для зынішчальных паклёні – прычым па ўсіх каналах афіцыйнай пропаганды. Ніводны рэдактар афіцыйных (тады – камуністычных) газет падчас свайго знаходжання на пасадзе не пажадаў разабрацца, дык ці супраўды лідэр БНФ „фашист”, „экстреміст”, і што павінна, а што не павінна ўкладацца ў паняцце „нацыяналіст”. Пасыль абрання Пазъняка дэпутатам гэтая паклёніцкая хвала спачатку прыцішылася, аднак недзе з 1992 году зноў узмацілася – толькі паклёні было ўжо больш вытанчаныя, калі такое вызначэнне дапушчальнае ў дачыненіі да паклёні.

Той вельмі абмежаваны доступ да эфіру, які мелі дэпутаты Апазыцыі, Пазъняк выкарыстоўваў не дзеля самарэкламы, а ў мэтах тлумачэння праграмных палажэнняў БНФ ды заходаў, якія ўрад павінен быў бы рабіць дзеля ўмацавання суверэнітэту.

Мэтанакіраваная, пасыльдоўная пропагандысцкая стратэгія паклёну мела свой эффект. У дні выбарчай кампаніі ў Воршы, здаецца, мне давялося быць удзельнікам адной фантасмагарычнай размовы, у рэальнасці якой я б не паверыў, калі б мне расказаў пра яе хтосьці іншы. Я даводзіў выбарцу-пэнсіянэру, што Пазъняк ня мог у час вайны служыць у паліцыі. „У якім годзе вайна скончылася? У 1945-м, правільна?” – „Правільна” – „А Пазъняк нарадзіўся ў 1944-м, дык колькі яму было? Толькі год быў, згодны?” – „Згодны... Ай, не дурыце мne галаву. Служыў ён у паліцыі!”

Лукашэнка ж быў „любімцам” СМІ – часцей, прайда, ён нёс бязглувыдзіцу, але пры гэтым да-

Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Янко Пазняк у кабінцы В. Быкава на вул. Танкавай у Менску. 19.06.1993 г.

ваў нейкую інфармацыйную нагоду. У 1993 годзе пасъяля абраўныя (з падачы Шушкевіча і Лябедзькі) кіраўніком „антыкарупцыйнай камісіі” на яго была зробленая стайка як праімпэрскімі сіламі ў Маскве (адсюль інтэр’ю ў маскоўскіх газетах), гэтак і камандай Кебіча (жадалі рукамі Лукашэнкі зваліць Шушкевіча і запляміць Апазыцыю). У верасень 1993 – сакавіку 1994 году Лукашэнка атрымаў практична неабмежаваны доступ да тэле- і радыёефіру – аж да моманту антыкебічайскага выступу 27 сакавіка. Вось тут каналы яму перакрылі – але было позна.

Зрэшты, і пасъяля гэтага дзяржаяўныя СМИ працавалі на Лукашэнку – бо афіцыйная пропаганда была накіраваная супраць ідэяў Народнага фронту. І гэта нават было больш вызначальна, чымсыці

колькасць зъяўленняў Пазняка альбо Лукашэнкі на тэлеэкранах ці падтрымка асобнымі журналістамі.

З другой паловы 1992 году афіцыйная пропаганда заняла агрэсіўна антынезалежніцкія, пасутнасці, антыбеларускія пазыцыі. Практычна два гады грамадзства наступальна апрацоўвалася ў праразейскім, „інтэграцыйным” і антыдэмакратычным духу. З пачаткам выбарчай кампаніі гэтая рыторыка толькі ўзмацнілася.

Фармальная афіцыйная пропаганда, тэлебачаныне, радыё і друк агітавалі за Кебіча – а рэальнна агітавалі за тое ж, за што выступаў і Лукашэнка. Прывільгі Лукашэнка на фоне гэтых антынезалежніцкіх лёзунгаў выглядаў больш энэргічным палітыкам, чым прэм’ер. Кебіч агітаваў за далу-

(Фото Ул. Кармікіна, Архіў БНФ).

чэньне да расейскай рублёвай зоне – Лукашэнка крытыкаваў прэм'ера за прамаруджванье і абяцай, што пры ім рубель зьявіца хутчэй. Кебіч вінаваці ў „развале эканомікі” распад СССР – Лукашэнка нагадваў, што ў тым ліку і Вячаслаў Францавіч падпісаў віскулёўскія пагадненіі. Кебіч заяўляў, што без Рәсей беларуская эканоміка ня вытрымае – Лукашэнка ішоў далей і патрабаваў аднаўлення СССР.

Словам, агульны тон афіцыйнай прапаганды быў вельмі выгадны Лукашэнку і адыграў, мяркую, ключавую ролю ў ягоной перамозе. Гэтую акалічнасць замоўчаўца колішнія паплечнікі Лукашэнкі – магчымы, таму, што ў іншым разе ім давядзенца тлумачыць, чаму ж яны самі выступілі супраць неzáлежнасці Беларусі.

Дарэчы, аналізуочы і параўноўваочы прапагандыстыкі фон пачатку 1990-ых і пачатку 2000-ых, на якім падаеца вобраз лідэра Народнага Фронту, заўажаеш шмат паралеляў і адсутнасць якіх-небудзь істотных змененій. І тычыцца гэта ня толькі афіцыйных СМІ.

То Дзямянцей напіша ў мэмуарах, што нібыта Пазыняк з Навумчыкам пагражалі яго павесіць (пры гэтым патрабаванье аб адстаўцы з вуснаў Лукашэнкі ў жніўні 1991-га Дзямянцей „таварышу прэзыдэнту” дараўаў). То Кебіч заявіць, што бачыў кінастужку, дзе нібыта Пазыняк заклікаў выпускніц з турмай ўсіх злачынцаў і пасадзіц туды члену ураду і актыўных камуністаў (пра слова Лукашэнкі ясной 1994-га, што Кебіч „будзе сядзец у турме”, экс-прэм'ер ня ўзгадвае. А стужка такая пра Пазыняка, калі б існавала, не сыходзіла б з тэлеэкранаў).

І ўжо ўсе, без выключэння былых дэпутаты ВС 12 склікання, якія пасялядоўна блякавали прапановы Апазыцыі БНФ, якія падтрымалі рэферэндум 1995 года і радаваліся зьбіццю дэпутатаў – авабязкова падкрэсьляць „нацыянал-радыкализм” Пазыняка і тут жа расшыфруюць: хацеў, каб размазялі па-беларуску. На гэтым звычайна ставяць кропку і той хто адказвае, і той хто пытае, не спрабуючи высьветліць – дык а ў чым быў „радыкализм”? Насамрэч, БНФ не

прапаноўваў нічога больш „радыкальнага” за практыку, якая існуе ў цывілізаваных краінах (у Францыі, напрыклад, закон прадугледжае прыярытэты французскай мовы над ангельскай, за шыльду па-ангельску ўладальнік бізнесу можа заплаціць салідны штраф; існуе нават „моўная паліцыя”). Аднак нават да гэтага Пазыняк ніколі не заклікаў.

Паводзіны беларусафобаў зразумелыя: у справе дзяржаўнай незалежнасці і існавання Беларускай нацыі беларуская мова ёсьць галоўным чыннікам і яны (у адрозненіі ад некаторых беларусаў) ўсьведамляюць гэтага.

Пасвěдчанне С. Навумчыка аб даверанай асобе кандыдата ў Прэзыдэнты Рэспублікі Беларусь З. Пазыняка. 7.06.1994 г.

Але вось дзіўная акалічнасць: сярод паплечнікаў Пазыняка, ды наогул сярод дэпутатаў ВС 12 склікання, шмат тых, хто актыўна выступаў і выступае ў абарону беларускай мовы (а нават і часцей, бо ў асноўным Пазыняк закранае тэмы палітыкі, дзяржаўнага будаўніцтва і Незалежнасці). Аднак найбольш абрэзлыўся авбінавачваныні накіраваныя менавіта Пазыняку.

Калі прычыны заявяў афіцыйнай лукашэнкаўскай прапаганды зразумелыя, дык чым патлумачыць непрыхільныя слова тых, хто цяпер залічвае сябе да Апазыцыі?

Прычым нікому зь іх асабіста Пазыняк, як кажуць, не перайшоў дарогу – ні ў атрыманні грантаў на палітычную дзейнасць (бо ніколі іх ня меў), ні ў чарзе ў маскоўскія кабінеты (бо наконт Рәсей

(Фота Ганны Навумчык)

Мітынг БНФ. Ліпень 1994 г. Выступае Васіль Быкаў. Вядучы С. Навумчык.

выказаўся адназначна). Можна было б уяўіць, што баяца палітычнай канкуренцыі – але ж заяўляюць, што не баяца, зусім не баяца і, як заклінанне, паўтараюць, што „Пазнякі ўжо няма”.

Можа быць толькі адно тлумачэнне.

Пазняку ня могуць дараваць Курапатаў і аднаўлення Незалежнасці.

Масква ня можа дараваць сваёй паразы. Ворагі беларушчыны разумеюць, што ягонае імя воляю лёсю ўжо зрабілася назыўным, пераутварылася ў сымвал, і ў сывядомасці грамадзтва звязанае з Незалежнасцю і нацыянальнай ідэяй. Менавіта Пазняк і Народны Фронт валодаюць гэтай магутнай і небяспечнай для Крамля ідэяй. І гэтую ідэю немагчыма ні адабраць, ні зынішчыць – у гэтым і небяспека. Ім добра вядома, што шукаць кампраміс з Пазняком, што да беларушчыны і Незалежнасці – марная справа. Якраз таму нянявісьць да Пазняка і набыла пэрманэнтны харектар, яна ўсвядомленая і пасылядоўная, бо за ягоным іменем

стаіць нешта большае, чым ён сам як чалавек, за гэтым імем – ідэя вольнай Беларусі і змагання зь яе нішчыцелямі.

Адкрыццё пахавання ў дзесяткаў тысячаў ахвяраў было ўдарам ў саме сэрца камунізму. Як Асвэнцыям ёсьць напамінкам пра злачынствы фашизму, аб які разьбіваюцца аргументы адрынальнікай існавання Галакосту, - гэтак жа Курапаты застаюцца съведчаннем зверстваў камуністычнага тэрору, перад якім спробы апраўдаць, адмыць ідэалёгію Маркса-Энгельса-Леніна ўспрымаюцца альбо глупствам, альбо цынізмам. Курапаты застануцца, нават калі іх закатаюць пад асфальт (але перакананы, што ў будучым беларусы ствараць ту нацыянальны мэмарыял. Ён ужо ствараеца народам і ўжо існуе).

Абнародаваныя праўды пра Курапаты надало імпульс новаму нацыянальнаму Адраджэнню, і ў выніку – аднаўленню беларускай Незалежнасці. Гэта дыяметральная супярэчыць спрадвечным (менавіта так – цігам стагодзьдзю, незалежна ад канфігурацыі сымвалу на крамлёўскіх вежах) інтэрэсам Масквы, якая стагоддзямі ставіла мету зынішчыць Вялікае Княства Літоўскае – Беларусь і думала, што ў ХХ стагодзьдзі зь беларусамі расправілася назаўсёды. Тоє, што Беларусь, дзякуючы намаганням Народнага Фронту і яго лідэра, аднавіла сваю незалежнасць і зноў існуе як дзяржава – з пункту гледжання імпэрыі і яе абаронцаў – недараўальна.

З імем гэтага чалавека вяжацца для Масквы пастаянная небяспека. Таму ў Менску, Варшаве альбо Нью-Ёрку, ды хоць на Месяцы – Пазняк будзе ўспрымацца імпэрыяль ворагам нумар адзін.

І ў 1994 годзе супраць яго была накіраваная ўся моц праімпэрскай прапагандысцкай мышыны.

КДБ і ЛУКАШЕНКА: НЕРАЗЛУЧАНЫЯ БЛЯЗЬНЯТЫ

Лукашэнка сам неаднаразова прызнаваўся ў тым, што роля КДБ у ягонім прасоўванні на пасаду презыдента была вызначальнай.

Вядома, што Лукашэнка служыў у памежных войсках КДБ СССР, пад час дэпутацтва абаранай

(Архів С. Навумчыка)

Аблітча намэнклятурнага рэжыму. АМАП перагардзіў дарогу калёне БНФ 9 траўня 1994 г. У цэнтры С. Навумчык, З. Пазняк, В. Быкаў.

„чекістай”, а ягонае прэзыдэнцтва адзначанае прызначэннем афіцэралю КДБ на ключавыя пасады, ўзмацненнем ролі спэцслужбай і вяртаннем іх да мэтадаў часоў сумнавядомага Андрапава.

Што ж да падзеяў 1994 году, дык кропкі над „і” ў гэтай тэмэ паставіла прызнаныне былога афіцэра контравыведкі КДБ Сяргея Анісікі, апублікованае ў 1996 годзе:

„Няма нічога патаемнага, што калі-небудзь не зрабілася б відавочным. Аляксандар Рыгоравіч сваім узыходжаннем шмат у чым ававязаны Ка-мітэту Дзяржаўнай Бяспекі, альбо, па меншай меры, асобным яго кіраўнікам. У пэрыяд прэзыдэнцкіх выбараў у спэцслужбзе была створаная ініцыятывная група падтрымкі Аляксандра Лукашэнкі, ідэйным натхненнем якой зьяўляўся Валеры Кез (генэрал, намеснік старшыні КДБ РБ – С.Н.). Шматлікія супрацоўнікі цэнтральнага апарату Ка-мітэту ў Менску і абласных упраўлень-

няў КДБ адсочвалі абстаноўку пад час выбараў, кантролівалі дзеяньні асноўных канкурэнтаў на прэзыдэнцкую пасаду і прадстаўлялі папераджальную інфармацыю ў штаб Аляксандра Рыгоравіча. Менавіта камітэтчыкі своечасова атрымалі звесткі аб прыбыцці з Урала двух кілероў і іх месцаўнаходжанні на адной з дзяржаўных рэзідэнцыяў. Наўмысная ўцечка інфармацыі ў прэсу не дазволіла некаторым эксп-чыноўнікам дзяржаўнага маштабу ажыццяўіць гэтую злачынную акцыю. Менавіта чэкісты ведалі сапраўдную карынту лёзьвенскага замаху, фінансаваныя прэзыдэнцкай кампаніі і парупіліся схаваць „канцы ў ваду”. Матэрыялы аб негатыўных аспектах гандлю зброяй, развале войска і злачыннай дзеянасці дзяржчынёнікай, якія знаходзілі жывы водгук у выбаршчыкай, таксама передаваліся Аляксандру Рыгоравічу з будынку па вул. Камсамольскай” („Белорусская деловая газета”, 15 лютага 1996 г.).

НОВЫ ПАРАДАК. АНТЫБЕЛАРУСКІ

Бяспрэчна – ў прыходзе Лукашэнкі была зацікаўленая Москва. Аднак свае „варыяnty” Крэмль навізываў і летувісам, і, пазней, украінцам – аднак яны іх адрынулі; беларусы ж, як бы там ні было, самі схапіліся за кола гісторыі ў жаданыні яго спыніць.

Дзень абраўніка Лукашэнкі прэзыдэнтам можна было б назваць канцом пэрыяду апошняга беларускага Адраджэння. Аднак яшчэ на працягу дзесяці месяцаў над краінай лунаў Бел-Чырвона-Белы Сыцяг, „Пагонь” была дзяржаўным гэрбам, а беларуская мова мела статус адзінай дзяржаўнай. Але ўжо ў пачатку верасняня ўдзельнікі Дня вайсковай славы (гадавіны бітвы пад Воршай) былі сустрэтыя кардонам АМАПу.

Кіраўніком новаўтворанай прэзыдэнцкай адміністрацыі стаў Леанід Сініцын, і літаральна зъ першых дзён пачалося „інтэграваны” ў Расею.

Праз тыдзень пасля інаўтурацыі Лукашэнкі, 28 ліпеня, дэпутаты Апазыцыі БНФ і члены Ценявога Кабінету адсалалі ў адміністрацию прэзыдэнта заўвагі (на пунктах) да праекту Дамовы аб дружбе і супрацоўніцтве паміж Беларусью і Расеяй. Мы

Пратэст супраць „новага парадку” Лукашэнкі і К°. Снежань 1994 г.

(Архіў БНФ)

папярэджвалі, што Дамова (праект распрацоўваўся ў Маскве) складзеная „з мэтай забяспечыць на міждзяржаўным узроўні палітычныя, прававыя і эканамічныя ўмовы для інкарпарацыі Беларусі ў Расейскую Федэрацыю, падрыву нашай дзяржаўнай самастойнасці, падпарядкавання нашай эканомікі Рэспубліцы, захопу нацыянальнай уласнасці і маёмасці расейскім суб'ектамі гаспадарання, юрыдычнымі і фізычнымі асобамі”.

Адказу на гэта мы не атрымалі. Каманда „маладых вайкоў” адразу дала зразумець, якія парадкі будуць усталяваны ў краіне і якія будзе існаваць мадэль узаемаадносін зь беларускім нацыянальнымі сіламі, у якіх яны бачылі нават не палітычных апанэнтаў, а праціўнікаў.

Сутнасць гэтых узаемаадносін – „вас папросту не існуе”. Калі пры віцэ-прем’еру Дзямчуку як куратару СМІ, і Бутэвічу як міністру інфарматыцы дэпутаты Апазыцыі БНФ з другога, з трэцягам разу, але „выбівалі” паўгадзіны тэлеэфіру – пры віцэ-прем’еру Ганчару і Начальніку ўрраўлення інфарматыцы А. Фядуце мы не атрымалі ніводнай

хвіліны; новыя гаспадары нават не абцяжарвалі сябе адказыць хадзіць б фармальныя адпіскамі. Між тым, гэта ішло насуперак закону, у дадзеным выпадку – Закону аб статусе дэпутата Вярхоўнага Савета. І гвалт над законнасцю ў краіне пры новаабраным презыдэнце пачаўся менавіта з гэтага.

АПОШНІ ШАНЕЦ ПАРЛЯМАНТАРЫЗМУ

Пасля прэзыдэнцкіх выбараў лідэры парламэнцкіх фракцыяў (БНФ, камуністай і сацыялістычнай партыі на чале з віцэ-сыпікерам Кузняцовым) у выніку перамоваў і кансультаций пагадзіліся на прыняццё новага Закону аб выбарах па пра-парцыйна-мажарытарнай систэмэ. 75% парламенту (215 мандатоў) абіраліся па акругах, а 25 адсоткаў (65 мандатоў) па партыйных съпісах (Пазняк і я згодна фронтайскага праекту закона аб выбарах накіравалі пропанову аб судносінах 50/50, але для большасці дэпутатаў гэта быў за-

надта „рэвалюцыйны” крок. Зрэшты, мы адмыслюва прапанавалі такі варыянт, каб судадносіны 75/25 успрымаліся як кампраміс і былі заканадаўчыя прынтыя). Канешне, гэта задавальняла партыйных лідэраў найбольш уплывовых партыяў, паколькі ўсе яны (лідэры) гарантавана праходзілі ў парламент.

Што такі варыянт мог дадыць Беларусі?

Найперш – Вярхоўны Савет 13 склікання меў бы прынцыпова іншы расклад палітычных сілаў. За кандыдатаў БНФ на выбарах у 1995 годзе пра-
галаусе калі мільёна выбарцаў. Гэта значыць, што ў выпадку наядунасьці партыйных сілісаў дэпутаты Фронту меў бі мінімум 20 адсоткаў „партийных” мандатаў, гэта значыць – калі 15 чалавек (гэта мінімум). І нават пры тым, што ніводны дэпутат БНФ не абраўся б па акрузе (што пазней і адбылося), БНФ меў бы прадстаўніцтва ў Вярхоўным Савеце ў якасці найменш як пятнаццаці дэпутатаў.

Зразумела, што ўзначальваў бы съпіс БНФ і прайшоў бы ў ВС Пазняк. Пазней Лявон Баршчэўскі з'явіўся, што менавіта адсутніцаў Пазняк на сумна вядомых начных перамовах Шарэцкага і членоў Прэзыдыму ВС з Лукашэнкам пры пасярэдніцтве Чарнамырдзіна і іншых прадстаўнікоў Крамля ў лістападзе 1996 г. дазволіла падпісаць пагадненне аб спыненні імпічменту. Сам Пазняк на пытаньне, што ён рабіў бы ў той сітуацыі, адказвае, што фізычна выцягнуў бы Шарэцкага за каўнер. У верагоднасці менавіта такога варыянту паводзін Пазняка ў мяне асабіста няма ніякага сумніва. Аднак быць на тых перамовах Пазняк мог толькі ў адным выпадку – калі б меў статус дэпутата Вярхоўнага Савета (прысутнічалі ж там Карпенка і Калякін). Калі б Пазняк быў на тэрыторыі Беларусі, але ня быў бы дэпутатам – шанцаў патрапіць на перамовы ў яго не было б ніякіх (як не патрапіў ён ні на воднае паседжаньне ці мерапрыемства ВС 13 склікання – бо не было дэпутацкага мандату).

Шэрш палітолягаў і палітыкаў (напрыклад, той жа Пазняк) лічаць, што шанец на дэмакратычнае развіццё Беларусі быў страчаны ўвосень 1992 году, калі ВС адмовіўся прызначыць рэфэрэндум аб новых выбарах. Мне ж падаецца, што канчаткова ён быў страчаны якраз увосень 1994-га, калі

быў заблякаваны закон аб выбарах па зъмяшанай систэме.

Да моманту пачатку восенійскай сесіі мы ўжо пераканалі большасць дэпутатаў у мэтазгоднасці прыняць цы таго закону. Канструктыўную пазыцыю заняў і Старшыня ВС М. Грыб. Перад сесіяй дэпутатаў Грыб сабраў дэпутатаў, у тым ліку і прадстаўнікоў альтынатыўнай настроенай вэтэранская арганізацыі, каб ужо ўласным аўтарытэтам паўплываць на іх пазыцыю. Былі запрошаны і лідэры партыяў, якія не былі дэпутатамі. Аргументы прыхільнікаў новага варыянту выбарчага закону, як быццам, успрымаліся. Аднак потым на трывалу ўзынялася, як яе прадставілі, „палітоляг” Вольга Абрамава (пазней – лідэр арганізацыі, якая пазыцыянавала сібі часткай расейскай партыі „Яблоко”). Абрамава азнаёміла прысутных з вынікамі нейкага быццам бы сацыялягічнага апытаўніцтва. Зы яго нібыта вынікала, што калі выбары пройдуть па новым варыянце Закону – „бэнэфаўцы возьмуць 80 працэнтаў складу парламэнту, а то і болей”. Гэтае глупства выклікала шок у дэпутатаў-вэтэраноў.

І ёсё ж, верагоднасць правесьці закон на сесіі ўсё яшчэ заставалася. Як пацвярджаюць дэпутаты Апаазыцыі БНФ, арганізаторам блекавання гэтага законаопраекту ў Вярхоўным Савеце выступіў прадстаўнік прэзыдэнта ў ВС Анатоль Лябедзька. Тады, увосень 1994-га, Лябедзька не ўваходзіў ні ў якую партыю, але аддана праводзіў у Вярхоўным Савеце палітыку Лукашэнкі.

Прыход да ўлады Лукашэнкі практычна адразу спыніў працэс фрагментарнага адраджэння беларускасці, які БНФ удавалася праводзіць праз дзяржаўныя структуры і мэханізмы. Калі пры Кебічу яшчэ можна было – на ўзорні асабістых контактаваў – дамовіца пра рэалізацыю нейкіх адукатыўных ці культурніцкіх праектаў, дык з новай камандай, як яны сабе называлі, „прагматыкаў”, гэта ня мела выніку.

Не спрыяў развязыцьцю беларускасці і нова-
прызначаны віцэ-прем'ер па культурных і сацыяльных пытаннях Віктар Ганчар, ад якога я ў тыя часы ніколі ня чую беларускага слова. Зрэшты, Ганчар хаця б не перашкаджаў. З пачатку 1995 году ўся ідалёгія апынулася ў руках расейскага палкоўніка Ўладзімера Замяталіна, які і не хаваў

свайго варожага стаўлення як да беларускай мовы, гэтак і да самога права беларускай нацыі на дзяржаўную незалежнасць.

РЭФЭРЭНДУМ-95. ГАЛАДОЎКА Ў ПАРЛЯМАНЦЕ СКОНЧЫЛАСЯ ПЕРАМОГАЙ ДЭПУТАТАЎ БНФ, АЛЕ БЫЛА ЛІКВІДАВАНА СІЛАЙ

Вясной 1995 года Лукашэнка выступіў з ініцыятывай правесці рэфэрэндум, вынікам якога павінны стаць скасаванье беларускай мовы як адзінай дзяржаўнай, скасаванье Бел-Чырвона-Белага Сцяга і гэрбу „Пагоня” як дзяржаўных сымвалаў, эканамічна інтэграцыя з Расеяй і права прэзыдэнта на распуск парламэнту. Адным з праваднікоў ідзеі рэфэрэндуму быў кіраўнік прэзыдэнцкай адміністрацыі Леанід Сініцын.

Прэзыдэнцкая ініцыятыва мела антыканстытуцыйныя характеристики, паколькі супярэчыла артыкулам Закону аб рэфэрэндуме (галоўнае – на рэфэрэндум не павінны выносіцца пытаныні, якія закранаюць нацыянальныя каштоўнасці).

Яшчэ 23 сакавіка 1995 г. дэпутаты Апазыцыі БНФ падрыхтавалі праект пастановы ВС, у якой прапаноўвалася адхіліць пропанову Лукашэнкі аб рэфэрэндуме на той падставе, што „пытаныні аб статусе рускай мовы і дачыненнях з Расейскай Фэдэрацыяй супярэчыць частцы 3 артыкула 3 Закону „Аб народным галасаванын (рэфэрэндуме) у Рэспубліцы Беларусь”, а пытаныні аб Дзяржаўным гербе і сцягу, а таксама магчымасці распуску Вярхоўнага Савета ня маюць юрыдычнай дакладнасці і не даюць магчымасці атрымаць адназначны адказ”.

Гэтыя і іншыя аргументы пра антызаконнасць рэфэрэндуму прыводзіліся намі на сесіі, але прыхільнікі Лукашэнкі, пракамуністычныя дэпутаты (асабліва так званыя „вэтэраны”), былі бязглядныя ў сваёй антыбеларускасці.

Да дня галасаванья 11 красавіка ўсе традыцыйныя, клясычныя парламэнцкія мэтады (унісеньне альтэрнатыўных варыянтаў, выступы на сесіі, звароты да камісій і да дэпутацкіх груп, да Старшыні парламенту, апэляцыі да законнасці і Канстытуцыі, кулюарная праца) былі намі вычарпаныя і не далі эффекту. Заставаліся – нетрадыцыйныя.

Увечары 10 красавіка, сабраўшыся ў 363 пакоі Апазыцыі, мы абмеркавалі варыянты магчымых дзеяньняў. Не выключалася і галадоўка. Рашаючыя слова па агульнай згодзе пакінулі за Пазъняком, якое ён паведаміць кожнаму на раніцы ў залі за хвіліну да пачатку паседжання (гэта былі меры перасыярогі перад подслухам, інакш нашыя пляны маглі сарваць). Вечарам Пазъняк быў на Ўправе БНФ і папярэдзіў Фронту пра магчымыя важныя падзеі зутра ў Вярхоўным Савеце. На выпадак узынінення „надзвычайнай сытуацыі” (каль дзеянні Старшыні Фронту будуть абмежаванымі) ён абавязаў свайго намесніка Ю. Хадыку ўзяць тады на сябе арганізацыю дзеянняў БНФ. На раніцы Хадыку быў перададзены ліст Пазъняка пра сутнасць акцыі ў Вярхоўным Савеце і адпаведны распараджэнны. Канчатковая рашэнне пра дзеянні ў парламанце было прынятае ўначы на кватэры Валянціна Голубева, да якога прыехалі Зянон Пазъняк і Сяргей Антончык. (А 8-й раніцы Пазъняк, як было дамоўлена, удакладніў яшчэ сваё рашэнне з А. Трусавым і, здаецца, з У.Заблоцкім – сваімі намеснікамі па Апазыцыі.)

Але раніцай наступнага дня на сесію я ўжо ехаў з поўным разуменнем, што будзе абранны менавіта такі (галадавачны) варыяント (здаецца, мне нехта патэлефанаваў, ці Пазъняк, ці Голубеў, і паведаміў пра рашэнне).

Я нават за некалькі хвілінаў да сесіі заехаў у офіс нашага агенцтва “Павет” і даслаў факс у Мюнхэн, дзе на радыё „Свабода” была на стажыроўцы жонка Галіна, якая павінна была назаутра вяртатца ў Менск. Паведаміў, што сустрэць яе не змагу (сустрэла яе ў азрапорце Галіна Вашчанка). Я таксама рыхтаваўся 14 красавіка, не спыняючы галадоўкі, выступіць у Канстытуцыйным Судзе.

Раніцай 11 красавіка ў 9.30 сесія, як заўёды, пачалася з разыдзелу „Рознае”. Анатоль Вяр-

цінскі, Мікалай Крыжаноўскі гаварылі пра ганебнасць рэфэрэндуму. Юры Беленкі сказаў пра пляны „Газпраму” забраць сабе беларускую транспартную сістэму (вось калі яшчэ прагучала папярэджаньне з трывуны ВС!). Сяргей Анончык выступіў пра карупцыю ў бліжэйшым атачэнні Лукашэнкі. Выступіў і я, расказаўшы пра сустрэчу з Вярхоўнага Савета з выбаршчыкамі.

„Навумчык С.І.: Мне даручана зачытаць наказ выбаршчыкаў, дадзеных дэпутатам Вярхоўнага Савета ад Апазыцыі БНФ падчас справараздчай сустрэчы ў красавіку ў Менску. „Выслушайшы інфармацыю аб працы ў Вярхоўным Савете, аб плановах па ратыфікацыі пагаднення з Расеяй, пра ініцыятывы прэзыдэнцкай улады ў правядзеніі рэфэрэндуму аб мове, аб адмаленіі ад гісторычнай беларускай і дзяржаўнай сімвалікі, аб заканамічнай інтэграцыі з Расеяй і аб наданыні абсолютных уладных паўнамоцтваў прэзыдэнту, мы, выбаршчыкі горада Менска, што сабраліся 9 красавіка 1995 года на спатканні з дэпутатамі Вярхоўнага Савета ад Апазыцыі БНФ, заяўляем, што прэзыдэнцкая ініцыятыва аб рэфэрэндуме супярэчыц закону і Канстытуцыі. Гэтыя рэфэрэндумы, калі б яны адбыліся, толькі зганьблілі нашу краіну, раскалолі і пасварылі наш народ, яны не палепшылі б, а пагорышлі б жыццё людзей.

Мы, выбаршчыкі з розных раёнаў Менску, даем наказ нашым дэпутатам Вярхоўнага Савета ад Апазыцыі адстойваць канстытуцыйныя нормы і законы нашай дзяржавы ў Вярхоўным Савете і не пагаджацца з прэзыдэнцкай ініцыятывой генебных для Беларусі рэфэрэндумаў, не галасаваць за ратыфікацыю невыгодных пагадненняў з Расеяй. Лукашэнка ня выканаў сваіх абязаннасцяў – не спыніў рост цэнав, не запусціў заводы, не пачаў рэформы, не зьнішчыў карупцыю. Жыць стала яшчэ горай і цяжкай. Зыневажаеца чалавек, наша краіна, наша мова, нашы нацыянальныя каштоўнасці. Улада ня мае права зьдзекавацца з народа, які гэту ўладу стварыў.

Мы пратэстуем і не прымаем такую антынародную палітыку. Патрабуем ад прэзыдэнта Лукашэнкі зьняць сваю ініцыятыву аб рэфэрэндуме. Просім наших дэпутатаў ад Апазыцыі Народнага Фронту адстойваць нашы грамадзянскія, чала-

чечыя, сацыяльныя права. Наша краіна наш народ дастойны лепшага жыцця і лепшай долі”. Прынята аднаголосна”.

У 9.25 да трывуны выйшаў лідэр БНФ.

Пазняк З.С.: „Спадары дэпутаты! Мінула амаль пяць гадоў дзеянасці Вярхоўнага Савета, у якім усё вызначала і вызначае бытая камуністычная наменклатурная большасць. Які ж вынік вашай дзеянасці за пяць гадоў, спадары дэпутаты? Што вы нарабілі і што натварылі?

Пяць гадоў назад у нас быў аднолькавы жыццёўы ўзровень, як і ў краінах Балтый. Але краіны Балтый пайшли па шляху свабоды і эканамічных рэформаў і цяпер ужо пачынаюць карыстацца пладамі сваёй разумнай палітыкі. Беларусь жа, дзякуючы перш за ёсё вашай дзеянасці, пакацілася ў яму жабрацтва, разбураныя эканомікі, інфляцыі. Ад рэформаў адмовіліся, краіну абрабавалі, народ абакралі, маёмысьць „прыхватызавалі”. У людзей забралі грошовыя ўклады і аблігациі, не дали ні зямлі, ні працы, ні нармальнага сацыяльнага зебесьпячэння. На кожную душу павесілі велізарную дзяржаўную пазыку.

І што ж прапануеце вы цяпер, разам з вашымі прэзыдэнтамі, якога вы прыдумалі, спадары дэпутаты? Што прапануеце вы цяпер, пад заслону, у канцы вашай бясплённай і разбуральнай дзеянасці? Абрабаваўшы народ, вы, топчучы Канстытуцыю і закон, прапануеце яму рэфэрэндум аб яго съятой беларускай мове, аб яго гісторычным сцягу і гэрбе ва ўмовах жабрацтва, бяспраўя, інфармацыйнай блікаады і поўнага беззаконнія. Абрабаваўшы народ, вы прапануеце яму грамадзкі раскол і грамадзянскае супрацтаванне. Абрабаваўшы народ, вы гатовыя прадаць незалежнасць яго Бацькаўшчыны, кінць яго пад эксплуатацыю і расправу сваёй і замежнай мафіі. Вось вынік вашай пяцігадовай дзеянасці.

Мы, дэпутаты Апазыцыі Беларускага Народнага Фронту, пратэстуем супраць зьдзекаў над нашым народам, над нашай Айчынай, над вашай Канстытуцыяй і законамі Рэспублікі Беларусь. Вычарпаўшы ўсе магчымасці, у знак пратэсту супраць антызаконнасці і згубнасці вашых дзеяньняў мы аб'яўлем галадоўку тут, у цэнтры гэтай залі. Пачынаем я цяпер, з гэтай хвіліны. Мы патрабуем выканання Канстытуцыі, законаў

Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце.

(Фото С. Гриана)

Рэспублікі Беларусь, свабоды слова і ліквідацыі цэнзуры... (Шум у зале)... спыніць рабаванье наўара і Бацькаўшчыны! (Шум у зале), Шаноўная Інса Міхайлаўна! Вы – міністар аховы здароўя. Прашу Вас прыслать урача і зафіксаваць пачатак галадоўкі. (Шум у зале). Прадаўжайце, спадары дэпутаты, сесію”.

Мы, некалькі дэпутатаў, выйшлі ў цэнтар залі і разам з Пазняком селі на подынок паабапал моўнай tryбуны тварам да залі, глядзячы дэпутатам намэнклятурнай большасці праста ў очы.

Мечыслаў Грыб, распачынаючы паседжанье пасля перапынку, заявіў, што „ёсьць прапанова парашца з народам – трэба раіща з народам”. Трэба вызначыць, так мы робім ці ня так. Я хацеў бы, каб вы гэта зразумелі і не рабілі тое, што непатрэбна сёньня рабіць”.

Аднак да мікрофонаў падыходзілі дэпутаты, звышчальная крытыкуючы ідэю рэфэрэндуму і самога Лукашэнку; некаторыя заяўлялі, што далаўца ўца да галадоўкі.

„Трусаў А.: Фракцыя беларускай сацыял-дэмакратычнай Грамады. Я звязвартуюся першынаперш да спадара прэзыдэнта, да міжнароднай супольнасці і да дэпутатаў Вярхоўнага Савета. Выведаець, што спадар прэзыдэнт груба парушыў Канстытуцыю, груба парушыў усе магчымыя законы, зняўшы з пасады галоўнага рэдактара спадара Сярэдзіча. Я патрабую ад спадара Прэзыдэнта адміністраціі свой незаконны ўказ і ў знак пратэсту далаўца ўца да сябrou па Апазыцыі і аб'ялю галадоўку”

Алег Трусаў сеў побач з намі.

„Антончык С.А.: Апазыцыя Беларускага Народнага Фронту. Спадары дэпутаты! Дзе вы бачылі краіну, дзе судзяць на тых, хто кразе, а тых, хто выступае супраць гэтага краядзяжу? Спадар прэзыдэнт, ці ведаеце Вы, што банкам „Белаграпрамбанк”, дзе быў старшынём Чыгір, у 1993-пачатку 1994 года было выдзелена 145 мільярдаў крэдытных рэсурсаў фірme „Пушэ”? Ці ведаеце вы, што фірма „Пушэ” зараз будзе катэдж Чыгіру? Ці мае права прэм’ер-міністар Чыгір займацца зараз кіраўніцтвам у вашай структуры? Чаму да гэтага часу не адхілены ад улады Сініцын, сынук якога плаціць камэрцыйныя фірмы больш за дзесяткі тысяч даляраў кожны год? Чаму не адхілены

Ціцянкоў і іншыя людзі? Таму ў знак пратэсту я далаўца ўца да галадоўкі і патрабую адстаўкі тых людзей, якія зараз ня могуць, ня маюць права па маральных законах кіраваць нашай беларускай незалежнай дзяржавай”.

Сяргей спусциўся да tryбуны і сеў на падлозе.

„Маісеев Г.Ф.это делается для того, чтобы окончательно искоренить и белорусское сознание, и белорусский язык, и белорусскую государственность... Уважемый Лукашенко! Я боюсь, чтобы Вы не остались в лучшем случае в должности губернатора одной из российских областей. Помните, что Вы делаете. Остановитесь, пока не поздно”.

Праз некалькі хвілінаў ў Аўальную залю прыбег Лукашэнка, заявіў, што „порядок здесь будет наведён”.

Пасля дэпутаты Апазыцыі Барыс Гюнтэр і Галина Сямдзяяна ізноў спрабавалі звязніць увагу на неканстытуцыйнасць рэфэрэндуму, на парушэнне працэдуры галасавання.

Выступіў Ніл Гілевіч: „Для мене няма сумненняў, што ўвесь гэты рэфэрэндум задуманы дзеля першага пытання – пытання аб мовах. Бачыце, учора прэзыдэнт ўжо даў згоду апошніе пытанне зняць, калі застануцца трэх першых. Калі мы добра патаргуемся, як учора, прадаючы свой гонар, ён здыме яшчэ два, запэўніваю вас. Але ніколі ня здыме пытання аб мове, таму што і ён, як і мы, выдатна разумее: будзе жыць мова беларуская – будзе Беларусь, ня будзе – будзе „Северо-Западны край”. Курс, аб'яўлены на ліквідацыю мовы, гэта курс на ліквідацыю Беларусі”.

Таналынасць выступаў Лукашэнкі (ён сядзеў за сваёй прэзыдэнцкай tryбуной) рабілася ўсё больш істэрчынай. Нарэшце, ён даў зразумець, што ўсе ягоныя ініцыятывы накіраваныя супраць Незалежнасці Беларусі: „мы окончательно сегодня воздадим должное и отдадим народу то, что мы здесь отняли у этого народа, в этом зале, с подачи вот этого деятеля, который там сидит тихонько в конце и улыбается. (тут і далей маюцца на ўвазе Шушкевіч і ратыфікацыя Вярхоўным Саветам Віскулёўскіх пагадненняў – С.Н.) Ну, неужели вам принести стенограмму, я её прочитал, ещё с того страшного заседания, которое мы провели здесь? Неужели вам надо напоминать

(Фота С. Грыца).

Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце.

то, что мы здесь натворили? Так если нашёлся человек, плохой или хороший, и берёт на себя ответственность, инициирует эти вопросы, почему вы не хотите поддержать?... Сегодня для каждого вопрос – это вопрос детей. По той же русской мове. Я приезжаю на свою родину, и мне говорят в Шклове: сегодня первый, второй, третий классы насильственно переводят на соответствующий язык. Зачем, говорю. Зачем?" (Лукашэнка нават не палічый патрэбным ўзгадаць беларускую мову, пагардліва называўшы яе „соответствующим языком". Ратыфікацыю пагаднення аб спыненых існаваньня СССР Лукашэнка палічый „страшным", не кажучы ужо пра хамскі зварт да Шушкевіча.)

І ўсё ж, нягледзячы на лакейскія паводзіны старшыні камісіі па дзяржаўным будаўніцтве Уладзімера Леўчыка (які прадстаўляў тэму з трыбуны) пытаныні рэфэрэндуму началі правальвацца, не набіралі патрэбнай колькасці (і шмат, недзе каля трыццаці галасоў). Гэта была нашая маральна і палітычна перамога. Лукашэнка ў істрыцы пад тупат сваёй аховы, што бегла вакол яго табуном, выскачыў з залі, сиплючы пагрозамі.

Дэпутаты ў залі вымушаныя былі глядзець нам у очы і, напэўна, ўбачіўшы, што мы гатовыя ісьці да канца, зразумелі, што для нас, іхных калег, гэта сапраўды жыцьцёва важна, – і ў некаторых прачнулася сумленыне. У перапынках сэсіі да нас падыходзілі шмат якія дэпутаты і выказвалі падтрымку.

З дадзенага Леанідам Сініцыным праз дзесяць гадоў інтэрв’ю зразумела, што ў той момант у камандзе Лукашэнкі пачалася паніка. „Банда” пачала шукаць спосабы гвалтоўных дзесянніяў, але варыянт адмовіцца ад злачыннага рэфэрэндуму ім нават не разглядаўся.

Прадстаўнікамі Лукашэнкі ў Вярхоўным Савеце заставаліся Дзымітры Булахай і Анатоль Лябедзька (ва ўсялякім разе, ні адзін, ні другі не выступілі і не зънялі з сябе гэтых паўнамоцтваў, дадзеных ім Лукашэнкам публічна на сэсіі ў верасень 1994 года („Булахов и Лебедко ... становятся официальными представителями в Верховном Совете"). Булахай, як старшыня камісіі па заканадаўству, у тыя дні выступіў зь крытыкай рэфэрэндумнай ініцыятывы Лукашэнкі, праў-

да, вельмі мяккай. А вось Лябедзька захоўваў непахісны спакой. Пазыней у адным інтэрв'ю Лябедзька заявіць, што ставіўся да галадоўкі „пазытыўна-спачувальна”, але вось ніхто з дэпутатаў Апазыцыі БНФ зь ім перад яе пачаткам ня раіўся, і таму ён не далучыўся. Сярод тых, хто выказваў нам тады спачуваньне, Лябедзькі не было. Што ж да „параіца”, дык гэта папросту выключалася. Лябедзька ўспрымаўся намі як правая рука Лукашэнкі ў парламэнце. Сініцын, Шэйман, Ціцянкоў у Аўгустынай залі звычайна не прысутнічалі, яны быўлі ня ў полі зроку, а Лябедзька быў. У маёй памяці зафіксаваліся шматлікія сцэны, як ён стаіць перад Лукашэнкам, каля прэзыдэнцкай трывуны, плячыма да залі – перад неўкімі важнімі галасаваныямі Лукашэнка лічыў неабходным давесыі сваё меркаванье да прапрэзыдэнцкай групы, якую ўзначальваў Лябедзька. І раіца перад пачаткам галадоўкі зь Лябедзькам для нас было – як раіца з самім Лукашэнкам.

На вечар 11 красавіка нас было 19 чалавек: Мікалай Аксаміт, Сяргей Антончык, Лявон Барщчускі, Юрась Беленъкі, Ігар Гермянчук, Валянцін Голубеў. Уладзімер Заблоцкі, Барыс Гюнтэр, Лявон Дзейка, Лявонцій Зданевіч, Мікалай Крыжаноўскі, Мікола Маркевіч, Віталій Малашка, Сяргей Навумчык, Зянон Пазыняк, Сяргей Пагкоў, Пётра Садоўскі, Аляксандар Шут.

Да галадоўкі хацеў далучыцца Ігар Пырх, але ў яго быў вялікія праблемы са здароўем, чакалася апэрацыя, і мы паразілі яму ўстрымыца (праз не-калькі гадоў Ігар пайшоў з жынкай). Зразумела, што нехта павінен быў застацца для сувязі. Пазыняк прапрасіў застацца Галіну Сямдзянову. Начнія падзеі паказалі слушнасць такай пазыцыі. Менавіта Сямдзянова даведалася і папярэдзіла нас, што ноччу лукашысты рыхтуюць неўкую правакацыю.

Нашыя патрабаваныні быўлі наступныя (пышную паводле копіі тэксту, перададзенага Пазыняком сьпікеру Мечыславу Грыбу):

„1. Не прыміць супярэчную Закону і Канстытуцый ініцыятыву Прэзыдэнта аб рэфэрэндуме. Выкананец у гэтым пытаныні Канстытуцыю і закон.

2. Адміністрація незаконны ўказ нумар 113 Прэзыдэнта Лукашэнкі аб увядзенні цэнзуры ў Беларусь.

русы і звалыненыні з пасады рэдактара „Народнай газеты” (Сярэдзіча – С.Н.). Адміністрація на сродкі масавай інфармацыі ў руках прэзыдэнцкай улады, паколькі гэта супярэчыць закону, Канстытуцыі і парушае права чалавека.

3. Прыцягніць да адказнасці людзей з адміністрацыі Прэзыдэнта Лукашэнкі, замішаных у карупцыі. Спыніць судовы перасыльд дэпутата Сяргея Антончыка (ён перасыльдаваўся за даклад аб карупцыі ў найбліжэйшым атачэнні Лукашэнкі – С.Н.)”.

Яшчэ днём мы атрымалі ад Сямдзяновай інфармацыю, што супраць нас можа быць ужытая сіла. У 16 гадзін мы звязрнуліся да Грыба з просьбай забяспечыць нашу ахову. Грыб звязаўся з кіраўніцтвам КГБ. Тыя паабяцалі прыслучаць на ноч сваю ахову. Натуральна што нікога не прыслалі. Але ноччу звязвіліся іншыя „госыцы”.

Пасулья заканчэння паседжання, у 18 гадзінаў, прэзыдэнцкая ахова запатрабавала ад журналістай пакінуць вальную залю Застацца ўдалося толькі карэспандэнты радыё „Свабода” Алене Радкевич.

У 20 гадзінаў 11 хвілінаў начальнік галоўнага управленьня дзяржаўнай аховы Міхаіл Цесавіч і кіраўнік службы аховы прэзыдэнта Вячаслав Карапалёў прыйшлі да нас і паведамілі, што паступіла апанімнае тэлефанаваньне аб бомбе ў Доме ўраду. Нам прапанавалі пакінуць залю і дадалі, што гэта – загад Лукашэнкі. Мы адмовіліся, заяўіўшы, што ня будзем перашкаджаць працы сапёраў. (Пазыней Леанід Сініцын сказаў, што яшчэ ў абед пра „бомбу” яму „паведаміў” намеснік міністра ўнутраных спраў. Калі б бомба была, дык навошта чакалі, чаму не эвакуявалі больш як 200 дэпутатаў, а працягвалі вечарове паседжанні з 16 да 18 гадзін? Зрэшты, на наступны дзень генпрокурор Шаладонau заяўіў, што званок аб „бомбе” паступіў па унутранай урадавай сувязі. Асабіста я перакананы, што тут не абышлося без майстра правакацыі Уладзімера Замяталіна. А магчыма, і самога Сініцына).

Карапалёў паводзіў сябе нахабна, заяўляючы, што „после 14 мая мы с вами разберёмся” (гэта значыць пасулья выбараў і іхнага „рэфэрэндуму”). На бальконе звязвіліся два чалавекі з відзакамэрамі.

Сапёры пачалі працягаць Аўгустынскую залу.

А 23 гадзіне ў залю прыйшлі некалькі дзесяткаў чалавек у міліцыйскай форме і ў цывільным на чале з Міхаілам Цесаўцом і кіраўніком прэзыдэнцкай аховы Вячаславам Карап'евым. Мы селі ў правым сэктары прэзыдэнту (я быў у паліто, Уладзімер Заблоцкі ў куртцы, Ігар Германчук накінуў на плечы коўдру). Карап'ёў з Цесаўцом учапіліся за Барыса Гунтэра. Побач стаялі людзі ў скурных куртках, але ніякіх дзеяньняў не прадпрымалі. Мы таксама учапіліся за Гунтэра і не далі яго выцягнуць. У гэты момант Лявон Дзейка зрабіў некалькі фотагадымкаў...

Алену Радкевіч ахова выдаліла, забраўшы ў яе аўдыякасэту. Крыху пазыней мы даведаліся, што Радкевіч дапытваоць ў памяшканні аховы. Я спусціўся на першы паверх. Ля дэзвярэй, з боку вуліцы стаялі журналісты. Міліцыянты прапанавалі мне выйсці, але без гарантый вяртання, і інтэрв'ю я даваў праз дэзверы. Журналісты паведамілі, што ў Дом ураду праехаў прэзыдэнті карэлэж, а ў кабінэце Лукашэнкі запалілася сяўতло. Праз некалькі хвілін, з вэстыбюля, я пабачыў, што ля прэзыдэнцкага пад'езду стаіць лукашэнкаўскі „мэрсэдэс”, а з побач — аўтамабіль супрадзежнанія.

Сваю прысутнасць у Доме ураду Лукашэнка будзе настойліва адмаўляць. Але пазыней Ленанід Сініцын прызнаўся, што яны разам з Лукашэнкам сапрауды прыехалі ў Дом ураду, выклікалі да сябе камандуючага ўнутранымі войскамі генэрала Валянціна Агальца і загадалі яму за трыццаць хвілінай падрыхтаваць плян, як выказаўся Лукашэнка, „вызвалення будынку”. Па словах намесніка старшыні КГБ Валерыя Кеза, яму „быў адгадзены загад выехаць на месца разам з падраздзяленнем „Альфа” і з падраздзяленнем ўнутраных войск пад кіраўніцтвам Агальца прыняць удзел у выдаленіні дэпутатаў” (Аляксандар Фядута, „Лукашенко. Політычская біографія”, стар. 235)

Дарэчы, мы з Валянцінам Голубевым, калі выйшлі папаліць у калідор за Аўальную залю (я не паліў, але вось захадзелася), убачылі, як па сходніках спускаліся супрацоўніцы аддзелу стэнарамаў — пасля таго, як закончылі працу; жанчын ніхто і не збріаўся „эвакуяваць”.

У 0 гадзін 41 хвіліну сапёры завяршылі праверку Аўальной залі, ніякай «бомбы» не знайшлі, пра

што Алег Трусаў і Барыс Гунтэр падпісалі пратагоніст разам з палкоўнікам, які кіраваў сапёрамі.

Недзэ пасля гадзіны ночы мы паклаліся спаць, на падлозе. Я спачатку лёг калі прэзыдэнцкай трывалінай, але там падалося няўтульна, перарабраўся ўніс.

У 2 гадзіны 35 хвілінаў Валянцін Голубеў пачаў нейкі падазронны гук, пайшоў па цэнтральным праходзе да дэзвярэй і ўбачыў, што ўсё фое было запоўнена ўзброенымі вайскоўцамі; адзін з іх накіраваў на яго ручны кулямёт.

Валянцін закрычаў — „Хлопцы, аўтаматычкі! Уставайце!”, у залі імгненна запалілася сяўতло. На бальконе зявілася два чалавекі з відэакамэрамі, мы ізноў селі ў правы сэктар прэзыдэнту.

У 2.45 па цэнтральным праходзе ў наш бок спусціліся трох чалавекі — Цесавец, Карап'ёў і нехта трэці, у камуфляжнай форме (гэта быў камандзір „Альфы” Юры Бародзіч, пазыней — начальнік прэзыдэнцкай аховы). Яны сказаў, што нам дaeца пяць хвілінай, каб вызваліць памяшканні.

Мы адказаў, што мы — дэпутаты парлямэнту, і не пакінем Аўальную залю. Карап'ёў крыкнуў, што ў нас засталося трох хвілін Тройца моўчкі ўзвінілася па цэнтральным праходзе, і як толькі за імі зачыніліся дэзверы — з усіх бакавых дэзвярэй ўбеглі аўтаматычкі — хто ў камуфляжнай форме, хто ў касках. Яны імгненна чачапілі залю па пэрыметру, наставіўшы на нас дулы аўтаматаў.

І тут жа аднекуль зверху наляцелі людзі ў чорнай вопратцы і ў чорных масках, іх было чалавек дванаццаць-трыццаць, можа, крыху болей. Слова „наляцелі”, бадай, тут самае дакладнае — яны, што здавалася неверагодным, перакульваліся ў паветры, выкрыкалі „к’я!”, і у тры — чатыры сэкунды ўжо быў калі нас (гэта і была група „Альфа”).

Я сядзеў за Пазняком; верагодна, ён быў вызначаны асноўнай мішэнню. Адзін з „альфаўцаў” скокніў на яго, адной нагой спружыніўшы аб бардзюр, другой стараўся ўдарыць Пазняка ў грудзі. Наскочылі яшчэ двое і пачалі хапаць яго рукамі. Пазняк сарваў ў аднаго маску з галавы (пад маскай быў тыпчык не беларускай зньешненасці з чорнымі валасамі). Тады яны накінуліся на яго скопам, пачалі мясіць, закручваць руکі і выціскаць вочы.

Ігару Германчуку удалося сарваць маску з дзвеіх бандытагаў. Я сядзеў у цэнтры, таму ў гэты

момант да мянне ніхто не дастаў; пачалі вышыгваць Юрася Белен'кага, я ўстай і паспрабаваў нешта казаць пра дэпутацкую недатыкальнасць – як мне імгненнем заламалі рукі, галава апнулася ля падлогі і некалькі спэцназаўцаў (тroe ці чацьвера) праз левы бакавы праход пацягнулі да цэнтральных дзівярэй. Дзіверы былі зачыненыя, і май галавой з разгону, як таранам, і адчынілі; было даволі балюча. Далей ужо валаклі па мармуровай лесьвіцы; перада мнай цигнулі Юрася Белен'кага, і я бачыў, як вайсковец некалькі разоў ўдарыў яго нагой у жывот. Білі астатніх.

Як вядома, афіцэраў „альфы” вытрыніроўваюць такім чынам, што кожны з іх здolны супрацьстаяць некалькім спэцназаўкам: нас жа яны маглі забіць яшчэ ў Аўгустынай залі ў лічаныя сёкунды. Але каманда была не забіваць, а моцна, зневажальна біць. Такая ж каманда была і ў тых спэцназаўцаў, хто нас вышыгваў з крэслай, хто круціў рукі, цягніў па залі, вэстыбулю і потым закідаў у „варанкі”. Тэрэтычна, пры такой колькасці задзейнічаных у аперэцыі (а было нагнана ў Дом ураду больш за 600 (!) чалавек (батальён), гэта па 30 на кожнага дэпутата), нас маглі праста скруціць і акуратна вынесці з залі. Так робяць паліцыянты з удзельнікамі акцыяў пратэсту ў заходніх краінах. Але – білі, білі моцна, білі нават тады, калі мы ўжо не маглі аказаць ніякага супраціву (які супраціў, калі цябе цягніць пяцёра?) – так, як білі Юрася Белен'кага на гой у жывот. Думаю, што і адчыненне дзівярэй май галавой было таксама прадыстотавана жаданнем зневажаўцаў.

У двары Дома ўраду нас закінулі ў міліцэйскія УАЗікі, прычым кідалі з размаху, як бярвенне. Нумар „майго” УАЗу быў 09-03 ММ. Высадзілі нас у раёне Кастрычніцкай плошчы. Мы сабраліся ў адным з нумароў гатэлю „Кастрычніцкая”, вырашылі пайсці ў лечкамісію, каб зрабіць судова-мэдычную экспертызу. Дзяжурныя лекары зафіксавалі ў нас пабоі; прыехалі журналісты, першым – Аляксандар Старыкевіч.

Тым часам другая група наших дэпутатаў напачатку сабралася каля Генэральнае праクуратуры. Пазванілі Генэральному праクурору Шаладонаву. Шаладонаў прыняў рашэнне і тут жа была ўзбуждана крымінальная справа па факту зьбіцця

дэпутатаў і ўядзення войскаў у будынак парляманту.

Пазней звязаліся вэрсii, што зьбівала нас даслана самалётам з Рәсей адмысловае падраздзяленне. Сапраўды, ў нас склалася ўражанне, што некаторыя з гэтых людзей не разумеюць беларускай мовы, праста ніколі ня чулі беларускіх слоў і ня ведаюць іх сэнс. Генэрал Кез пазней признаў, што гэта было падраздзяленне КГБ „Альфа”, але не сказаў якое – менскае ці расейскае.

Выказвалася таксама меркаванне, што адным з людзей ў масцы быў Аляксандар Лукашэнка. Супраць гэтай вэрсii, аднак, патрабаванын бяспекі прэзыдэнта. Справа ў тым, што ў момант аперэцыі ў зале было дзесяткі адзінак зброі (а ў фас – сотні адзінак), і ніхто ня мог гарантаваць, што Лукашэнка не атрымае (выпадкова) кулю ў лоб. Звычайна служба бяспекі катэгарычна супраць прысутніццю „аб’екта аховы” ў месцы падвышанай рызыкі. Зрэшты, Лукашэнка мог назіраць за дзясяннімі сваіх бандытатаў з балькону.

На раніцы ў 8.30 мы былі ўжо ў старшыні ВС Мечыслава Грыба, распавялі яму і намесніку старшыні ВС Івану Бамбізэ пра начныя падзеі ў парляманце. У 10.00 пачалося пасяджэнне Прэзыдэнту ВС, дзе паведамлі пра падзеі. Першая рэакцыя Грыба была адэкватная: ён падтрымаў прапанову працягаваць праводзіць сесію не ў Доме ўраду, а ў будынку Вярхоўнага Савета па Карла Маркса, нягледзячы на непадрыхтаванасць залі да галасавання (хаця імпічмент Лукашэнку можна было б правесці і праз бюлетэні). Генэральны праクурор Васіль Шаладонаў заявіў, што ўзбудзіў крымінальную справу. Грыб сказаў фразу, якую адразу распаўсюдзілі журналісты: „Беларусь, як ніколі, блізкая да грамазянскай вайны”. Член Прэзыдэнту ВС Барыс Савіцкі заявіў, што „парлямант павінен альбо адправіць у адстайку прэзыдэнта, альбо ссыці сам”. Члены Прэзыдэнту выказаліся за тое, каб на бліжэйшым пасяджэнні ВС прыняць палітычную заяву (супраць гэтага выступіць Іван Бамбіза, пазней прызначаны Лукашэнкам віц-прэмьерам).

Ля Дому ўраду сабраліся некалькі сотняў чалавек у нашу падтрымку; міліцыя іх разагнала, зьбіваючы старых, жанчын і дзяцей (Хадыка не

(фота Л. Дзейкі)

Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. „Шукаюць бомбу”

датрымаў ўказаньняў Пазъняка, не мабілізаваў і не падняў Фронт). Па загаду кіраўніка прэзыдэнцкай адміністрацыі Леаніда Сініцына, нас не прапускалі ў Дом ураду; затрымлівалі нават Генэральнага пракурора Васіля Шаладонава і сыпкера парляманта Грыба.

Толькі пасыль паўгадзінных перамоў Грыба з Лукашэнкам нас пусцілі ў Аўальную залю (гэта пасыль таго як мы сілай прапрагаліся ў Дом Ураду)..

Са спазненнем Мечыслau Грыб усё ж пачаў сэсію. Ад імя Апазыцыі з інфармацый пра начныя падзеі выступіў Iгар Германчук. Калі Аляксандар Шут на недаверлівія рэплікі дэпутатаў зняў кашупло і прадэманстраваў крывавадцёкі, Дземянцей крыкнуў „Мало вам дали!”. За мной сядзела міністар аховы здароўя Інеса Драбышўская, і я пачуў яе рэпліку „Звер'ё!”. Была яна ня ў бок тых, хто збіваў, а ў наш бок (так бытая дэпутатка і член „дэмклубу”, што атрымала пасаду ад Лукашэнкі, ахарактарызавала колішніх сваіх колег). На сэсіі выступіў міністар абароны Кастэнка, які спрабаваў давесыці, што у будынку была

бомба, і што да нас сілавыя мэтады не прымяняліся. Але перад вачыма дэпутатаў былі паламаныя крэслы прэзыдэнту. Выступіў Валянцін Голубеў. Я сказаў, што ўначы бачыў „мэрсэдэс” Лукашэнкі, і ён быў у будынку і кіраваў апрацоўкай. Калі ў залі зявіўся Лукашэнка, да мікрофону падышоў Пазъняк і сказаў, што „парлямент, у які ўведзеныя войскі – ужо не парлямент”. Мы, не жадаючы знаходзіцца з Лукашэнкам у адным памяшканні, пакінулі Аўальную залу і сышлі ў прэсавы цэнтар, назіраючы за сэсіяй па тэлеманіторах.

„Лукашэнка А.Р.: „Знал или не знал президент о том, что происходит здесь в моей резиденции, в резиденции правительства? Уважаемые депутаты! Ну конечно же, знал. Президент не просто знал. Президент каждые 30 минут был информирован (как глава государства) министром обороны о том, что происходит здесь..... Правда, вы не волнуетесь, никто тут не голодал. Всё тут было: и поспать, и закусить...“

Паспрабаваў Лукашэнка абвергнуць і тое, што сам знаходзіўся ў Доме ураду.

(Фота Л. Дзялкі)

Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. М. Цесавец і В. Карапёў хапаюць і спрабуюць цягнуць дэпутата Барыса Гюнтара.

„Лукашэнка А.Р.: „Я ни на каких „мерседесах” сюда не ехал. Наумчик (я слышал) говорит, что там флагок был в чехле.... Флагок мой, на моём автомобиле, снимается, не зачехляется. И как Наумчик, если он здесь сидел, он не мог в час ночи выйти. Насколько я знаю, выйти он не мог, потому что я распорядился: смотрите депутатов, чтобы что-нибудь не случилось. Пусть находятся в пределах этого зала... Они просто физически не могли куда-то пойти, выйти, и так далее.. И, если уже откровенно говорить, – дай Бог чтобы они вышли. Нам не надо было тут сними воевать, как-то их выводить. О они никуда не выходили. По моей информации, которую я получил, они вцепились тут друг за друга и сидели, а потом уснули. Поэтому это вранье, что они видели тут, как на „мерседесе” приехал Лукашенко,... Я абсолютно не препятствовал никаким действиям МВД, спецподразделениям, которые эвакуировали отсюда людей... Единственное, я просил: учтите, вас провоцируют. Ни в коем случае, даже не царпните этого человека (Пазняка – С.Н.),

поскольку будет гвалту на весь мир... Да никто никого не бил, никто никого не ломал. Сейчас с бытовой кассеты, которая здесь была отснята, мы перегоняем на „бэткам” или какая там кассета. и мы покажем не только депутатам. Как только эта перегонка будет закончена, мы покажем это не только депутатам, мы это покажем народу... Мне Тесовец со слезами на глазах позвонил около 12 часов ночи и сказал, Александр Григорьевич, не получается по-хорошему, повынимали ножи, достали лезвия... Первое, говорят, вскрываем вены, отрезаем себе головы и вас повырезаем, кровью зальём здесь всё... Поэтому мы покажем народу эту плёнку...”

Як і ўсё ў ягоным палітычным жыцці, гэты выступ Лукашэнкі замешаны на прымітывай хлусьні, ў кожнай фразе. Стужку ніколі не паказалі – ні дэпутатам, ні народу. Не паказалі кадры збіцьця і съследчаму ў асадліве важных спраўах Язэпу Бролішсу. Калі я быў у пракуратуры, Броліш паказаў мне фрагмэнт відэазапісу, як мы сядзім у крэслах прэзыдыуму – але далей запіс абрывываецца. Ас-

(Фота Л.Дзейкі).

Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. На другім пляне чатыры функцыянеры спэцслужбаў, якія прышлі ў залі перад штурмам (у разьведку) і спрабавалі хапаць дэпутатаў Апазыцыі БНФ. На пярэднім пляне Лявон Зданевіч і Лявон Бариччускі.

татнє Леанід Сініцын адмовіўся яму перадаваць. 12 кастрычніка 1995 года Броліш быў вымушаны прыпыніць справу, пры гэтым адназначна заявіўшы, што факт збіцця быў, хаця гэта абвяргалі Лукашэнка і ягонае атачэнне.

Пазней Сініцын прызнаецца свайму паплечніку па камандзе Фядуце, што бачыў касэту, і што паказваў яе Чыгіру, і тое, што яны там пабачылі, было „жудасна”. Сініцын сказаў, што перадаў касэту Замяталіну (ідэолагу рэфэрэндуму 1995 года, у той час – кірауніку управы інфармацыйнай прэзыдэнцкай адміністрацыі).

У той жа дзень, 12 красавіка, Мечыслаў Грый сустрэўся з Лукашэнкам і пасъля гэтага зъмяніў сваю пазыцыю. „Я не схіляюся ні да аднаго з бакоў” – заявіў ён журналістам. Гэтая „нэутральная” пазыцыя на практыцы азначала маўклівую згоду з крыміналнымі дзеяньнямі Лукашэнкі. Ізноў ісьці нам ў залі і працягваць галадоўку пасъля гэтага ўжо не было сонсу. Тут адбылася перамога, разбой грубай крымінальнай улады, зрады і маладушнасці Прэзыдэнта Вярхоўнага Савета, які яшчэ

на раніцы 12 красавіка быў поўны рашучасці аднавіць канстытуцыйны парадак у краіне.

Увечары мы перайшлі ў будынак Вярхоўнага Савету па Карла Маркса, які быў літаральна напісаны міліцыянтамі і супрацоўнікамі КГБ. Ахова не прапусыціла журналістаў і лекара, якія былі разам з намі. Некаторыя дэпутаты яшчэ прапаноўвалі працягваць ўжо бяссансоўную галадоўку; аб далучэнні да галадоўкі заявіў дэпутат Віктар Алампіеў. Абмеркаваўшы ситуацыю, у 20 гадзін 15 хвілін мы прынялі заяву аб пытаныні палітычнай галадоўкі, у якой канстатавалі, што „гвалтоўным незаконным спосабам нас пазбавілімагчымасці праводзіць грамадзянскую акцыю, чым груба парушылі нашыя грамадзянскія, чалавечыя права, дэпутацкую недатыкальнасць, Канстытуцыю і Закон аб статусе дэпутата Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь”.

Непасрэдную – крымінальную – адказнасць за злачынства ў Авальнай залі ў ноч з 11 на 12 красавіка 1995 года павінны несыці, акрамя непасрэдных выканаўцаў, камандзір „Альфы”

Юры Бародзіч, начальнік службы аховы Міхail Цесавец, кіраўнік службы аховы прэзыдэнта Вячаслаў Карапеў, камандуючы ўнутранымі войскамі Валянцін Агалец, намеснік старшыні КГБ Валер Кез, міністар абароны Анатоль Кастэнка, кіраўнік справамі прэзыдэнта Іван Ціцянкоў, кіраўнік адміністрацыі прэзыдэнта Леанід Сініцын і, канешне, прэзыдэнт Аляксандар Лукашэнка (называю пасады на момант здзяйсьнення злачынства).

Пакуль над гэтымі асобамі не адбудзеца суд (ён і вызначыць ступень адказнасці кожнага) – Беларусь ніколі ня стане дэмакратычнай краінай.

Варта сказаць і пра палітычную ды маральную адказнасць іншых – за маўчанье, якое, у той сэтуацыі і ў той час успрымалася намі як згода з дзеяннямі Лукашэнкі. Тут нагадаю, што на той час Старшынём Вярхоўнага Савета быў Мечыслаў Грыб, кіраўніком ураду – Міхайл Чыгір, прадстаўнікамі прэзыдэнта ў Вярхоўным Савеце Дзмітры Булахай і Анатоль Лядзейка, старшынём КГБ Уладзімер Ягораў, міністрам унутраных спраў Юры Захаранка. Назаву імёны і тых, хто бліжаваў праўдзівую і падаваў скажоную інфармацыю ў СМІ – кіраўнік Белтэлерадыёкампаніі Рыгор Кісель, рэдактар „Народнай газэты” Мікалай Галко, першы намеснік рэдактара газэты „Советская Белоруссия” Павал Якубоўч.

„Краінай закіруе прэзыдэнцкая хунта”, – прадбачліва пракаментаваў збіцьцё дэпутатаў Апазыцыі БНФ Васіль Быкаў.

13 красавіка, праз дзень пасля ўядзення войска у парламант і збіцьця дэпутатаў БНФ, 177 парламэнтaryяў выказаліся за правядзенне рэфэрэндуму. Зроблена гэта было фармальна па прапанове дэпутата ад вэтэранская арганізацыі Міхаіла Качана, пры падтрымцы ад мікрофону дэпутатаў Мікалая Дзямяненя (былы Старшыня ВС), Аляксея Камая (былы другі сакратар ЦК КПБ); асаблівую ролю адыграў сыпікер Мечыслаў Грыб, які спачатку, адразу пасля збіцьця дэпутатаў заяўвў, што „Беларусь як ніколі блізкая да грамадзянскай вайны”, але потым павёў сэсію па сцэнары, выгодным Лукашэнку. Тут жа была ратыфікованая дамова аб супрацоўніцтве з Расеяй.

Прагаласаваўшы за рэфэрэндум, дэпутаты вярнулі дні 7 лістапада (бальшавіцкі пераварот у Ра-

сеі ў 1917 г.) статус дзяржаўнага свята, а затым Лукашэнка запрасіў іх на банкет: „Я приглашу сейчас весь этот зал за счёт государства. Слышите? Я имею право. И выпьем и по сто, и по двести граммов... (шум у зале. Аплодисменты)”.

Апошнія слова сыпікера Грыба на гэтай фатальнаі для лёсу Беларусі сэсіі былі – „Усіх нас чакаюць у буфце ўнізе. Калі ласка! Дзякуй за працу”.

13-14 красавіка мне давялося прадстаўляць у Канстытуцыйным Судзе пазыцыю 84 дэпутатаў ў справе манапалізацыі прэзыдэнтам сродкаў масавай інфармацыі. Я ні слова не сказаў пра начныя падзеі ў Авальнай залі – лічыў, што працэс павінен палягаць у выключна прававым, юрыдычным полі, што павінна быць спаборніцтва фармулёвак, а не палітычных ацэнак. Праўда, пра збіцьцё дэпутатаў сказаў Алег Трусаў. Дарэчы, працэс мы выйграі, і адзін з Указуў прэзыдэнта ўпершыню быў прызнаны неканстытуцыйным. Лукашэнка, аднак, насуперак рашэнню Канстытуцыйнага суда яго не скасаваў, і гэта магло б ужо тады быць пачаткам працэдуры імпічменту – калі б на тое была палітычная воля Вярхоўнага Савету.

Рэфэрэндум адбываўся са шматлікімі парушэннямі закона. Ад адміністрацыі рэфэрэндум „курыраваў” Міхайл Сазонаў, намеснік Сініцына, яшчэ за год да гэтага – маёр міліцыі. Юрystы адзначылі, што ў бюлётэнях (у кожным бюлётэні!) па закону павінна была быць зъмешчаная дакладная выява вынесеных Лукашэнкам на рэфэрэндум гербу і сцягу. Гэтага зроблена не было – грамадзянам прапанавалася выказаць адносіны да „новай” сімвалікі (і многія, вельмі многія галасавалі за „новую”, мяркуючы, што галасуюць за прынятую ў 1991 годзе). Прэзыдэнцкая адміністрацыя съядома заблытвала людзей, а мы быў пазбаўленыямагчымасці патлумачыць сэтуацыю праз прэсу.

Грамадзяне не валодалі поўнай інфармацыяй і не маглі прыняць узважанае рашэнне па ўсіх чатырох пытаннях, бо апанэнты прэзыдэнта не атрымалі магчымасці агітацыі праз СМІ. Дарэчы, гэта прамое парушэнне Закона.

Так, 9 мая троі дэпутаты (З. Пазняк, Л. Барщчоўскі, С. Навумчык) звярнуліся да старшыні

Дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Р. Кісяля і Цэнтравыбаркаму з просьбай прадставіць групе дэпутатаў Апазыцыі БНФ 45 хвілінаў тэлеэфіру 13 мая – за дзень да галасаванья. Такое права гарантавалася трывма законамі – Законам аб выбарах, Законам аб усенародным галасаванні (рэфэрэндуме) і Законам аб статусе дэпутата Вярхоўнага Савета. Ні эфіру, ні нават фармальна гадказу не было.

Акрамя парушэння заканадаўства падчас агітацыі, былі зафіксаваны і шматлікі фальсифікацыі на выбарчых участках (рэфэрэндум прайходзіў у адзін дзень зь першым турам выбараў у Вярхоўны Савет).

Усё гэта ў сукупнасці, а менавіта: неканстытуцыйнасць вынесеных на рэфэрэндум пытанняў, парушэнне закону падчас прызначэння рэфэрэндуму і яго правядзення, фальсифікацыі, – дае падставы лічыць, што вынікі рэфэрэндуму нелегітимныя. І Бел-Чырвона-Белы Сыця, і „Пагоня” дэ-юре застаюцца дзяржаўні сымбаліямі Беларусі.

Новаму дэмакратычнаму беларускаму парламенту спатрэбіцца некалькі хвілінаў, каб пацвердзіць дзяржаўны статус гітарычных сымбаляў і прыярытэт беларускай мовы.

Але гэта – у будучым. У нядзелі жа мінульм адразу пасля „рэфэрэндуму” кіраўнік справамі Адміністрацыі прэзыдэнта Іван Ціцянкоў разам са сваімі хаўрусынкамі ўзлез на будынак адміністрацыі і перад відэакамерай разарваў бел-чырвона-белы сцяг.

Сродкі масавай інфармацыі – і расейскія, і ўсіх іншых – паведамілі, што ў Беларусі вернутая пракамуністычна сымболіка, што беларусы нібыта ледзь не адмовіліся ад сваёй гісторыі. Палітыкі ЗША і Еўропы звольшага праігнаравалі заявы Апазыцыі БНФ аб нелегітимнасці рэфэрэндуму – яны былі занятыя проблемамі ЮГаславіі; паплечнікі ж Лукашэнкі (якія потым перайшли ў апазыцыю) старанна стваралі свайму патрону імідж цывілізаціі палітыкі.

Паказальна, што і цяпер абставіны правядзення рэфэрэндуму 1995 году замоўчаваюцца, у чым я пераканаўся, наведаўшы ў кастрычніку 2005 году ў Брусаўлі Эўрапарламент і Эўракамісію. Калі я расправядзяў пра збіцьцё дэпутатаў у залі парламенту, эўрапейскія дэпутаты папросту не жадалі

гэтаму верыць. Больш за тое: яны ўвогуле ня чулі пра рэфэрэндум 1995 году, калі былі зыняважаны нацыянальны сымбалі і беларуская мова, – затое шмат ведалі пра рэфэрэндум 1996 году, калі паза съценамі Аўгустайнай залі апінуліся некаторыя былыя сябручкі Лукашэнкі – цяперашнія лідэры апазыцыі.

КАНЕЦ АДРАДЖЭНЬНЯ

У сукупнасці з тым, што на выбарах 1995 г. гіводны кандыдат БНФ ня быў абрани ў Вярхоўны Савет (што таксама можна патумачыць фальсифікацыямі), рэфэрэндум зрабіў вялікі дэпрэсіўны эфект на прыхільнікаў беларускай ідэі. У Радашкавічах пэнсіянэр, былы настаўнік ангельскай мовы Ўладзімер Халопік, даведаўшыся пра вынікі рэфэрэндуму, памёр ад інфаркту.

Для актыўністу БНФ Бел-Чырвона-Белы Сыця па-ранейшаму заставаўся дзяржаўным; для ўладаў і паслухмянай ім міліцыі ён ужо быў падставай для рэпрэсіі, зь першых дзён пасля рэфэрэндуму:

„В.А. Генэральнага пракурора Рэспублікі Беларусь сп. Васілю Капітану. Нам паступіла копія скаргі, адрасаваная Вам групай грамадзяніў (Несыцер Уладзімер, Сіўчык Вячаслаў, Івашкевіч Віктар і іншыя). Гэтыя грамадзяніне былі затрыманыя супрацоўнікамі органаў унутраных спраў 27 ліпеня на плошчы Незалежнасці. Прычынай затрымання з'явілася тое, што яны трымалі Бел-Чырвона-Белы сцягі. Грамадзяніне былі даставлены ў Маскоўскі РАУС г. Менска. Акрамя таго, супрацоўнікамі міліцыі быў збіты і затрыманы дэпутат Менскага гарадзкога Савета Ўладзімер Несыцер – за тое, што спрабаваў высьветліць прозвішча міліцыянта, які кіраваў акцыяй. Гэта таксама нам вядома, што 27 ліпеня як у Менску, так і ў некаторых іншых населеных пунктах супрацоўнікамі міліцыі прымянілі сілавыя мэтады да грамадзяніў, якія сіяцьковалі Дзень Незалежнасці зь Бел-Чырвона-Белымі Сыцягамі... Дэпутаты ВС Зянон Пазняк, Сяргей Навумчык, 30 ліпеня 1995 г.”.

Канешніе, такія адносіны да нацыянальных сымвалаў міліцыйскіх ніжэйшых чыноў (нікто

(Архіў БНФ)

Пачатак „новага парадку” Лукашэнкі і К°. 8-га верасьня 1994 г. АМАП па загаду Міністра МУС Ю. Захаранкі спрабуе перашкодзіць мерапрыемствам БНФ у Дзень Беларускай Вайсковай Славы. На пярэднім пляне В. Голубеў, З. Пазынак і другінынік БНФ.

зь іх, канешне, ня быў пакараны) не магло быць іх уласнай ініцыятывай (яны таксама наслілі белчырвона-белыя нашыўкі ды значкі з „Пагоняй”, бо „лукашэнкаўская” зрабіць яшчэ не пасыпелі). Міністрам унутраных спраўаў у той момант зьяўляўся Юрый Захаранка.

Неўзабаве пасля рэфэрэндуму паліцыйскія мэтады былі ўжытыя і да сферы адукацыі. Лукашэнка распарадзіўся вярнуцца да систэмы, якая існавала да моманту абвяшчэння Незалежнасці. „Распараджэнне Прэзыдэнта Лукашэнкі аб выключэнні падручнікаў 1992–1995 гадоў з систэмы школьнай і вышэйшай адукацыі зъяўляецца, на наш погляд, практагам небяспечнай палітыкі, пачатай рэфэрэндумам 14 траўня 1995 году. Новы крок вышэйшай улады ёсьць нішто іншае, як замах на духоўную і інтэлектуальную свабоду нацыі, а значыць, на яе будучыню. Тоё, што пад забарону трапляюць усе без выключч-

нья новыя падручнікі гуманітарнай сферы, пекарэсълівае вялізную працу ў пераарыентацыі на ўсясьветны ўзровень адукацыі, у вяртанні гістарычнай прауды і вызвалення грамадзтва ад дурману таталітарызму. Сыстэма нацыянальнай адукацыі будзе адкінутая ў мінулае і не дазволіць даць краіне духоўна свабодных і высокаадукаваных грамадзянаў, гатовых да жыцця ў сучасным дэмакратычным съвеце. На практыцы рэалізацыя распараджэння азначае, што ў новым навучальным годзе школьнікі і студэнты апынушца без падручнікаў па гісторыі, мове, літаратуры і іншых гуманітарных дысцыплінах, якія фармуюць светапогляд асобы. Можна ўяўіць, у колькі абыдзеца дзяржаве падрыхтоўка і выданніе новых падручнікаў. А дзе гарантывы, што іх абязана „шырокасцю грамадзкае рэцэнзіваньне” ня будзе нагэтулькі галосным, як і дзейнасць таямнічай экспэртнай камісіі, матэрыялы якой

зрабіліся падставай прэзыдэнцкага рашэння? Робіца спроба павярнуць гісторыю назад. Хаця вопыт эўрапейскіх краінаў, у тым ліку і найбліжэйшых суседзяў Беларусі, съведчыць, што падобныя сацыяльна-палітычныя эксперыменты рана ці позна завяршаюцца крахам”, – адзначалася ў заяве, якую падпісалі Васіль Быкаў, Ніл Гілевіч, Рыгор Барадулін, Уладзімер Арлоў, Святлана Алексіевіч, Васіль Зуёнак, Карлас Шэрман, Генадзь Бураўкін, Сяргей Законьнікаў і Анатоль Кудравец.

„Мэта – выкраслыць з нацыянальнай памяці ўсялякую інфармацыю пра тое, што Беларусь да 1919 году мела незалежнасць – і ў часе Беларуска-Літоўскага княства, і ў 1918 годзе”, – пракаментаваў у тых дні агенцтву „Павет” прэзыдэнцкае распараджэнне Лявон Баршчэўскі.

Дзесяткі тысяч беларускіх падручнікаў былі зьнішчаныя.

Магу памыліцца, але, здаецца, на тэрыторыі Эўропы гэта было першое аўтадафэ такога маштабу – пасыль спалення фашыстамі тысяч „нягудных” кніг у Мюнхэне і Бэрліне 10 траўня 1933 году.

Дадам, што таямнічай „экспертнай камісіяй” кіраваў палкоўнік Уладзімер Замяталін. Ён, як і начальнік прэзыдэнцкай Адміністрацыі Леанід Сініцын, быў ідэолагам „рэфэрэндуму”.

Увесень 2005 году ў інтэрв'ю радыё „Свабода” Сініцын прызнаўся, што гэта менавіта ён, Сініцын, „маляваў” лукашэнкавскі герб і сцяг, і пачцвердзіў „слушнасць” рэфэрэндуму. „Дзесяць гадоў людзі жывуць з гэтымі сімваламі... Гэта быў паварот, пачаўся новы этап”.

Гэта быў сапраўды паварот – паварот у супрацьлеглы бок ад нацыянальнага Адраджэння, для якога 14 траўня 1995 году было днём катастроfy. Менавіта ў гэты дзень апошняя хвала Адраджэння скончылася.

ШЛЯХ ДА ЗЬНІШЧЭНЬЯ БЕЛАРУСІ

Мне могуць запярэчыць – ну як жа, ня зынікла ж беларуская мова, зьяўляюцца і кнігі, існуюць – нават! – беларускія клясы.

Усё гэта так, але беларускае слова жыло і пры Мураўёве, „Знак бяды” пісаўся пры Брэжневе, а клясы (праўда, не ў сталіцы) існавалі і пры Машэраве. Але калі казаць пра Адраджэнне як пракэс нацыянальнага раззвіцця, дык усё, што было пасыль траўня 1995 году – гэта толькі падтрыманыне нацыянальнай ідэі намаганнямі энтузіястаў, без дзяржаўнага спрыяньня, а ў абсалютнай большасці выпадкаў – насуперак афіцыйнай палітыцы.

Паказальная ў гэтым сэнсе суітусыя з коласаўскім гуманітарным ліцэем – адзінай сяродней навучальнай установе ў сталіцы краіны, дзе выкладаныне ўсіх прадметаў вядзецца на беларускай мове. Вучні выкідаюцца з будынку; у сцены былога ліceu засяляюць суд, які пры Лукашэнку зьяўляеца часткай рэпресійнай систэмы. На стаўнікі вымушаныя праводзіць заняткі на кансьпіратыўных кватэрах; хіба што толькі Інтэрнэт ды іншыя прыкметы XXI стагодзьдзя адрозніваюць гэтых дзяцей ад першых хрысьціян-катакомбнікаў.

У катакомбы загнаная і ўся нацыянальная культура; апошня свае гады Васіль Быкаў быў вымушаны правесці на чужынне.

У пачатку XXI стагодзьдзя, пры Лукашэнку, упершыню з моманту панавання расейскага царызму беларускае слова можа быць падставай для арышту. І гэта не эфектная фраза. Калі я запытаўся ў аднаго былога высокапастаўленага чыноўніка (у Лукашэнкі ён займал пасаду вышэйшую, чым міністар) – што было б, калі б на нарадзе ў прэзыдэнта нейкі чыноўнік, напрыклад, міністар, рапортаваў па-беларуску, пачуў у адказ: „Адназначна – арышт. Ни ў той жа момант, але празь некалькі тыдняў гэты чалавек бы сядзеў, бо беларуская мова атаясамліваеца зь неляльнасцю да рэжыму, гэта знак, што „ня наш”, ну а знайсці, за што пасадзіць, можна ў кожнага чыноўніка. А ня знайдуць – дык прыдумаюць”.

Дзяржаўная палітыка, накіраваная на ліквідацыю сферы ўжытку беларускай мовы, на выкрайскіліваныне з гістарычнай памяці пэрыяду незалежнага існавання, вывядзеніне нацыянальнай эліты ў рэзэрвациі, на маргінэ – служыць стварэнню дэнацыяналізаванага грамадзтва. Леанід Лыч слушна зауважыў, што „па-за роднай

культурай беларусы становяца бессистэмнай этнічнай масай”, – можна было б дадаць, што, пры патрэбё, могуць зрабіцца, як гэты ўжо здараўлася ў гісторыі, і „біямасай”, якую кінучь абараняць геапалітычныя імпэрскія інтэрэсы.

Бяспречна, што такое грамадзтва ў выпадку рэфэрэндуму прагаласузе за ліквідацыю Беларусі як дзяржавы – і Масква падаць гэта съвету як заканамерную зыву: „Гэта – рускія людзі. Яны ж самі прызналі, што іх мова – расейская, іх гісторыя – расейская, і аб'ядналіся з намі самым дэмакратычным чынам – рэфэрэндумам. Талерантна і негвалтоўна”.

I Эўropa з гэтым пагодзіцца.

СУПРАЦЬ „САЮЗУ”

Наступныя старонкі – апісаныне выслікаў прадстаўнікоў нацыянальных сілаў захаваць тое беларускае, што яшчэ ня зынішчана, і найперш – саму дзяржаву.

I пасля рэфэрэндуму 1995 году яшчэ некалькі месяцаў у дзяржавных выдавецтвах выходзілі заплянаваныя раней кнігі, дзе гісторыя Беларусі падавалася зь незалежніцкіх пазіцыяў, друкаваўся Васіль Быкаў, – але гэта, хутчэй, ішло па інэрцый.

Камісія па культуры, адукцыі і захаванні гістарычнай спадчыны Вярхоўнага Савета імкліва згубіла ўплыў на „профільны” міністэрства – разам з рэфэрэндумам адбыліся і выбары, на якіх БНФ пашырпеў паразу, ніхто з членоў камісіі ня быў пераабраны ў новы Вярхоўны Савет. Да таго ж, прэзыдэнт Лукашэнка заявіў, што ВС-12 павінен скласіці свае паўнамоцтвы, і адміністрацыя прэзыдэнта на чале з Леанідам Сініцыным зрабіла ўсё, каб сарваць верасьнёўскую сесію.

У апошнія месяцы кадэнцыі Вярхоўнага Савета 12 склікання ўплыў дэпутатаў нацыянальнай арыентациі быў, фактычна, звязаны да нуля, нават мясцовыя выкананччыя структуры не лічылі патрэбным рэагаваць на афіцыйную дэпутацкія запыты. Абараняць нацыянальныя інтэрэсы на дзяржаўным узроўні ўжо не было каму.

Са спыненнем парламэнцкай дзейнасці прадстаўнікоў БНФ (фармальная гэта адбылося 9 студзеня 1996 году, у дзень пачатку працы Вярхоўнага Савета 13 склікання, калі паўнамоцтвы ВС 12

склікання скончыліся) быў канчатковая страчаны ўплыў нацыянальных сілаў і на дзейнасць дзяржавных органаў, у тым ліку ў галіне адраджэння і разьвіцця беларускасці.

У пачатку 1996 году Крамлю і Лукашэнку здавалася, што, не прапусціўши ніводнага прадстаўніка БНФ у Вярхоўны Савет, яны паставілі крыж на нацыянальным руху (як ня без іроніі пісаў публіцыст Анатоль Майсеня, ужо ніколі ня будзе ў Менску шматтысячных сцягіў пад БелЧырвона-Белымі сцягамі). Прадстаўнікі АГП і іншыя агульнадэмакратычныя дэпутаты (за выключэннем Паўла Знайдзіча) не ўздымалі пытаныні нацыянальнай культуры, беларускай мовы, і не выказвалі пратэсту супраць заплянаванага саюзу з Расіяй. Новаабраныя сылікеры новаабранага парламэнту Сямён Шарэнкі заяўлі, што падпісаныне дамовы аб беларуска-расейскім саюзе – „выправедленыне таго павароту ў лёссе нашых народоў, які ў свій час адбыўся. Я пачасліві, што гэта здарылася пры маім жыцці” („Народная газета”, 4 красавіка 1996 г.).

Аднак 24 сакавіка 1996 году БНФ, якому аналітыкі пасля паразы на выбарах прадраклі хуткую смерць, вывёў на вуліцы Менску дзесяткі тысяч людзей пад нацыянальнымі сцягамі – съяткаваныне ўгодкаў БНР спалучылася з пратэстам супраць падпісання незаконнай дамовы аб утварэнні так званай „беларуска-расейскай дзяржавы”. Выступ быў жорсткі падаўлены, дзесяткі людзей былі зьбітыя, аднак у сувецце ўбачылі, што беларусы ня згодныя зымірніца з ліквідацыяй сваёй краіны.

Такі масавы выступ быў поўнай нечаканасцю і для Крамля, і для лукашэнкаўскай адміністрацыі. Таму вырашылы ўжыць самыя жорсткія на той час меры супраць арганізатораў. Мы з Пазняком былі вымушаныя зъехаць з Беларусі – як тады падавалася, на некалькі тыдніў, каб пазбегнуць перасыду ды адначасна праінфармаваць Эўропу пра пагрозу ўзмацнення імпэрскай палітыкі Крамля.

Пасля першай жа нашай прэсавай канфэрэнцыі ў Кіеве генпрокуратура Беларусі накіравала ва Украіну патрабаваныне аб нашай выдачы, аднак генэральны прауктор Украіны адмовіўся гэта зрабіць. (Інфармація пра гэта, як і пра аўтаматыкай

каля дамоў, дзе жылі Пазьняк і я, была ў тых дні ў менскім незалежным друку – аднак пазьней некаторыя журналісты началі пісаць, што нам „нічога не пагражала” – што, пэўна, адпавядала нечым інтэрсам). Перамовы аб нашым лёссе вёў Вячаслав Чарнавіл; шмат што ў той сітуацыі залежала ад презыдэнта Кучмы. Канешне, нашае знаходжанне ў Кіеве пры штодзённых інтэрвью ўкраінскім і захондім СМІ ставіла ў двухсэнсоўную сітуацыю ўкраінскія ўлады і самога Кучму, і ўрэшце нам стварылі ўмовы для выезду на Захад.

У Чехіі мы заявілі, што Беларусь павінна дапечыцца да НАТО; гэтая заява была незразуметая кіраўніцтвам БНФ у Менску. Там палічылі, што казаць пра гэта занадта рана; мы ж лічылі, што сказана пра гэта запозна.

Падчас сустэрэчы ў адміністрацыі презыдэнта Вацлава Гаўла нас спрабавалі пераканаць, што Расея – дэмакратычная краіна, што Ельцын – дэмакратычны презыдэнт, і ён хутка выведзе Лукашэнку на шлях дэмакратызацыі. А ўвогуле, Беларусь – занадта на ўсходзе, а Чехія – ужо на Захадзе, каб беларуская проблематыка падавалася такай ужо істотнай. Нам, аднак, паабіцалі, у выпадку патрабовы, уладкаваць у чэскія ВНУ беларускіх студэнтаў.

Было зразумела, што Захад не ўсьведамляе сутнасці крамлёўскай палітыкі і ня бачыць яе небяспекі.

Летам 1996 году Аляксандар Лукашэнка наведаў Парыж; презыдэнт Францыі Жак Шырак зрабіў яму ганаровае прыніццё – нібыта не было ні зьбіцца дэпутатаў, ні разгону масавых шэсцяці, ні хвалебных словаў пра Гітлера. Узынікla пагроза палітычнай і маральнай легітымізацыі рэжыму Лукашэнкі. У такой сітуацыі палітычную ініцыятыву прыйшлося браць на сябе лідэрам БНФ, якія апынуліся ў замежжы.

Пасля таго, як стала вядома аб падрыхтоўцы расейска-беларускімі спецслужбамі „нэутрапізацыі” (забойства) нас у Польшчы (куды мы павінны былі вярнуцца з Амэрыкі) стала зразумела, што вяртасца нельга. Намі было канчатковая прынятае рагшэнне прасіць палітычнага прытулку, тым больш мы праверылі інфармацыю, што падрыхтавалі для нас спецслужбы Лукашэнкі. Белы Дом быў паставлены перад выбарам, які

ён вельмі не жадаў рабіць. (З пазьнейшых мэмуараў Страба Тэлбата, намесніка Дзяржсакратара і асабістага сібра Клінтана, стала зразумела, што Вашынгтон збольшага быў гатовы прагацяваць палітыку ігнараваныя таго, што адбываецца ў Беларусі – эпізадычныя пратэсты Дзярждэпу не ішлі ў разылік. Паказальна, што на 500 старонках тэкс ту кнігі намесніка кіраўніка Дзярждэпу па СНД Беларусь узгадваецца толькі два разы).

Прадстаўленыне палітычнага прытулку Зянону Пазьняку было фактывна прызнанынем існавання ў Беларусі дыктатарскага рэжыму Лукашэнкі. „Краіна мянje статус”, – напісала ў тых дні „Наша Ніва”. Харектэрна, што напачатку ў Сенаце ЗША нам сказаў: „Калі мы, амэрыканцы, не пагодзімся з аўтэнтычнасцю Беларусі і Расеі – Москва не дазволіць нам прыняць краіны Балты ў НАТО”. Але, як бачым, падзеі прымусілі Вашынгтон зъмяніць сваю думку. Эта прынятая дума ўвагу да Менску вядучых усіх суб'ектаў СМИ, і падзеі вакол патэнцыйнага імпічменту Лукашэнку ды „рэфэрэндуму” адбываліся ўжо пад увагай міжнароднай супольнасці. Імпічмент, аднак, быў бяздарна правалены кіраўніцтвам Вярхояунага Савета і старшынём Канстытуцыйнага Суду, якія спакусіліся на пасярэдніцтва Крамля, а дакладней праста здрадзілі.

Апошняя надзея на нацыянальна-культурнае развязвіццё Беларусі і адраджэнне беларускасці былі пахаваныя пасля лістападаўскага рэфэрэндуму 1996 году, які Беларускім Народным Фронтом і міжнароднай супольнасцю быў ацэнены як антыканстытуцыйны пераварот.

Аднак нацыянальная ідэя ня зьнішчаная, і найбольш красамоўны гэта выявілася на Віцебшчыне, усходняя частка якой лічыцца найбольш русыфікаванай. Адразу пасля лукашэнкіўскага рэфэрэндуму на недасягальных для паслугачоў рэжыму месцах началі З'яўляцца Бел-Чырвона-Белыя Сцягі. Іх вывешваў леґендарны Мірон (сёння можна назваць некаторых арганізатаў гэтых герайчных акцыяў – актыўісты Кансэрватыўна-Хрысціянскай партыі Беларускага Народнага Фронту Уладзімер Плещанка. Зыміцер Піменаў...).

Бел-Чырвона-Белыя Сцягі ўзьніялі і беларуская моладзь на плошчы Каліноўскага ў Менску.

АДМЕТНАСЬЦІ І ВЫСНОВЫ

Можна вызначыць некалькі адметнасцьці і заканамернасцьці апошняга этапу нацыянальнага Адраджэння (1988–1995), магчыма, у беларускай сітуацыі ўніверсальных.

Гучасьць меркаваныні, што дэпутатам Апазыцы БНФ варту было б адмовіца да чиста палітычнай барацьбы і сканцэнтравацца выключна на культурнаасьветніцкай дзеінасці, што дало б магчымасць у значна большай ступені, чым гэта адбылося, рэалізацца нацыянальных ініцыятывы. Такое съцверджданьне не падаеца слушным, паколькі магчымасць упłyваць на гэты працэс заходзілася ў непасрэднай залежнасці ад ступені палітычнага упływu і ад палітычнай актыўнасці парламэнтскіх прадстаўнікоў БНФ. Магчымасць была большай у жніўні 1991 году, калі БНФ удалося дасягнуць найважнейшай праграмнай палітычнай мэты – дзяржаўнай незалежнасці, і мінімальнай – пасъля прыходу Лукашэнкі да ўлады, калі прынцыпы парламэнтарызму пачалі зьнішчацца прэзыдэнцкай адміністрацыяй.

Такім чынам, Адраджэнне наўпрост было звязанае з вынікамі палітычнай дзеінасці яго ініцыятарапа – актыўісту Беларускага народнага фронту. Прычым найбольшыя посыпехі беларусізацыі дасягаліся менавіта тады, калі БНФ захапіць „пляцдармы” ў дзяржаўных сферах, і гэта тычыцца як канстытуцыйна-прававога поля (Дэкларацыя аб дзяржаўным сувэрэнітэце, шэраг заканадаўчых пастановаў ВС), так і органаў кіравання (парламэнтскі камісіі, пры ўсёй абмежаванасці іх упływu і практычна поўнай адсутнасці рэальнай улады).

Вопыт паказаў, што адраджэнне і разывіцьцё беларускасці немагчымае пры аўтарытарызме і дыктатуры, яно магчымае толькі пры дэмакратіі.

Але адметнасць у тым, што сама па сабе дэмакратыя яшчэ не гарантует ажыццяўлення нацыянальнага адраджэння.

І тут выявляеца істотная заканамернасць – палітычнае дамінаваныне дэмакратычных партый, для

Прэсавая канфэрэнцыя ў Кіеве 30 сакавіка 1996 г. На здымку: Д. Панамарчук, В. Чарнавіт, З. Пазніяк, С. Навумчык.

(Фота Г. Навумчык)

якіх нацыянальная ідэя не зьяўляеца прыярытэтнай, ні ў якім разе не спрыяе рэалізацыі гэтай ідэі.

Віцэ-прем'ерства Віктара Ганчара ў першыя месяцы пасля прыходу Лукашэнкі да ўлады адзначылася згортваннем нацыянальных праграмаў (мне невядомы ніводны ягоны пратэст з гэтай нағоды; пазнейшая адстаўка была ім матываваная іншымі прычынамі). У Вярхоўным Савеце 13 склікання Аб'яднаная грамадзянская партыя (АГП) была прадстаўленая ў практычных судносінах да агульной колькасці дэпутатаў на горш, чым БНФ у парламэнце 12 склікання пасля выбараў 1990 году (большасць дэпутатаў будучай Апазыцыі БНФ далучыліся да Народнага фронту толькі пасля пачатку першай сесіі), а разам зь іншымі апазыцыйнымі дэпутатамі (так званымі „незалежнымі“) дык была і значна большай. Аднак за адзінаццаць месяцаў існавання Вярхоўнага Савета 13 склікання „дэмакраты“ ліберальнага накірунку не вынеслы ніводнай заканадаўчай пропановы, якая была накіраваная на ўмацаваныне пазыцыяў беларускай мовы, развівіцьцё нацыянальнай культуры і захаваныне гістарычных каштоўнасцяў. Наадварот – гэтыя дэпутаты прагаласавалі за прызнаныне вынікаў рэферэндуму 1995 году аб „дзвярохмоўі“, ліквідацыі бел-чырвона-белага сцягу і „Пагоні“ як дзяржаўных сымбаляў і інтэграцыі з Расеяй. Натуральна, гэта адбывалася і пры аднадушнай падтрымцы камуністычнай фракцыі.

Гэта ставіць пад сумнеў папулярную ў некаторых палітолягах тэзу, што, маўляю, галоўнае –

прывесці да ўлады дэмакратаў, не істотна якіх, а яны ўжо гарантуюць адраджэнне нацыянальных каштоўнасцяў. Не гарантуюць.

Яшчэ адной асаблівасцю апошняга Адраджэння было тое, што ні на якіх сваіх этапах яно не падтрымлівалася дзяржаўнымі органамі. Яно былі ініцыявана лідэрамі БНФ, дэпутаты парлямэнцкай Апазыцыі БНФ дамагаліся ўвасаблення нацыянальных ідэалаў у дзяржаўной практыцы (насуперак пазыцыі Вярхоўнага Савета і Савета Міністраў). Шляхам брутальнага (у літаральным сэнсе – фізычнага) падаўлення парлямэнцкай Апазыцыі БНФ гэтае Адраджэнне і было спыненae.

У 1988–1995 гг. – як, зрэшты, і на ўсіх этапах беларускай гісторыі – Москва не падтрымала ні нацыянальнага Адраджэння, ні імкнення да дэмакратычных рэформаў. Паўтаруся: глыбока памылковым уяўляеца меркаваныне, што ў жніўні 1991-га Москва „падараўала“ Беларус (як і іншым былым савецкім рэспублікам) сувэрэнітэт. На ўсіх этапах апошняй хвалі нацыянальнага Адраджэння яго прыхільнікам даводзілася супрацьстаяць упльыву і палітыцы РСС, а адным з магутных інструментau у руках працоўнікаў выступала расейская мова.

Мы кажам пра сем гадоў Адраджэння, але час, калі нацыянальныя сілы маглі больш-меныш эфектуўна ўпłyваць на дзяржаўную палітыку, значна карацецшы – са жніўня 1991-ага да адстаўкі Шушкевіча ў студзені 1994-ага.

На жаль, краіна не прайшла праз этап фармавання і існавання нацыянальнай дзяржавы, якая

б легітымна замацавала прыярытэты беларускай мовы, стварыла б умовы для разъвіцця беларускай культуры, а галоўнае – нацыянальнай ідэнтыфікацыі грамадзтва, выпрацоўкі імунітэту да этнічнай асыміляцыі іншай нацыі (праз такія этапы прайшлі практычна ўсе краіны ў розныя гістарычныя часы). Гэткі гарантны былі б створаныя, калі б на чале Беларусі ў сярэдзіне 90-ых быў лідэр БНФ Зянон Пазьняк.

Прычыны – чаму ж не да канца быў скарыстанны грамадзтвам гістарычны шанец – будуть яшчэ неаднаразова прааналізаваныя гісторыкамі, і, бяспрэчна, нашчадкамі з адлегласці часу яны будуць бачыцца больш ясна, чым нам.

Галоўную прычыну, аднак, можна вызначыць ужо ціпер. Гэта – нізкі ўзровень нацыянальнай сувядомасці грамадзтва (вынік ідэалагічнай і рэпрэсійнай расейскай палітыкі ў Беларусі).

„Шанец быў, вельмі рэдкі. Відаць, грамадзтва, з пэўных прычынай, не магло пакарыстацца гэтым шанцам”, – казаў Васіль Быкаў.

І ўсё ж Адраджэнне было, і яно мела вынікі.

Галоўны вынік апошняй хвалі нацыянальнага Адраджэння – аднаўленне незалежнасці Беларусі. На жаль, незалежнасць не атрымала ў той час і ўсё яшчэ ня мае да сёньня гарантый незаворотнасці.

Стварыць такія гарантыі і будзе першачарговай мэтай наступнай (і па-сапраўднаму апошняй) хвалі.

Нью-Ёрк – Прага

Мінск 24 сакавіка 1996 г. Родныя сымвалы.

(Фота Галіны Навучык)

ПАКАЗЬНІК АСОБАУ

- Абламейка Сяргей – 9.
Абрамава Вольга – 78, 111.
Абрамовіч Алляксандар – 78.
Агалец Валянцін – 119, 124.
Адамовіч Алесь – 16, 26, 27, 72.
Аксаміт Мікалай – 22, 38, 118.
Акудовіч Валянцін – 46, 67.
Алампіеў Віктар – 22, 89, 97, 123.
Алексіевіч Святлана – 127.
Аляхновіч Францішак – 10.
Андропаў Юры – 49, 109.
Андрэй Г. – 73.
Аніська Сяргей – 109.
Антановіч Іван – 81, 105.
Аntonchык Сяргей – 22, 39, 40, 46, 55, 67, 112, 113, 116, 118.
Анцулевіч Уладзімер – 73.
Арлоў Уладзімер – 14, 15, 81, 83, 127.
Арціменя Дзымітры – 92, 94.
Астапенка Анатоль – 73.
Асташонак Алесь – 15.
Астраўцоў Сяргей – 75.
Бабачона Станіслаў – 22, 40.
Багаўцоў Эдуард – 22.
Багданкевіч Станіслаў – 58.
Байышын Міхаіл – 89.
Бамбіза Іван – 95, 120.
Барадулін Рыгор – 14, 43, 63, 72, 81, 83, 106, 127.
Баразна Лявон – 8.
Бародзіч Юры – 119, 124.
Барташвіц Генадзь – 15.
Баршчэўскі Лявон – 15, 19, 21, 22, 25, 27, 34, 50, 73, 111, 118, 123, 124.
Барысенка Анатоль – 22.
Белавусаў Алег – 12, 14.
Белагузай Я. – 52.
Беленькі Юры – 19, 22, 24, 39, 40, 50, 52, 113, 118, 120.
Бойка Мікалай – 37.
Броліш Язэп – 122, 123.
Брыль Янка – 14.
Брежнєў Леанід – 36, 80, 127.
Бузук Расыцлаў – 13, 14.
Буквын Сямён – 66, 76.
Булахай Дзымітры – 21, 63, 64, 79, 86, 91, 102, 103, 117, 124.
Бураўкін Генадзь – 15, 17, 43, 127.
Бурбуліс Генадзь – 90.
- Бур'як – 28.
Буткявічус Аўдрус – 41.
Бутэвіч Анатоль – 6, 81, 110.
Бухарын Мікалай – 10.
Быкаў Васіль – 7, 10-17, 24, 27, 43, 44, 63, 71, 72, 79-86, 91-93, 98, 104, 106, 109, 124, 127, 128, 131.
Бядулін Яўген – 22.
Бяляцкі Алесь – 14.
Бярдаўцаў Сяргей – 22.
Вераў-еў Васіль – 95.
Варава Анатоль – 14.
Вашчанка Галіна – 112.
Веліхаў Яўген – 26.
Вітушка Сяржук – 9.
Волкаў Анатоль – 22.
Вярцинскі Анатоль – 19, 22, 37, 90, 97, 112.
Вячорка Аляўціна – 52.
Вячоркі Бінцук – 9, 14, 19, 73.
Вячэрскі Рыгор – 22, 27.
Гавал Вацлаў – 129.
Гайдукевіч Сяргей – 93.
Галадзед Мікалай – 10.
Галко Мікалай – 124.
Галубовіч Вольга – 22, 39, 40.
Ганчар Віктар – 22, 33, 37, 58, 64, 86, 91, 102, 103, 110, 111, 130.
Ганчароў Андрой – 18, 40.
Гарбачоў Міхаіл – 9, 41, 44-46, 49, 50, 60, 63, 64, 68, 69, 75.
Гаркун Уладзімер – 54.
Гарулеў Юры – 51.
Гарэцкі Радзім – 23, 83.
Герасюк Іван – 22.
Германчук Ігар – 22, 28, 32, 35, 39, 40, 50, 58, 75, 118, 119, 121.
Гілевіч Ніл – 6, 12, 14, 17, 21, 22, 36, 40-44, 54, 73, 116, 127.
Гітлер Адольф – 129.
Глебаў Яўген – 14.
Глушкевіч Яўген – 22, 40, 57, 58, 70.
Голубеў Валянцін – 19, 22, 24, 31, 34, 39, 40, 41, 50, 52, 55-57, 67, 95, 112, 118, 119, 121, 126.
Горкі Максім – 12.
Грахоўскі Сяргей – 14.
Грушавы Генадзь – 19, 22, 28, 29.
Грыб Мечыслав – 19, 54, 58, 83, 85, 111, 116, 118, 120, 121, 123, 124.

Грыбанаў Уладзімер – 22, 25, 39.
Грынёў Мікалай – 93.
Грыцкевіч Анатоль – 14, 93.
Гурыновіч Анатоль – 73.
Гусак Станіслаў – 23, 97.
Гюнтэр Барыс – 22, 25, 40, 41, 58, 116, 118, 119, 122.
Дабравольскі Аляксандар – 16.
Данілаў Генадзь – 93.
Даўгалаў Васіль – 22, 93, 95.
Даўлюд Аляксей – 22.
Дашук Леанід – 54.
Дзейка Ляўон – 21, 22, 25, 39, 40, 118, 119.
Дзэмінцей Мікалай – 18, 19, 30, 32-35, 41, 46, 47-56,
58-60, 62, 67, 107, 121, 124.
Дзымітрук Павал - 14.
Дзямчук Міхail – 6, 17, 76, 81, 110.
Домаш Сямён – 94.
Драбышэўская Інэса – 56, 116, 121.
Драгавец Валеры – 90, 97.
Драган Пятро – 22, 39.
Дракахруст Юры – 14, 29.
Дранчук Валеры – 103.
Дубавец Сяргей – 9, 14.
Дубянецкі Міхась – 11-14.
Дудараў Аляксей – 14, 83.
Ельцын Барыс – 50, 62-64, 68, 70, 72, 74, 75, 90, 92,
95, 129.
Емяльянаў Алеся14.
Жданко Валянцін – 65.
Жукаў Георгій – 33.
Жуковіч Яўген – 54.
Жукоўскі Міхail – 54.
Жыбула Вячаслаў – 14.
Жэбрак Mіхail – 64.
Заблоцкі Ўладзімер – 22, 23, 32, 34, 38, 40, 48-50, 55,
73, 88, 97, 104, 112, 118, 119.
Законнікаў Сяргей – 15, 19, 83, 127.
Замяталін Улазімер – 98, 105, 111, 118, 123, 127.
Захаранка Юры -- 124, 126.
Захарэвіч Марыя – 14.
Зданевіч Ляўонцій – 22, 34, 39, 40, 55, 118, 123.
Знавец Павал – 128.
Зүёнак Васіль – 127.
Зўвераў Леанід – 22.
Зяленін Валеры – 22.
Іашкевіч Віктар - 18, 125.
Ігнатовіч Мікалай – 16.
Кавалёнак Улазімер – 56.
Казлоў Генадзь – 21, 83, 87, 93, 100.
Казлоўскі Павал – 84.

Казлько Віктар – 14.
Какоўка Віктар – 22, 38.
Калякін Сягей – 111.
Камай Аляксей – 28, 124.
Канцівіч Аляксей – 22.
Капітан Васіль – 125.
Капытаў Мікалай – 54.
Каралёў Вячаслаў – 118, 119, 122, 124.
Караткевіч Уладзімер – 15.
Каратчэнія Іван – 54, 90.
Карпенка Генадзь – 21, 22, 40, 79, 86, 87, 95, 102, 111.
Кастэнка Анатоль – 68, 121, 124.
Каўбаска Мікалай – 22.
Каца пава Алеся – 73.
Качан Mіхail – 56, 124.
Кебіч Вячаслаў – 5, 6, 21, 23, 24, 51, 54, 58, 64, 70, 71,
74, 76, 79, 81-83, 85, 88-90, 92, 94-98, 100-107.
Кез Валеры – 109, 119, 120, 124.
Кісель Рыгор – 124, 125.
Кісялёў Яўген – 52.
Клімаў Андрэй – 77.
Клінгтан Біл – 100, 101, 129.
Кляшторная Тадзіяна – 11.
Клянторны Тодар – 11.
Козік Леанід – 30, 34, 35, 38, 54.
Колас Уладзімер – 73, 104.
Конан Уладзімер – 14.
Котаў Сяргей – 37, 54.
Краўцоў Макар – 73.
Краўчанка Пётра – 6, 12, 15, 17, 18, 64, 76, 81, 87,
100, 105.
Краўчук Леанід – 70, 74, 75.
Крукоўскі Уладзімер – 29.
Крыжаноўскі Мікалай – 22, 39, 40, 113, 118.
Кудравец Анатоль – 127,
Кузьма Анатоль – 22.
Кузьмін Аляксандар – 15.
Кузьняцоў Вячаслаў – 110.
Кулажанка Ўладзімер – 23, 84.
Кулакоў Уладзімер – 64.
Кулік Яўген – 9, 14, 93.
Кулічкоў Аляксандар – 54.
Куняўскі Марк – 73.
Купава Мікола – 12, 14, 83, 93, 98.
Кучма Леанід – 129.
Кучынскі Віктар – 103.
Лавіцкі Генадзь – 33.
Лагір Mіхail – 19.
Лазарэвіч Уладзімер – 22.
Ландзбергіс Вітаўтас – 40, 41.

- Латынаў Урал – 82.
 Лебедзь Аляксандар – 68.
 Ленін Уладзімер – 10.
 Леўчык Уладзімер – 32, 54, 117.
 Лех Генадзь – 73.
 Лукашук Алеся – 11, 12, 51, 52, 93.
 Лукашэнка Аляксандар - 7, 21, 22, 29, 31, 32, 34, 37,
 40, 43, 45, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 70, 73, 76, 79, 82,
 83, 85, 86, 91, 92, 93, 97, 100-113, 116-129.
 Лукъянаў Анатоль – 58.
 Лыч Леанід – 127.
 Лябедзька Анатоль – 22, 91, 103, 106, 111, 117, 118, 124.
 Лявонава Васіль – 20, 79.
 Лятко Анатоль – 22.
 Мазай Ніна – 17.
 Маісеев Генадзь – 22, 35, 39, 116.
 Майсені Генадзь – 128.
 Макаловіч Іван – 75.
 Малафеев Анатоль – 5, 51, 58, 59, 67, 68.
 Малашка Віталь – 22, 25, 118.
 Мальдзіс Адам – 14, 73, 83.
 Марацкін Аляксей – 14, 19, 73.
 Маркевіч Мікола – 22, 25, 28, 40, 118.
 Мархель Ташціна – 84.
 Масквіч Віктар – 23.
 Масьлюк Валеры – 14.
 Масьлюкова Людзыміла – 97.
 Мацюшэнка Міхаіл – 22.
 Мачуленка Міхаіл – 63.
 Машэрэу Пётра – 36, 127.
 Мілаванаў Генадзь – 45.
 Міхайлаў Анатоль – 103.
 Міцько Пётра – 54.
 Мураёў (“вешальнік”) Міхаіл – 127.
 Мисьніковіч Міхаіл – 105.
 Навумчык Галіна – 108, 130, 131.
 Навумчык Іосіф – 15.
 Несцер Уладзімер – 125.
 Нікітчанка Іван – 23, 97.
 Нікіці Генадзь – 22.
 Новік Уладзімер – 22, 40, 47, 49.
 Новікаў Васіль – 97.
 Новікаў Яўген – 22, 49, 58.
 Някрасаў Ігар – 32.
 Нямцоў Барыс – 90.
 Павалеў Сяргей – 90, 97.
 Пазнянк Зянон – 6-11, 13-15, 18-40, 43-46, 49, 51, 52,
 55-58, 61-63, 66-68, 72-75, 79, 81, 83-86, 88-90, 93,
 95-98, 100, 101, 103-113, 116, 118, 119, 121, 122,
 124-126, 128-131.
 Палагеча Ігар – 22.
 Панчанка Пімен – 14.
 Папкоў Сяргей – 19, 22, 40, 54, 57, 118.
 Паруль Аляксандар – 22, 39, 40.
 Патупа Аляксандар – 76, 105.
 Паўлаў Валер – 21, 83, 87, 93.
 Піменаў Зыміцер – 129.
 Пісьмянкоў Алеся – 84.
 Платонаў Канстанцін – 98.
 Платонаў Уладзімер – 72.
 Плещчанка Уладзімер – 129.
 Пліска Міхась – 80.
 Плоцкі Раман – 22.
 Прывалаў Леанід – 36.
 Пуцін Уладзімер – 100.
 Пушкін Алеся – 17.
 Пыры Ігар – 22, 40, 41, 65, 118.
 Пяграеў Яўген – 26.
 Пячэнінкаў Валер – 16.
 Радамысльскі Віктар – 22.
 Радзецкі Яўген – 37.
 Радкевіч Алена – 118, 119.
 Разанаў Алеся – 8, 9.
 Растваўскене Рака – 40.
 Руцкі Аляксандар – 92, 93.
 Савіцкі Барыс – 22, 54, 120.
 Сагановіч Генадзь – 84.
 Садоўскі Пётра – 14, 19, 21, 22, 31, 34, 39, 40, 48,
 90, 118.
 Сажык Язэп – 80, 81.
 Сазонаў Міхаіл – 124.
 Сакалоў Яфрэм – 16, 18, 19.
 Салдатава Ніна – 22.
 Салжаніцын Аляксандар – 10.
 Самошчаў Уладзімер – 42, 44.
 Санчукоўскі Аляксандар – 89.
 Сапронаў Уладзімер – 22.
 Сасноў Аляксандар – 21, 22, 40, 53.
 Сасноўскі Міхаіл – 32, 33.
 Сатоліна Марына – 73.
 Сачанка Барыс – 9, 84.
 Серада Мікалай – 33.
 Сечка Леанід – 22.
 Сівіцкі Дзымітры – 54.
 Сідарэвіч Анатоль – 9.
 Сініцы Леанід – 82, 103, 109, 112, 116-119, 121, 123,
 124, 127, 128.
 Сіўко Франц – 9.
 Сіўчык Вячаслаў – 125.
 Скарынін Мікалай – 21, 93.

Скубішэўскі Кыштаф – 32.
Слабчанка Сяргей – 22, 90.
Слуцкі В. – 65.
Смоляр Іван – 54.
Сокалаў-Кубай Генадзь – 73.
Сталлоў Аляксандар – 51, 54, 97.
Станкевіч Анатоль – 23, 73.
Станкевіч Уладзімер – 22, 40, 48.
Станюта Стэфанія – 14.
Стараўойтава Галіна – 72.
Старыкевіч Аляксандар – 98, 120.
Статкевіч Мікола – 84.
Сукач Міхail – 22, 39, 40.
Сурвіла Івонка – 29.
Сурмач Ганна – 83.
Суша Алесь – 14.
Сўори Дэвід – 88.
Свістуновіч Сымон – 14.
Сылюнкоў Мікалай – 15, 16, 28.
Сылямнёў Міхail – 21, 22, 51, 72.
Сыліглазу Аляксандар – 22.
Сядмязінава Галіна – 22, 34, 39, 40, 55, 58, 69, 116, 118.
Сямашка Іван – 22.
Сядзюк Валеры – 22.
Сярэдзіч Іосіф – 88, 97, 116, 118.
Тамковіч Аляксандар – 103.
Танк Максім – 14.
Таразевіч Георгій – 72.
Тарасаў Кастусь – 14, 19.
Тарасаў Уладзімер – 23.
Тарасенка Лявон – 22.
Ткачоў Міхась – 14, 19.
Трусаў Алег – 14, 22, 24, 35, 40, 57, 58, 93, 96, 97, 103, 112, 116, 119, 124.
Трусаў Іван – 87, 93.
Тумаш Генадзь – 14.
Туранок Юры – 81.
Тухачэўскі Міхail – 10.
Тэлбаг Строб – 129.
Тэр-Петрасян Лявон – 41.
Уласенка Віктар – 22.
Унучка Раман – 54.
Устычук Канстанцін – 89.
Філімонава Дзымітрый – 51.
Фядута Аляксандар – 90, 103, 105, 110, 119, 123.
Хадыка Юры – 19, 73, 103, 112, 120.
Халопік Уладзімер – 125.
Хамайда Барыс – 75.
Хасбулатав Руслан – 92, 93.

Хвошч Уладзімер – 22.
Холад Павал – 22, 95.
Цапкала Валер – 103.
Цесавец Міхail – 118, 119, 122, 124.
Ціхіня Валер – 5, 19, 55, 71, 86.
Ціцянкоў Іван – 103, 116, 118, 124.
Цішкін Ігар – 19, 73.
Цумараў Яўген – 22, 40, 97.
Цыганкоў Віталь – 66, 88.
Чавус Пятро – 68.
Чаркасава Вераніка – 51.
Чарнавіл Вячаслаў – 88, 129, 130.
Чарнамырдзін Віктар – 85, 111.
Чарняўскі Ігар – 14.
Чарняўскі Міхась – 8, 14, 29, 84.
Чубайс Анатоль – 90.
Чыгір Міхail – 116, 123, 124.
Чыгрынаў Іван – 17.
Шабашоў Сяргей – 40, 45.
Шаладонава Васіль – 54, 56, 58, 93, 118, 120, 121.
Шаранговіч Васіль – 10.
Шарэцкі Сямён – 5, 111, 128.
Шаўнін Аляксей – 22.
Шаўцоў Уладзімер – 22.
Шахрай Сяргей – 90.
Шачак Васіль – 22, 28, 36, 38.
Шмыгалёў Яўген – 8, 9.
Шматай Віктар – 73.
Шунэйка Яўген – 14.
Шут Аляксандар – 22, 33, 39, 40, 118, 121.
Шушкевіч Станіслаў – 5, 16, 19, 22, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 36, 37, 40, 43-45, 51, 53, 56, 57,
60, 62, 64, 66-68, 70, 73-76, 78-88, 92, 94, 95-106, 116, 117, 131.
Шыбека Захар – 8, 9.
Шыпко Аляксандар – 22, 103.
Шырак Жак – 129.
Шыркоўскі Эдуард – 94, 98, 101.
Шэйман Віктар – 82, 103, 118.
Шэрман Карлас – 127.
Юхо Яэн – 73.
Ягораў Уладзімер – 94, 98, 101, 124.
Язаў Дзымітры – 44, 45.
Якавенка Васіль – 14.
Якубоўіч Павал – 124.
Янаеў Ганадзь – 50.
Яндзюк Уладзіслаў – 75.
Янец Анатоль – 22.
Янчэўскі Усевалад – 76, 103.

ФАТАГРАФІІ

Вокладка – 2: Сяргей Навумчык. Партрэт 2006 г. (Фота Галіны Навумчык)

1. Памятны знак. (Фота: А. Рушнер)
2. Дзяды. (архіў БНФ)
3. Дзяды ў Курапатах. 1989 г. (Фота: К. Войтка)
4. Запрашэнне на Устаноўчы сход „Мартыралогу”.
5. Устаноўчы сход „Мартыралогу”. (Зылева направа: функцыянэр ЦК КПБ Р. Бузук, М. Хв. Дубянецкі, В. У. Быкаў.)
6. Дзяды – 88. Мітынг у полі пад Курапатамі.
7. Шэсьце на чарнобыльскую гадзіну смутку і маўчаньня. 1989 г. Менск.
8. Перадвыбарчы стотысячны мітынг у Менску. 1990 г. Ля мікрофонаў З. Пазняк, Я. Сакалоў.
9. „Першы мікрофон”. Юры Беленкі і Зянон Пазняк.
10. „Першы мікрофон”. Лявон Дзейка, Уладзімер Грыбанаў, Зянон Пазняк, Віталь Малашка. (Фота: С. Брушко).
11. Прэсавая канферэнція пасля „Чарнобыльскага шляху” – 89. Менск. (архіў БНФ)
12. Чарнобыльская Беларусь. (Архіў БНФ)
13. 27 ліпеня 1992 г. у Менску. (Калекцыя З. Пазняка)
14. „Трэці мікрофон”. Генадзь Маісеев, Сяргей Навумчык. (Фота: Я. Пясцікага).
15. Сылы 14 - ці законапраектаў, падрыхтаваных дэпутатамі Апазыцыі БНФ на асeneнью Сесію ВС 8 кастрычніка 1990 г. (Архіў С. Навумчыка). Тэкст:
8 кастрычніка 1990 г. У сакратарыят Вярхоўнага Савета БССР. У адпаведнасці з „Часовым рэгламантам Вярхоўнага Савета БССР” просьмі памножыць у колькасці 360 экз. і распаўсюдзіць паміж народнымі дэпутатамі БССР наступныя праекты, падрыхтаваныя дэпутацкай Апазыцыяй БНФ: 1. Закон „Аб грамадзянстве Беларускай ССР”, 2. „Зямельны кодэкс Беларускай ССР”, 3. Закон Беларускай ССР аб уласнасці”, 4. Закон Беларускай ССР аб банках і банкаўскай дзеянасці” 5. Закон Беларускай ССР аб мясцовым самакіраваны” 6. Дэктрэт аб уладзе ў Беларускай ССР 7. Пастанова Вярхоўнага Савета БССР аб паясным часе 8. Заява ВС БССР па ваенных пытаннях 9. Пастанова ВС БССР аб стварэнні камісіі ВС БССР па пытаннях абароны і дзяржаўнай бяспекі БССР 10. Пастанова ВС БССР аб асноўных задачах і парадку дзейнасці Камісіі ВС БССР па пытаннях абароны 11. Пастанова ВС БССР аб першачарговых мерах па рэалізацыі прынцыпаў Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце БССР у галіне дзяржаўнай ваеннай палітыкі БССР 12. Пастанова ВС БССР аб ахвярах палітычных рэпресій у 60-80 гг 13. Пастанова ВС БССР аб дэнансацыі Саюзнага дагавору 1922 г. 14 Пастанова ВС БССР аб назве Рэспублікі. С. Навумчык, Л. Баршчоўскі, В. Голубеў, Г. Сямдзяяна, Л. Дзейка, І. Германчук, Л. Заднівіч, У. Грыбанаў, П. Садоўскі, В. Галубовіч, А. Шут, М. Сукач, П. Драган, А. Паруль, С. Антончык, Г. Маісеев, Ю. Беленкі, М. Крыжаноўскі, З. Пазняк.
16. Значок дэпутацкай Фракцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. 1990 г. (Архіў С. Навумчыка).
17. Красавік 1991 г. Рабочая дэмантрацыя каля Дому ўраду; першы дзень.
18. „Урад у адстаўку. Незалежнасць!” 1991 г. Менск. (Фота В. Драчова).
19. Закратаваны вагон.
20. Жнівень 1991. Мітынг БНФ перад Вярхоўным Саветам. Выступае Аляксандар Сасноў. (Фота С. Грыца)
- 21,22. Пакой Апазыцыі БНФ. Позніяя праца над законапраектамі. На здымках відаць Сяргей Папкоў, Лявон Заднівіч, Уладзімер Заблоцкі, Вялянін Голубеў, Зянон Пазняк, Галіна Сямдзяяна, Сяргей Антончык. (Фота Сяргея Навумчыка)
23. Заява на раздрукаванье заканадаўчых праектаў, падрыхтаваных Апазыцыяй БНФ на Сесію ВС 24 – 25 жніўня.
24. 24 жніўня 1991 г. Вярхоўны Савет. В. Голубеў з Нацыянальным Сыцагам.
25. Дэпутаты Апазыцыі БНФ праганяюць А. Малафеева з трибуны.
26. Прапановы Апазыцыі БНФ у парадак для Надзвычайнаў Сесіі ВС 24 жніўня 1991 г. (Архіў С. Навумчыка)

27. Першая ноч незалежнасці перад Вярхоўным Саветам.
 28. Канец камунізму ў Беларусі. (*Архіў БНФ*)
 29. „Хай здохне Палітбюро і ЦК!”. Канец камунізму ў Беларусі. (*Архіў БНФ*).
 30. Пахаваныне камунізму. Хэлпнінг на вуліцах Менска, 24 жніўня 1991 г. (*Архіў БНФ*).
 31. Новыя маркі Рэспублікі Беларусь. 1992 г. (*Архіў С. Навумчыка*)
 32. Васіль Быкаў і Зянон Пазняк. 1993 г. (*Архіў С. Навумчыка*)
 33. Падпісанне „Антыкрыснага Пагаднення” 14 сакавіка 1992 г. Менск, Дом літарата. У цэнтры З. Пазняк і С. Шушкевіч (*Калекцыя З. Пазняка*)
 34. Дэлегаты III Зыезду БНФ Адраджэнніе. Менск, Тэатр імя Янкі Купалы 29 – 30 траўня 1993 г. (*Калекцыя З. Пазняка*)
 35. Васіль Быкаў выступае на Сойме БНФ. Справа З. Пазняк. 1993 г. (*Фота С. Навумчыка*)
 36. Рабочы момант. Зы мікрофонам Віктар Алампіёў. 1993 г. (*Калекцыя З. Пазняка*)
 37. Пяць гадоў БНФ. 19.X.1993 г. Сядзіба БНФ. На здымку: Яўген Кулік, Алеся Лукашук, Зянон Пазняк, Анатоль Грыцкевіч, Мікола Купава, Васіль Быкаў, Алег Трусаў.
 38. Дэпутацкая пасьведчаныне С. Навумчыка.
 39. 25 Сакавіка 1994 г. З. Пазняк, М. Анціповіч, М. Купава, В. Быкаў, С. Навумчык.
 40. „Прымусовы дакумент”. Тэкст: „Гэтым паведамляеца, што Рэспубліка Беларусь далучана да Дамовы аб агектыўнай бяспечы, якая падпісана на паседжанні Рады кіраўнікоў Садружнасці Незалежных Дзяржаваў у г. Ташкенце 15 траўня 1992 г. С. С. Шушкевіч, Старшыня Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь. Зыдзейсьнена ў г. Менску 31 сінтября 1993 г.”
 41. Прэзыдэнт ЗША Уільям Клінттан і Зянон Пазняк у Курапатах 15.01.1994 г. (*Фота А. Каляды*)
 42. Рыгор Барадулін, Васіль Быкаў, Зянон Пазняк у кабінэце В. Быковава на вул. Танкавай у Менску. 19.06.1993 г. (*Фота Ул. Кармілкіна, Архіў БНФ*).
 43. Пасьведчаныне С. Навумчыка аб даверанай асобе кандыдата ў Прэзыдэнты Рэспублікі Беларусь З. Пазняка. 7.06.1994 г.
 44. Мітынг БНФ. Ліпень 1994 г. Выступае Васіль Быкаў. Вядучы С. Навумчык. (*Фота Галіны Навумчык*)
 45. Аблічча намэнклатурнага рэжыму. АМАП перагародзіў дарогу калёне БНФ 9 траўня 1994 г. У цэнтры С. Навумчык, З. Пазняк, В. Быкаў. (*Архіў С. Навумчыка*).
 46. Пратэст супраць „новага парадку” Лукашэнкі і К°. Снежань 1994 г. (*Архіў БНФ*).
 47. Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. (*Фота С. Грыца*).
 48. Галадоўка дэпутатаў Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце. (*Фота С. Грыца*).
 49. Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. „Шукаюць бомбу” (*Фота Л. Дзейкі*)
 50. Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. М. Цесавец і В. Карапёў хапаюць і спрабуюць цягнуць дэпутата Барыса Гонтара. (*Фота Л. Дзейкі*)
 51. Ноч у Вярхоўным Савеце 12 красавіка 1995 г. На другім пляне чатыры функцыянеры спэцслужбай, якія прышлі ў залі перад штурмам (у разьведку) і спрабавалі хапаць дэпутатаў Апазыцыі БНФ. На пярэднім пляне Лявон Зданевіч і Лявон Баршчэўскі. (*Фота Л. Дзейкі*)
 52. Пачатак „новага парадку” Лукашэнкі і К°. 8-га верасня 1994 г. АМАП па загаду Міністра МУС Ю. Захаранкі спрабуе перашкодзіць мерарыемствам БНФ у Дзень Беларускай Вайсковай Славы. На пярэднім пляне В. Голубеў, З. Пазняк і дружыны БНФ. (*Архіў БНФ*).
 53. Прэсавая канфэрэнцыя ў Кіеве 30 сакавіка 1996 г. На здымку: Д. Панамарчук, В. Чарнавіл, З. Пазняк, С. Навумчык. (*Фота Г. Навумчык*)
 54. Менск 24 сакавіка 1996 г. Родныя сымвалы. (*Фота Галіны Навумчык*)
- Вокладка – 3:** Менск 1995 г. На здымку: М. Купава, С. Навумчык, Р. Барадулін, В. Быкаў, З. Пазняк, С. Папкоў. На другім пляне: Л. Баршчэўскі, А. Старыкевіч. (*Фота Галіны Навумчык*)

З ЪМЕСТ

Кніга пра нядайняе Беларускае Адраджэньне (Зянон Пазыняк)	3
Уступ	7
Папярэднікі	8
Праўда пра Курапаты	9
Сход у Доме кіно „Мартыралог” і Аргкамітэт БНФ	11
Дэнацыяналізаваныя камуністы	15
Выбары пад кантролем камуністай	17
Пачатак беларускага парламантызму	20
Пра тактыку і дысцыпліну	23
Чарнобыль як палітычная праблема	25
Дэкларацыя аб сувэрэнітэце: пакуль што – у складзе СССР	29
„Масква плянует забраць сабе ўсё, а нам пакідае толькі Чарнобыль.”	38
Падзеі ў Летуве	40
Напаўсувэрэннасць	45
Пагроза новага „саюзу”	46
Жнівень 1991: праімпэрскі путч	49
Аднаўленыне Незалежнасці	52
Чаму не было штурму	66
Незалежнасць – вынік змагання пакаленій	67
Са Сыцягам, з „Пагоняй”, але бяз гімну	72
Станіслаў Шушкевіч: „Дазвольце мне не становіцца пад вашыя штандары”	73
Адраджэньне разбуранай беларускасці і яе працуунікі	75
Апошні вагон, які адчапілі	78
Два форумы нацыянальнага троюномбу	80
Шушкевіч шукае згоды	82
У вайсковую арбіту РССЕІ	83
„Нас павінна натхняць съявітасць нашай ідэі”	85
Спраба адстаўкі Шушкевіча	86
Энэргетычная залежнасць. Ідэя Балта-Чарнаморскага калектара	88
Манапалізацыя СМІ	89
Быкаў супраць Лукашэнкі	91
Апазыцыя БНФ патрабуе пазбавіць Лукашэнку дэпутацтва	92
Шушкевіч: „Вы мне кола выратавальнае кідаецце. А я вам кажу: ня трэба!”	94
Войскі ў парламанце – „даклад” Лукашэнкі – падпісаныне вайсковай дамовы	97
Тры падзеі аднаго дня	100
Адстаўка Шушкевіча	101
Прэзыдэнцства пад прымусам	102
„Маладыя ваўкі” супраць Незалежнасці	102
Жаданыне Быкава, якое не спраўдзілася	103

Пазыняк і Лукашэнка былі ня ў роўных умовах	105
КДБ і Лукашэнка: неразлучаныя блязьняты	108
Новы парадак. Антыбеларускі	109
Апошні шанец парлямантарызму	110
Рэфэрэндум-95. Галадоўка ў парляманце скончылася перамогай дэпутатаў БНФ, але была ліквідавана сілай	112
Канец Адраджэння	125
Шлях да зыншчэння Беларусі	127
Супраць „сауз”	128
Адметнасці і высновы	130
Паказынік асобаў	132
Фатаграфіі	136

EAN 978-80-86961-11-8

Навумчык Сяргей Іосіфавіч

ГРАМАДЗКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ВЫДАНЬНЕ

Надрукавана на сродкі аўтара

Сяргей Навумчык. Сем гадоў Адраджэння,
альбо фрагмэнты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995)
Выданьне: «Беларускія ведамасці», Варшава –
„Člověk v tísni”, Прага, 2006 г. – 140 стар.: іл.

Гэта – першая спроба падрабязнай пэрыядызацыі апошніх хвалі Беларускага нацыянальнага Адраджэння.
У кнізе дэпутата Вярхоўнага Савета Беларусі 12-га склікання Сяргея Навумчыка распавядаецца пра ўтварэнне
Беларускага Народнага Фронту і барацьбу з камунізмам, аднаўленнне Незалежнасці Беларусі, працу дэпутацкай
апазыцыі БНФ над канцепцыяй дзяржаўнага будаўніцтва. Падаецца аналіз прычынаў згортвання палітыкі
беларускага нацыянальна-культурнага разьвіцця пасля прыходу да ўлады Аляксандра Лукашэнкі. Упершыню
публікующа матэрыялы з архіву дэпутацкай Апазыцыі БНФ у Вярхоўным Савеце 12-склікання.

ISBN 80-86961-11-7
EAN 978-80-86961-11-8

© Сяргей Навумчык

Мастацкі макет, афармленыне, вокладка: Зянон Пазняк

Кампьютарны склад па макету: Робэрт Стакховіч

Друк: QLCO

Наклад: 1000 асобнікаў

Аддрукавана ў ліпені 2006 г. у Варшаве

Папера крэйдавая, формат 68x86 см, 1/16 арк.

Ул. выдавецкіх арк.: 8,7

Ум. друкаваных арк.: 10

„Беларускія Ведамасці”, Варшава 02-017, вул. Ерузалімская алея, 125/127.
„Člověk v tísni” (Чалавек у нядолі”), 12000 Прага 2, вул. Сакольская, 18.

ISBN 80-86961-11-7